Catherine Eagleton & Jonathan Williams

PARANIN TARİHİ

Çeviren: Fadime Kâhya

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

TARİH

CATHERINE EAGLETON VE JONATHAN WILLIAMS
JOE CRIBB VE ELIZABETH ERRINGTON İLE BİRLİKTE
PARANIN TARİHİ

ÖZGÜN ADI
MONEY A HISTORY

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
FADİME KÂHYA

Sertifika No: 11213

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

REDAKSİYON
ZARİFE BİLİZ

SON OKUMA
ALİYE EROL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DİZİN
ERKAN IRMAK

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASKI: OCAK 2011

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Catherine Eagleton ve Jonathan Williams
Joe Cribb ve Elizabeth Errington ile birlikte

Paranın Tarihi

Çeviren: Fadime Kâhya

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Meslektaşlarımız
Martin Price (1939-1995)
ve Nicholas Lowick'in (1940-1986) anısına

Bu kitabın ilk baskısı, British Museum'un 30 Ocak 1997'de HSBC Para Galerisi'nin açılışına eşlik etmek üzere yayınlanmıştır.

YAZARLAR: Jennifer Adam, Marion Archibald, Andrew Burnett, Barrie Cook, Joe Cribb, Catherine Eagleton, Virginia Hewitt, Richard Kelleher, Venetia Porter, Helen Wang ve Jonathan Williams, Roger Bland ve Clive Cheesman'ın katkılarıyla

Resim koordinasyonu ve haritalar: Elizabeth Errington
Sikke ve banknot fotoğrafları: Stephen Dodd, Jeff Hopson ve Jerome Perkins

İÇİNDEKİLER

Teşekkür

Yayıncı ve yazarlar, bu kitabın her iki basımında emeği geçen kurum ve kişilere teşekkür ederler:

BRITISH MUSEUM

Sikkeler ve Madalyonlar: Richard Abdy, Philip Attwood, Annette Calton, Beverley Fryer, Ray Gardner, Alison Harry, John Hore, Molly Hunter, Shah Nazar Khan, Janet Larkin, Andrew Meadows, Caroline Meadows, Brendan Moore, John Orna-Ornstein, David Owen, Cathy Sheffield, Emma Smith, Luke Syson ve Gareth Williams

Konservasyon Bölümü: Celestine Enderly

Eski Mısır ve Sudan: Richard Parkinson

Afrika, Okyanusya ve Amerika: Ben Burt, John Mack, Shelagh Weir ve Michael O'Hanlon

Yunan ve Roma Antik Eserleri: Lucilla Burn

Asya: Robert Knox ve Michael Willis

Prehistorya ve Avrupa: Catherine Johns ve Val Rigby

Eski Yakındoğu: Christopher Walker ve John Curtis

British Museum Geliştirme Tröstü: Julian Marland ve Frances Dunkels

British Museum Yayınevi: Teresa Francis, Emma Way, Catherine Wood, Julie Young, Beatriz Waters ve Axelle Russo

BANK OF ENGLAND MUSEUM: John Keyworth

ROYAL MINT MUSEUM: Graham Dyer, Kevin Clancy

MIDLAND BANK ARCHIVES: Edwin Green ve Sarah Kinsey

ASHMOLEAN MUSEUM, OXFORD: Luke Tradwell

AMERICAN NUMISMATIC SOCIETY, NEW YORK: Michael Bates

DİĞER: Maggie Claringbull, Howard Simmons, Michael O'Grady, Bernhard Rieger, John Kent

HSBC MONEY GALLERY

Proje Yöneticisi: Andrew Burnett

Küratör: Joe Cribb

Yardımcı Küratör: Alison Harry

Bölüm Koordinatörleri: Barrie Cook, Virginia Hewitt ve Andrew Meadows

Tasarımcılar: Jonathan Ould ve Ann Lumey

Galeri Editörü: Gill Hughes

Bina Proje Yöneticisi: Sat Jandu

Yazmanlar: Graham Allen ve John Foster

Giriş

Paraya dair yazmak onu elde etmekten daha kolaydır; ve onu kazananlar, para hakkında sadece yazmayı başarabilenlere büyük destek verirler.

Voltaire, Felsefe Sözlüğü (1764)

Para hakkında yazmak tehlikeli bir girişim olabilir ve hassas bir zeminde yürümeyi gerektirir. İnsanlık tarihinde çok az fenomen bu denli yoğun ve hararetli bir ilginin odağı olmuş; pek çok ahlaki ve dinsel kınamaya yol açmış; gerek bireyler gerekse devletler arası bu denli şiddetli çekişme ve rekabetin nedeni olmuştur. Bu kitap, bunun nasıl olduğunu açıklamayı ve nedenlerine ilişkin bazı fikirler vermeyi amaçlamaktadır.

Bu zor meseleye nasıl yaklaşmalıyız? İşe, insan doğası hakkında genellemeler yaparak, antropolojik bir perspektiften, farklı kültür ve toplumlarda paranın rolünü inceleyerek başlayabiliriz. Yahut soruna ekonomiyi ilgilendiren bir konu gibi yaklaşabilir, ekonominin ve ekonomi tarihçisinin temel araçları olan istatistiklere ve genel kuramlara bakabiliriz. Bununla birlikte, bu kitapta benimsenen yaklaşım ne antropolojik ne de ekonomiktir, yalnızca tarihseldir.

1 Hongkong & Shanghai Banking Corporation'ın 50 dolarlık banknotu, 1934. 1865 yılındaki kuruluşundan itibaren, bu banka Hong Kong'ta banknot çıkaran asıl kuruluş olmuştur. Aynı zamanda, Doğu Asya'da çeşitli ülkelerin modern Batı bankacılık uygulamalarıyla tanışmasında öncü rolü oynamıştır. Günümüzde HSBC Holding Plc.'nin bağlı şirketi konumundadır.

Yine de bu yaklaşım, paranın "kökenlerinden" başlayıp günümüze değin süren geleneksel tarihi ile sınırlı değildir. Söz konusu yaklaşım daha ziyade, geniş bir kronolojiyi kapsayacak şekilde ele alınmış pek çok tarihten oluşmaktadır; bu tarihlerin her biri, parayı, antik Hindistan ve modern Avrupa kadar farklılık içeren bir çok kültür içinde araştırmaktadır.

İzleyen bölümlerde görüleceği üzere paranın biçimlerinin çeşitliliği, zorunlu olarak genel tanımlamalara ilişkin sorunu gündeme getirmektedir. Soyut anlamda para, esasen çoğu kez bir değişim aracı olarak tanımlansa da, somut anlamda bu sözcük, bu işlevi yerine getirmek üzere yaygın biçimde kullanılan nesne türlerine göndermede bulunur. Bu kitapta, özellikle de 8. Bölüm'de görüldüğü üzere, bu tür tanımlamalar niteliği gereği modern ve Batılı bakış açısını yansıttıklarından çoğunlukla yararsızdırlar. Paranın tarihi, satın almanın ve satmanın ötesindeki şeylerle de ilgilidir.

2 Başrolünü Ginger Rogers'ın oynadığı Hollywood müzikali *Gold Diggers of 1933*'ten bir sahne. Ünlü "We're in the money" şarkısını söyleyen koro elemanları, şarkıya uygun biçimde gümüşi Amerikan dolarlarıyla bezenmiş kostümler içindeler. 1930'ların dünya ekonomik bunalımında milyonlarca kişinin düşü, filmin kitlesel mesajında ifadesini bulmuştur.

Bu kitaptaki bölümlerin tümü, sikke ve kâğıt paranın tarihine dair belirli yer ve dönemlerin uzmanları olan, British Museum Sikke ve Madalyonlar Bölümü küratörlerince kaleme alınmıştır. Müzenin koleksiyonlarının bakımı ve sergilenmesinin yanı sıra, yeni ve önemli parçaların edinilmesi de onların sorumluluğu altındadır. Ancak, geçmişin yadigârları durumundaki, görünüşe göre yalnızca antikacı ve koleksiyoncuların ilgi alanındaki bu nesnelerin korunmasının ardında, paranın aldığı şaşırtıcı çeşitlilikteki biçimlerin ya da üstlendiği işlevlerin temelini oluşturan ve bunları açıklayan belirli bir tarihsel bağlam yatmaktadır. İzleyen bölümlerde yalnızca nesnelerin kendilerine değil, tarih boyunca insanların parayla yaptıkları şeylere, ona ilişkin düşüncelerine ve paranın üzerlerinde bıraktığı etkilere de değineceğiz. Paranın gerçek tarihi, her ikisi de bu kitapta yer aldığı halde, istatistiklerde, hatta nümizmatikte değil, insan tutum ve davranışlarında yatmaktadır.

3 Quentin Matsys (1464/5-1530). Tefeci ve karısı, yak. 1514 (Paris, Louvre)

Örneğin, 3 numaralı resmi ele alalım. 1514 dolaylarında Flaman ressam Quentin Matsys tarafından yapılan resimdeki iki ana karakter, bir karı kocadır. Koca bir tefecidir, bir masada oturmuş dikkatlice bir madeni para yığınını tartmaktadır. Karısı solunda oturmaktadır ve o da bir yandan önünde yarı açık duran dua kitabına bilinçsizce dokunurken, dikkatini yapılan işleme yoğunlaştırmıştır. Sahnede, masanın üstünde duran aynadaki bir yansıma biçiminde ustalıkla gizlenmiş, üçüncü bir kişi daha yer almaktadır. Bu kişinin, tefecinin bir anlaşma için gelen müşterisi olduğunu varsayabiliriz.

Resim bir açıdan, ticaretin patlama yaptığı ve Felemenk tüccarların Avrupa'nın en zenginleri arasında yer aldığı, 16. yüzyıl başla-

rı Hollanda'sındaki gündelik yaşama ilişkin iyi gözlemlenmiş bir sahnedir. Ancak yeniden bakacak olursak, bunu aynı zamanda bir hikâye, paranın tarihine ilişkin dramatik bir anlatımdan bir sahne gibi görebiliriz. Bir bütün olarak ele alındığında, bu çalışmadaki eylem ve ilgi odağı nerededir? Resimdeki çiftin arasında açık bir etkileşim bulunmadığı gibi, onlarla bizim, yani izleyicilerin arasında da böyle bir etkileşim yoktur. Resim esasen insanlar arasındaki ilişkiler hakkında değildir. Bizimkiler de dâhil olmak üzere, tüm gözler masanın üstündeki sayılmakta olan paralara sabitlenmiştir. Görünen o ki para, burada resmedilen insan dünyasının odak noktasıdır. Aslında, o dönemde Avrupalı toplumlarda önemli rol oynayan iki olguyla da rekabet içinde olduğu görülmektedir: din (kadının dua kitabını nasıl ihmal ettiğine bakın) ve kutsal evlilik bağı (masanın üstünde duran para, evli çiftin ilgisini birbirinden uzaklaştırıp karşı konulmaz bir biçimde kendine çekmektedir).

Belki bu yorumdan, Matsys'in, çalışmasını, paraya yönelik açık ve ahlakçı cepheden bir saldırı, paranın insani değerler üzerindeki yıkıcı etkilerine ilişkin bir ağıt olarak görülmesini istediği sonucu çıkartılabilir. Ancak belki de bu resim, çizim ve renklerle oluşturulmuş bir vaaz değildir salt. Aslında belki de bize ima ettiklerinde çok daha incelikli anlamlar bulunabilir. Kadın yalnızca o an için dua kitabından başını kaldırmış olabilir, ama kitabı tümüyle terk etmemiştir; dikkatini çeken başka unsurlar yüzünden kocasının yanından tümüyle uzaklaşmış da değildir. Daha karmaşık bir yoruma göre ise resmin amacının, ruhsal ve duygusal yaşamın daha yüce alemleri ile maddi dünya arasındaki zıtlığı basite indirgemek ya da ahlak dersi vermekten çok, para, din ve ailenin gerçek dünyada birlikte varolma biçimlerini sergilemek olduğu öne sürülebilir.

Resimdeki ana karakterler fiziksel bir nesne yığınına, onlar için para demek olan nesnelere bakmaktalar. 15. yüzyıl başlarındaki Avrupalılar için para çoğunlukla altın ve gümüş sikke anlamına gelmekteydi; bu olgu önemlidir. Paraya ilişkin diğer tarih dalları, tarihçiler ve nümizmatiklar arasında yaşanan talihsiz yaklaşım ayrılıkları nedeniyle, ele alınan nesnelere belki de o kadar katı bakma eğilimi taşımamaktadırlar. Buna karşılık, bu kitapta

4 1 dolarlık banknot, ABD, 2003. George Washington 1 doların yüzünde ilk kez 1869'da görünmüştür. Federal Reserve Bank ilk 1 dolarlık banknotları 1963 yılında basmıştır. Dünya üzerinde her gün kullanılmasından dolayı 1 dolarlık bir banknotun ortalama ömrü yalnızca yirmi iki aydır.

sikke ve diğer nesneler çoğunlukla sahnenin ortasında yer alacaklar. Onlar olmaksızın paranın tarihine ilişkin hesap kapanmış sayılmaz.

Bunun gibi bir kitabın her şeyi kapsadığı öne sürülemez, ancak konuların seçimi de keyfi değildir. Bölümlerin vurguları, tartışılan dönemin ve kültürün doğasına göre değişiklik göstermekte ve her biri, paranın tarihindeki uçsuz bucaksız coğrafi ve kronolojik çeşitliliği gözler önüne sermek için, söz konusu dönem ya da kültür açısından özgün olanı karakterize etmeye çalışmaktadır. Kitabın ilk yarısı, parasal ve ticari faaliyetlerin ilk yazılı kayıtlarının bulunduğu Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarından başlayıp, Yunanların Ege uygarlıkları, Akdeniz, Roma İmparatorluğu'nun kıtasal dünyası ve ortaçağ Avrupa'sında ilerleyerek "Batı" geleneği içinde paranın gelişiminin izlerini sürmektedir. "Avrupa merkezci" bu bakış, sonraki bölümlerde, daha az bilinen İslam dünyası, Hindistan ve Çin üzerinde üçlü bir odaklanmayla, ayrıca Afrika ve Okyanusya'ya özgü paraları ele alan bir bölümle dengelenmektedir. Bununla birlikte, modern dünyayı ele alan son bölümde, konuyu neredeyse tümüyle Batılı bakış açısından kaçınarak değerlendirmek oldukça güçtür. Bu durum, Avrupa ve sonraları da Amerikan kültürünün bütün dünya tarihi ve özel olarak da paranın tarihi

5 Hector Breeze'in bir karikatürü (*The Guardian*, 9 Ocak 1996). Karikatür, Euro'96 futbol şampiyonası anısına basılmış yeni bir 2 sterlinlik madeni paraya gönderme yapmaktadır. Geçmişte, çoğunlukla önemli tarihsel tema ve olayları yansıtan madeni para tasarımları sık sık hararetli kamuoyu tartışmalarına yol açardı. Günümüzün para tasarımları değişik türde pek çok olayın anısına yapıldığı halde, karikatürdeki ironinin de değindiği gibi, bunun nadiren farkına varılmaktadır.

üzerinde giderek artan etkileri nedeniyle büyük ölçüde hoş görülebilir. Sömürgecilik süreci, iki dünya savaşı ve dünya ekonomisinin giderek 'küreselleşmesine' yol açan iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, belki de bu eğilimi kaçınılmaz kılmaktadır, zira çeşitli nitelikteki bu etkenlerin çoğu Batı'da kök salmıştır. Modern parasal uygulamalar öylesine "Batılı" bir gelenek içinde kök salmışlardır ki, Pasifik Kuşağı'nın doğusundaki ülkelerde bile -kendi farklı geleneklerine karşın- Batı tarzı para, sürekli büyüyen ekonomik güçler açısından vazgeçilmez bir araç olarak benimsenmiştir. Eğer para modern dünyadaki insanlığa biçim veren en etkili faktörlerden biriyse, o halde, belki de, tarihine yeniden göz atmak için özellikle uygun bir zamandır bu.

I

Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan

Midyanlı tüccarlar oradan geçerken, Yusuf'u kuyudan çekip çıkarttılar ve Yusuf'u yirmi gümüş parçasına İsmaililere sattılar, onlar da Yusuf'u Mısır'a götürdüler.

Tekvin 37:28 (Onaylanmış Baskı, 1611)

Paranın tarihinde, kabaca değerli metallerin para niyetine kullanılması biçiminde tanımlanan oldukça önemli aşamalardan birisine ilişkin ilk yazılı kayıtların izine, M.Ö. üçüncü binyılda Mezopotamya ve Mısır'da rastlanır. İzleyen bin yıllarda bu uygulama, önce sikkelerin yaygınlaşmasıyla Avrupa, Ortadoğu ve Güney Asya'da, ardından Batı sömürgeciliği aracılığıyla ve yeryüzünün her tarafında modern endüstriyel toplumların yükselişiyle tüm dünyada devam etmiştir. Bununla birlikte, paranın tarihinde hâkim bir gelenek gibi gözüken bu ilk kayıtları, paranın kökenleriyle karıştırmamamız gerekir.

6 Teb'deki bir lahitte bulunan antik Mısır duvar resmi, yak. M.Ö. 14. yüzyıl, bir terazide tartılan altın yüzükleri gösteriyor. Mısırlıların altın yüzükleri para olarak mı kullandıkları, yoksa yüzüklerin bu tür resimlerdeki varlığının yalnızca sanatsal bir gelenek mi olduğu belirsizdir.

Mezopotamya ve Mısır

O halde antik Mezopotamya ve Mısır'la başlayacak ve bu bölümün sonunda, altın, gümüş ve bronz sikkelerin Akdeniz dünyasının büyük bir bölümüyle Yakındoğu ve Hindistan'da en yaygın para biçimi haline geldiği M.Ö. 250 civarındaki bir tarihsel noktaya ulaşacağız. Sikkelerin ilk kez M.Ö. 7. yüzyıl sonlarında görülmesine karşın, değerli metallerin, özellikle de gümüşün para olarak kullanılması geleneği bizi oldukça gerilere, Mezopotamya'da M.Ö. 24. yüzyıla götürecek.

Yukarıda Tekvin'den alıntılanan pasajda tasavvur edilen, bir köle karşılığında belirli miktarda gümüşün verilmesi işlemi, Yusuf'a ilişkin bu Eski Ahit hikâyesinin gerçekleştiği tarihsel dönem açısından (M.Ö. ikinci binyıl başları) son derece akla yatkındır, ancak çok önemli bir çekinceyi göz önünde tutmak şartıyla: 17. yüzyılda metni İngilizceye çevirenler, bu pasajın sikkelere gönderme yaptığını düşünme yanılgısına düştüler ("gümüş parçası"). Mezopotamya ve Mısır'da metallerin para yerine kullanımla-

rına ilişkin akılda tutulması gereken en önemli nokta, mübadelede kullanılanın sikkeler değil, tartılmış külçeler olduğu ve bir ödemede kullanılırken bu külçelerin ağırlıklarının her seferinde bir teraziyle saptanmakta olduğuydu. Genelde "merkeziyetçi yeniden dağıtım" denilen, malların halka dağıtıldığı birincil bir süreci ifade eden bir sistem biçiminde tanımlanabilecek, eski Yakındoğu ve Mısır ekonomik yaşamının kapsamlı bağlamı içerisinde, parasal fenomeninin ortaya çıkışını doğru yere oturtmak da önemlidir. Bunun piyasanın kendi hareketi aracılığıyla yapılmadığı; daha çok, üretilmiş mallar ile tarımsal ürünlerin yetkililer, krallar ve tapınaklar tarafından halktan toplanıp statü ve mesleğe göre yeniden dağıtıldığı görülmektedir. Bu antik toplumların ekonomik yaşamlarında merkezi gücün hâkimiyetine karşın, gümüş çeşitli yöntemlerle yaygın olarak para yerine kullanılmaktadır. Mezopotamya'daki yasa ve adaletin temel esaslarını belgeleyen birkaç ilk metin, bölgedeki kentlerin kraliyet ve tapınak arşivlerinde ve anıtsal yapılarında bulunan kil tabletler ile taş yazıtlarda korunmaktadır. Bunlar bize, değerli metalin para yerine kullanıldığı sosyal yapıya ilişkin bazı kanıtlar sunmaktadırlar. Uygulamaya ilişkin yasa maddelerin-

7 Eski Yakındoğu ve Mısır.

den ziyade, kralın adaletin sağlanmasındaki rolünü ilan eden "kanunlarda" ödemelerin nasıl yapılacağı, belirli ağırlıklarda gümüş cinsinden kapsamlı bir biçimde belgelendirilmektedir. Bazı kanunların kralı standart ağırlık ölçüleri belirlemede tek yetkili olarak tanımlaması ve günümüze dek gelmiş bazı ağırlık ölçülerinin bazı kralların adını taşımasından da bu anlaşılmaktadır. Bir başkasının bedenine ya da mülküne zarar verilmesi durumunda ödenecek cezalar da genellikle gümüş cinsinden belirlenmekteydi. Örnek olarak, Kuzey Mezopotamya'da (M.Ö. ikinci binyıl başlarında) Eşnunna kralının kanunlarına göre, bir adamın burnunu ısırmanın cezası 1 mina gümüştü (yaklaşık yarım kilo), ki bu yüksek bir miktardır, çünkü surata atılan bir tokat bunun altıda biri olan 10 şekel ile cezalandırılmaktadır. Aynı kanunda, kralın adaletinin sağladığı refahın faydalarının bir ifadesi olarak, dokuz farklı tüketim malının bir şekel gümüşe karşılık gelen ağırlık ve hacimlerinin belirtilmesi suretiyle, genel geçer mallara dair ortak bir ideal fiyat listesi oluşturulmuştur. Bu yarı yasal metinlerde faiz oranları da belirlenmiştir. Hem Eşnunna yasalarında hem de ondan iki yüz yıl sonraki ünlü Hammurabi Yasaları'nda, borçlara uygulanacak faiz oranından, gümüş cinsinden yüzde 20 olarak söz edilmektedir. Ayrıca, eğer borçlunun gümüşü yoksa, borçlarını faiziyle birlikte belirli bir tahıl-gümüş oranına göre tahıl cinsinden de ödeyebilmektedir. Belirli hacimlerdeki tahılın da uygun koşullar altında, örneğin tarım işçilerinin ücretlerinin ödenmesinde parasal işleve sahip olduğu görülüyor. Eşnunna yasalarında, bir hasat işçisinin günlük ideal ücreti, hem tahıl hem de gümüş cinsinden (12 se, yaklaşık yarım gram) belirtilmektedir. Tahıl, bu metinlerde gıda mallarının değerini ifade etmek için de kullanılırken gümüş, metallerden sıvı yağa, domuz yağından yüne kadar geniş bir yelpazedeki pek çok malın değerinin saptanmasında kullanılmaktadır. Aynı dönemden, Güney Mezopotamya'daki Ur kentinden günümüze ulaşan ve tüccarların borç alacak hesaplarını içeren kaynaklar da gümüşün ve tahılın yasa metinlerinde parayı temsil etmesinin gündelik uygulamaları geniş ölçüde yansıttığını sergilemektedir. Bunun gibi pek çok metin, çeşitli malların değerinin hesaplanma-

8 Babil Kralı Hammurabi'nin (M.Ö. 1792-1750), Susa (Güney İran) kentinde bulunmuş taş anıtı; anıt buraya M.Ö. 1157 yılında savaş ganimeti olarak götürülmüştür. Üst kısımda kral ayakta, boynuzlu başlığıyla oturan güneş tanrısına bakarken görülüyor. Taşın her iki yanında da çiviyazısıyla yazılmış, 3500 civarında satırdan oluşan ve belirli ağırlıktaki gümüş cinsinden çeşitli ödemeleri anlatan bir "kanun" bulunuyor. Kanun 1.000 yılı aşkın bir süreyle çoğaltılıp kullanılmayı sürdürmüştür. (Paris, Louvre)

sında belirli ağırlıktaki gümüşün standart bir ölçü ve gümüşün kendisinin de ticari işlemlerde çoğu kez arpanın yanı sıra bir ödeme aracı olarak kullanıldığını gösteriyor.

Bu gümüş standardı nasıl işliyordu? Taraflardan birisi herhangi bir amaçla diğer tarafa ödeme yapacağında, gümüş miktarı bir

teraziyle tartılmaktaydı; bu miktar, diyelim kanun tarafından bir cezanın ödenmesi için belirlenmiş veya taraflarca üzerinde uzlaşmaya varılmış miktar olabiliyordu. Mezopotamya ve İran'da arkeologlar tarafından bulunmuş gümüş gömüleri, doğru miktarı tartmayı kolaylaştırmak için külçe biçimindeki büyük gümüş parçalarının (ingot) ufak parçalara bölündüğünü ya da ince tellere dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Belgesel kanıtların da desteklediği üzere, gümüş teller belirli bir ağırlıkta halka biçimlerine de sokulabilmekteydiler.

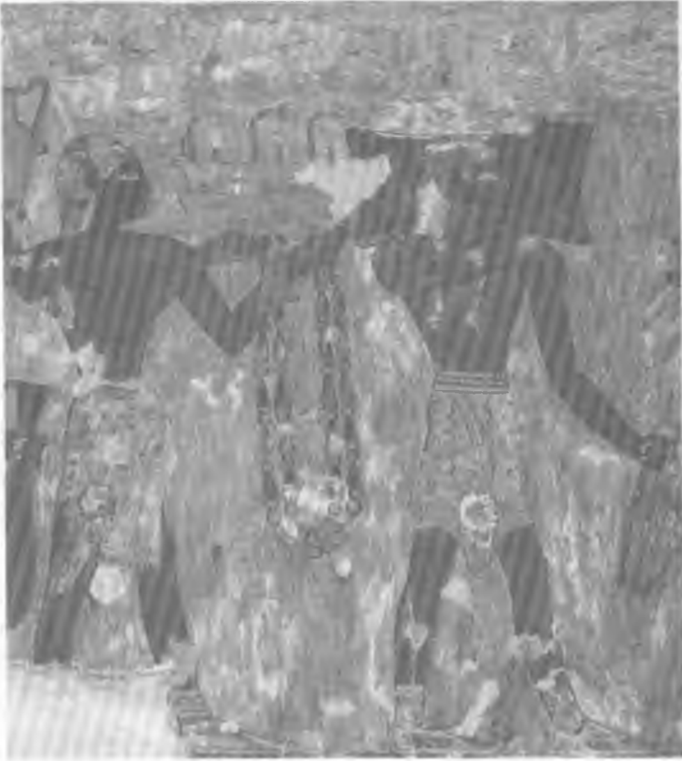
Mezopotamya kentlerinde tapınaklar, parasal ortam diye adlandırabileceğimiz ilişkiler üzerinde merkezi bir rol oynamaktaydılar. Muhtemelen resmi ağırlıkların muhafızları onlardı ve gümüş sisteminin düzenlenmesinde genellikle önemli bir konumdaydılar. Saygın ve eğitim düzeyi yüksek kuruluşlar olmaları ve de zengin gümüş ve altın ambarı sıfatını taşımaları nedeniyle tapınaklar aynı zamanda borç ve ödeme kayıtlarının tutulup saklandığı merkezlerdi. M.Ö. 1823 tarihli bir belgede (British Museum, WA 82279), Sittar kentindeki tanrı Şamaş tapınağındaki bir borç kaydı gösteriliyor:

> Ili-kadari oğlu Puzurum, tanrı Şamaş'dan 38 1/16 şekel gümüş almıştır. Şamaş tarafından belirlenen oranda faiz ödeyecektir. Hasat zamanında aldığı gümüşü ve faizini geri verecektir.

Demek ki gümüşün kendisi eski Mezopotamya'da parasal bir araç olarak yaygın biçimde kullanılmaktaydı. Kral ve tapınaklar ağırlık standartlarını oluşturmakta ve bir dizi durumda yasalar uyarınca ödenecek gümüş miktarlarıyla birlikte –cezalar, faizler, gündelikler ve benzerleri– belirli malların da gümüş cinsinden değerlerini yazıtlar aracılığıyla duyurmaktaydılar (yine de bunun ne ölçüde resmi anlamda bir fiyat sabitlemesi anlamına geldiği kesin değildir). Ancak bu otoriteler, gümüşün genel olarak nasıl tedarik edildiğiyle ilgilenmiyorlardı. Gümüş ingotların parasal anlamdaki "dolaşımının" bir ölçüye kadar kral ve tapınakça düzenlenen, ancak doğrudan onlar tarafından yönetilmeyen sosyal

bir alışkanlık olduğu anlaşılmaktadır. Metal, çevredeki yerlerden bölgeye ithal edilmekte ve büyük bir bölümü krallar, aristokratlar ve tapınaklar tarafından vergi, haraç ve ganimet biçiminde tüketilmekte, daha doğrusu biriktirilmekteydi. Aslında gümüş, soyluluk, servet ve iktidarla güçlü sembolik bağları nedeniyle oldukça değer verilen bir maddeydi ve hazinede istiflenmeyen önemli bir fazlalık, potansiyel anlamda parasal dolaşımda kullanılabilir durumdaydı.

Benzer biçimde, yerel gümüş kaynaklarından yoksun bulunan antik Mısır da Nübye'den gelen altın ve Nil nehrinin yıllık taşkınlarıyla ortaya çıkan tarımsal servetten dolayı zengindi. Mitanni Kralı Tuşratta (yak. M.Ö. 1390-1352), Kral III. Amenhotep'e yazdığı bir mektupta (şimdi British Museum'da bulunmaktadır) Mısır'da "altının tozdan daha bol bulunduğunu" söylemektedir. Yeni Krallık'ın geç dönem metinlerinde (yak. M.Ö.1295-1069) Mezopotamya'dakine benzer biçimlerde –hem doğrudan ödeme aracı yerine geçmesi hem de takasa konu işlemlerdeki belirli malların değerlendirilmesi anlamında–, hangi metallerin para yerine kullanılacağına uygun olarak, standart ağırlıklardan (91 gramlık deben ve bunun onda birine denk düşen kite) sıklıkla söz edilmektedir. Yeni Krallık döneminden günümüze ulaşmış bir belgede, muhafız Amunmes'in, işçi Penamun'dan 50 deben bakır (yaklaşık 4.55 kg) değerinde bir öküz satın aldığı, ancak yalnızca 5 deben bakırın ödendiği kaydedilmiştir. Hesap, değerleri yine bakır deben cinsinden ifade edilen çeşitli tüketim mallarıyla kapatılmıştır. İç yağı (30 deben), sıvıyağ (5 deben) ve kumaş (10 deben). Bu metin, Krallar Vadisi'ndeki kral mezarlarını süsleyen yetenekli zanaatkârların yaşadığı Teb kenti yakınlarındaki Deyr el-Medine köyünde bulunmuştur. Söz konusu sistemde almanın ve satmanın yaygın olduğunu ve ödemelerdeki değer birimlerini ifade etmek üzere gümüşün ortak bir metal olarak kullanıldığını gösteren buna benzer pek çok belge, oldukça eğitimli bu topluluktan günümüze değin gelmiştir. Sonuçta, Mısır dilinde gümüş anlamına gelen sözcüğün (hedj) parasal anlamda oldukça kapsayıcı bir anlam taşıdığı görülmektedir. Bu durum, "gümüş" (başka bir deyişle para) cinsinden bir borcun Shedydemduat adlı birisi tarafından Pennuit

9 Firavun III. Thutmosis'in (M.Ö. 15. yüzyıl) baş nazırı Rekhmira'nın mezarındaki duvar resmi; ingot biçimindeki haracı taşıyan bir adamı gösteriyor.

adındaki işçiye 76 deben tutarında bakırla geri ödenişini kayıt altına alan bir Deyr el-Medine belgesinde de görülebilir. Elli dört deben hali hazırda ödenmiş, böylece "'gümüşün' tam karşılığını tamamlamak için" geriye yirmi iki deben kalmıştır.

Tutarlar bakır deben cinsinden ifade edilseler de ödemeler gerçekte çeşitli mallarla yapılabilmektedir. Ancak belli ki fiilen elde edilebildiği zamanlarda gümüş, bir ödeme aracı olarak en yaygın kabul gören metaldi. Mısır'da altın ve gümüş külçelerden oluşan definelerin bulunmuş olması bu savı desteklemektedir. Kral Akhenaton'un (yak. M.Ö. 1352-1336) kenti el-Amarna'daki kazılar sırasında çıkartılan, altın ve gümüş ingotlardan, ayrıca halkalar ile küçük gümüş bir figürünün bulunduğu işlenmiş gümüş par-

çalarından oluşan bu definelerden birisinin bir kısmı British Museum'da bulunmaktadır. Bazı altın ve gümüş ingotların ağırlıklarının, deben'in katları ile ondalıklarına denk düştüğü görülmektedir. Define bir bütün olarak, çeşitli değerli metal parçalarının ağırlıklarına göre sınıflandırıldıkları ve değerli metalin ödemelerde yaygın biçimde kullanıldığı bir sistem içinde elden ele geçtiklerini göstermektedir.

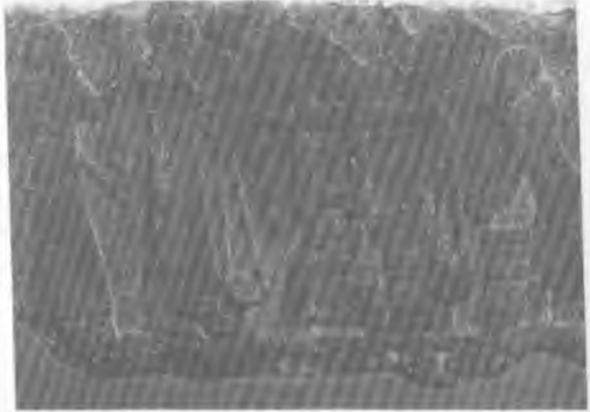
Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da parasal uygulamalara ilişkin bulgular, doğaldır ki nüfusun okur yazar seçkinleriyle ve bir katibin hizmetinden yararlanma olanağı bulunan kişilerle sınırlıdır. Belki de bu kişiler arasındaki ilişkileri, eski Mısır'daki halkın yaşamını temsil eden uygulamalar olarak kabul etmemeliyiz. Deyr el-Medine'nin zanaatkârları karmaşık muhasebe sistemlerine aşinaydılar, ancak bunun cahil köylü kitlelerinin gündelik yaşamları açısından da doğru olup olmadığı kuşkuludur. Özel girişimcilikten

10 Altın halkalar ve diğer biçimlerdeki haracı taşıyan, krallığın güneyinde yaşamış Nübyelileri gösteren eski Mısır mezar resmi, yak. M.Ö. 14. yüzyıl.

11 Mısır'da el-Amarna'da bulunan ve değerli metal nesnelerden oluşan gömüye ait parçalar. Altın ve gümüş ingotlar, teller ve parçalardan oluşan define, M.Ö. 14. yüzyılda bir küp içinde gömülmüştür.

12 Nimrud'daki (Eski Ahit'teki antik Kalah kenti; şimdi Kuzey Irak'ta yer almaktadır) bir dikili taş detayı, yak. M.Ö. 865. Panel, Asur Kralı III. Salmanasar'a haraç olarak getirilmiş, tartılmakta olan bakır ingotları gösteriyor.

13 Nimrud yakınlarında yer alan Balavat'taki (Kuzey Irak) bir sarayın anıtsal nitelikteki ahşap kapılarından bronz bir şeridin detayı, yak. M.Ö. 845. Sahne, Asur kralına Fenikeliler tarafından (muhtemelen ingotlar halinde) getirilen haracı resmediyor.

14 Nimrud'da bulunan, Asur Kralı III. Salmanasar'a ait siyah bir dikilitaş detayı, yak. M.Ö. 825. Sahne, Eski Ahit'te adı geçen İsrail Kralı Yehu tarafından ödenen haracın bir kısmını göstermekte. Asur kralına ödenen ve sahnenin üstünde yer alan çiviyazısında sözü edilen haraç, altın, gümüş, altın kupalar, altın bakraçlar ve kalaydan oluşmaktaydı. Sağdaki figür, başının üstünde ingotlar taşıyor gibi görünmektedir.

ziyade yeniden dağıtım tarzına yatkın ekonomilerde, Mısır ya da Mezopotamya'daki gibi değerli-metal standardının sosyal ölçekte hangi dereceye kadar götürülebileceği belirsizlik içerebilir. Ancak hâkim durumdaki kraliyet, tapınak ve aristokrasi kültürleri açısından bakıldığında, bu standardın varlığı, bu antik toplumlara ilişkin değerlendirmemiz açısından önem taşımaktadır.

15 Kuzeybatı İran'daki Hasanlu Tepe'de bulunmuş M.Ö. 8. ya da 7. yüzyıla ait çubuk biçimindeki bronz ya da bakır ingotlar. Uzunlukları 20 ila 28, genişlikleri ise 1,5 ila 2,5 cm arasında değişmektedir.

16 M.Ö. 5. yüzyılda Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Olbia'da yapılmış bronz "yunus". Bu bölgede, ok ucu ya da yunus biçimindeki bronz nesneler bir çeşit para birimi olarak kullanılmışa benziyor.

Sikke Basımı ve Külçeler

Başka açılardan tümüyle birbirinden farklı iki toplum olan Mısır ve Mezopotamya arasındaki temel benzerlikler kolayca gözlenebiliyor. İkisinin de ortak yanı, hacim cinsinden tahıl ya da ağırlık cinsinden değerli metal biçimindeki bir değer standardının kabulüdür. Özellikle de Mezopotamya'da kullanılan ağırlıklar, şekel ve mina, Akdeniz dünyasına yayılmış ve M.Ö. bininci yüzyıl başlarında Yunanlar tarafından benimsenmişti. Değerli metalin para yerine kullanılmasında uzak mesafe ticaretinin önemli bir rol oynadığı düşünülebilir, çünkü tüccarlar açısından mallarını Akdeniz'in tüm bölgelerinde satmak herhalde çok önemliydi. Bu malların çoğu takas yoluyla değiş-tokuş edilseler de altın ve gümüş gibi metaller de el değiştirmekteydi. Bunlar kendi başlarına değerli mallardı ve bu yüzden öteki mallar karşısında kolayca değer biçilip değiştirilebiliyorlardı. Metallerin kısa dönemde çürüyüp bozulmamaları ya da arzlarının yıllık dalgalanmalara maruz kalmaması (tahıl gibi) tüccarlar açısından işe yararlıklarını artırmış olmalı. Bu yüzden altın ve gümüş, küçük miktarlarda bile olsalar, genel kabul görmelerinden dolayı, ister ticari, isterse yasal ya da sosyal türden olsun güncel ödemelerin yapılmasında etkili birer araç olabilmekteydi.

17 Lydialıların elektron sikkesi, M.Ö. 7. yüzyıl. İlk sikkeler altın ve gümüş alaşımı olan elektrondan basılmıştı, bu yüzden soluk sarı renkteydiler. İlk sikkelerin bir yüzünde bir ya da birkaç kaba incus (çukur), öteki yüzünde de figürsel bir tasarım bulunmaktaydı. Bu sikke üzerinde bir aslan başı ile boynu yer almaktadır; solda ise bir kişi adı olan ve muhtemelen sikkeyi çıkaran kişiye atıfta bulunan Valvel yazısına ait bazı Lydia harfleri görülebilmektedir.

İşe yararlıklarını sınırlayan temel etken arzlarının kısıtlılığıydı ki bu durum bir yandan da söz konusu metallerin değerli oluşlarının nedenlerinden birisiydi. Altın ve gümüş kaynaklarının mülkiyetine sahip bölgeler görünüşe göre zenginliğe ve çoğunlukla da siyasi güce erişme ayrıcalığına sahiptiler. Anadolu'daki Lydia krallığının durumu da buydu. Son kralı Kroisos (hükümranlığı, krallığının M.Ö. 547 dolaylarında Persler tarafından istilasını takiben sona ermiştir) kudreti ve servetiyle antik dünyada efsaneye dönüşmüştü. Tebaasından topladığı büyük miktardaki paradan ayrı olarak, Lydialıların servetlerini, bölgedeki, doğal altın ve gümüş alaşımı olan elektron kaynağı Paktolos çayı* ile madenlerden elde ettikleri söylenmekteydi. M.Ö. 600 dolaylarında, Karadeniz bölgesinde bronzdan yapılan ok biçimli nesneler sikkelerin bir tür öncülü sayılsa da, Lydialıların bu metalden yaptıkları nesneler genellikle Batı geleneği tarzındaki ilk sikkeler olarak görülmektedirler (tesadüfi biçimde, aynı dönemde Çin'de de bronzdan yapılma "sikke"ler görülmektedir). Lydia paraları, kabaca oval biçimdeydiler ve bu yüzden de küçük altın külçelerini andırıyorlardı. Ancak bunlar, büyük sikkelerden (17,2 gram, 16,1 gram, 14,1 gram), büyük parçaların bir bölü doksan altısı ağırlığındaki ufak parçalara dek çeşitlilik gösteren düzenli bir ağırlık sistemine uygun düşmekteydiler. Günümüze kadar gelen bu parçalar büyük oranda, hafif olanlardır ve bu durum, daha ziyade küçük ağırlıklarla iş görmeye alışkın bir topluma işaret etmektedir.

* Sart çayı – yay.n.

18 20. yüzyıl başlarında British Museum tarafından yürütülen, Ephesos'taki Artemis Tapınağı kazıları sırasında bulunmuş bir hazinedeki elektron sikkelerin elektroliz ile çıkarılmış kopyaları.

"Sikkelerin" bir yüzü bir ya da birkaç vuruşla damgalanmıştı; bir kısmının öteki yüzü boş bırakılmış ya da basit paralel çizgiler çizilmişse de çoğunda figüratif desenler, genellikle de bir hayvan figürü (örneğin aslan, geyik ya da koç) bulunmaktadır. Örneklerin bu denli geniş bir yelpazeye yayılmasının nedeni tümüyle anlaşılabilmiş değildir ve bu durum, para basma işinin belli bir otoritenin elinde olduğu fikriyle çelişir gibi görünmektedir. Aslanın kafası ve pençeleri genelde, sonraki sikkelerdeki tasarımlarla büyük benzerlikler gösterdiği için Lydialılarla ilişkilendirilmektedir. Bazı tasarımlar ise üstlerine hiçbir isim kazınmamış olmasına karşın Anadolu'daki bazı kentlerle (Miletos* ve Phokaia**) ilişkilendirilmektedir. Öte yandan, üzerlerinde şehir ya da devletlerdense kişi isimlerinin yazılı olduğu nadir elektron örnekler de vardır. Görünüşe göre Lydialı adları oldukları anlaşılan iki tanesinin üzerinde, Lydia harfleriyle yazılmış VALVEL ve KALİL sözleri okunmaktadır. Bir diğeri, daha kesin biçimde Yunancadır ve "Ben Phanes'in armasıyım" manasına gelmektedir; ya da daha küçük olanların üzerinde yalnızca "Phanes" yazmaktadır. Bu yazılar

* Milet – yay.n.
** Foça – yay.n.

19 Anadolu'daki Ionia şehirlerinin isyanı sırasında bastırılmış olması muhtemel elektron stater, yak.M.Ö. 495. Ionia şehirleri Miletos'un öncülüğünde, M.Ö. 500 yılından beri süren Pers egemenliğine karşı başkaldırdılar. O dönemde sikkeler açısından gümüş, standart metal haline gelmişse de, isyan döneminde bir takım elektron sikkeler de basılmıştır.

Phanes adlı bir Yunana göndermede bulunmaktadır ve parçalar üzerindeki otlayan geyik figürü onun kişisel arması olabilir. Elektron sikkelerden bazılarının üzerlerinde yer alan betimlerin bir kısmı da, aynı döneme ait, kişisel oldukları kuşku götürmeyen mühür ve yüzüklerin üzerlerinde de bulunabilmektedir. Bu durum, insanın aklına erken dönem elektron sikkelerinin bir kısmının darbından bireylerin sorumlu olup olmadıklarını getirmektedir. Ancak kimdi bu kişiler? Lydia krallığının bağımsız, varlıklı bireyleri, yerel yöneticileri ya da devlet yetkilileri miydiler? Sikkelerin gelişimini anlayabilmemiz bakımından bu önemli bir sorudur, ancak erken dönem elektron sikkeleri kimin bastırdığı sorusu bugünkü bilgilerimizin ışığında yanıtsız kalmak zorundadır.

Elektron sikkelerin bulunmuş oldukları yerlerden herhangi bir kanıt elde edebilir miyiz? En ünlü keşif Ephesos'taki Artemis Tapınağı kazıları sırasında yapılmıştır; burada tapınağın altında, oraya dinsel bir adak olarak gömüldüğü varsayılan doksan üç elektron parçası ile yedi damgalanmamış gümüş külçesi bulunmuştur. Benzeri sikkeler muhtemelen Samos [Sisam] Adası'nda da yapılmış ve komşu bölgelerde de (Hellespontos*, Karadeniz) aynı parçalardan bulunmuşsa da, genel olarak bu parçaların üretiminin Anadolu'nun batısıyla sınırlı olduğu söylenebilir. Bu yüzden üretim ve kullanımlarının yerel anlamda oldukça sınırlı kaldığı görülüyor, ki bu da çoğunlukla rasgele biçimlerde bulunmalarını açıklayan bir olgudur: Sıklıkla kullanılmaları ya da uzun mesafeli tica-

* Bugünkü Çanakkale Boğazı – yay.n.

rette dolaşmaları amaçlanmamıştı. Peki o zaman niye yapılıyorlardı? Ticari niteliği bulunmayan pek çok olasılıktan söz edilebilir: Belki de bu tanrılara kişiselleştirilmiş adakta bulunmanın yeni bir yoluydu ya da uyruklara verilecek prestijli armağanlardı.

Herodotos, Kroisos'un, tanrı Apollon'un ünlü kehanet merkezi olan Yunan şehri Delphoi'nin yurttaşlarının her birisine, tanrının nimetlerine şükran duygusuyla, uygun bir karşılık olarak iki altın stater armağan gönderdiğinden söz etmektedir (*Historiai*, 1.54). Her ne kadar bu olay ilk elektron sikkelerin ortaya çıkışından bir süre sonra cereyan etmişse de, bu türden göz alıcı tasarıma sahip nesnelerin bireylere sunulması akla yatkın gözükmektedir. Özünde değerli olan bu parçalar hiç kuşkusuz, mücevher ya da fildişi gibi, ticari süreçlerde yer alan diğer metalara benzer biçimde el değiştirmiş de olabilirler, ancak buradan öncelikli olarak ticarette kullanılmak üzere üretildikleri anlamını çıkartmak gereksizdir.

Dahası, bu erken dönem elektron nesnelere, daha önceleri Mezopotamya'da karşılaştığımız türden metal kullanımları açısından baktığımızda, bir takım basılı tasarımlara ve sabit ağırlık standartlarına sahip bulunmaları o kadar da önemli gözükmemektedir. Bunların, görünümüyle kendini belli eden gümüş ingotlar gibi terazide tartılmadan nasıl kullanılabildiklerini gözde canlandırmak güçtür, boyut ve çaplarına bakarak değerlerinin kolayca anlaşılıp anlaşılmadığı pek açık değildir. Eğer sözü edilen metal, değerli metallerde hep yapıldığı üzere, gümüş külçeleri gibi ağırlığına göre değil, sonraki Yunan sikkelerindekine benzer biçimde "nominal değeriyle" tanınıp kabul edilmişse, bu önemli bir noktadır. Ancak bu parçaları, şu andan itibaren ilgi odağımız haline gelecek olan sonraki dönem sikkeleri açısından ele aldığımızda, M.Ö. 7. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun batısındaki görünümleriyle, paranın tarihinde can alıcı bir değişime işaret etmektedirler.

Gümüş Çağı

6. yüzyıl ortalarından itibaren, elektron sikkelerin basımının terk edildiğini ve pek çok bölgede yerlerini gümüşten ve kimi

zaman da altından yapılan sikkelerin aldığını görüyoruz. Birkaç şehir (Kyzikos, Lampsakos*, Phokaia ve Lesbos**) elektron sikkeler basmayı sürdürdü, fakat bunlar 6. yüzyılın sonlarına ve 5. yüzyıla egemen olan gümüş sikkeler karşısında istisna sayılırlar. Elektron neden terk edilmiştir? Daha önce gördüğümüz gibi, gümüş oldukça uzun bir süreyle antik Yakındoğu'da temel madeni para birimi olagelmiştir ve ardından da gümüş sikkelerin ortama egemen olması şaşırtıcı değildir. Dahası, iki temel elementin bir alaşımı (ancak kurşun gibi diğer bazı ilaveler de vardır) olması nedeniyle, elektronun değerini saptamak, alaşımdaki altın miktarının bir sikkenin değerinde önemli farklılığa yol açması nedeniyle çok da kolay değildi.

İlk gümüş ve altın sikkeler Lydia krallığında, belki de Kroisos'un egemenliği sırasında basılmıştır (M.Ö. yak. 560-547). Genellikle Anadolu'nun batısında bulunan bu sikkeler, bir aslan ve boğanın ön kısmını göstermekteler. Diğer gümüş sikkeler, Yunanistan'da ilk sikkelerin düzenli biçimde ortaya çıktığı sıralarda, Karia ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde basılmışlardır. Aigina (Attika sahili açıklarında yer alan bir ada), Atina ve Korinthos kendi sikkelerini basan ilk Yunan kent devletleriydiler. Erken dönemin gümüş sikkeleri, elektron sikkeler ile üretim ve tasarım tekniği bakımından yakın benzerlikler göstermelerine karşın, bu iki grup arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, gümüş sikke darbı elektrona göre daha geniş bir coğrafyada yaygındı; özellikle Makedonya başta olmak üzere Yunanistan anakarasındaki pek çok yerde ve İtalya'da, Sicilya'da, Kıbrıs'ta, Ege adalarında, Kyrenaika'da*** (Kuzey Afrika), Fransa ve Anadolu'da üretilmişti. İkinci olarak, gümüş sikkeler çok daha büyük ölçekte üretilmişti ve Akdeniz çevresindeki pek çok diğer bölgede dolaşımda olduğu anlaşılıyor (aşağıda göreceğimiz gibi, bu bölgeler arasında hiç sikke üretmemiş yerler de bulunuyordu). Üçüncü olarak,

* Bugünkü Lapseki – yay.n.
** Midilli – yay.n.
*** Bugünkü Sirenayka – yay.n.

20 Anadolu, Lydia; M.Ö. 6. yüzyıl ortalarına ait bir gümüş stater. Erken dönem gümüş sikkelerinin bir kısmı, bir aslan ve bir boğayı gösteren bir betimle Lydia'da basılmışlardı. Sikkenin arka yüzünde iki damga çukurunun izleri hâlâ kabaca seçilebiliyor.

21 Lydia'dan altın stater, M.Ö. 6. yüzyıl ortaları. Lydia'nın altın ve gümüş sikkelerinde de aynı tasarım, aslan ve boğa betimi bulunmaktaydı. Tasarımın son Lydia Kralı Kroisos tarafından (yak. M.Ö. 560-547) kararlaştırıldığı sanılmaktadır. Çoğu Lydia krallığının Persler tarafından fethinden sonra basılmış olmasına karşın, Yunanlar bu sikkeleri "Kroisos staterleri" olarak adlandırmaktaydılar.

22 M.Ö. 4. yüzyılda Güney İtalya'da yapılmış "Darius vazosu"ndan bir sahne. Vazo, üzerinde yazdığı üzere Pers Kralı Darius/Dara (M.Ö. 522-486) olduğu belirtilen temel figür nedeniyle bu biçimde adlandırılmıştır. Sahne, kraliyet hazinedarını masada oturmuş, kendisine çuvallar içerisinde getirilen vergiyi kaydederken gösteriyor. Masanın üstünde görülen Yunan harfleri 10.000 şekel'den 1/4 şekel'e kadar olan değerleri temsil etmektedir.

23, 24 M.Ö. 6. yüzyıl sonlarından 5. yüzyıla kadarki dönem, Pers krallığına ait gümüş siglos ve altın dareikos (darik)'ler. Anadolu'nun batısında Persler tarafından çıkarılan "aslan ve boğa" sikkelerinin yerini yeni tasarımlı sikkeler almıştır; bunların üzerinde yayını geren çömelmiş bir okçu (kimi zaman da bir mızrak tutar) gösterilmektedir, diğer yüzünde ise önceki sikkelerde kullanılan iki kaba damga çukurunun bulunduğu görülür. Gümüş sikkelere sigloi (İbranice şekel ile aynı sözcük) ve altından yapılanlara da ilk kez onun döneminde yapıldıkları için Pers Kralı I. Darius'a (Dara) (M.Ö. 522-486) atfen darik denmekteydi.

25 Atina'nın gümüş drahmisi, M.Ö. 6. yüzyıl ortaları. Anadolu'nun erken dönem elektron sikkelerine benzemektedir; ancak öteki erken dönem gümüş sikkelerden farklı olarak, Atina'nın sikkelerinde yazı yer almıyordu ve bir boğa yüzü gibi değişik betimlere sahipti. Önde gelen ailelerin armaları ya da tanrıça Athena kültü ile bağlantılı oldukları sanılmakla birlikte, bu betimlerin gerçek anlamı açık değildir.

26 Ege adalarından Naksos'a ait, şarap içmek için kullanılan bir kupayı gösteren gümüş stater, yak. M.Ö. 500; kupanın her iki tarafında üzüm salkımları ve üstte de bir asma yaprağı yer almaktadır. Arka yüzünde hâlâ tek bir damga çukuru bulunmaktadır.

27, 28 Atina'nın gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 5. ve 2. yüzyıllar. 6. yüzyılın sonlarından başlayarak, Atina sikkelerinin üzerindeki çeşitli tasarımların yerini, standart Athena başı ile kutsal kuşu baykuş almıştır. Erken dönem sikke betimleri, Athena'nın başlığının üstüne zeytin yaprakları ve baykuşun arkasına küçük bir hilal eklemek suretiyle, M.Ö. 480 civarında değiştirilmiştir. Laurium'da çıkartılan gümüş sayesinde sikkeler oldukça çok miktarda üretilmekteydi ve ekonomik açıdan öylesine önemliydiler ki, artık son derece modası geçmiş görünmelerine karşın, 5. ve 4. yüzyıllar boyunca bu arkaik stil varlığını korudu. M.Ö. 2. yüzyılda çelenk içinde hâlâ baykuşun bulunduğu, ama bir amforanın üzerinde oturduğu yeni bir tip üretildi.

sikke üzerine o sikkeyi yapan toplumu belirtecek biçimde bir tipin ya da yazının kazınması geleneği yaygınlaşmıştı.

Sikkelerin hangi nedenlerle benimsendiğini anlamak daha da güçtür. Neden bazı devletler belirli dönemlerde gümüşü bu biçime sokmayı arzu ettiler? Antik dönemlerde bile insanlar bu sorunu tartışıyordu; 4. yüzyılda yaşamış düşünür Aristoteles, anayasal incelemesi *Politika*'nın ünlü bir bölümünde, ölçülmüş gümüş parçalarının yerine damgalanmış sikkelerin benimsenmesinin, her bir işlemde tartma sıkıntısından kurtulmak gibi basit bir nedeninin bulunduğunu ileri sürmekteydi. Bir tasarımın eklenmesi ise sadece değeri gösterme amacı taşıyordu (*Politika*, 1257a). Bu açıklama

29 Ege'deki Melos adasına ait gümüş stater, yak. M.Ö. 500. Betim, stateri basan devleti simgelemek üzere bir narı (Yunancada, melon) göstermektedir. Bu sikke, yüzlerce Yunan sikkesiyle birlikte, ulaşmış olduğu ülkede, Mısır'daki Asyut'ta bir gömüde bulunmuştu. Bu parçada görüldüğü gibi, bazılarının bir kısmının kesilip alınmış olması, o zaman henüz sikke üretilmeyen Mısır'da külçe muamelesi gördüklerine işaret etmektedir.

30 Kuzey Yunanistan'daki Terone'ye ait bir gümüş stater, yak. M.Ö. 500. Tıp, bölgenin şarap ticaretindeki önemine atfen bir şarap amforasını ya da saklama kabını göstermektedir. Asyut'ta bulunan bu sikke, olasılıkla saf gümüşten yapılıp yapılmadığını anlamak üzere bir keskiyle yontulmuştur.

31 Kuzey Yunanistan'daki Akanthos'dan gümüş stater, yak. M.Ö. 500. Akhantos sikkelerinin üzerinde bir boğaya saldıran aslan betimi yer almaktadır ve betim, yuvarlak biçime uyacak şekilde beceriyle işlenmiştir. Mısır'da Nil Deltası'nda Yunan sikkelerinden oluşan bir gömüde bulunan bu parça, kalite bakımından bir keskiyle kontrol edilmiştir.

yeterince akla yatkın görünse de, madem külçeden sikkeye geçiş bu denli kaçınılmazdı, neden daha önceki bir tarihte hiç kimsenin aklına böyle bir çözümün gelmediği sorusunu yanıtlamıyor.

En mantıklı açıklamalardan birisi, gümüş sikkelerin ekonomik nedenlerle darbedilmiş olabilecekleridir. Bu sav zaten M.Ö. 5. yüzyılda, toplumlar arasındaki ticaretle sikkelerin bağlantısını ortaya koyan Herodotos (*Historiai*, 1.94) tarafından ileri sürülmüştü.

32 M.Ö. 5. yüzyıl başlarında Atina'da yapılmış bir Yunan kupası üzerinde, fahişelerle pazarlık eden erkekler görülmektedir. Soldaki erkek önündeki kadına bir kese sunmaktadır. Ortadaki adam, öteki kadınla belki de fiyat üzerinde anlaşmaya uğraşıyor: Üç parmağını kaldırmış, ama kadın dört parmağını gösteriyor.

Aynı zamanda dış ticaret de bir olasılık gibi görülmelidir. Mısır'da, Yakındoğu'da ya da Karadeniz bölgesinde bulunan erken dönem Yunan sikkeleri, sikkelerin uzak mesafe ticaretinde kullanıldıklarını düşündürmektedir. Bu bölgelerde sıklıkla Atina ve Kuzey Yunanistan gümüş sikkeleri gün ışığına çıkartılmaktadır ve bu nedenle, gümüş külçelerin sikke biçiminde ihraç edilmelerinin pekâlâ mümkün olabileceği söylenebilir. 4. yüzyılda Atina'ya gelen tüccarlar, dönüşte başka yükleri yoksa gümüşü bu biçimde ihraç ediyor olabilirlerdi. Yazar Ksenophon'un incelemelerinden birinde yazdığı gibi, "gümüş ihracı, ticaret amaçlı gibi görünmektedir, böylece, (örneğin tüccarlar) satış yaptıkları her yerde, bağladıkları sermaye üzerinden bir kâr elde ettiklerinden emin oluyorlardı" (*Poroi-Peri Prosodon*, 3.2). Ancak, sayısız kesilmiş sikke, ingot ya da kırıntı halindeki gümüşün sikkelerle karışık istiflenmiş biçimde bulunması, sikkelerin sabit bir değere sahip paralardan çok gümüş külçesi gibi görüldüklerini ortaya koymaktadır. Uzak mesafe ticaretinin tek başına sikkelerin gelişimine yol açtığını ileri sürmek güçtür ve başka olası açıklamalar bulmamız gerekir.

33 Aigina adasının gümüş stateri, M.Ö. 5. yüzyıl. Aigina ilk kez gümüş sikke basan Yunan devletlerinden birisiydi. İlk sikkelerde kullanılan su kaplumbağası betimi, burada da görüldüğü gibi, 5. yüzyılda kara kaplumbağası ile yer değiştirmiştir.

Toplumlarda günlük tüketimle ilgili malların alınıp satılmalarına ilişkin küçük ölçekli işlemler ufak sikkeleri gerektirmekteydi. Kentlerde erken dönemlerden beri düşük değerli sikkelerin kullanılmasına karşın, aşağıda göreceğimiz gibi, bunun sikkelerin üretiminde önemli bir etken olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır. Yarım obol gibi en küçük sikkeler bile hatırı sayılır bir değere sahiptiler ve gündelik ticaret için oldukça büyük bir değeri temsil etmekteydiler. Örneğin, Atinalı bir jüri üyesine M.Ö. 5. yüzyıl sonlarında günde üç obol ödenmekteydi ki, bu da muhtemelen bir tam günün geçimine denk düşmekteydi.

Sikkelerin pek çoğu, çeşitli ödemeleri karşılamak üzere sikkeleri darbeden Yunan kentleri ya da yöneticileri tarafından çıkartılmıştı. Gördüğümüz gibi, Atinalı yurttaşlara jüri görevi ya da Meclis oturumlarına katılmak gibi görevler karşılığında devletçe ödeme yapılmaktaydı. Donanmadaki kürekçilere ya da paralı askerlere yapılan ödemeler gibi, askeri harcamalar da sikkeleri gerekli kılmaktaydı. Bu nedenle devletlerin para basma etkinliklerine ilgi gösterdiklerini ve böylelikle de sikkelerin Yunan siyasi yaşamında devletin ve hukukun giderek artan rolüyle bağlantılı olduğunu keşfetmek şaşırtıcı değildir. Aslında devletler sikke darbetmek suretiyle kâr sağlamış da olabilirler: Hellenistik döneme ilişkin, bir sikkenin darbedildiği bölgede, elde edildiği külçeye göre daha yüksek bir değer taşıdığını düşündüren bazı bulgular vardır. Bu durum daha önceki yüzyıllar için de doğruluk içeriyorsa, neden pek çok Yunan sitesinin sikke bastığına ve M.Ö. 6. yüzyıl sonları ile 5. yüzyılda gümüş sikkelerin neden o denli hızla yayıldığına akla yatkın bir açıklama sunabilir. Kayda değer tasarruf ve kazançlar, devletlerin gümüş üretimini ele almasına, devletin düzenlediği

Sikke Basımı ve Kent-devletleri

M.Ö. 6. yüzyıl boyunca gümüş sikkeciliğinin Yunan dünyasında yaygın biçimde benimsenmesi, sikkeleri üreten kent-devletlerin otoritesini gösteren desen ve betimlemelerin ortaya çıkışına eşlik etmektedir. Devletin otoritesi, sikkelerin kalite ve değerini güvence altına almış ve sahtecilik gibi kötüye kullanımlara karşı koruma sağlamıştır.

Tasarımlar, kentin dinsel kültlerine ve mitolojik geçmişine gönderme yapmak, kentin adını vurgulamak için sözcük oyunlarına başvurmak suretiyle, kentin otoritesini simgelemek üzere seçilmekteydi ve bu tasarımlara kentlerin isimlerini belirten yazılar eşlik ediyordu. Sikkelerin biçimleri ve sanatsal tarzları önemli ölçüde değişmişse de, bu gelenek, Hellenistik dünyada beş yüzyıl sonra üretilen ilk Yunan sikkelerinden sonunculara dek özgünlüğünü korumuştur.

34a Atina'nın gümüş tetradrahmisi, yak. M.Ö. 510. Atina, kentin koruyucu tanrıçası Athena'nın miğferli başıyla, Athena'nın kutsal kuşu baykuş tipini kullanmış ve bunun bir sonucu olarak sikkeler "baykuşlar" diye tanınır hale gelmiştir. Baykuşun yanında Yunanca "Atınalıların" anlamına gelen sözcüğün ilk üç harfi, A, TH ve E harfleri Yunan alfabesine göre yer almaktadır. Bu tip 6. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış ve M.Ö. 1. yüzyılda Atina gümüş sikke basımının sonuna dek aynı kalmıştır.

34b Korinthos'un gümüş didrahmisi, yak. M.Ö. 450. Yunanistan'ın güneyindeki önemli bir ticaret kenti durumundaki Korinthos'un sikkelerindeki standart tip, kanatlı at Pegasus idi. Söylenceye göre, Pegasus Korinthos yakınlarında Bellerophon tarafından evcilleştirilmişti.

34 c Fenike'deki Tyr'in (Sur) gümüş stateri, M.Ö. 4. yüzyıl. Sikkenin üzerinde, kanatlı bir deniz atını süren tanrı Melkart'ın sakallı figürü görülüyor, alttaki dalgaların üstünde ise bir yunus yer alıyor. Bu tip, kentin önemli bir ticari liman olarak önemini yansıtmaktadır.

34d Anadolu'daki Myrina (bugünkü Aliağa yakınlarında) gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 2. yüzyıl ortaları; defneden yapılma bir taç giymiş kentin ana tanrısı Apollon'un başı resmedilmiş. Sikkenin daha ince ve geniş yüzeyli olması, hakkaka betimi işlemekte daha büyük kolaylık sağlamıştır.

34e Yunan adası Euboea'deki Eretria kentinin, tanrıça Artemis'i gösteren gümüş tetradrahmisi. M.Ö. 2. yüzyıl ortaları.

34f Anadolu'daki Smyrna [İzmir], altın stater, M.Ö. 1. yüzyıl. Bu ender rastlanılan sikke Thykhe'nin başını ya da kentin talihinin kişi biçiminde simgesini resmetmektedir. Thykhe, kentin surlarını simgelediği varsayılan minyatür duvarlarla çevrili bir taç giymektedir. Arka yüzü, Afrodite Stratonikis'in kült heykelini göstermektedir. Yazılar, kente (Zymrnaion= Smyrnalıların) ve Anadolu'da Romalılar ile Pontos Kralı VI. Mithridates arasındaki savaş sırasında, bu acil durum sikkelerinin darbedilmelerinden sorumlu Kent Yönetimi'ne (prytaneis) göndermede bulunmaktadır.

34g Yunan kentleri.

ve aşırı biçimde değerlendirilmiş sikkeleri dolaşıma sokmasına yol açmış olabilir. Sistemin, etkili bir biçimde çalışması için iki koşulun yerine getirilmesi gerekiyordu. Birincisi, bu sistem, kabul gören bir sikke biçiminde ödendiğinde gümüşe fazladan değer biçilmesini dayatacak yasal bir otorite tarafından düzenlenmeliydi. Bu anlamda, devletin işin içine girmesinin önemi, sikkenin değerini sürdürmesindeki rolünü simgeleyen desenlerin seçimini açıklamaktadır. İkincisi, bir sikke sistemini dayatan bir devlet, ister gümüşün kendisinin isterse başka bir malın ticareti olsun, tüccarlar açısından daha güçlü bir ticari cazibe yaratmış olabilirdi; yoksa başka türlü, aşırı değer biçilmiş gümüş sikkeleri kabul etmekten kaynaklanan kayıp, onların tercih edilmeyip bir kenara atılmasını getirirdi. Bu sav sikkelerin, neden sikkeler lehine işleyen bir "ticaret dengesine" sahip Atina ve Aigina gibi devletlerde üretildiğini açıklayabilir. Her iki devletin de gümüş sikkeleri uluslararası sikkelere dönüşmüştü ve bu tür sikkeler Akdeniz dünyasının pek çok yerinde gün ışığına çıkartılmaktadırlar.

Sikkelerin, antik dünyada para yerine kullanılmak üzere hızlı ve geniş ölçekte yaygınlaşmalarını yorumlamanın bir aracı olarak, Yunan düşüncesinin belirli akımlarına da göz atabiliriz. M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda yaşamış Yunan düşünürleri, hukuk kavramıyla ve hukukun nasıl uygulanabileceğiyle ilgilenmişlerdir. 6. yüzyıl başlarında Atina kanunlarının reformunu sağlayan Atinalı devlet adamı Solon, yazılarında Kent-devleti, servet, yönetim ve kanunlar gibi konuları ele almaktadır. Sikkelerin Atina'da ortaya çıkışı, Atina devleti ve toplumunu geliştiren reformların ardından gerçekleşmişse de, sikkelerin yaygınlaşması yine de Yunan kentinin gelişimine ilişkin genel bağlam içinde ele alınabilir. Sikke için kullanılan Yunanca sözcüklerden birisi (nomisma), sikkelerin toplumsal geleneklerin bir ürünü olduğunu belirtecek şekilde, kanun (nomos) sözcüğüyle aynı etimolojik kökenden gelmektedir. Çok açık olmamakla birlikte, elimizdeki yazılı bulgular, Atina'daki ağırlık ve ölçülere ilişkin yasaların 6. yüzyıl için özellikle zengin olduğunu göstermektedir ve gümüş sikkelerin giderek artan kullanımının da aynı döneme denk düşmesi şaşırtıcı değildir.

35 Yunan kenti Messana'nın (şimdiki Messina) gümüş tetradrahmisi, Sicilya, M.Ö. 5. yüzyıl. Sikkenin üzerinde ağustos böceğinin üzerinde bir tavşan betimi vardır. Tasarımdan Aristoteles de bahsetmekte, yaban tavşanlarının Sicilya'ya getirilmelerinden sorumlu kişinin Messana tiranı Anaksilas olduğunu belirtmektedir. Tıpkı Atina'nın sikkelerine "baykuş" denmesi gibi, bu sikkelere de "yaban tavşanı" denmesinin sebebi bu olabilir.

Önceki tartışmadan, gümüş sikke basımının kökenlerine ve yaygınlaşmasına ilişkin farklı türlerde açıklamalar bulunabileceği açıkça görülmektedir. Ancak sikkeler bir kez Yunan dünyasındaki kentlere yayıldıktan sonra, artık hızla oralarda ağır basan değerli madeni para haline gelmişe benziyorlar. 5. yüzyıl Atina'sında sikkelerin yaygın kullanıldığına ilişkin, dönemin edebiyatında pek çok bulguya rastlanıyor. Devlet harcamalarıyla ilgili bir dizi envanter ve muhasebe kaydı (Akropoldeki Parthenon'un inşaat işlerine ait olanlar gibi) taş üzerine yazıt olarak günümüze dek gelmiştir. Bu yazılardan, özellikle de tapınakların mülkiyetindeki varlıkların dökümlerinden, sikkeye dönüşmemiş külçe ya da diğer biçimlerdeki değerli metallere de değinilmiş olmakla birlikte, sikkelerin normal para yerine geçtikleri açıkça anlaşılıyor. Tarihçi Thukydides'e göre, Atinalı büyük devlet adamı Perikles, Sparta'ya karşı girişilen Peloponnesos Savaşı'nın (M.Ö. 431-404) arifesinde, Atinalılara finansal güçlerini anımsattığı bir söylev vermiştir (Thukydides, 2.13). Thukydides müttefiklerden 600 talent yıllık gelir elde edildiğine değinmiş, rezervlerde 6000 talent tutarında sikkeye dönüştürülmüş gümüşün varlığının yanı sıra... keza, özel ve kamusal adaklar, festival ve oyunlarda kullanılan kutsal nesneler, Perslerden yağmalananlar ve diğerleri olmak üzere, sikkeye dönüşmemiş altın ve gümüşün de 500 talent'den daha az tutmayacağını belirtmiştir.

36 Yunan kenti Terina'nın gümüş stateri, Güney İtalya, M.Ö. 5. yüzyıl. Terina sikkeleri üzerindeki kanatlı figür muhtemelen kenti simgelemektedir, ancak ikonografi karmaşıktır. Figür zafer tanrıçası gibi kanatlıdır ve elinde bir çelenk tutmaktadır; belki yerel bir pınarı ya da ırmağı simgeleyen bir amforanın üstünde oturmakta ve barış simgesi olan bir *caduceus* taşımaktadır.

37 Karadeniz'in kuzey sahilindeki Kırım'da bir Yunan kenti olan Pantikapaion'un altın stateri, M.Ö. 4. yüzyıl sonları. Sikkenin üzerinde, kentin adını çağrıştıran tanrı Pan'ın başı yer almaktadır. Başka türlü alışılmadık bir durum olan altın sikkelerin darbı, bölgede altının varlığının, bu bölgedeki çoğunlukla altın nesneler içeren zengin İskit gömütlerinde ifadesini bulan servetin bir göstergesidir. Pan, karakteristik biçimde sivri kulakları ve yassı burnuyla gösterilmekte ve asma yapraklarından oluşan bir taç giymektedir.

38 Rodos'un gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 4. yüzyıl başları. Rodos Adası M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda en gönençli devletlerden birisiydi ve pek çok sikke basmıştı. Neredeyse tüm yüz hatları belirgin olan Apollon başı, kalıbı yapan ustanın becerisinin bir göstergesidir. Gül sözcüğünün Yunancası *rhodos* olması nedeniyle, arka yüzünde Rodos'a atfen bir gül bulunmaktadır.

Ayrıca diğer tapınaklarda da kullanılması olanaklı önemli miktarda altın ve gümüş bulunmaktaydı ve tüm bunların yetersiz kalması durumunda da, tanrıçanın kendisini süsleyen altın kullanılabilirdi [yani, Akropolde bulunan altın ve fildişinden yapılma devasa Athena heykelinden bahsedilmektedir]... Ancak bunu kendi tasarrufları için kullanmaları durumunda eski haline getirmeleri gerekeceğini de ekliyordu.

Bu pasaj, gümüş sikkeciliğinin, hem miktar hem de işlev anlamında diğer servet biçimlerine göre önceliğini göstermektedir: Acil durumlarda tapınak hazineleri ve benzerleri kullanılabilmekteydi, ancak sonradan yerlerine konmaları gerekmekteydi. Gümüş sikkeler kentin refahının düzeyini göstermekteydiler. Ancak gümüş tetradrahmiler devlet işlemleri ya da büyük ödemeler için uygun olsalar da, 5. yüzyılda en küçük gümüş ölçü birimleri bile küçük ölçekli bireysel harcamalar açısından hâlâ fazla değerliydiler. Ucuz bir metal olan bronzdan düşük değerli sikkeler üretme düşüncesi M.Ö. 5. yüzyıl sonlarında Güney İtalya kentlerinde ortaya çıkmış, ancak M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Yunan dünyasının çoğuna yayılmış gözükmektedir. Bu tarihlerden itibaren Atina ya da öteki kent-

39 Sicilya'daki Akragas (şimdiki Agrigento) Yunan kentinde basılmış bronz "sikke", M.Ö. 5. yüzyıl ortaları. Bronz sikkelerin ortaya çıkışından önce, piramit biçimli bronz parçalarından oluşan para birimi Sicilya'da kullanımdaydı. Bu örnek, iki kartal başıyla ve üstte de değerini belirtmek üzere üç yuvarlak çıkıntıyla süslenmiştir.

40 Akragas'tan bronz sikke, M.Ö. 5. yüzyıl sonları. Kent, Resim 39'daki gibi nesneler yaptıktan sonra, normal sikke basmı tekniğini izleyerek sikke biçimli bronzlar üretti. Bu parçada, kentin denizcilikteki durumunu yansıtmak üzere bir yengeç ve diğer deniz canlıları resmedilmektedir. Betimi çevreleyen altı nokta, sikkenin değerini temsil etmektedir.

41 Atina'nın bronz sikkesi, M.Ö. 4. yüzyıl sonları. Kent tarafından ilk yapılanlardan birisi olan bu sikkenin üzerinde, belki de çifte ölçü birimini (2 khalkoi, ya da 2 kollyboi) ifade etmek üzere iki gövdeli bir baykuş vardır. Bu tür sikke çok sayıda basılmıştır ve Atina'nın merkez meydanında ya da Agora'daki kazılar sırasında bine yakın örnek bulunmuştur.

lerin pazaryerlerinde her tür işlem sikkeler sayesinde gerçekleştirilebiliyordu: Yeni bronz aracı, khalkous (bir gümüş obol'ün sekizde biri) gibi yeterince küçük sikkeler sağlamaktaydı.

Sikke basımı, Yunan dünyasında paranın öyküsünün bir kısmı olsa da, en önemli bölümüdür. Antik kentlerin çoğu sikke kullanmış olabilirler, ancak gerçekte bunların büyük çoğunluğu, Arkaik ve Klasik dönemlerde (yak. M.Ö. 600-320) çeşitli nedenlerden dolayı -bazılarının belki gümüşe erişim olanağı bulunmadığından ve bazıları da siyasi nedenlerle- sikkeleri kendileri üretmemişlerdi.

Bu kentlerin en ünlüsü, M.Ö. 3. yüzyıla değin bir tek sikkenin bile basılmadığı Sparta'ydı ve Spartalılar sikke yerine demir şişler kullanmış olabilirler. Altın ve gümüş sahibi olmak, Spartalı savaşçı ahlakına ters düşen ve mert Spartalıların hor gördüğü aşağılık tüccar zihniyetinin bir özelliği gibi değerlendirilmekteydi. Bununla birlikte Peloponnesos Savaşı'nda varlıklı Atinalıları yenebilmek için, Atinalıların deniz gücüne meydan okuyacak bir donanmayı finanse etmek uğruna Pers kralından sikke olarak büyük miktarda para yardımı almak zorunda kaldılar.

Para ve Kredi

Uluslararası savaş durumu Sparta'yı, destek olmaksızın kendi ilkel parasal sistemiyle karşılayamayacağı yeni taleplerle karşı karşıya getirdi. Tersine, Yunanistan'daki öteki devletler, özellikle de Atina, para ve sikkeleri, mesela bankalar aracılığıyla daha gelişmiş bir biçimde kullanmaktaydı. M.Ö. 5. yüzyılın sonuna doğru Atina bankalarımn varlığı belgelense de, bulgularımızın çoğu 4. yüzyıla dayanmaktadır. Bunları, günümüzün bankaları gibi karmaşık finansal kurumlar olarak değil, bir döviz bürosuyla bir rehinci arasındaki bir kavşak noktası gibi düşünmeliyiz. Bankerler özel girişimci olarak çalışıyorlardı ve herhangi bir devlet düzenlemesine tabi değillerdi. En belirgin etkinlikleri, öncelikle, Atina'ya gelen yabancılara Atina dışındaki para birimleriyle para değiş-tokuş hizmeti vermekti. *Agora*'da (pazaryeri) kurdukları masaların ardında iş yapan ve bir tür döviz bürosu işlevi gören bu kişilerin bulunduğunu biliyoruz; günümüzde bile *trapeza* sözcüğü modern Yunancada hem "masa" hem de "banka" anlamına gelmektedir. Bankerler vadeli para da kabul etmekteydiler, ancak göründüğü kadarıyla herhangi bir faiz ödemiyorlardı. Gerçekte sundukları bir kiralık kasaydı; Atina'da bulundukları süre zarfında yanlarındaki değerli şeyleri saklayacak hiçbir yeri olmayan yabancı tüccarlara verilen bir hizmetti bu. Ancak bankerde parasını saklayan Atinalılar olduğunu da bilmekteyiz; muhtemelen güvenlik, ama belki de servetlerinin boyutunu vergi tahsildarının meraklı gözlerin-

42 Mısır Kralı II. Ptolemaios'un bronz sikkesi, M.Ö. 286-246. Mısır'da Ptolemaios hanedanı döneminde, yabancı tüccarlarla ticaret yapabilmek için gümüş biriktirmek amacıyla sikke sistemi kurulmuştu. Dolayısıyla krallığın iç gereksinimini karşılamak üzere yeterli miktarda büyük bronz sikkeler üretilmiştir. Sikke, tanrı Zeus Ammon'un koç boynuzlu başını tasvir etmektedir.

43 Baktria (günümüzde Afganistan) Kralı Agathokles'in bronz sikkesi, M.Ö. 2. yüzyıl başları. Daha batıdaki Hellen krallıkları gibi Baktria krallığı da, kimi kez Hindistan'ınkiler gibi kare biçiminde olsalar da bronz sikkeler üretmiştir. Bir yüzündeki yazı Yunanca iken, elinde lotus çiçeği tutan bir Hint tanrıçası figürünün yer aldığı öteki yüzündeki yazı Hintçedir (Brahmi yazısı).

den gizlemek amacıyla. Son olarak da bankerler, hem kendi paralarını hem de kendilerine emanet edilenleri, yıllık yüzde 12 gibi tipik bir faiz oranıyla özel kişilere borç vermekteydiler. İnsanlar doğal olarak dostlarından ya da akrabalarından borç almayı tercih etmekteydiler ve kredi işlemlerinin bir çoğu da bu türdendi. Bu yüzden bankerleri son çare olarak görme eğilimi yaygındı.

Hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz banker, bir bankerin kölesiyken, yalnızca bankanın idaresini değil, Atina vatandaşlığını da elde ederek yükselen Pasion'dur. M.Ö. 370 yılında öldüğünde, serveti 60 talent'in (360.000 drahmi) üstündeydi. Kişisel servetinin boyutları, 5. yüzyılda zengin Byzantion kentinin Atina'ya yıllık 16 talent ödediğini anımsadığımızda canlı bir şekilde gözler önüne

serilmektedir. Ancak bankacılık yüksek risk taşıyan bir iş koluydu: Pasion kariyerinin başlarında hoşnutsuz bir müşterisi tarafından mahkemeye verildiğinde neredeyse mahvoluyordu. Batan pek çok diğer bankanın varlığına ilişkin bilgiye de sahibiz.

Yunan dünyasında bir devlet bankasının eşdeğeri bulunmamaktaydı. Atina'nın birikmiş serveti Athena ya da Akropol'ün koruması altındaydı ve bir anlamda tanrıçaya ait olduğu, böylelikle de hırsızlar üzerinde kutsal şeylere hürmetsizlik etme korkusuyla caydırıcı etki bırakacağı düşünülmekteydi. Bu nedenle Atinalılar askeri operasyonların finansmanı için fazladan paraya gereksinim duyduklarında, bunu Athena'dan ilk fırsatta geri ödeme sözüyle "ödünç alırlardı". Finansal açıdan krize girdiklerinde, tanrıçanın altın-kült heykellerini bile eritiyorlardı. Ayrıca bazı tapınakların paralarını şahıslara ödünç verdiklerini de bilmekteyiz. Atina kırsalındaki 5. yüzyıla ait bir tapınakta bulunan yazılı kayıtlar, 200 ve 300 drahmilik birimler halinde ödünç para verildiğini göstermektedir.

Yunan dünyasında finansal işlemler yalnızca sikkeler üzerinden gerçekleştirilmekteydi; ne çek ne de paraya tahvil edilebilen poliçeler vardı. Böylelikle ekonominin düzgün işlemesi için dolaşımda yeterince sikke bulunması gerekmekteydi. Atina'da giderek bir düzen içinde ve büyük miktarlarda para basıldığını görmekteyiz. 5. yüzyıl sonlarında gündelik işlemlerde sikkelerin yaygın biçimde kullanıldığına ilişkin kanıtlar, Aristophanes'in karakterlerinin çarşıdan balık ve orak satın almaktan ve küçük sikkeleri ağızlarında saklamaktan (!) söz ettikleri oyunlarında bulunmaktadır. Ve 4. yüzyılda yaşamış hiciv ustası Theophrastos'un skeçleri almak, satmak ya da borç vermek türünden olaylar bazında sikkelere sayısız göndermede bulunmaktadır. Bu aşamada Atinalılar gündelik kullanım için düşük değerli bronz sikkeler darbetmeye başlamışlardı: Atina Agorası'ndaki kazılarda, çoğu bronzdan yapılmış, düşürülmüş oldukları varsayılan 16.000'in üzerinde sikke gün ışığına çıkartılmıştır. Bu bulguların tartışmaya yer bırakmayacak ölçüde çok sayıda oluşları sikke halindeki paranın çoktan yerleşmiş olduğunu canlı bir biçimde göstermektedir. Benzer biçimde, Klasik dönemin sonundan kalma gömütler, daha önceki dönemlerde olduğu gibi külçeler-

Hellenistik Dönem Portrecilik Sanatı

Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) uçsuz bucaksız fetihleri antik dünyayı dönüşüme uğrattı. Yunanistan'dan Hindistan'a dek uzanan yeni bölgeler Yunan hükümranların egemenliği altına girdi ve Yunan dünyası site-devletler toplamından bugün Hellenistik krallıklar olarak bilinen bir dizi monarşiye dönüştü. Bu değişiklikler sikke basımı üzerinde köklü etkiler yaratmıştır. İskender'in ölümünden kısa bir süre sonra, kraliyet portreleri ortaya çıkmış ve Yunan kültürünün doğuya yayılmasıyla birlikte, İskender İmparatorluğu'nun devamı durumundaki krallıklarda da benzeri tasarımların benimsenmesine yol açmıştır.

Pek çok hükümdar İskender'e öykündüklerinden ya da onun yasal ardılı olduklarını ileri sürdüklerinden, kendi portrelerinde genellikle kafa dik, gözler yukarı bakar biçimde ve kral olmanın simgesi beyaz kurdeleyle (diadem) poz vermiş biçimde gösterilmişlerdir. Portreler, M.Ö. 1. yüzyılda bağımsız krallıkların Romalılara yenik düşmeleriyle birlikte ortadan kaybolmuşlardır, ancak Romalıların çok farklı bir portrecilik geleneklerinin bulunmasına karşın erken dönem imparatorları Hellenistik krallarınkinden esinlenen portreler kullanmışlardır.

44 a Trakya ve Anadolu'da kral olan Lysimakhos'un gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 305-281. Lysimakhos, kendisinin İskender'in halefi olduğunu vurgulayarak konumunu yasallaştırmak istediğinden, sikke Büyük İskender'i resmetmektedir. Portrede İskender'in klasik saç stili yer almaktadır ve baş diademin yanı sıra, İskender'in babası olduğunu ileri sürdüğü tanrı Zeus-Ammon'un simgesi koç boynuzuyla süslenmiştir.

44 b Mısır Kralı II. Ptolemaios'un ve ikinci karısı Arsinoe'nin altın oktodrahmisi, M.Ö. 286-246. Yunanca lejand *adelphon*, Ptolemaios (resimde bize daha yakın olan ve kraliyet diademi takan) ve kraliçesinin daha önceki Mısır kraliyet uygulamalarının devamı niteliğinde, kardeş olduklarına gönderme yapar.

44 c Pergamon* Kralı II. Eumenes'in gümüş tetradrahmisi, Anadolu, M.Ö. 197-158. Pergamon krallığı en parlak dönemini, M.Ö. 3. yüzyılda hanedanı kuran ve Philetairos'un *posthumous*** sikkelerini darbettiren II. Eumenes'in hükümranlığı altında yaşamıştır.

---

* Bugünkü Bergama.

** Söz konusu kişinin ölümünden sonra basılan sikke – yay.n.

44 d Seleukos Kralı VI. Antiokhos'un gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 2. yüzyıl ortası. Genç kral, kraliyet diademi ve ışın tacı giymiş biçimde gösteriliyor. Antiokhos kendisini bir yeryüzü tanrısı, bu tacı da tanrısallığının bir simgesi olarak görmekteydi. Tanrısal simgelerin kullanılması 4. yüzyıl sonları ve 3. yüzyıl başlarında Hellenistik kralların portrelerinin bir özelliğiydi, ancak VI. Antiokhos gibi sonraki kralların sikkelerinde görülmesi alışılmış bir durum değıldir.

44 e Pontos (günümüzde Türkiye'nin kuzeyi) Kralı II. Mithradates'in gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 3. yüzyıl ortası. Sikke üzerindeki portrenin ve diademin kullanılması, Yunan düşüncesinin İskender'in fetihlerinin ardından diğer bölgelerdeki Yunan olmayan hanedanlarca nasıl benimsendiğini göstermektedir.

44 f Persis'in (günümüzde Güneybatı İran) rahip kralı Bagadat'ın (Baydad) gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 3. yüzyıl sonu ya da 2. yüzyıl başı. Portrenin görünümü sakalı ve küpesiyle İranlı olsa da, hükümranın portresinin sikke üzerine yerleştirilmesi ve yerleştirme biçimi Büyük İskender'den sonra ortaya çıkan Yunan uygulamalarından alınmıştır.

44 g Baktria (modern Afganistan) Kralı I. Demetrios'un gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 2. yüzyıl başları. Yunan kral fil postundan bir başlık giymiş olarak gösterilmekte. Bu Büyük İskender'in bazı portrelerinde de kullanılmıştı ve Yunan söylencesine göre, bir filin çektiği savaş arabası içindeki Yunan tanrısı Dionysos tarafından fethedilen Hindistan üzerindeki egemenliği simgelemekteydi.

44 h Roma İmparatoru Augustus'un altın aureus'u, M.Ö. 31- M.S. 14. Kişilerin portrelerinin Roma sikkeleri üzerinde sağken yer alması uygulamasını, Iulius Caesar M.Ö. 44 yılında başlattı ve bu uygulama Roma imparatorluk sikkelerinin bir özelliği biçimini aldı. Diadem gibi krallık simgelerinden kaçınsalar ve bunun yerine kendilerini, zaferin simgesi olan defne tacı giyerken betimleseler de, Roma imparatorları bu fikri Hellenistik uygulamadan kopyalamışlardır.

44i Hellenistik krallıklar, yak. M.Ö. 275.

45 Makedonya Kralı II. Philippos'un gümüş tetradrahmisi, M.Ö. 359-336. Makedonya Krallığı Philippos'un egemenliği altında genişlemeye başladı. Philippos tüm bağımsız Yunan kentlerini fethederek buralardaki altın ve gümüş madenlerinin mülkiyetini ele geçirdi. Bu şekilde servete erişmesi Philippos'un iktidarını güçlendirmesinde önemli bir etken oldu ve büyük miktarda sikke bastırdı. Gümüş sikkeler iri bir yarış atı üzerindeki biniciyi gösterir ve Philippos'un M.Ö. 356 olimpiyatlarındaki kişisel başarısının anısına basılmıştır. Yunanca yazı, kralın adını (*Philippou*) ifade etmektedir. Binici, ikisi de zaferi simgeleyen defne dalı taşımakta ve defne taç takmaktadır.

46 Türkiye'deki Kyzikos'da* M.Ö. 280'de Büyük İskender (M.Ö. 336-323) adına basılmış gümüş tetradrahmi. İskender, fetihlerini finanse etmek için büyük miktarda altın ve gümüş sikke bastırtmıştı. İmparatorluğunun çeşitli yerlerindeki darphanelerde basılan sikkeler standart biçimdeydiler; gümüşten yapılanlar Herakles'i ve oturan Zeus figürünü göstermektedir. Aynı betimler İskender'in ölümünün ardından uzun süre varlığını sürdürmüştür

* Bugünkü Erdek - ç.n.

den çok sikkeleri içermektedir. Paranın benimsendiği toplumlar pek çok finansal işlemde sikkelere bağımlıydılar ve bunun sonucunda devletler sikkelerin ününü ve değerini çeşitli yollarla sürdürmek zorundaydılar. Atina'da sahte sikkelerin el değiştirmesi sıkı sıkıya yasaklanmıştı ve M.Ö. 375 yılına ait bir yasa sikkelerin kamuya ait köleler tarafından kontrolünü sağlıyordu.

Değerlendirme

Makedonyalıların II. Philippos'un (M.Ö. 359-336) egemenliği altındayken olağanüstü başarı sağlamalarının; oğlu Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) Yunanistan'ı fethetmesinin ve zengin Pers İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratmasının ardında yatan gizlerden birisi, altın ve gümüşe ulaşılabilirlikleridir. Philippos'un Trakya madenlerini zaptetmesi, ordusunun finansmanı için kendisine büyük miktarda altın, gümüş ve bronz sikke üretme olanağı tanırken; İskender'in Asya'yı fethetmesi de ona, Pers kralının, ister sikke ister ganimet biçiminde olsun, tamamını sonradan dağıtılan birikmiş servetini –toplamda 180.000 talent olduğu tahmin edilmektedir– kontrol olanağı vermişti. Bu rakamlar, sonradan göreceğimiz gibi, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz dünyasını fethinin ardından karşılaşacaklarımızdan tümüyle farklıdır. Hellenistik dönemde sikkeler daha büyük miktarlarda ve çok daha geniş bir coğrafyada üretilmiş, ancak temel para kültürü değişmemiştir.

II

Roma Dünyası

> [Akdeniz] çevresinde kıtalar uçsuz bucaksız biçimde uzanmakta ve sana [Roma] sonsuz bir mal akışı sunmakta. Burada her ülke ve denizden getirilmiş; tüm ülkelerin, ırmakların, göllerin ve Yunanlarla yabancıların maharetiyle üretilmiş mallar bulunur... Dünyanın dört bir yanından yükleriyle, her mevsimde ve her hasat zamanında bir çok tüccar buraya gelir, öyle ki kent dünyanın ortak ambarı gibi görünür.

M.S. 2. yüzyılda yaşamış Anadolulu retorikçi Aelius Aristeides'in *Roma'ya* adlı söylevinden alınan bu sözler, büyük bir imparatorluğun başkenti olarak Roma kentinin muazzam ölçeğine ilişkin bir fikir vermektedir. Roma muhtemelen bir milyonun üzerindeki nüfusuyla 18. yüzyıla dek Avrupa'nın bilinen en büyük kenti olmuştur. Kentin ve imparatorluğun ulaştığı bu büyüklük, Akdeniz ve Yakındoğu'nun antik dünyasında eşine rastlanmayan geniş ölçekli bir ekonomi ve para kullanımını beraberinde getirdi.

Roma'nın İlk Dönemi

Roma, Roma geleneğine göre, M.Ö. 753 yılında kurulduğundan, Aelius Aristeides bu sözleri etmeden önce de çok uzun bir geç-

47 Roma Cumhuriyeti'nin dökme bronzdan para çubuğu, M.Ö. 3. yüzyıl. Güney İtalya'nın Yunan kentlerine ait sikkelerde de rastlanılan bir betim olan resim, bir tripodu (üç ayaklı tören kâsesi) temsil etmektedir. Bu örnek, 1819 yılında, Roma civarında (antik Alba Longa kenti yakınlarında) Castel Gandolfo'da bulunmuştur. Büyük para çubukları yapma fikri, erken dönem İtalyan çubuklarından esinlenmiştir.

48 M.Ö. 4. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar Güney İtalya'da para yerine kullanılan kırık bronz parçası, günümüzde işlenmemiş bronz anlamına gelen *aes rude* olarak bilinmektedir.

mişe sahipti. Roma'nın kökenleri, önceleri krallar tarafından, ardından aristokrat bir egemen sınıfın cumhuriyetçi anayasasıyla yönetilen küçük bir kente dayanmaktadır ve kent, tarihinin ilk 400 yılı boyunca, katıksız biçimde bölgesel ve İtalyan bir çerçeve içinde gelişmiştir. Para, Ege'nin Yunan dünyasında ve dolayısıyla Sicilya ile Güney İtalya'daki Yunan kolonilerinde yaşamın gündelik bir özelliği halini almışken, Roma'nın M.Ö. 300 yılı civarına dek sikkelerden yoksun oluşu, coğrafi ve kültürel sınırlarının bir yönünü anlatmaktadır.

Sonraları yazarlar, Roma'da ilk para biçiminin sığır ve koyun olduğunu düşünmüşlerdir, çünkü Latincede "sığır" demek olan *pecun* sözcüğünden para anlamını taşıyan *pecunia* sözcüğü türetilmiştir. Ancak, antik dünyanın tamamında görüldüğü gibi, Roma'da da belirli değerlerin sığır cinsinden ifade edilmiş olması mümkünse de, bir ödeme aracı işlevi görmüş olmaları pek olası değildir. İtalya'da, Etrüsklerin de içlerinde bulunduğu diğer yerli halklar arasında olduğu gibi, başlangıçta Romalıların da ağırlığa göre ölçeklendirilen bronz külçeleri para yerine kullandıklarına ilişkin daha mantıklı bulgular vardır. Bronz görece ucuz bir metal olduğundan, kayda değer miktarlara gereksinim duyulmaktaydı: Tarihçi Livius (M.Ö. 1. yüzyıl) Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Romalı senatörlerin servetlerini el arabalarında taşımak zorunda kaldıkları bir gelenekten söz etmektedir (Livius, 4.60.6). Günümüzde *aes rude* ("işlenmemiş bronz") ve dökme bronz/demir -ağaç dalına benzeyen üstünkörü bir tasarıma sahip çubuklar biçimindeki- *ramo secco* ("kuru dal") diye bilinen, kabataslak bronz parçaları bu döneme tarihlendirilmektedir. Her iki para birimi de Romalılara özgü değildir, aslında ramo secco çubukları genellikle

49 Kuzey ve Orta İtalya'nın bronz para çubuğunun parçası, M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllar. Bu tür çubukların metal bakımından analizi, bronzun içinde büyük bölümün demir olduğunu göstermektedir. Bu tür bir alaşım, demirden yana zengin bakır cevherlerinin ilk arıtılmasının ürünü olarak tipiktir.

İtalya'nın kuzeyinde kullanılmaktaydı; ancak Romalılar da bunları bir tür değerli külçe yerine kullanıyorlardı. Bununla birlikte, sabit bir ağırlık standardına uygun biçimde üretilmemekte ve sıklıkla daha küçük parçalara ayrılmaktaydılar.

Bu bronz külçe gerçekte nasıl kullanılmaktaydı? M.Ö. 450 yılına tarihlenen ve On İki Levha Kanunları olarak bilinen ilk yazılı Roma kanunlarının günümüze kalan parçalarından, çeşitli suçlar için öngörülen cezalara belirli ağırlıkta bronz cinsinden değer biçildiğini biliyoruz. Belki de yaklaşık aynı dönemde, Roma toplumu aynı birimler cinsinden değer biçilen servetin niteliğine dayalı olarak, çeşitli sınıflara ayrılmıştı. Askerlere yapılan ödemeler (*stipendium*, tam karşılığıyla "tartılmış tutar") M.Ö. 400 ve 340 yılları arasında aynı sıralarda ortaya çıkmıştı; buna da bronz birimler biçiminde değer biçildiği ve belki aynı biçimde bronz olarak ödendiği anlaşılıyor. Eğer devlet bronz ödemişse, aynı biçimde de bronz

toplamış olmalıdır, böylelikle vergilere de (*tributum*) ağırlıkları belirli bronz birimler cinsinden değer biçilmiş olabilir.

Bu temelden yola çıkıldığında, M.Ö. 300 civarındaki ilk Roma sikkelerinin neden tümüyle birbirinden ayrı ve görünürde birbiriyle ilişkisiz iki unsurdan oluştuğu anlaşılabilir: bir yanda yerli İtalyan geleneğinde üretilmiş büyük bronz çubuklar ile ağır döküm bronz diskler ve diğer yanda darbedilmiş gümüş ve bronz sikkeler. Darp edilmiş sikkeler doğrudan Güney İtalya'da yapılan Yunan sikkelerini model almışlardı; gerçekte, bunlardan bir kısmı bir Yunan kentinde, belki de Neapolis'de (günümüzde Napoli) Romalılar için üretilmiş dahi olabilir. Romalılarınkinden yalnızca üzerlerindeki yazı dolayısıyla ayırt edilebilmektedirler. Tasarımlar, ağırlık standardı, gümüşün saflık düzeyi ve hatta üretim tekniği bile doğrudan Güney İtalya'daki çağdaş Yunan kentlerinden alınmıştır. Ağır bronz çubuk ve disklerin süsleme biçimi bile, doğrudan Yunan sikkelerinden uyarlanan tripod ya da yunus gibi tasarımlarıyla ikonografik Yunan dünyasından türemiştir.

Yunan sikke düşüncesinin benimsenmesi, Yunan modellerinin kopya edilmesi ve paranın İtalyan biçiminin Hellenistik biçim alması tam da Roma'nın Akdeniz dünyasında önemli bir güç olarak belirmeye başladığı döneme denk gelmiştir. Romalıların, Yunan kralı Pyrrhos'un (M.Ö. 280-275) istilasını geri püskürtmekteki başarıları, tüm yarımadanın tek hâkimi durumuna gelmelerini sağlamış ve iki uzun savaşın (M.Ö. 264-241 ve 218-201, ikincisi Hannibal'e karşı yürütülen ünlü savaştır) ardından Kartaca'ya karşı elde ettikleri zaferle Akdeniz'in batısında egemen güç olmuşlardır. Romalıların sikkeleri, kültürlerinin pek çok yönünün –sanat, mimari ve din– yabancı, özellikle de Yunan etkisiyle dönüşüme uğradığı bu dönemde benimsemiş olmaları rastlantı değildir. Romalıların Yunan kültürünün egemenliğindeki "uygar" dünyaya girişleri, bu yüzden, sikkelerin benimsenmesi de dâhil yoğun bir Hellenleştirme tarafından belirginleşmektedir.

Bu kökenler üzerinde gerçekleşen yaklaşık bir yüzyıllık bir gelişimin ardından, M.Ö. 212 yılında, Hannibal'in yönetimindeki Kartaca'ya karşı verilen savaşın yol açtığı eşi benzeri görülmemiş

finansal ihtiyaçlara bir karşılık olarak, Roma para sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle, Yunan modeline dayalı, yalnızca darbedilmiş gümüş ve bronz parçalardan oluşan bir sikke sistemi gündeme gelmiştir. Yeni sistemdeki temel sikkeler, bronz as ve gümüş denarius idi (10 asa denk geldiği için böyle adlandırılmıştı). Aralarındaki oran sabitti; bu oran yalnızca bir kez, M.Ö. 140 yılında denarius tarifesi 16 asa yükseltildiğinde değişikliğe uğramıştı.

Metal	Ölçü Birimi Değeri (M.Ö. 210'dan sonra)		Değeri (yak. M.Ö. 140'dan sonra)
Gümüş	denarius	10 as	16 as
Gümüş	quinarius	5 as	8 as
Gümüş	sestertius	2 as	4 as
Bronz	as	1 as	
Bronz	semis	1/2 as	
Bronz	triens	1/3 as	
Bronz	quadrans	1/4 as	
Bronz	sextans	1/6 as	
Bronz	uncia	1/12 as	

Romalılar 3. yüzyıla, görece gelişmemiş bir sikke ve paranın nispeten önemsiz rol oynadığı bir devlet finansman sistemiyle başlamışlardı. Bu, İtalya'nın fethi için yeterli gelmişti, ancak deniz aşırı bir imparatorluk kurmak daha karmaşık ve istikrarlı düzenlemeler gerektirmekteydi. Artık sikkeler Roma devletinin etkili bir biçimde yönetilmesi için zorunluluk haline gelmişti ve Roma toplumunun da, bu andan sonra, çağdaş Akdeniz dünyasının her büyük kenti gibi para bastığı kuşku götürmez. Düşük değerli bronz sikkelerin üretimi, kısmen askerlere ödeme yapılması gereksinimi sonucunda önemli ölçüde genişlemişti ve modern kazılarda gün ışığına çıkartılan sikkeler, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda dolaşımda bulunan sikkelerin miktarında bir dönüşüm gerçekleştiğini düşündürmektedir.

Roma Dünyasında Sikkeler

Roma dünyasında insanların sikkeleri nasıl kullandıklarını anlamak için, Roma Mısır'ından kalma, papirüs üzerine yazılmış günümüze dek ulaşan metinler ya da edebi metinler gibi yazılı kaynaklara dönmemiz gerekiyor. Antik yazmaların çoğu gündelik yaşamın gerçeklerine sınırlı bir ilgi göstermektedir, ancak Yeni Ahit'teki Matta, Markos ve Luka'ya ait üç İncil dikkate değer istisnalardır. Bunlar, İsa'nın ağzından aktarılan, Filistin'deki toplumun alt katmanlarından insanların gündelik yaşam deneyimlerine dayanan ve sıklıkla da sikkelerden söz eden mesellerle ve başka hikâyelerle doludur. İncillerdeki pek çok hikâye belirli miktarlardaki paranın ödenmesinden söz etmektedir: Örneğin, İyi Samiriyeli hikâyesinde, yaralı adamın götürüldüğü hancıya birkaç günlük yemek ve konaklamanın kısmi ödemesi olarak 2 denarii* verilmektedir (Luka 10:35). Başka bir yerde, İsa bir üzüm bağında çalışan bir rençper için bir denarius'un makul bir gündelik olduğuna işaret etmektedir. (Matta 20:1) Bir başka hikâyede şöyle sormaktadır: "On gümüş drahmisi olan (drahmi bir denarius'un Yunan para birimi olarak eşdeğeridir) ve bunu kaybeden hangi kadın, bir lamba yakıp bütün evi süpürmez ve buluncaya dek sikkeyi harıl harıl aramaz? Ve bulduğunda da arkadaşlarını ve komşularını toplayıp, 'Yitirdiğim sikkeyi buldum, bunun için benimle birlikte sevinin,' demez (Luka 15:9). Açıktır ki pek çok sıradan insan açısından bir denarius oldukça değerli bir paraydı: Bir başka hikâyede (Markos 12:42) İsa, sahip olduğu tüm para olan iki lepta'yı -iki lepta bir quadrans'a eşdeğerdir ve bir denarius'ta 64 quadrans vardır- sadaka kutusuna atan yoksul dul kadını övmektedir. Hikâyede adı geçen lepta (ya da "dul akçesi") ile aynı oldukları anlaşılan ufak bakır sikkeler bugünkü İsrail topraklarında kayda değer miktarda bulunmuştur. Daha büyük tutardaki paralardan da söz edilmektedir: İsa'nın havarileri beş bin kişiyi doyuracak ekmeği satın almanın 200 denarii'ye mal olacağını tahmin ederler (Markos 6:37), öte yandan Mecdelli Meryem'in İsa'nın ayakları üzerine döktüğü yağın (Markos 14:5) 300 denarii değerinde olduğu söylenmektedir ki oldukça önemli bir tutar olduğu anlaşılıyor.

---

* Denarius'un çoğulu – yay.n.

Roma Para Sisteminin Başlangıçtaki Gelişimi

Belirli ağırlıktaki bronzların erken dönem Roma'sında para yerine kullanılmış olduğu anlaşılıyor. İtalya'da bulunmuş bronz çubuk ingotlar ve kırıntı biçimindeki bronz parçaları, bu tarz paranın M.Ö. 4. yüzyıl itibariyle Roma'nın komşuları arasında kullanıldığını düşündürüyor. Roma kendi bronz ingotlarını M.Ö. 3. yüzyıl başında piyasaya sürmüştü. Bunların bir kısmı çubuk şeklindeydi, bir kısmı da Yunan stili sikkelerin yuvarlak biçimini almıştı, ancak kayda değer miktarı daha büyük ve dökme çubuk şeklindeydi. Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kentleriyle ilişkisi de Roma'yı, onların para biçimlerini kopya etmeye ve darbedilmiş gümüş ve bronz sikkeler üretmeye yöneltmiştir. Bu yeni sikkeler tasarımlarıyla, varlıklarının sorumlusu Yunanların etkilerini ele vermektedir. Altın sikkeler yalnızca ara sıra darbedilmekteydi. Roma'nın Kartacalı general Hannibal'e karşı verdiği İkinci Kartaca Savaşı'nın (M.Ö. 218-201) ilk yıllarında, savaşın maliyeti Romalıları sikkelerinde düzenleme yapmaya zorlamıştır. M.Ö. 210 dolaylarında, as olarak adlandırılan bronz birim cinsiyle değer biçilmiş bir gümüş sikke olan denarius'a dayalı yeni bir parasal sistem kurulmuştur. Denarius Roma'nın en uzun soluklu para birimlerinden birisidir.

50a Bronz sikke, yak. M.Ö. 300. Bir boğanın ön kısmı üzerinde Yunan yazısıyla, "Romalıların" anlamında *Romaion* yazmaktadır. Tasarım Yunan kenti Neapolis'in (günümüzdeki Napoli) sikkelerinden kopya edilmiştir.

50b 2 drahmilik gümüş sikke. Üzerinde Roma savaş tanrısı Mars'ın başı görülmektedir.

50c Roma Cumhuriyeti'ne ait dökme bronz as, M.Ö. 3. yüzyıl sonları. Kapıların koruyucusu ve takvimi başlatan Roma tanrısı Ianus'un her iki yöne de bakan başını gösteren bu tasarıma, erken dönem Roma sikkelerinde sık rastlanmaktadır. Bu türe ait sikke biçimli bakır ingotlar günümüzde, ağır bronz anlamına gelen, *aes grave* olarak tanınmaktadırlar.

50d Gümüş quadrigatus, yak. M.Ö. 225; dört atlı savaş arabası (*quadriga*) betiminden dolayı bu biçimde adlandırılmıştır. Bu sikke, yak. M.Ö. 225'den denarius'un piyasaya çıktığı yak. M.Ö. 210'a kadarki dönemde Romalıların temel gümüş sikkesiydi.

50e Altın stater, yak. M.Ö. 215. Cumhuriyet idaresinde altın emisyonu oldukça enderdi ve çoğunlukla finansal aciliyet karşısında başvurulurdu. Bu sikke, Hannibal'in M.Ö. 218 yılında İtalya'yı istilasının yol açtığı kriz sırasında çıkarılmıştır. Betim, iki savaşçının geleneksel tarzda ant içmelerini konu edinmektedir: Her ikisi de kılıçlarının ucuyla, aralarındaki çömelmiş figürün tuttuğu domuza dokunmaktadır.

50f Gümüş denarius, yak. M.Ö. 210. Roma'nın başının arkasında yer alan ve Roma rakamı olarak 10'u temsil eden X, sikkenin bronz as cinsinden değerini belirtiyor. Arka yüzünde, Dioscuri*, kahramanlar Castor ve Pollux göstermektedir.

50g Yarım denarius değerindeki gümüş quinarius. Beş as değerinde olduğunu belirtmek üzere üzerinde Roma rakamıyla V yazılıdır.

50h Çeyrek denarius değerindeki gümüş sestertius. Üzerinde Roma rakamıyla IIS yazılıdır; bu ibare, iki buçuk asa denk olduğunu göstermektedir (S= semis, bir as'ın yarısı).

50i Asın on ikide biri olan bronz uncia, yak. M.Ö. 210. Alt kısmında değerini belirten tek bir nokta bulunan bu sikke, Roma savaş tanrıçası Bellona'yı resmetmektedir.

50j Bronz as, yak. M.Ö. 200. Bu örnekteki gibi, asın daha küçük ve hafif biçimleri daha büyük dökme *aes grave*'nın yerini almak üzere darbedilmişlerdi, çünkü bronz ve gümüş sikkelerin göreceli değerleri İkinci Kartaca Savaşı sırasında değişmişti.

50k Gümüş victoriatus, M.Ö. 200 dolayları. Denarius'a göre daha çok gümüş içeren victoriatus, denarius'un piyasaya sürülmesini izleyen ilk on yıllarda dolaşımdaydı, ancak bu dönemin öteki sikkeleriyle ilişkisi belirsizdir. Sikkeye, üzerindeki, silahlarını yukarı kaldırmış kanatlı Victoria (zafer tanrıçası) tasarımı nedeniyle bu isim verilmiştir.

* Mitolojide Zeus'un ikiz çocukları Castor ve Pollux'u ifade etmektedir - ç.n.

51 M.Ö. 3. yüzyılda para basımı

52 Roma Iudaea*'sinden bronz lepton (İbrani dilinde prutah olarak bilinmektedir): Markos 12:42'de değinilen "dul akçesi"nin bir örneği. Üç mısır başağını gösteren sikke, Iudaea'nin Roma valisi Pontius Pilate tarafından, Roma İmparatoru Tiberius adına M.S. 29 yılında bastırılmıştır.

53 İspanya'da Roma yönetimi altındaki bir İberya topluluğu tarafından çıkarılmış gümüş denarius, M.Ö. 2. yüzyıl. Üzerindeki Ikalesken yazısı İberya dilinde olup yerel toplumu ifade etmektedir. Tasarım, Roma denarius'undaki Dioscuri'ye (50f) dayanmakla birlikte, tasarımdaki binicilerden birisi çıkartılmıştır.

---

* Yahudiye.

Bu göndermeler, İsa'yı dinlemeye gelen görece yoksul insanların, sikkeleri sıradan yaşamın bildik bir özelliği saydıklarını düşündürmektedir. Aşağı yukarı aynı tablo, Roma Mısır'ından günümüze dek gelen gündelik makbuz ve mektuplarda da görülmektedir. Bunlar da, ufak tefek işlemlerde bile sikkelerin yaygın biçimde kullanıldığını ve aslında daha gelişmiş kredi transfer sistemleri sayesinde, ödemenin fiili sikke değiş-tokuşunu bile gerektirmeyebildiğini belirtmektedir.

Sikkelerin kullanımı Roma dünyasının pek çok yerinde (en azından Akdeniz eyaletlerinde) geleneksel hale gelmiş gözükse de, Roma tarafından zapt edilmiş ya da Roma uyruğundaki topraklarda üniter bir parasal sistemin varlığını düşünmek yanıltıcı olacaktır. Denarius, Romalılarca kontrol edilen ülkelerde üretilmiş gümüş sikkelerden yalnızca birisiydi. Kontrollerini, zaten bir sikke geleneğine sahip bulunan Akdeniz boyunca genişletirlerken, Romalılar çoğunlukla pragmatist bir bakış benimsemişler ve varolan sikkelerin sürdürülmesine izin vermişlerdir. Bu durum genellikle, çok kültürlü imparatorluklarının idaresinde merkezileştirilmiş bir birliğin dayatılmasından çok, varolan sistemleri kendi halinde bırakmak ya da topyekün biçimde Roma sisteminin içine almak biçiminde özetlenebilecek olan Romalı tutumunun bir özelliğidir. Dolayısıyla bu aynı zamanda idari ve finansal örgütlenmenin de bir parçasıydı: Roma fetihten sonra, yürürlükteki parasal sistemin ve sikkelerin sürdürülmesine ve Roma sikkeleriyle birlikte varolmalarına izin verirken, mevcut vergi rejimleri de aynı biçimde sürüyordu. Örneğin, özellikle iki eyalette, Romalılar önceki yöneticiler tarafından yürütülen kapalı para sistemlerini kârlılıkları nedeniyle korumuşlardır. M.Ö. 133 yılında Romalılar tarafından bir Asya eyaleti olarak ele geçirilen Bergama krallığı ile M.Ö. 30 yılında Octavianus (Augustus) tarafından fethedilen Mısır krallığı, çevre bölgelerde dolaşımda bulunanlarla aşağı yukarı aynı değeri taşıyan, ancak daha az gümüş içeren sikkeler basmaktaydı. Bergama ve Mısır kralları kendi diyarlarındaki tek yasal para biriminin kendi sikkeleri olması koşulunu getirmişlerdi ve bu sikkeler çok hafif olduğundan kendi krallıkları dışında kabul edilmediği için,

54 Malta yakınlarındaki Gozo'nun bronz sikkesi, Malta yakınları. Gozo ve Malta M.Ö. 218 yılında Roma tarafından fethedilmiş ve Roma'nın Sicilya eyaletinin bir parçası olmuştur. Gozo (bu dönemde Gaulos denilmekteydi) M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda kendisine ait birkaç sikke bastırmıştır. Sikke, adanın Fenikeli geçmişini yansıtan biçimde Fenike ay tanrıçası Astarte'yi göstermektedir.

55 Roma İmparatoru Augustus'un (M.Ö. 27 - M.S. 14) bronz sikkesi, Doğu İspanya'daki Ilici'de basılmıştır. Roma İmparatorluğu topraklarında, Augustus ve haleflerinin adına, yerel bakır alaşımı sikkeler darbedilmiştir. 1. yüzyılın ikinci yarısında, Roma sikkeleri batıdaki yerel sikkelerin yerini almış, ancak İmparatorluğun doğu kısmındaki yerel basımlar 3. yüzyıl sonlarına değin sürmüştür.

56 Roma Mısır'ında dolaşıma çıkartılmak üzere, İskenderiye'de İmparator Nerva (M.S. 96-8) adına basılan 4 drahmilik düşük ayarlı gümüş sikke. İskenderiye, Ptolemaios sistemine dayalı kendi ayrı sikkelerine sahipti. 4 drahmilik düşük ayarlı gümüş sikke, M.S. 294-296'daki Diocletianus reformlarına dek standart para birimi olarak varlığını sürdürmüştür.

57 İmparator III. Gordianus'un (M.S. 238-244), Anadolu'da Kappadokia'daki, Caesarea'da* basılmış, 4 drahmilik düşük ayarlı gümüş sikkesi. Kappadokia M.S. 17'de Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiş ve Caesarea, III. Gordianus'un hükümranlığına dek bir gümüş sikke darphanesi olarak kalmıştır. Bu sikke, İran'ın Parth krallarına karşı verdiği savaşı finanse etmek için basılan büyük hacimli ihracın bir parçasıydı.

tüccarlar bu krallıklara giriş çıkışlarında kendi sikkelerini değiştirmek zorunda kalıyorlar ve hükümet de bu işlemlerden bir kâr sağlayabiliyordu. Romalılar da böylesine rahatlık sağlayan bir düzenlemeyi sözde bir emperyal birlik sağlamak uğruna lağvetmek niyetinde değillerdi.

* Bugünkü Kayseri – yay.n.

58 M.Ö. 80 yılında, Romalı yönetici Aulus Manlius tarafından çıkartılan, Roma Cumhuriyeti'nin altın aureus'u. Sikkenin üzerindeki betimde, Roma diktatörü (geçici devlet başkanı) Lucius Cornelius Sulla (M.Ö. 82-79) onuruna dikilen binici heykeli görülmektedir. Bu betim, yaşayan devlet adamlarının Roma sikkeleri üzerinde görünmeye başlamasının ilk örneklerinden birisi, aynı zamanda iktidarın aristokrat senatodan M.Ö. 1. yüzyılın başarılı generallerine geçişinin de bir işaretidir.

Statükonun korunması, imparatorluğa sonradan eklenen toprakların parasal kurumlarına Romalıların verdiği normal tepki idiyse de, Romalılar aşırı durumlarda güç kullanarak müdahale etme konusunda da oldukça yetenekliydiler. Böylece M.Ö. 146'da, Kartaca'ya karşı verilen üçüncü ve sonuncu savaşın sonunda, Cato'nun baştan çıkartıcı sloganının –"*delinda est Carthago*" (Kartaca'yı Yokedin!)– kışkırtmasıyla Romalılar kenti tümüyle yıktılar ve bir yüzyılı aşkın süreyle Roma'nın başına bela olan Kartaca'nm gücünün ve servetinin simgesi sayılan sikkeleri dolaşımdan kaldırıp eritmek suretiyle yok ettiler.

Servet ve Yozlaşma

İmparatorluktaki parasal sistemlerin adamakıllı çokluğu kaçınılmaz biçimde yolsuzluğa yol açtı. Bu durum, resmi bir faaliyetin değil, büyük miktardaki değerli metalin önce fetih sırasında ganimet, ardından da vergiler yoluyla eyaletlerden Roma kentine çekilmesinin bir sonucuydu. M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda Roma lejyonlarının parlak başarıları, Yunanistan'ın doğusundaki yeni fethedilen bölgelerden, Roma'ya daha önce hiç görülmemiş ölçekte yoğun bir yağmanın akmasına sebep olmuştur. M.Ö. 293 yılında İtalya'da Samnit halkına karşı yapılan büyük bir savaşta, o günler için büyük bir miktar olan 1.830 pound (592 kg) gümüş, ganimet olarak ele geçirilmişti. Bununla birlikte yüz yirmi yıl sonra, M.Ö. 167'de yalnızca Makedonya Krallığı'nın yenilgisinden Romalılara geçen ganimet, bir milyon pound (324.000 kg) gümüşe denk gelen 75 milyon denarii idi. Ve Makedonya Romalıların fethettiği Hellenistik krallıkların tartışmasız en zenginiydi. Savaş ganimetleri, dolayısıyla da Roma'nın serveti M.Ö. 2. yüzyılda hızlı bir biçimde artmıştır. Servetin yeni ülkelerden Roma'ya akması, eyaletlerin, en azından değerli metal bakımından yoksullaşmalarına ve sikke yapacak yeterli gümüşün kalmamasına yol açtı. Bu da yavaş yavaş Roma eyaletlerinde Roma'da yapılanlar dışındaki gümüş sikkelerin ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Atina'nın bol miktarda gümüş sikkesi, M.Ö. 146 yılındaki Roma fethinin ardından ayakta kalmayı başardı, ancak M.Ö. 1. yüzyıl ortası itibariyle yavaş yavaş tükendi. M.Ö. 50'lerde Iulius Caesar'ın Galya'yı fethi, bölgenin altın ve gümüş rezervlerinin soyulmasına yol açtı ve bu bölgedeki daha önceki altın sikkelerin sonunu getirdi; gümüş ise ancak bir kuşak daha yaşayabildi. Zengin Anadolu ve Yunan kentleri bile Roma İmparatorluğu yönetimi altında kendi gümüş sikkelerini üretmeyi genel anlamda bıraktılar, ancak yüzlerce topluluk M.S. 3. yüzyıla değin kendi yerel kentsel kimliklerini yansıtan tasarımlarla bronz sikkeler basmayı sürdürdü.

Sonraları yorumcular, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllardaki fetihlerin ardından Roma'ya akan olağanüstü serveti, kamu ahlakındaki feci

bozulmanın nedeni olarak görmüşlerdir. Yunan tarihçi Polybios, yazdığı dönemde, yani M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında, Romalılar arasında yaygın olan yüksek standartlara ilişkin şu yorumu yapmaktadır:

> Yunanlarda... hükümet üyeleri, on kopyacıya, pek çok mühre ve bunun iki katı tanığa sahip olmalarına karşın, bir talent'ten fazlası kendilerine emanet edildiğinde sadakatlerini koruyamıyorlar; buna karşılık, konsül ve legate olarak görevlerini yaparken ellerinden büyük miktarlarda para geçen Romalılar, sırf sadakatlerini ant içerek taahhüt ettikleri için dürüst davranmayı sürdürüyorlar. Oysaki başka yerlerde ellerini kamu parasından uzak tutan, bu anlamda sicili temiz olan kimse bulmak ender rastlanır bir şeydir; Romalılar arasında ise bu tür nedenle suçlanan birine zor rastlanır. (Polybios, 6.56)

Bununla birlikte, yüz elli yıl sonra tarihçi Livius, müdahale döneminde Roma'daki büyük servet artışının bir sonucu olarak standartlarda ortaya çıkan bozulmayı şu sözlerle yansıtmıştır:

> İyi örnek olmak anlamında daha büyük, daha erdemli ya da daha zengin hiç bir devlet yoktu; keza, para hırsı ve lüksün sosyal düzene böylesine geç girdiği, alçakgönüllü davranışların ve tutumluluğun son derece saygı görüp uzun süre onurla taşındığı bir başka yer de yoktu. İnsanın serveti ne kadar az olursa hırsı da o kadar az olur, deyişi doğrudur. Son zamanlarda, zenginlik para hırsını getirdi... (Livius, Önsöz, 11)

Romalılar, standartlardaki gözle görülür bozulma için yozlaşmış Yunanlar ve öteki Doğulularla ilişkilerini suçluyorlardı. Yine Livius:

> Yabancı lükslerin kente girişi, Asya'da hizmet eden ordu aracılığıyla başladı. Bu adamlar Roma'ya ilk kez bronz kanepeleri, pahalı yorganları, yatak örtülerini ve diğer kumaşları ve (o zamanlarda muhteşem mobilyalar diye nitelendirilen) tek ayaklı masalarla sehpaları getirdiler. (Livius, 39.6.7)

Tarihçi Sallustius'a inanacak olursak, geç Cumhuriyet döneminde Romalılarının çıkar düşkünlükleri, yabancı düşmanları tarafından bile fark edilmişti. Kuzey Afrika'daki Numidia'nın kralı Iugurtha'nın, "Roma'daki her şeyin satılık olduğuna ikna olduğu için" Romalı senatörleri rüşvet vererek savaştan vazgeçirebileceğine inandığı bildirilmektedir (Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 28). M.Ö. 1. yüzyılda felaketle sonuçlanan iç savaşlara geri dönüp bakıldığında, Romalılar genel olarak aşırı servetin üst üste yarattığı etkileri ve bunu izleyen yozlaştırıcı savurganlığı suçlamaktadırlar. Örneğin, M.Ö. 58 yılında düzenlenen sirk oyunları için yapılan savurganca harcamaların, Roma'nın ahlaki çöküşünde bir dönüm noktasını belirttiği düşünülmektedir (Plinius, *Naturalis Historia*, 36.113). Ozan Lucanus (M.S. 1. yüzyıl) şöyle yazmaktadır:

> Talih aşırı servete yol açtı ve ahlak refah karşısında geriledi; savaş ganimetleri savurganlığı körükledi... Bu, barıştan tatmin olan, barışın getirdiği özgürlük ortamında semiren ve kılıcı unutan bir halk değildi... Halk ölümcül bir yozlaşmayla birlikte kendi desteğini satar, her yıl seçimlerde herkes kendi çıkarları için mücadele ederek yeniden işbaşına gelirken, rüşvet yoluyla kamu parası çalınıyor. Zamanla iyice gözü dönen vahşi tefecilik ve faiz sahneye çıktı. Güven tuzla buz oldu ve savaş çoğu kimse açısından bir kâr kaynağına dönüştü. (Lucanus, 1.160-82)

Romalılar dönem dönem, lüks yaşama harcanabilecek para miktarını sınırlayan yasalar çıkartma girişiminde bulundular, ancak düzenlemelerin sonuçları hiçbir zaman denetlenmedi. Plinius bize, M.S. 1. yüzyıl ortaları itibariyle her yıl 25 milyon denarii üstünde bir tutarın Çin, Hindistan ve Arabistan'dan getirilen lüks mallara harcandığını anlatmaktadır. Bu rakamın ne ölçüde gerçeği yansıttığını kestirmek olanaksızdır, ancak Hindistan'da bulunan Roma sikkeleri durumun bu yönde olduğunu gösteriyor. Yakınlarda bulunan, Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a düzenli ticari seferler yapan bir gemiye ait vergi makbuzu, bu tür harcamaların boyutlarının belki de Plinius'un öngördüğünden bile yüksek olabileceğini düşündürmektedir.

59 M.Ö. 44'ün ilk aylarında, Iulius Caesar için basılmış gümüş denarius. Latince yazı, Caesar'ı *Caesar dict perpetvo* (Caesar*, ölümsüz diktatör) biçiminde selamlamaktadır. Caesar, sağlığında portresi Roma sikkelerinin uzerinde görünen ilk Romalı yöneticidir. Yunan sıkkeleri üzerindeki Büyük İskender ve halefleri gıbi, bir kralmışçasına yansıtıldığı böylesi bir tasarımla sunulması mutlak iktidarına bir şükran ifadesidir.

* Sezar.

60 M.S. 43-42 yıllarında Romalı general Marcus Brutus tarafından bastırılan gümüş denarius. Romalı tarihçi Dio, Brutus'un '"kendisinin ve Cassius'un ülkelerini kurtardığım belirten yazıyla, sikkelerin üzerine kendi portresini ve özgürlük başlığıyla iki hançer bastırdığını" aktarmaktadır. Arka yüzdeki yazı, Brutus, Cassius ve işbirlikçi dostlarının, Iulius Caesar'a suikast düzenledikleri tarihi, Eid[ibus] Mar[tiis], "Martın Ortası"nı ifade etmektedir.

Plinius, "Marcus Crassus'un [Iulius Caesar ve Pompeius'un bir çağdaşı ve rakibi], kendi geliriyle bir lejyonu besleyemeyen hiç kimsenin zengin sayılamayacağını söylediğini" de kaydetmektedir (Naturalis Historia 33.134). Bu cümlede, M.Ö. 1. yüzyılda, geç dönem Cumhuriyet'in tarihinde dramatik bir etki yaratmış bir faktör olan, paraya erişim ve askeri güç arasındaki yakın ilişkiye üstü kapalı bir gönderme vardır. Romalılar, özlem duydukları tutumlu geçmişe dair yanılıyor olabilirlerdi, ancak yeni servetin toplumları-

61 Octavianus (sonraları Augustus denmiştir) ile onu evlat edinen Iulius Caesar'ı gösteren gümüş denarius. Yazı Caesar'ı "Tanrı Iulius" ve Octavianus'u da "Tanrının Oğlu" olarak adlandırmaktadır. Octavianus, Caesar'ın iktidarının mirasçısı pozisyonunu meşrulaştırmak için Caesar'ın imajını sikkelerinin üzerinde kullanmıştır.

62 Octavianus'un, bir geminin pruvasında duran zafer tanrıçasını gösteren gümüş denarius'u. Bu betim, Octavianus'un M.Ö. 32'de, Kleopatra ile Antonius'un güçlerini yenilgiye uğrattığı, Actium deniz savaşındaki başarısını simgelemektedir.

nın sosyal ve siyasi düzeni üzerindeki kayda değer etkisine ilişkin kavrayışlarında haklıydılar. Cumhuriyet'in geç döneminde, politikacılar, kamu görevine seçilmek için, yönetici olarak bir yılda kazanmayı umduklarının ötesinde yüksek tutarlarda borçlanmaktaydılar. M.Ö. 61'de yalnızca Caesar'ın tek başına 25 milyon denarii borcu bulunduğu söylenmektedir; ki bu miktar, 50'lerde Galya'yı fethi sırasında telafi ettiğinin birkaç katına denktir. Bu yüzden, Roma'da ödünç para vermenin ve bankacılığın kayda değer bir siyasi öneme sahip olduğu varsayılmaktadır. Para, siyasi nüfuz satın alabilir ve aynı zamanda da mutlak iktidarın ele geçirilmesi için gerekli bir orduyu besleyebilirdi. M.Ö. 40 ve 30'larda Roma Cumhuriyeti'ne son veren iç savaşların nihai galibi olan İmparator Augustus'un, tüm Roma dünyasına yönelik finansal hamilik ve cömertlikte bulunabilen, imparatorluktaki en zengin birey haline gelmesi rastlantı değildir. Yazılı biyografisinde Augustus, devlet hazinesine, Romalı pleblere ve ordudan atılmış askerlere bağışladığı toplam tutarın, altı yüz milyon denarii olduğunu kaydetmektedir; bu tüm imparatorluğun servetine tek başına erişmesiyle olanaklı olabilecek muazzam bir tutardır. Bu tarihten itibaren serveti imparatorlarınkiyle boy ölçüşebilecek hiç kimse yoktu ve bu da egemenliklerinin temel araçlarından birisiydi.

63 Octavianus'un altın aureus'u, M.Ö. 28. Ender bulunan bu sikkenin arka yüzünde Octavianus, Roma Cumhuriyeti'nin baş yöneticisi sıfatıyla bir konsül iskemlesinde otururken gösterilmektedir; Latince yazı *Leges et ivra P[opvli] R[omani] restitvit*, "Roma halkının yasa ve haklarını iyileştirdi" demektedir. Bu ünlü deyim, Octavianus'un Iulius Caesar'ın ölümünü izleyen yıkıcı iç savaşların ardından, Cumhuriyet anayasasını iyileştirdiği iddiasına gönderme yapmaktadır.

64 Nero'nun bakır as'ı (M.S. 54-68).

65 İmparator Titus'un pirinç sestertius'u (M.S. 79-81). Betim, Titus tarafından tamamlanarak M.S. 80 yılında hizmete açılan Roma'daki Flavianus amfitiyatrosunu (Colosseum) göstermektedir.

Roma elit sınıfının emrindeki para miktarı öyle arttı ki, nihayet bir kişi gerçekten imparatorluk ölçüsünde bir tutarı biriktirmeyi başardı ve özgür bir cumhuriyeti monarşiye dönüştürebildi.

İmparatorluk

Sikke basımının kendisi, paranın yeni emperyal kökenlerini ifade etmekteydi. Artık seçimle işbaşına gelmiş, paradan sorumlu devlet görevlileri adına üretilmiyor, her bir sikke imparatorun ya da ailesinden birinin portresini içeriyordu. Bu olgu tek başına, sikkelerle işi olan herkese, Roma İmparatorluğu'nun sakinleri olduklarına ilişkin açık bir mesaj göndermekteydi. Yeni sikkelerin yaratmış olduğu etkilerin bazıları, Markos İncili'ndeki bir hikâyede görülebilir. İsa'ya tuzak kurmaya çalışan bir takım Farisiler ona Yahudilerin (Roma yönetiminin yasallığını asla kabul etmemişlerdir) vergi ödemesinin caiz olup olmadığını sorarlar. İsa onlara şöyle der:

> Bana bir dinar getirin, göreyim. Onlar da getirdiler. Onlara dedi: Bu suret ve yazı kimindir? Ona: Kayserin dediler. İsa onlara dedi: Kayserin şeylerini Kaysere, Allahın şeylerini Allaha ödeyin. (Markos 12:15-17)

Augustus'un ölümünden bir kuşak sonra İsa, imparatorun portresini taşıyan bir sikkeyi imparatorluk otoritesinin simgesine dönüştürebilmekteydi.

Bununla birlikte, sikke tasarımlarının ideolojisinde ortaya çıkan köklü değişime karşın, parasal sistem Cumhuriyet döneminden itibaren neredeyse hiç değişmeden kaldı. Temel para birimi olan gümüş denarius'un basımı, aynı büyüklük ve ağırlıkta devam etti. M.Ö. 1. yüzyılda üretimi az çok terk edilmiş bulunan bronz sikkeler, yeni bir biçim alarak tekrar ortaya çıktılar. Önceleri gümüşten yapılan sestertius artık pirinçten basılırken, as'lar da artık saf bakırdan yapılıyordu. Altın sikkeler de Roma parasal sisteminin düzenli bir parçasını oluşturmaktaydı ve yeni altın sikke aureus 25 denarii olarak işlem görmekteydi. Bu yeni yüksek değerli sikkelerin düzenli biçimde üretimi, belki de Augustus'un barış, hukuk ve refahın egemen olduğu yeni altın çağının şafağının bir yansıması olarak görülebilir ve kuşku yok ki dolaşımdaki para miktarında önemli bir artışı da göstermektedir. Aslında, yegâne kanıt kaynağımız, M.S. 79 yılında Vezüv yanardağının patlaması sonucunda yerle bir olan Pompeii kentinde bulunan sikkelerdir. Bu sikkeler, dolaşımdaki altın sikkelerin, gümüş ve düşük ayarlı metal sikkelerin toplamının iki katından daha değerli olduğunu düşündürmektedir. Pompeii sikkelerinin, sestertius cinsinden değerleri şu biçimdedir: düşük ayarlı metal sikke, 2.312 sestertii*; gümüş, 22.302 sestertii; altın, 54.800 sestertii.

Bu rakamlar yeni altın sikke darbının önemini belirtmekte ve Roma İmparatorluğu'nun, antik Akdeniz dünyası bağlamında eşi görülmemiş finansal ekonomisinin ve kaynaklarının ölçüsünü ifade etmektedir. Roma sikke darbını, daha önceki Yunan ve Hellen dünyasının sikke darbından ayırt eden şey ölçeğiydi. Örneğin 3. ve 4. yüzyıllarda yüz milyonlarca sikke basılmıştır. Bu modern zamanlara dek bir kez daha yinelenmemiş, şaşırtıcı bir hacimdir.

Aslında bu durum, yani sikke üretiminin astronomik ölçekte yapılması gerekliliği, imparatorluğun uçsuz bucaksız büyüklüğü

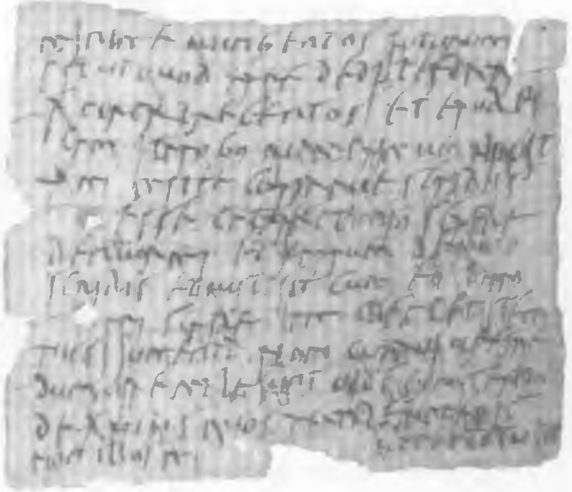
* Sestertius'un çoğulu – yay.n.

yüzündendi. M.S. 2. yüzyıl ortasında, imparatorluk bütçesinin yılda 225 milyon denarii (ya da 9 milyon altın aurei) olduğu tahmin edilmektedir. Bunun muhtemelen üçte biri, 400 bini aşkın kişiden oluşan ordunun beslenmesine gitmekteydi; kalanı sivil hizmetler, inşaat projeleri, imparatorluk sınırındaki düşmanlara verilen ödenekler ve diğer harcamalar için gerekmekteydi. Bu muazzam yıllık harcama, imparatorluktan toplanan vergi ve kazançlarla desteklenmekteydi - imparatorluğa ve imparatorun merkezi operasyonlarına finans sağlayan bu vergiler, toprak vergileri, kiralar ve çeşitli vergilerden oluşuyor ve aşırı ölçüde karmaşık bir sistem aracılığıyla toplanıyordu. Roma ekonomisinin ve sikke üretiminin ölçeği büyürken, bir yandan da coğrafi yayılması sürüyordu. Sikkeler, Yunanların ve Kartacalıların etkisiyle, Akdeniz dünyasında, Romalıların ortaya çıkışından önce de bilinmekteydi. İngiltere'nin de içlerinde bulunduğu kuzey Avrupa halkları, Romalılar buraları fethetmeye başlamadan önce kendi sikkelerini çıkartmaya başlamışlardı. Ancak Roma yönetimi altında, sikke kullanımı, çoğunlukla da ordu aracılığıyla imparatorluğun bütün kıtasal bölgelerine yayıldı. M.S. 1. yüzyıl başına tarihlendirilen, ahşap bir tablet üzerinde korunmuş (şimdi British Museum'da bulunmaktadır) ve tam Roma İmparatorluğu'nun kıyısındaki Hadrianus Duvarı yakınlarında, Vindolanda hisarındaki kazıdan çıkartılmış bir mektup, ordu üyeleri tarafından söz konusu bölgede yürütülen girişimcilik etkinliklerine canlı kanıtlar sunmaktadır. Bu iş görüşmeleri kayda değer miktarda sikkenin transferiyle ilgilidir:

> Octavius'tan kardeşi Candidus'a: Selamlar. Marinus'dan aldığım 100 poundluk levazımın hesabını kapatacağım. Bana bu konu hakkında yazdığından beri, bunun bir kez bile sözünü etmedi. Sana 500 modii kadar tahıl almakta olduğumu ve bu nedenle nakite ihtiyacım bulunduğunu defalarca yazdım. Bana en azından 500 denarii nakit yollamazsan, depozit olarak harcadığım 300 denarii'yi kaybedeceğim gibi mahcup da olacağım. Tertious ile Fatalis'den aldığı 8 ½ denarii için görüş. Onları benim hesabıma yazdırmadı.

66 Güney Britanya Kralı Tincomarus'un gümüş sikkesi, yak. M.S. 10. Romalıların İngiltere'yi henüz zaptetmemiş olmalarına karşın, bazı Britanya krallarının sikkeleri kayda değer bir Roma etkisi göstermekteydiler; bu sikke üzerindeki çelenkli baş, Lugdunum'da (Lyons, Fransa) yapılan bir sikke üzerindeki Augustus portresinden kopya edilmiş gözükmektedir.

67 Kuzey Britanya'da Hadrianus Duvarı yakınlarında, Vindolanda hisarındaki kazıda bulunan, ahşap tablet üzerine yazılmış, parasal işlemleri kaydeden mektup. M.S. 2. yüzyıl.

68 Roma Cumhuriyeti'nin gümüş denarius parasının kaplama sahtesi, M.S. 85. Gümüş kaplama, altındaki bronzu açığa çıkartan biçimde kısmen kazınmıştır. Kalpazanlık Cumhuriyet'te yaygın görülen bir olguydu, günümüze kalan sikkeler üzerinde çoğunlukla gerçek olup olmadıklarını kontrol etmek üzere atılan kesikler bulunmaktadır.

Sikkeler, Britanya ve Galya'daki eyalet ekonomilerinin işleyişinde öylesine gerekliydiler ki, resmi sikkenin kıt olduğu dönemlerde, Claudius'un (M.S. 41-54) hükümranlığı sırasında ve yine 270'lerde, 340'larda ve 350'lerde sahtecilik salgınları baş göstermişti. Çoğunlukla düşük değerli sikkelerden oluşan sahteler çoğu insanı pek kandırmıyordu. Para arzını kısıtlayan resmi darpların yetersiz çıktılarını tamamlıyorlar ve eyalet ekonomisinin sikkelere yönelik artan taleplerini karşılıyorlardı.

69, 70 Claudius'un bronz as'ı (soldaki) ve aynısının şahıslarca yapılmış taklidi. Roma eyaletlerinden Galya ve İngiltere de, İtalya'daki gibi gayrı resmi sikkelerle karşılanan bronz sikke kıtlığı çekmekteydi.

71 Trier yakınlarındaki Neumagen'de (Roma şehri Noviomagus), Moselle üzerindeki Bir Romalı mezar taşında, kiracılar tarafından kira ödenişini gösteren rölyef (M.S. 2. yüzyıl).

Arkeoloji bize Roma ekonomisinde sikkeler ve para hakkında pek çok şey anlatabilir. Örneğin İngiltere'de, M.S. 43'teki istilanın ardından, Roma sikkelerinin düzenli biçimde eyalete girmesine karşın, bulgular, izleyen iki yüzyıl açısından yalnızca, büyük kasaba ya da askeri ileri karakol mevkileri olarak tanımlanan arkeolojik sitelerle sınırlıdır. Bu dönemde Roma Britanya'sının yerli kırsal nüfusu, ki ada sakinlerinin çoğunluğunu oluşturmaktaydılar, sikke kullanmış gibi gözükmemekteler. Roma dünyasında paraya ilişkin bulgularımızdaki boşluklar açısından, bu iyi bir anımsatıcıdır. Ancak M.S. 3. yüzyıl ortalarında İngiltere'ye büyük miktarlarda düşük değerli sikke girmiştir ve daha önceleri sikke kullanılmadığı görülen kırsal siteler ve yerleşim yerleri de dâhil olmak üzere, her tür sitede bulundukları için yaygın biçimde kullanıldıkları anlaşılmaktadır. M.S. 260 yılından sonra ortaya çıkan sikke kullanımındaki artış, Roma'nın İngiltere'den M.S. 400'den kısa bir süre sonraki geri çekilişine dek sürmüşe benzemektedir.

Para ve Enflasyon

İngiltere'de M.S. 3. yüzyıl ortalarından başlayarak sikke kullanımının yaygınlaşması, en azından kısmen, söz konusu yüzyılda gerçekleşen sikke üretimindeki büyük artışla ve bu artışa eşlik eden gümüş sikke standardındaki düşüşle kolaylaşmış olabilir. Dört yüzyılı aşkın süreyle denarius'a dayalı sikke sistemi değişmeden kalmış, ancak sikkelerdeki gümüş miktarı Nero'nun (M.S. 54-68) hükümranlığı zamanından başlayıp 260'ların ortasında yüzde 2-3'ten fazla gümüş içermeyen radiate'nin, yüzeysel değerinin iki katıyla denarius'un yerini almasına dek yavaş, fakat sabit bir biçimde düşmüştü. İmparator Tetricus (M.S. 271 ve 274 yılları arasında Fransa ve Britanya'da hüküm sürmüştür) zamanında radiate, bu sikkelerin büyük miktarlarda üretilmesinin sonucunda, içerdiği gümüş miktarının yüzde 0,5'i geçmemesi nedeniyle en düşük noktasına ulaşmıştır.

Bu dönemdeki sikkelere duyulan güvende ortaya çıkan krize, aşağıdaki 3. yüzyıl ortasına tarihlenen ve günümüze ulaşan bir Mısır papirüsü üzerindeki resmi kararname örnek gösterilmektedir:

> *Oxyrhynchite nome*'nin (bölgesinin) baş memuru, Nemesianus da denilen Aurelius Ptolemaeus'dan. Kamu görevlileri, bankaların bankerlerini toplayıp, onları İmparatorların kutsal sikkelerini kabul etmek konusundaki gönülsüzlükleri nedeniyle bankaları kapatmakla suçladıklarından, tüm bankaların sahiplerine, bankaları açmaları, sahte ya da taklit olmadıkları sürece tüm sikkeleri kabul etmeleri ve değiştirmeleri hususlarında bir emir çıkartmak zorunluluk haline gelmiştir ve bu karar, yalnızca banka sahiplerini değil, bu emre itaatsizlik etmeleri durumunda, önceden Ekselans [Mısır] Valisi tarafından takdir edilen cezalara çarptırılacaklarını bilen tüm iş alemini de bağlayacaktır. (*Oxyrhyuchus Papyri*, XII.1411)

M.S. 3. yüzyılda gümüş sikkelerin değerindeki bu dramatik düşüş çoğunlukla gümüş stoklarındaki azalmadan kaynaklanmışa benzemektedir ve İspanya'daki gümüş madenlerinin bir kısmı 2.

72 İmparator Caracalla'nın (212-217) düşük ayarlı gümüş antoninianus'u. İmparator güneş tanrısı Apollon biçiminde tanımlanmak üzere ışınlı bir taç giymiş biçimde gösterilmektedir; amaç, üzerindeki betimde imparatorların çelenk taktığı denarius ile karışmamasıdır. Bu sikkeye günümüzde ya betiminden dolayı *radiate* ya da İmparator Marcus Aurelius Antoninus Pius (takma adı Caracalla) adına olduğunu belirtmek üzere *antoninianus* denmektedir.

73 Roma Galya'sı, Britanya ile İspanya'yı kapsayan ve ayrılıkçı bir devlet olan sözde Galya İmparatorluğu'nun hükümdarı Tetricus'un (272-274) düşük ayarlı gümüş antoninianus'u. 260'lardan başlayarak *antoninianus* temel Roma para birimi olarak denarius'un yerini almış, ancak değerindeki sürekli azalma, gümüş içeriğini yüzde 10'un altına indirmiştir.

yüzyıldan sonra tükenmiş görünmektedir. Bununla birlikte, barbar halklar peş peşe dalgalar halinde imparatorluğun zengin topraklarına zorla girme girişiminde bulunurlarken, ardı arkası kesilmeyen sınır savaşlarının imparatorluk kaynakları üzerinde yol açtığı kısıtlamalar durumu daha da kötüleştirici bir rol oynamış olmalıdır. Sikke çıktısı artarken tükenen gümüş stoku böylelikle hiç durmadan paranın değerinin düşmesine yol açmıştır. Sonuçta sikkelerin değerinde düşüş ve fiyatlarda artış, kısaca söylenirse, enflasyon ortaya çıktı. Bunun bir örneği, Romalı lejyonerlerin ücretlerinde M.S. 200'den sonra hızlanan artışlarda görülebilir:

Dönem	Yıllık Tutar
Iulius Caesar (yak. M.Ö. 46)	225 denarii
Domitianus (M.S. 81-96)	300 denarii
Septimius Severus (M.S. 193-211)	600 denarii
Caracalla (M.S. 211-17)	900 denarii
Maximinus (M.S. 235-8)	1.800 denarii

74 İmparator Gallienus'un (253-268) altın sikkesi; onu Herkül kılığında, tanrının topuzunu taşır ve aslan postundan pelerinini giyer halde göstermektedir.

Enflasyonun bir anlamı da düşük değerli bronz sikkelerin üretiminin giderek pahalı hale gelmesiydi ve tıpkı 20. yüzyılın ikinci yarısında çeyrek ve yarım peninin İngiliz para sisteminden kaldırılmasındaki gibi, bronz sikkelerin yapımı da Gallienus'un (M.S. 253-268) hükümranlığı sırasında terkedilmiştir. Aynı süreç, imparatorluğun doğusundaki kentlerin yerel bronz sikkelerinin de sonunu getirdi. Altın sikkeler bile, çeşitli ağırlık standartlarında basıldıkları ve ayarları düşürüldüğü için istikrarsız hale geldiler. Görünüşe göre, artık bu andan sonra altın ve gümüş sikkeler arasındaki eski ilişki ortadan kalkmıştır.

Yetersiz kaynakların ve sürekli savaş durumunun yarattığı sorunlar, parasal sistemden de fazlasını etkilemişti. Aslında, Roma İmparatorluğu'nun tüm dokusu yok olmaya yüz tutmuştu. İmparatorluğun en büyük toprakları ayrılmıştı: batıda İspanya, Galya ve Britanya M.S. 260'tan 274'e kadar on beş yıl boyunca ayrılıkçı "Romano-Gallic" imparatorların yönetimleri altında elden gitmişlerdi; doğuda, Suriye'nin tamamı ile Mısır, M.S. 261'den 271'e dek Palmyralı hükümdarlar Odenathus, Vabalathus ve Zenobia tarafından ele geçirilmişti. İmparatorluk sonunda gayretli imparator Aurelianus (M.S. 270-275) sayesinde kurtuldu; ancak kangrenleşmiş sorunlar bir tek kişinin etkili biçimde baş edebileceğinden daha büyüktü. Bir imparatorlar kuruluna sahip olma fikri, imparatorluğu batı ve doğu olmak üzere ikiye bölen ve imparatorluğun her bir parçasına iki kıdemli hükümdar ile kendilerinden sonra iş başına geçecek iki vekili kapsayan bir kurul sistemi kuran Diocletianus (M.S. 284-305) tarafından formüle edildi. Bu "tetrarşik" sistem Diocletianus'un tahttan indirilmesinden sonra resmi anlamda sürdürüle-

75 Antioch'da [Antakya] darbedilen, İmparator Aurelianus'un (270-275) düşük ayarlı gümüş sikkesi; arka yüzünde, 270 yılında Aurelianus ile, kendisine Roma konsülü rütbesi veren bir anlaşma yapmış olan, Suriye'deki Palmyra Kralı Vabalathus'un başını göstermekte. Vabalathus'un portresinin sikkeler üzerine konulması, Aurelianus'a eş-imparator biçimindeki gayrı resmi pozisyonunun üstü örtülü biçimde kabulü niteliğindedir.

76 Aurelianus'un altın aureus'u. Modern dünyada nispeten pek iyi tanınmamasına karşın, Aurelianus 3. yüzyılın en başarılı ve dinamik imparatorlarından birisiydi. Galyalılara ve Palmyralılara kaptırılan toprakları geri kazanmış ve sikkede reform yapmıştır.

medi ve hatta Büyük Constantinus'un (M.S. 306-337) bir dizi uzun iç savaşın ardından kendisini Roma dünyasının baş hükümdarı ilan etmesine karşın, birden fazla hükümdara sahip olma ilkesi sağlam bir biçimde yerleşti ve imparatorluğun M.S. 395'te ikiye ayrılmasına dek sürdürdü.

77 Büyük Constantinus'un (307-337) bronz nummus'u. Bir sikke üzerinde, yılanı ezen bir *labarum* (üzerinde Hıristiyan *christogram* sembolü bulunan bir sancak) gösterilmektedir. Bir sikke üzerinde Hıristiyanlığa gönderme yapılmasının ilk örneklerdendir.

78 Büyük Constantinus'un altın solidus'u. Kilise tarihçisi ve Piskopos Eusebius'a (260-340) göre, ilk Hıristiyan imparator olan Constantinus, "suretinin, Tanrıya dua eder pozda, gözleri yukarı bakar biçimde altın bir sikke üzerine basılmasını emretmiştir." Bu tür portrelerde Büyük İskender ve haleflerinden esinlenilmiştir.

İmparatorluğun askeri sorunlarına çeki düzen vermek için en çok çaba harcayan iki imparatorun, Aurelianus ve Diocletianus'un imparatorluğun parasını ve yönetimini de ele almış olmaları rastlantı değildir. Diocletianus, zaten 3. yüzyılda başlamış olan eyaletlerin yeniden düzenlenmesi sürecini devam ettirmiş ve her ikisi de sikkenin reformu girişiminde bulunmuşlardı. Ayrıntılarını tam olarak bilmiyoruz, ancak en kesin değişiklik, altın sikkenin değerinin, ayarı düşürülen gümüş sikkelere bağlı olmaktan çıkarılmasıydı. 3. yüzyılın bir döneminde, muhtemelen Gallienus ya da Aurelianus zamanında, altın sikkelerin değeriyle diğer para birimleri arasındaki sabit ilişki terk edilmiş ve bunun yerine altın sikkeler harfiyen altın cinsinden ağırlıklarıyla değerlendirilmeye başlamışlardı. Diocletianus zamanında, Fiyat Fermanı'nda, altının fiyatının sikke ya da külçe cinsinden aynı olması gerektiği özellikle belirtildiği için, durumun böyle olduğunu biliyoruz. Altın sikkelerin "dalgalanması", Roma dünyasında para kullanımı açısından altın sikkelerin külçe gibi iş-

79 Mısır'da Hermopolis kentinden altın döküm çubuk, M.S. 3. yüzyıl. Çubuk denetim amacıyla yapılmıştı ve iki damga taşımaktaydı: Büyük ve daha şatafatlı olanı metalin kalitesini kontrol eden memur Accupus'un adını belirtirken, küçüğü Yunanca ve Latince kısaltmalar biçiminde kentin adını ifade etmektedir.

lem gördüğü uzun soluklu sonuçlara yol açmıştır. 4. yüzyılın Mısır'ından günümüze ulaşan papirüs, altın sikkelerin değerinin ve buna bağlı olarak da altın sikkelerin düşük ayarlı metal sikkelerle ilişkisinin aydan aya değişebildiğini göstermektedir.

Geç Dönem Roma İmparatorluğu

Altın sikkelerin değerlerinin tamı tamına altın cinsinden ağırlıklarıyla eşit hale getirilmesi olgusu, M.S. 3. yüzyıldan başlayarak değerli metal levha ve mücevherlerin giderek parasal bir işlev üstlenmelerinin nedenini de açıklamaktadır. Artık altın sikkelerin değeri yalnızca kendi ağırlıklarıyla ve altının o anki fiyatıyla belirlenmekteydi ve gerçekte parasal potansiyelleri anlamında öteki biçimlerdeki değerli metal nesnelerden hiçbir farkları bulunmamaktaydı. 4. yüzyıldaki hükümet memurlarının ücretlerinin yalnızca sikkeyle değil, öteki değerli metal nesnelerle de ödendiğini bilmekteyiz. Bu nesnelerden bir kısmı günümüze dek gelmiştir: Bunlardan birisi şu an British Museum'da bulunan gümüş bir tabaktır. Üzerinde İmparator Licinius'un (M.S. 308-324) egemenliğinin onuncu yıl dönümünü kutlayan bir yazının bulunduğu tabağın, kıdemli bir memura bu vesileyle armağan edildiği anlaşılmaktadır. Aynı biçimde, bu döneme ait değerli metal sikkelerden oluşan definelerde oldukça yaygın biçimde, sikkelerin yanı sıra para yerine kullanıldıklarını düşündüren mücevher ve tabaklar da

3. Yüzyıl Sonları ile 4. Yüzyıl Başlarındaki Sikke Reformları

M.S. 3. yüzyılda Roma'nın parasal sistemi zamanla enflasyon ve siyasi krizlerin ağırlığına yenik düştü. Sorunların çözümüne yönelik gerçek girişimler, yüzyılın bitiminde, iki güçlü kişilik olan, İmparator Aurelianus (270-275) ile İmparator Diocletianus (284-305) tarafından yapıldı. Aurelianus, değeri iyice düşürülen antoninianus'da gümüş içeriğinin yüzde 5 olacağına dair kamu güvencesi vermek suretiyle reform yaptı. Altın sikkeleri de yeniden yüksek değerlerine kavuşturarak denarius'u ve belki de as'ı yeniden piyasaya çıkarttı. Ancak reformları tam anlamıyla etkili olamadı ve yirmi yıl sonra, 294 yılında Diocletianus yeni bir gümüş sikkeyi, argenteus'u ve yeni bronz birimleri piyasaya sürdü. Ayrıca imparatorluk genelinde yeni sikkelerin basımları için mevcut ve yeni on beş darphaneden oluşan bir şebeke kurdu. Diocletianus'un ekonomik, yönetsel ve askeri düzlemlerdeki reformları uzun solukluydu, ancak parasal anlamdaki değişikliklerin etkinliği Aurelianus'ukilerden öteye geçemedi ve 4. yüzyılda bunları başka reformlar izledi. Bunlar içinden başlıcası, 309 yılı civarında Büyük Constantinus (307-337) tarafından, daha hafif bir altın sikke olan solidus'un piyasaya sürülmesiydi. Daha önceki altın Roma sikkelerinin tersine, solidus kısa sürede değerli metalden yapılma sikkelerin temel unsuru haline geldi ve Bizans İmparatorluğu'nun ana para birimine dönüşünceye dek varlığını sürdürdü. Piyasaya solidus'un yanı sıra, yeni küçük gümüş ve bakır madeni paralar da sürülmüştü.

80a Aurelianus'un düşük ayarlı gümüş antoninianus'u. Arka yüzünde Roma rakamıyla yazılan XXI sayısı, sikkenin ıslah edilen standardını belirtmektedir: bir kısım gümüşe karşılık 20 kısım bakır.

80b Aurelianus'un düşük ayarlı gümüş denarius'u.

80c Aurelianus'un bronz as'ı (?).

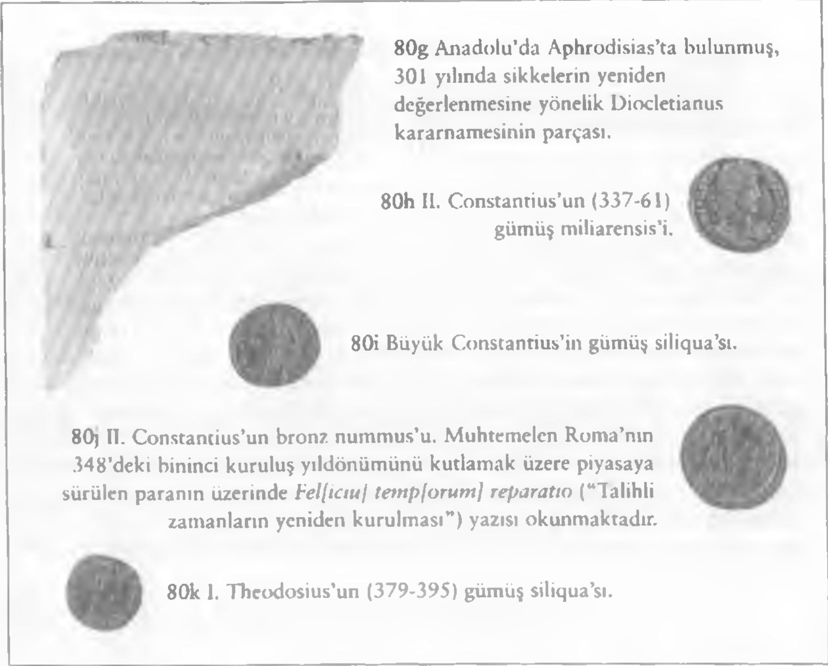
80d Diocletianus'un gümüş argenteus'u. Bu yeni birimin arka yüzündeki XCVI rakamı, bir pound gümüşten bu sikkelerden 96 adet basıldığını belirtmektedir.

80e Diocletianus tarafından piyasaya sürülen, yeni bir standart birim olan bronz nummus.

80f Diocletianus'un bronz radiate'si.

80g Anadolu'da Aphrodisias'ta bulunmuş, 301 yılında sikkelerin yeniden değerlenmesine yönelik Diocletianus kararnamesinin parçası.

80h II. Constantius'un (337-61) gümüş miliarensis'i.

80i Büyük Constantius'in gümüş siliqua'sı.

80j II. Constantius'un bronz nummus'u. Muhtemelen Roma'nın 348'deki bininci kuruluş yıldönümünü kutlamak üzere piyasaya sürülen paranın üzerinde *Fel[icıu] temp[orum] reparatıo* ("Talihli zamanların yeniden kurulması") yazısı okunmaktadır.

80k I. Theodosius'un (379-395) gümüş siliqua'sı.

bulunmaktadır. 4. ve 5. yüzyıl sikkelerinin bir başka özelliği de, muhtemelen imparatorlar tarafından yıldönümü gibi vesilelerle armağan edilen, büyük ve etkileyici altın ve gümüş madalyonlardır.

Altın sikkelerin dolaşım değerleri artık külçenin fiyatına bağlıydı, yükselmesi serbestti ve sikkeler bir bütün olarak, M.S. 3. yüzyıl sonlarına doğru hızlandığı anlaşılan ve 4. yüzyılda da süren enflas-

81 İmparator II. Constantius'un (337-361), Antakya'da darbedilmiş, kendisini bir savaş arabasından ihsan dağıtırken gösteren altın madalyonu. Dağıtılacak nesneler arabanın altında gösterilmektedir. Madalyonun kendisi de kuşku yok ki böylesi bir olayda bağışlanmak üzere yapılmıştır (Berlin, Münzkabinett der Staatlichen Museen).

82 400 yılı civarında imparatorluğun resmi yönetim kayıtları Notitia Dignitatum'da betimlendiği üzere, Comes Sacrarum Largitionum, Kutsal (yanı İmparatorluk) Bağışlar Kontu makamına ait arma. Bu görevli, Geç Dönem İmparatorluk'un para darbından sorumlu kişiydi. Resim, sikkelerin yanı sıra ödeme amacıyla kullanılmış olabilecek toka ve diğer değerli metalden yapılma süs eşyalarını da göstermektedir (Oxford, Bodleian Kütüphanesi).

yon karşısında daha da korunmasız durumdaydılar. Böylesine azgın bir enflasyon doğal olarak, Diocletianus'un M.S. 301'de yayınladığı Fiyat Fermanı'nın (Narh Kararnamesi) heyecanlı girişinden öğrenebildiğimiz kadarıyla, kayda değer bir ekonomik ve toplumsal huzursuzluğa yol açmıştı:

83 Diocletianus'un (M.S. 284-305) altın madalyonu. Baş, dönemin, imparatorluk otoritesini kişilerden bağımsızlaştıran biçimde betimlenişinin güzel bir örneğidir. Bu dev sikke ağırlık bakımından on altın aurei'ye eşittir.

84 409 yılında Vizigot kralı Alaric tarafından Roma'ya imparator olarak atanan ve altı ay gibi kısa bir süreliğine hüküm süren Priscus Attalus'un gümüş sikkesi. 414 yılında Galya'da Gothlar tarafından tekrar imparator ilan edildiyse de imparatorluğu ancak 416 yılına kadar sürmüştür. Görünüşe göre, dört Roma poundu gümüş kullanılarak darbedilen dev gümüş sikkeler altın solidi'yle eşdeğerdi.

Ordularımızın, toplumsal güvenlik gerekleri nedeniyle gönderildikleri her yerde vurguncuların da, yalnızca kasaba ve köylerde değil, her yolun üzerinde küstahça ve gizlice kamu refahına saldırdıklarını bilmeyen kimse var mı? Mallarına fahiş fiyatlar koyuyorlar, dört ya da sekiz katı değil, kârlarını ve uygulamalarını ifade edebilmek için insan dilinin sözcük bulamadığı ölçüde fahiş. Sonuçta bir tek perakende satışta, bir asker bütün ulufesinden ve bir yıllık maaşından ediliyor... Yukarıda adil ve dürüst biçimde ortaya konulan gerçeklere dayanarak ... satılık her tür eşyanın azami fiyatının belirlenmesinin zorunlu olduğuna karar verdik.

Diocletianus'un kararnamesi enflasyonu illegal hale getirmek suretiyle sonlandırmaya yönelik yanlış atılmış bir adımdı. Roma İmparatorluğu dahilinde her türden mal ve hizmet için yasal azami fiyat belirlemeye çalışmaktaydı. Örneğin:

1 modius (bir kileye yakın) buğday: 100 denarii
1 İtalyan sextarius'u (yarım litre civarında) sıradan şarap: 8 denarii
1 İtalyan sextarius'u Falernian şarabı: 30 denarii
1 İtalyan poundu (yaklaşık 325 gram) sığır eti: 8 denarii
1 İtalyan poundu domuz eti: 12 denarii
1 Roma poundu (yaklaşık 325 gram) altın: 72.000 denarii
1 Roma poundu gümüş: 6.000 denarii
1 Roma poundu bakır (ucuz ikinci sınıf): 60 denarii
Bir çiftlik işçisinin gündeliği (süreklilik koşuluyla): 25 denarii

Bir fırıncının gündeliği: 50 denarii
Berber, kişi başına: 2 denarii
Yazıcı, 100 satır yazıya karşılık: 20 denarii

Fiyat kontrolü bazı modern politikacılar tarafından da desteklenmektedir, girişim aynen 1970'lerde olduğu gibi 301 yılında da boşunaydı: İnsanlar sessizce mallarını satıştan çekiyorlar ve resmi tehditlerin boyutu ne olursa olsun, enflasyonist baskının önü alınamıyordu.

Enflasyon, kısmen sikke sisteminin doğasındaki değişikliklerden kaynaklanmışsa da sikkeler üzerinde de ciddi etkiler yaratmıştı. Altın sikkeler, dalgalı değerleri nedeniyle kuşkusuz bunun istisnasıydılar. Altın sikkeler eskisiyle aynı çoklukta üretilmeyi sürdürüldü, ancak denarius ve çeşitli düşük ayarlı metal sikke cinsinden değerleri muazzam bir şekilde arttı (denarius bu dönemde, gerçek bir sikkenin adı olmaktan çıkıp bir hesap birimine dönüştü).

Düşük ayarlı metal sikkeleri korumak üzere, kısmen ya da tümüyle boşa giden pek çok çare denendi. M.S. 301 yılına tarihlendirilen bir yazıt parçasında gördüğümüz üzere, ağırlığı düşürülüp değeri artırıldı. Hiçbir strateji birkaç yıldan uzun süre işe yaramadı. 4. yüzyıldaki Roma para sistemi, daha önceki tüm düşük ayarlı metal sikkelerin dolaşımdan kaldırılması ve yerlerini sonuçta enflasyonu azdıran tümüyle yeni bir sistemin alması suretiyle her birkaç yılda bir kökten bir reformla kesintiye uğradı.

Geç dönem Roma para sisteminin yapısal istikrarsızlığı, Cumhuriyet dönemi ve daha önceki imparatorluk sisteminin sürekliliği karşısında yalın bir tezat olarak durmaktadır. Ancak paradoksal olarak, 3. ve 4. yüzyıllarda bütün imparatorluk kapsamında erken dönemin karakteristiği niteliğindeki çeşitliliğin yerini, görsel ve fiziksel bir eşbiçimlilik almıştır. Diocletianus'un zamanından başlayarak Roma sikkeleri tüm imparatorlukta bir düzine darphanede üretilmeye başladı. Tümü de aynı boyutlarda, aynı metal kalitesinde ve Roma dünyasının tarihinde bir ilk olarak aynı tasarımla yapılmaktaydı. Benzer biçimde, sikkeler üzerindeki imparator imajları daha çok birbirine benzer ve daha az kişiselleş-

85 Diocletianus (M.S. 284-305) zamanındaki darphaneler ve diyakozluklar.

tirilmiş biçime büründüler. İmparatorluk portresi bir portreden çok imparatorluk otoritesinin bir simgesine dönüştü. Aynısı, sikkeler üzerindeki diğer tasarımlara da uygulandı. Örneğin, bir örnekte bir hisar resmedilmekte, ancak varolan bir yapıyı temsil etmemektedir. Daha çok imparatorun kendisine ve imparatorluğun güvenliğini savunmaktaki rolüne bir gönderme içermektedir.

Geç dönem Roma İmparatorluğu aynı zamanda, sikkelerin bütün Roma tarihinde en yaygın ve yoğun biçimde kullanıldığı dönemdir. Batı Avrupa sikkeleri belki de 19. yüzyıla gelinene değin bir daha böylesine önemli bir rol oynamamışlardır. Ancak Roma parasal sistemi içeride alabildiğine kutuplaşmıştı ve hükümet,

86 Büyük Constantinus'un bronz follis'i; üzerinde *Providentiae Avgg* ("İmparatorluğun İnayetiyle") yazılı ve imparatorun imparatorluğun korunmasındaki rolüne gönderme niteliğinde bir kaleyi göstermekte.

dolaşımı varlıklı sınıflarla sınırlandırılmış olması gereken yüksek değerli altın sikkelerle, göstermelik düşük ayarlı metal sikkeler arasındaki ilişkiyi sürdürmekte başarısız kalmıştı. Bu yüzden imparatorluk yönetiminin bu önemli alanında dahili bir uyum gerçekleşmemişti.

Sonuç: Değişim ve Süreklilik

İmparatorluk kontrolünün çökmesine ve Batı Roma İmparatorluğu'nun sona ermesine yol açan, belki de imparatorluğun batı kanadındaki nüfusun zengin ve yoksul kesimleri arasındaki benzer bir uyum yoksunluğuydu. Öte yandan Yunan Doğusu, hem finansal hem de toplumsal anlamda daha istikrarlıydı ve Romalıların kontrolünde, bildiğimiz Bizans İmparatorluğuna dönüşerek varlığını sürdürmeyi başardı. Anlamlı bir biçimde, 4. ve 5. yüzyıllardaki karmaşanın ardından, İmparator Anastasius (491-518) tarafından gerçekleştirilen reform bir dönüm noktası olmuştur. Özenli finansal deneti-

87 İmparatorluğun doğu kısmına hükmeden İmparator Arcadius'un altın solidus'u. Sikkenin üzerindeki askeri portre Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki geç dönem sikkelerin bir özelliğidir. Batı Roma'nın 480 yılında yıkılmasından sonra Bizans İmparatorluğu olarak da anılan Doğu Roma sikkelerinde benzer imparator portreleri kullanılmıştır.

mi, ölmeden önce imparatorluğun gelecekteki güvencesi açısından gerekli temeli oluşturan, hazinesindeki 320.000 Roma poundu (104.000 kg) ağırlığındaki altını biriktirmesine olanak verdi.

Batı imparatorluğunda toplumun yapısı, M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda radikal biçimde değişmişti. Kasabalar yok olmaya yüz tutmuş, zenginler görünüşe göre halkın yaşamına ve imparatorluğun savunulmasına sırt çevirerek kırlardaki villa ve malikânelerine çekilmişlerdi. Zengin Hıristiyanlar kilise ve manastırlar dikmeyi kamu binaları yapmaya ve kendi vatandaşlarına parasal yardımda bulunmaya yeğliyorlardı; Hıristiyan Kilisesi de mevcut servetin önemli bir kısmını toplumun elinden alırken, servet ve mülk giderek birkaç elde yoğunlaşıyordu. Batının imparatorluk sonrası krallıklarında, bir sonraki bölümde ele alacağımız üzere, Roma sivil kültürünün terk edilmesi, batı imparatorluğunun fiili düşüşünden önce gerçekleşmiştir.

III

Ortaçağ Avrupası

Frank halkının başına bela olan değişik iç savaşların hepsini anımsamak bana hiçbir keyif vermiyor... Ne yapmaya çalışıyorsunuz? İstediğiniz her şeye sahipsiniz! ... Hazineleriniz ağzına kadar altın ve gümüşle dolu. Yalnızca bir şeyden yoksunsunuz: Barışı sağlayamıyorsunuz ve bu yüzden de Tanrı'nın yüceliğinden haberiniz yok.

Grégoire de Tours (M.S. 539-594), L'Histoire des Francs, 5.1

Ortaçağ dünyası çok uzun bir süre emperyal Romalı geçmişinin gölgesinde yaşadı; bu durum özellikle de pek çok şeyin değiştiği Batı Avrupa'da böyle oldu. Batı Roma İmparatorluğu'nun sona ermesi, aralarında sikke ve paranın üretimiyle dolaşımını sağlayan devlet finansman sisteminin de bulunduğu, pek çok kamu kurumunun ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Roma devletinin, pahalı altyapısını ve sürekli ordusunu desteklemek açısından bağımlı bulunduğu karmaşık vergilendirme sistemi, kendi toplumlarında her ikisi de varolmadığından, Roma İmparatorluğu'nun batı yarısını fetheden Germen krallarının hiçbir işine yaramadı. Roma sonrası dünyanın kralları ve soyluları açısından, değerli metaller önemlerini sürdürdüler. Altın ve gümüş, Roma döneminde olduğu gibi, siyasi yapının her yerinde dolaşımda bulunmaktan çok, kralların

ve piskoposların özel hazine dairelerinde birikmeye başladı. Roma finans sisteminin merkezileşmiş karmaşıklığına benzer bir durumun Avrupa'da yeniden ortaya çıkmasından önce, aradan pek çok yüzyılın geçmesi gerekecekti.

Roma'nın Ardından Para: yak. M.S. 450- 750

Çağımızın ilk yüzyıllarında, Roma İmparatorluğu'nun komşuları olan barbar halklar, sikkeleri genelde külçe gibi değerlendiriyorlardı, ancak yine de hem kavramsal hem de pratik anlamda parayla tanışıktılar. Ren ve Tuna nehirlerine sınırı bulunan bütün ülkelerde, hatta daha da kuzeyde bile imparatorluk sikkeleri bulunmuştur. Barbarlar arasında Roma sikkeleri genellikle saygınlık uyandıran mücevherlere kakılır ya da başka lüks nesnelerin yapımında kullanılmak üzere eritilirdi, ancak bir ölçüde parasal işlevlerini de yerine getirirlerdi. Barış zamanlarında imparatorluk sınırları boyunca canlı bir ticari yaşam sürer ve pek çok işlemde değiş-tokuş yöntemi uygulanırken, ticaret dengesinin kurulmasında, kürk, köle gibi yüksek değerli malların alımında hem altın hem de gümüş sikkeler kullanılırdı. Daha uyumlu barbar gruplarının liderleri, imparatorluktan, barbarların şimdiki müttefikler olarak değerlerine ve geleceğin düşmanları olarak potansiyel tehditlerine yönelik, zarif bir takdirle dağıtılan sikke ve tabak biçiminde armağanlar alırlardı. M.S. 457 yılında, Romalı general Aetius tarafından Vizigotların kralına verilen 500 poundluk (162 kg.) altın tabağın çarpıcılığı, 7. yüzyılda yaşamış bir İngiliz kralının Sutton Hoo'daki mezarında bulunan, ikinci ele düşmüş mütevazı gümüş kâselerle karşılaştırıldığında fark yaratmaktadır.

İmparatorluğun iyice kuzeydeki ve doğudaki daha zalim kabilelere karşı savunulmasına karşılık, barbar komşulara haraç ve bağış biçiminde büyük miktarda ödemeler de yapılmaktaydı. İmparatorluk hazinesinden akıtılan bu paranın ölçeğine yazılı kaynaklarda değinilmekte, ayrıca bu ölçek Roma sınırlarının ötesinde bulunmuş sikke gömülerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin, 422 ve 437 yılları arasında Hunlara ödenen yıllık bağışın tutarı 350 pound altından 2100

88 Egemenliğinin ilk başlarında, Ravenna'da, Odovacar'ın (476-493) kendi adına bastırdığı gümüş yarım siliqua. Odovacar'ın konumu burada imparatorluk açısından doğru bakış açısıyla temsil edilmiştir: İtalya'daki "Roma" ordusunun barbar birlikleri tarafından kral ilan edilmesine karşın, hiçbir krallyet ünvanı taşımamakta, diadem giymemekte ve magister militum (ordunun komutanı) olarak gösterilmektedir.

89 Metz'li Frank Kralı I. Theodebert'e (534-548) ait altın solidus. Theodebert, kendi adını solidus üzerine koyduran ilk barbar yöneticidir. İmparatorluk ayrıcalığının abartılı biçimde gasp edilmesinden, o dönemde yaşamış Bizanslı tarihçi Procopius da kınamayla bahsetmektedir.

pound altına (113 kg.'dan 680 kg.'a) yükselmiştir. Ancak bu bile onları 452 yılında Attila komutasında İtalya'yı işgal etmekten alıkoyamamıştır. Kendi sikkelerini darbeden daha önceki benzer konumdaki Kuzey Avrupalı Kelt kökenli kabilelerin tersine, Germen kökenli barbar krallıkların hiçbirisi, davet edilmeleri ya da fetihler sonucunda 5. yüzyılda Roma Avrupa'sının iç kısımlarında yerleşik düzene geçinceye dek, herhangi bir resmi sikke üretmemişlerdir.

İtalya'da izlenen yöntem, 476 yılında Batı Roma imparatorları silsilesine son veren, Got kökenli Romalı general Odovacar tarafından geliştirilmişti. Devraldığı ve başarıyla sürdürdüğü parasal ekonominin gereklerine hizmet eden, imparatorluk tarzında bir dizi altın, gümüş ve bronz para üretmiştir. Bunu 6. yüzyılda Ostrogot ar-

dılları, üç metalin de yer aldığı bir çoklu sikke basım sistemiyle takip etmişlerdir. Iustinianus'un 552 yılında İtalya'daki Bizans kontrolünü sağlamasının ardından, Roma ve Ravenna'da imparatorluk tarzı altın sikkelerle bazı gümüş ve bronzlar yeniden darbedilmeye başlandı. Roma benzeri bir bağlamda sikke sistemini uygulamaya koyan diğer barbar ardıl devletler şunlardı: Kuzey Afrika'daki nihai yurtlarında Vandallar; kuzeydeki krallıkları ve güneydeki Benevento dukalıklarında İtalya'nın Lombardları; önce Güney Galya'da ve ardından İspanya'da Vizigotlar; Merovenj hanedanı altında Fransa'da Franklar ve doğu sınırları boyunca, bir diğer Germen halk olan Burgundialılar. Roma sikkeleri, bir tek Britanya dışında bütün eski Batı Roma toprakları üzerinde üretilmeyi sürdürdü. Britanya'da Roma sikkeleri zaten 5. yüzyıl başlarında dolaşımdan kalkmıştı ve 600 yılı civarında Anglosakson baskılarının başlamasına değin başka sikke basılmamıştır.

Bununla birlikte, coğrafi sürekliliğe rağmen, Batı Avrupa'nın parasal sistemleri Roma egemenliğinin sona ermesinin ardından radikal biçimde değişti. İtalya dışında barbar krallıkların sikkeleri neredeyse tümüyle altındandı. Bu yüksek değerli sikkeler üzerindeki yoğunlaşmanın nedeni, paranın kullanım biçimlerinin Geç Dönem Roma İmparatorluğu zamanına göre değişmiş olmasıydı. Kent merkezli ekonomi, geniş topraklar üzerinde yayılmış kırsal bir ekonomiyle adım adım yer değiştirmişti. Eski Roma vergi sistemi etkisini yitirmiş ya da tümüyle ortadan kalkmıştı, ülkelerarası ticaret sürmekle birlikte daha alt düzeye inmişti ve sikkenin dolaşımı giderek yavaşlamıştı. Bu koşullar altında görece küçük paralara daha az gereksinim duyulurken, Germen toplumunun bir karakteristiği durumundaki yasal tazminatların ödenmesine, bağışların yapılmasına, ordunun ücretlerinin ödenmesine ve büyük ölçekli operasyonların gereklerinin karşılanmasına uygun olan altın sikkelere gereksinim sürüyordu.

Başlangıçta barbar yöneticiler topraklarının teknik açıdan hâlâ imparatorluk dahilinde bulunduğunu düşünüyor ve altın sikkelerini Konstantinopolis'teki çağdaş halef imparatorlar adına basıyorlardı. Genellikle "yalancı-imparatorluk sikkesi" diye anılan bu sik-

90, 91 Bizans İmparatoru I. Iustinianus'un (527-565) Konstantinopolis'te basılan altın tremissis'i ve aynı dönemde, yine onun adına İspanya'da basılan ve göğsündeki haçıyla ayırt edilen altın Vizigot tremissis'i.

keler, imparatorluk dönemindeki örneklerinden, çoğu kez resmi basımlardan daha aşağıda kalmayan, yalnızca birim bazında ve birbiriyle tutarlı stilleriyle ayırt edilmekteydiler. Gümüş ve bronzdan daha küçük birimler basıldığında, bunlar da giderek barbar yöneticilerin kendi monogram ya da adlarını taşımaya başladılar. Bütün sikkelere yerel darp yetkililerinin adları basılana değin imparatorluk bağlantısı yavaş yavaş zayıflamıştır.

İzleyen 6. ve 7. yüzyıllarda değişiklikler ortaya çıktı. Daha az merkezileşen Frank krallıklarında darphanelerin sayısında artış vardır ve yöneticinin, özellikle de dinsel otoritelerin, para basma hakkı üzerinde tekel kurması şeklindeki Roma geleneğinde bir gevşemenin ilk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde de, ticaret dengesinin Doğu'nun lüks malları lehine sürekli bozulması ve varlıklı kişilerle kilisenin elindekini biriktirme eğilimleri sonucunda, altın sikkelerin israfı artmıştır. Azalan altın stokları, Batı'da önemli sayılabilecek ham metal madeni bulunmamasından dolayı yeni kaynaklarla beslenemiyordu ve Bizans İmparatorluğu tarafından önceleri destek olarak aktarılan düzenli imparatorluk solidus'ları da gelmez olmuştu. Ortada ciddi bir külçe kıtlığı vardı ve barbar krallıklarda altın giderek küçülen birimlerle, *tremissis*'lerle (bir solidus'un üçte biri değerinde) sınırlanmıştı. Başından beri, altın sikkelerin ağırlık ve saflıklarının eski imparatorluk standartlarından uzaklaşma eğilimi, göze çarpar biçimde hızlanmıştı. Bu sürecin hızı ve boyutları her bir halef krallığın kendi özgün koşullarına göre değişmekteydi.

Sikke talebi yükselmeye başladığında sorun daha da şiddetlendi. Başarılı barbar hanedanlar, yıkıcı savaş durumuna karşın daha istikrarlı koşullar yaratmışlar ve ticari yaşam ile para kullanımını geliştiren mali sistemler kurmuşlardır. Ayrıca, yeni oluşan pazar ve panayırlar altın tremissis'ten daha az değerli bir sikke gereksinimi ortaya çıkardı. Bu noktada Hıristiyan kilisesinin artan nüfuzu da önemliydi, bir yandan yardım toplayıcısı ve dağıtıcısı, zanaatkârların hamisi ve ticaretin yeniden canlanması sürecinin bir katılımcısı sıfatıyla paranın dolaşımını körüklüyor, bir yandan da altın sikkeleri tabak ve süs eşyalarına dönüştürmek suretiyle külçenin ortalıktan çekilmesini hızlandırıyordu.

Bu gelişmeler, özellikle de 7. yüzyılın ilk yarısında, tremissis ve ender bulunan krallık solidus'unun altına gümüş karıştırılması sonucu hızla renklerinin açıldığı Merovenj Fransa'sında daha belirgindi. Bu sikkeler 675 yılında keskin bir örtüşmeyle, bazılarının üstünde DENARIVS yazısının yer aldığı gümüş sikkelerle yer değiştirdiler. Bunlar tremissis ile yaklaşık aynı boyut ve ağırlıktaydılar. Kıtadan gelecek külçeye bağımlı olan Anglosakson İngiltere'si, Merovenj

92 Darp yetkilisi Lobosindus tarafından Merovenj Fransa'sında basılmış, üzerinde *Racio Dom[in]i* (kralın hazinesi) yazılı altın tremissis, yak. 605-615.

93 York Başpiskoposu Ecgberth (732/4-766) ile Kuzey Umbria Kralı Eadberth'e ait (737-758) gümüş peni. Başpiskoposun boydan betimini göstermektedir. Kilise kuruluşundan itibaren İngiltere'deki sikke üretimine karışmaktaydı.

standardının çökmesinden sonra altın sikke sistemini sürdüremedi ve yaklaşık aynı zamanlarda gümüşe döndü. Gümüş önceleri kıt olduğundan metalin kaynağı sorun oluşturmaktaydı. Uzun süredir tabak biçimini almış stoklar kuşkusuz işe yaramıştır, ancak göründüğü kadarıyla, belli ki yeni gümüş yatakları da bulunmuştur. Bu yataklar büyük olasılıkla sonradan çok daha üretken hale gelecek olan Fransa'nın batısındaki Melle bölgesindekilerdi. Küçük yoğun hacimli gümüşten üretilen bu Batı Avrupa penileri *sceattas* ("hazine" sözcüğünden türetilmiş, Eski İngilizce bir sözcük) olarak bilinmektedir ve sözcük tarihsel önemde değilse de kullanışlıdır. 700 yılları civarındaki ticari etkinliğin ve para kullanımının artışının merkezinde, köle ticaretinin yanı sıra kuzeyin mallarıyla güneyin lüks eşyalarını takas eden Hollanda kökenli Frisialılar bulunuyordu. Frisia sceattas'ı hızla Kuzey Avrupa para biriminin önemli bir unsuru haline geldi. 8. yüzyıl başlarına ait bir başka sceattas serisi de, bazı çekincelerle bu ticari sistemin önemli bir ileri karakolu sayılan Kuzey Denizi sahillerindeki Danimarka kasabası Ribe'ye atfedilmektedir.

8. yüzyılın ikinci çeyreği boyunca sceattas'ın ağırlığı ve özellikle de saflığı azaldı. İngiltere'de son basımların bazıları öylesine düşük bir gümüş oranı içeriyordu ki adeta bronz sikke görünümü taşımaktaydılar. Standartlardaki bu çöküşün ardındaki nedenler karmaşıktır. Gümüş külçesi stoklarından kaynaklanan sorunlarla ticari denge-

Paranın Kullanım Yerleri

Eski Batı Roma İmparatorluğu'nun topraklarına yerleşen Germen halkların sosyal kurumları, özellikle de çeşitli suçlara ilişkin tazminat ödemeleriyle aristokrasinin armağan verme geleneği, paranın benimsenmesiyle kolaylaşmış ve böylece de kullanımını körüklemişti. Askerlere yapılan ödemeler, lüks mallar ve mülk edinilmesi ile, kiliseye yapılan bağışların tümü sikke parayla gerçekleştirilmekteydi. Bir yandan değiş-tokuş sürerken para da ticaretteki yerini almıştı. Vergi, ayak bastı ücreti ve gümrük sistemleri yeni kurulan halef devletlerde de gelişirken, giderek para -bir gereksinim olmamasına karşın- da kullanılmaya başlandı. Bu işlemler, değeri yüksek birimleri, özellikle de altını gerektiriyordu. Var oldukları ortamlarda gümüş sikkeler bile görece yüksek değere sahipti ve kentsel bir ekonomideki küçük ölçekli alışverişi kolaylaştıran düşük değerli bakır sikkelerin basılmaya devam etmesi yalnızca Kuzey Afrika ve İtalya ile sınırlı değildi.

94b Roma konsülü Orestes'e ait fildişi levhadan bir yaprak, M.S. 530. Konsül, temsili Roma ve Konstantinopolis arasında oturmaktadır. Üstte Ostrogot hükümdarlar Athalaric (soldaki) ve annesi Amalasuntha'nın (sağdaki) madalyonları yer almaktadır. Altta, konsülün halka dağıttığı bahşişleri simgelemek ve Roma geleneklerinin Germen kralların yönetimi altında da sürdürüldüğünü göstermek üzere, hizmetkârlar çuvallardan para boşaltmaktadır (Victoria ve Albert Müzesi, Londra).

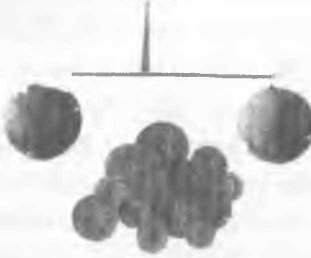
94a Wilton, Norfolk'da bulunmuş, 613-632 döneminin Heraclius ve Heraclius Constantinus altın solidus'unu içeren, altın ve laldan yapılma Anglosakson göğüs haçı seti. Bu pandantif, sikkelerin mücevher olarak kullanıldığı pagan geleneğinin, yeni Hıristiyan olan birinin ibadete ilişkin amaçlarına uyarlanmış biçimidir.

94c Ostrogotların kralı Theodahad'ın (534-536) Roma'da basılmış bakır follis'i (40 nummi). Kral, Germen kralların miğfere benzer "tacı" olan, mücevher bezeli bir spangenhelm giymiş olarak gösterilmektedir.

94d Papa III. Gregorius (731-741) ile Bizans İmparatoru III. Leon'un Roma'da basılmış gümüş çeyrek siliqua'sı. Arka yüzünde papanın monogramı görülmektedir. Sikke, gerçek otoritenin Bizans imparatorundan, henüz itibari kontrolü elinde tutan papalara geçişini yansıtmaktadır.

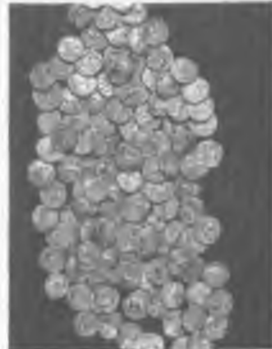
94e Dover'da pagan bir Anglosakson savaşçının M.S. 6. yüzyıla ait mezarında bulunan, ağırlık ölçüsü yerine kullanılan Roma sikkeleri ve bronz kefe. Henüz Anglosakson sikkelerinin üretimi başlamamıştı ve bu tür araç gereçler küçük miktarlardaki altının ve yabancı altın sikkelerin tartılmasında kullanılmaktaydı.

94f Eadwine Mezmurlar Kitabı'ndan bir çizimin ayrıntısı. Yak. 820 yılına ait bir Utrecht orijinalinin 12. yüzyıl ortalarına ait İngilizce bir kopyasından alınmıştır. Betim, 123 numaralı mezmuru resmetmektedir: "Efendilerinin ellerine bakan hizmetkârların gözlerine bak..." Kral, iki hizmetkârının bir masa üzerine çuvallardan para dökmesini ve bir diğerinin de bekleyen askerlerin her birisine verilecek miktarı tartmasını izlemektedir (Cambridge, Trinity College).

94g 100 Franklardan ve Anglosakson altın tremissis'lerinden oluşan bir gömü; Crondall, Hampshire'da yak. 645'te (birkaç süs eşyasıyla birlikte) gömülmüştür (halen Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde bulunan orijinallerinin elektrolizle yapılmış kopyaları). 100 altın şilinin kabaca bir *wergeld*'i (bir kişinin öldürülmesine karşılık yapılan tazminat ödemesi) temsil ettiği düşünülmektedir.

94h 118 adet Anglosakson ve gümüş kıta peni'sinden oluşan define. Essex, Woodham Walter'da bulunmuş olup yak. 730'da gömülmüştür. Definenin Maldon limanından iç kesimlere giden bir yolun yakınlarında bulunması ve Ren havzası bölgesinden Frisia sikkelerini içermesi, bu paraların ticarette kullanıldığını düşündürtmektedir.

nin aleyhe dönmesi, üstlerine düşen rolü yine oynamışlardı, ancak belki de en önemlisi Hıristiyan Karolenjler hanedanının bağımsız pagan bir krallık olan Frisia'yı boyunduruğu altına almasıydı.

Bu sırada İspanya'daki Vizigotlar, gelmiş geçmiş en düşük ayarlı altın tremissis'i üretmekteydiler ve 8. yüzyıl başındaki Arap istilası ile para darbı son bulana değin hiç gümüş sikke basmadılar. İtalya'da Lombard altın sikkelerinin de benzer biçimde saflığı azalmış ve sınırlı biçimde basılan gümüş sikkelerle ikame edilmişlerdi. 7. yüzyıl sonlarında para darp etmeye başladığı anlaşılan Güney İtalya'daki Benevento Dükalığı, düşük kaliteli solidi ve tremissis'lerin basımını, son zamanlarda bunlara Karolenj hanedanından Pepin'in ürettiklerinden esinlenilmiş, yayvan tipteki gümüş penileri de ekleyerek 9. yüzyıla değin sürdürmüştü.

Bu yüzyıllardaki Batı Avrupa para tarihi, imparatorluğun temel birliğinden, tümü de ortak bir Roma mirasını paylaşan, ancak kendi özgün kimliklerini de koruyan ardıl barbar rejimlerin çoğulculuğuna dönüşüm süreciyle koşuttur.

Peni Çağı: Yak. 750-1150

Karolenj hanedanının ilk yıllarında Avrupa para sistemi dönüşüm geçirmekteydi: Kuzeybatıda sikkenin ortaçağlı ardılı ortamda yerini alırken, güneyde sikkeye ve vergilendirmeye dayalı işlevi daralmış bir Roma para sistemi ayakta kalma mücadelesi vermekteydi. Bununla birlikte, yeni dünya düzeninin adem-i merkeziyetçi karakteristiğine olan eğilim geçici de olsa tersine dönmek üzereydi. Bu gelişmenin habercisi 711-715 yıllarında İspanya'nın Arapların eline geçmesiydi. Emevi halifesinin İndus'tan Atlantik'e uzanan topraklarında (bkz. Resim 134c.) kullanılan parasal sistemin benimsenmesiyle, yarımadanın tamamı İslam dünyasının bir parçası haline geldi. Daha önceki Vizigotlar döneminde sekseni aşkın darphane varken, bunların sayısı Cordoba'da tüm ülkeye hizmet veren tek bir darphaneye indirgendi. Roma sonrası barbar Batı ile İslam dünyasının parasal kurumları arasında belirgin bir zıtlık vardı.

95 Provence Patrici'si (yak. 700-710) Nemfidius'un Marsilya'da basılan düşük ayarlı gümüş denier'si. Provence hükümdarlarının zayıf Merovenj kralları karşısında giderek artan bağımsızlıkları, sikkeler üzerindeki kraliyet adını kendi adlarıyla değiştirmelerine olanak vermiştir.

96 İmparator Dindar Louis'nin (814-840), 819-822'de Melle, Aquitaine'de basılan gümüş denier'si. Arka yüzünde yazan *Metallum* Latincede "maden" anlamına gelmekte ve zengin yerel gümüş kaynaklarına işaret etmektedir.

Fransa'daki değişimin işareti ise, son bitkin Merovenj hükümdarlarının Karolenj hanedanının enerjik kurucuları tarafından alaşağı edilmeleriydi. Bu hanedanın ilk kralı Cüce Pepin 755 yılı civarında sikke sisteminde köklü bir reform yaptı ve bu reformla orijinal peninin ağırlığını ve gümüş içeriği yeniden belirledi. Eskisinden daha yayvan ve daha ince yapısıyla da ayrılan yeni para, Ortaçağın sonuna değin Avrupa'daki standart gümüş birim olarak kaldı. Reform darp işlemleri üzerindeki krallık denetimini de, sikkenin üstünde hükümdarın adının baş harfleri ya da adı ve unvanının yer alması suretiyle sıkılaştırmıştı. Darphanelerin sayısı iyice azaldı ve bir süre sonra, Araplardan kurtarılan Kuzey İspanya da dahil olmak üzere, kral ya da imparatorun tüm dominyonlarında ve Kuzey İtalya'daki eski Lombard krallığında, aynı tasarıma sahip sikkeler üretilmeye başlandı. Karolenj sikkelerinin hacimleri yüksekti, mali ve ticari başarıya bağlı olarak ve özellikle de Fransa'nın batısındaki Melle madenlerinin verimli biçimde işletilmesi sonucunda bu değer sürdürüldü.

Vikingler

Paranın 8. yüzyıl ila 11. yüzyıl arasındaki tarihinde Vikinglerin oynadıkları role ilişkin geleneksel bakış açısı, finansal anlamda daha ileri toplumların servetini acımasızca haraca bağlayarak gümüşe karşı açlıklarını doyuran çapulcular ve zorbalar oldukları biçimindedir. Son zamanlardaki çalışmalar, Vikinglerin bu bölgedeki daha olumlu etkinliklerini, özellikle de kasabaların ve ticaretin gelişimine katkılarını ortaya koymaya yönelmiştir. Bu bakış açıları arasında adil bir denge kurmak güçtür. Her ikisi de gerçeğin bir kısmını yansıtmaktadır ve birbirleriyle ilişki içindedir. Batı Avrupa'da Vikinglere ödeme yapmak amacıyla vergilerin yükseltilmesi, Viking kurbanları arasında bir para ekonomisinin gelişmesinin yolunu açmış ve zorla haraç alınması ticari ilişkileri engellememiştir. Doğu Baltıklar üzerinden Kiev, Rusya ve Orta Asya ile ticaret yapmayı sağlayan rotaların gelişimi Vikingler sayesindeydi, ancak kârlarının temel kaynağı, akınları sırasında ele geçirdikleri kölelerin satışıydı.

Fethettikleri adalarda yerleşik topluluklar kurduktan sonra, Vikingler ya varolan parasal sistemi benimsemişler ya da Dublin'de olduğu gibi çoğunlukla yerli ve yabancı uzmanları görevlendirip mevcut sikkeleri kazımak suretiyle yeni paralar yaratmışlardı. Başlangıçtaki dürtü saygınlık sağlama ya da resmi armağan verme gereksiniminden kaynaklansa da, genellikle bunu normal mali ve ticari amaçlar için sikke kullanımı izliyordu. Vikingler kendi anayurtlarında yabancı para kullanmaktan hoşnuttular ve münhasıran ulusal sikke ortaya koymakta yavaş kalmışlardı, çünkü sistemi işletmek için gerekli kurumları geliştirmek zaman alıyordu. Ancak yerleşik ekonomiler Vikinglerin askeri enerjilerini evcilleştirmediği gibi, genişleme arzularına da son vermedi ve mirasçıları, daha saygın bir isim altında, Normanlar olarak toprak ve servet için savaşmayı sürdürdüler.

97a Cuerdale (Lancashire) definesinden (yak. 905) çıkartılan, Hicri 277 (Miladi 890-891) yılında Arminiyah'ta basılmış, Halife el-Muhtedi'nin (Hicri 256-279/Miladi 870-892) gümüş dirhemi. İngiltere'de bulunan İslami sikkeler, halifelik topraklarından İngiltere'ye, Vikinglerin Rusya'nın nehirleri ve İskandinavya üzerinden işleyen ticari rotaları aracılığıyla gelmiştir.

97b Kiev Prensi Akıllı Jaroslav'ın (1015-1054) Srebrennik'i (gümüş sikke). İskandinav soyundan gelen halklar, 9. yüzyılda, Vikinglerin Konstantinopolis'le ve doğuyla ticaretlerinde bir odak noktası olan Dnieper kıyısındaki Kiev'de yerleşmişlerdi. Para birimleri ve tasarımları Bizans'tan esinlenmişti (Stockholm, Kungl. Myntkabinettet, Statens Museum for Mynt Medali och Penninghistoria).

97c Anlaf Guthfrithsson'ın (939-941) York'da basılmış, üzerinde bir pagan motifi olan kuzgunun betimlendiği gümüş penisi. 10. yüzyıl boyunca aralıklarla York'u kontrol altında tutmuş olan Vikingler, kentin ticari faaliyetlerinde etkin biçimde yer almışlar ve paraları genellikle Anglosakson selefleri için çalışmış bulunan darpçılar tarafından basılmıştır.

97d Dublin'in Norveçli kralı III. Sihtric Silkbeard'e ait (993/4-1042), darpçı Fastolf tarafından yak. 997 civarında basılmış gümüş peni. II. Aethelred'e ait haç biçimli peniyi baz alan bu basım, İrlanda'da para basımının da başlangıcını oluşturdu. Viking Dublin'i önemli bir ticari merkezdi.

97e Başlıca Viking ticaret rotaları.

97f 995 civarında Sigtuna'da basılmış İsveçli Olaf Skötkonung'a ait (994-1022) gümüş peni. İsveç, Danimarka ve Norveç krallarının adlarını içeren ilk sikkeler, yaklaşık aynı dönemde yapılmışlardı. Hepsinde de İngiliz II. Aethelred'e ait haç biçimli peni taklit edilmiş ve İskandinav istilacılara yapılan yüklü ödemelerde kullanılmışlardı.

97g İngiltere'nin Danimarkalı kralı Knut'a ait (1016-1035) Londra'da basılmış gümüş peni. 1018 yılında Knut, istila donanmasının giderlerini karşılamak için bir vergi salmıştı. Bu yolla çok sayıda İngiliz sikkesi, bu örnekte de görüldüğü üzere "kazındığı", başka bir deyişle bir bıçak ucuyla kontrol edildiği İskandinavya'ya ulaşmıştı.

97h III. Otto'nun (büyükannesi Adelheid naiplik yaparken kendisi Almanya'da kral idi, 983-996) 991'den sonra Goslar'daki Rammelsberg madenlerinden gelen metalle basılan gümüş fenik'i. Bu sikke kazınmış ve İskandinavya'da dolaşıma çıkartılmıştır. Pek çok Alman sikkesi ticaret yoluyla kuzeye gitmiştir, ancak haraç ve yağmanın da payı vardır.

97ı İsveç, Uppland'deki Yttergarde'de bulunan bu taş, 1020'lerde Borresta'lı Ulv'un amsına dikilmişti. Üzerindeki rünik yazıda şöyle denmektedir: "Ulv İngiltere'de üç vergi almıştır. Birinciyi Tosti ödedi. Sonra Thorkell ödedi. Sonra Knut ödedi".

Güney İngiltere'deki siyasi ortam da merkezileşmenin güçlenmesine ve apaçık bir kraliyet para biriminin doğmasına yol açmıştır. Büyük oranda anonim sceatta'lar yerlerini, Karolenj hanedanından esinlenilmiş, ağırlık ve saflığı yeni baştan belirlenmiş, Humber'in güneyinde kendisini bütün İngiltere'nin efendisi kılmış Mercia Kralı Offa'nın (757-96) adına basılmış, yayvan penilere bıraktı. Yayvan peniler, sceatta'ların altın çağında basıldıkları miktara oranla daha az darp edilmişlerdi ve dolaşımdaki gümüş miktarı, yeni sikkelerin içkin değerlerinin daha büyük olduğu hesaba katıldığında bile eskisine göre daha azdı. Reformdan çok daha önce başlamış bir eğilimin yol açtığı bu azalma belki ticaret dengesinin aleyhte kurulması ve açığı kapatacak ham gümüş kaynaklarından yoksunlukla açıklanabilir. Külçenin yokluğu, sürekli azalan gümüş içeriğe sahip ve hiç birinin de canlı bir iç ekonominin gereksinimlerini karşılayamadığı sikkelerden oluşan Kuzey İngiltere'nin yerel parasında daha da belirgindi. Saf madeni para gerektiğinde Güney İngiltere ve Karolenj sikkeleri kullanılmaktaydı, ancak Kuzey Umbria Krallığı'nın 867 yılında İskandinav halkları tarafından zapt edilmesiyle birlikte oradaki para basımı da bir kuşak boyunca ortadan kalktı.

Viking tehdidi 9. yüzyıl Avrupa'sında önemi giderek artan bir etken oluşturmuştu. Bu tehdit, Batı Avrupa para arzının aynı anda hem genişlemesine hem de zayıflamasına yol açtı. Yeni Karolenj darphanelerinin çoğu, akıncıların talep ettiği yüksek miktarlı haraçların ödenmesi için gereken sikkelerin teminiyle uğraşmaktaydı. Siyasi olarak bir kez daha bölünen Güney İngiltere'de üretilen sikkelerin hacmi de fahiş biçimde arttı. Viking etkinliği tarımsal ve kentsel yaşamla daha önceki refahın kaynağını oluşturan iç ve dış ticareti esaslı biçimde aksattı. Ağır kısıtlama altında olmasına karşın, daha büyük kaynaklara ve yeni külçelere erişimi sayesinde Karolenj sistemi bu durumla, yalnızca yüzde 25 ya da daha az oranda gümüş içerir hale geldiğinden çökmek üzere olan İngiliz sistemine göre daha iyi başa çıkmıştır.

Aynı yüzyılda Vikingler Rusya'dan Konstantinopolis'e ve daha da doğuya İslam halifeliğine uzanan kendi ticaret rotalarını geliş-

98 Bohemya Dükü II. Boleslav'a ait (967-99) Prag'da basılmış gümüş peni. Tanrının elini gösteren ön yüzdeki betim, İngiliz II. Aethelred'in 980 yılı başlarına ait bir sikkesinden kopyalanmıştır. Anglosakson sikkeleri Bohemya'ya ticaret yoluyla gelmekteydi, ancak bu türün kaynağı, Boleslav'ın karısı Emma'nın İngiliz olma olasılığından dolayı siyasi ve dini ilişkileri de yansıtıyor olabilir.

tirmekteydiler. Bu ticaret, kuzeye büyük miktarlarda getirilmiş olan *dirhem* biçimindeki gümüş karşılığında köle satışına dayanmaktaydı. 9. yüzyıl sonlarında İngiliz adalarına Viking toplumlarının yerleşmesiyle, ticaret ağları Kuzey Denizi ve İrlanda Denizi üzerinden batıya genişlemiş ve bir süre sonra hükümdarları, eski düşmanları ve uzun zaman önce yerleşmiş komşularıyla aynı amaçlar için para üretmeye başlamışlardır. Batı Avrupa'nın geniş bölgelerindeki parasal sistemlerde temel iç değişiklikler yapılmasına karşın, düzenli sikke kullanımının coğrafi boyutları, Roma İmparatorluğu'nun son döneminden bu yana hemen hiç değişmemiştir. Frisia'da erken dö-

99 Champagne Kontu II. Thibaut'un (1125-52) Provence'ta basılmış düşük ayarlı gümüş denier'si. Bu sikkeler başarılarını, Champagne'ın uluslararası fuarlarından elde edilen gelire borçluydular.

100 Köln Başpiskoposu Sigwin'in (1079-1089) gümüş fenik'i. Köln sikkeleri önceleri kraliyete aitti, ardından Alman imparatoru ve başpiskopos adına ortak basılmaya başladılar, fakat daha sonra, burada görüldüğü üzere, sikke haklarının vardığı noktayı örnekleyecek biçimde, başpiskopos tek başına kalmıştır.

nem bir darp uzantısı, Karolenj istilalarını izleyerek Almanya'da bazı ilerlemeler ve İskandinavya'da tesadüfi ihraçlar olagelmişti. Ancak 10. yüzyıl başlarında, Almanya'da gücün, merkez durumundaki Bavyera ile birlikte Sakson hanedanının eline geçmesiyle, doğuya doğru hızla bir genişleme gerçekleşti. Bu siyasi değişimi, yüzyılın ortalarında Saksonya'da Goslar yakınlarındaki Harz dağlarında zengin gümüş madenlerinin bulunması tamamladı. Bohemya, Macaristan, Polonya ve İskandinavya'da Germen İmparatorluğu'nun sınırlarında yaşayan halklar, önceleri yabancı sikke kullanan ve sonra bunu kendi paralarına dönüştürmenin avantajlarını gören yerleşik devletler kurarken, para kullanımının ve darbının yaygınlaşması devam etti. Bu ülkelerde Hıristiyanlığın kabulü de paranın kullanılmasının ve üretiminin artışına yardım etti. 1000 yılıyla birlikte Dublin'den Kiev'e dek her yerde sikke basılmaktaydı, ne var ki İskoçya en az bir yüzyıl daha kendi sikkesine sahip olmayacaktı. Bu ilk basımların çoğu ufak boyutlarda ve istikrarsızdı, çoğunlukla dolaşımdan çok dağıtım için üretilmekteydiler; olağan parasal gereksinimler haraç ya da ticaret yoluyla gelen yabancı sikkelerle karşılanmaktaydı. Doğu Avrupa'da 11. yüzyıldan beri ulusal sikkeler geliştirilmişse de, Batı'daki daha gelişmiş ve maden sahibi ülkelerinkilerle karşılaştırıldığında, bunlar çoğunlukla sınırlı ölçekteydiler.

Fransa ve Almanya'da 10. yüzyılda başlayan adem-i merkeziyetçilik eğilimi, 12. yüzyılın başlarına dek yoğunlaşarak sürdü. Önce Fransa kralı, ardından da Alman imparatoru sikke basma haklarını kiliseye ve servetleriyle güçleri, merkezi denetim pahasına artan feodal beylere bahşettiler. Bu feodal sikkelerin, Tours Manastırı, Anjou ve Champagne Kontları ya da Köln Başpiskoposu'nun bastırdıkları gibi en güçlü olanları, kendi topraklarının çok ötesindeki bölgelerde paraya hükmettiler. Güvenilirliği ve kabul edilebilirliği sürdürme gereksinimi, aynı temel tasarımların ve yazıların yıllar boyu kullanılmaya devam etmesi anlamına gelecek biçimde, pek çok sikkenin "tedavülden kalkmasına" yol açtı.

Bu dönemin başlarında paranın kullanımı, hacmi ve dolaşımın dalgalanması hep birlikte artmıştı. Yeniden canlanan Viking faaliyetlerinin de rol oynamasına karşın, bu genişleme asıl olarak yenilenebilen gümüş stoklarına, yerel ticaretin ve Champagne'da olduğu gibi önemli fuarlarla örneklenebilecek uluslararası ticaretin büyümesine dayanmaktaydı. Bununla birlikte 12. yüzyıl ortasından başlayarak Saksonya'daki Goslar madenleri tükenmiş ve bunun sonucunda ortaya çıkan yeni gümüş kıtlığı, Avrupa genelinde darp etkinliklerinde ve para arzında bir azalma yaratmıştı. Ayrıca hem ağırlıkta hem de saflıkta bu durumla ilişkili olarak bir düşme eğilimi ortaya çıktı. Üretim hacmi İngiltere'de de düşmesine karşın, muhtemelen yün ihracatına dayalı lehteki ticaret dengesinin de kısmen rol oynamasıyla, sikke standartları sürdürüldü. Avrupa'nın diğer bölgelerindeki eğilimlerin aksine, İngiltere'deki darpların sayısının düzenli biçimde azalması 11. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Fransa'da olduğu gibi hiçbir feodal para birimi de gelişmemişti ve Batı Sakson hanedanı tarafından kurulan İngiliz kraliyet tekeli hem Danimarka hem de Norman fetihleri sırasında da sürmüştür. Birkaç dinsel otorite ve feodal bey para basma hakkını elde etmişlerse de kendi sikkeleri her açıdan kraliyet sikkelerine tabiydi. Yalnızca 1140'lardaki iç savaş sırasında İngiltere'de baronlar sınıfına ait sikkeler basılmış, ancak barışın sağlanmasının ardından ömürlerini sürdürememişlerdir.

101 Fatih I. William'a ait (1066-1087) darpçı Ordric tarafından Gloucester'de basılan gümüş peni. Arka yüzü, Anglosaksonlardan kalma bir gelenekle, sikkenin yüksek kalitesini sürdürmede kullanılan kontrol ölçülerini göstermektedir. Ağırlık ya da saflıkta bir eksiklik saptandığında sikkeleri basanın izi sürülebilsin ve cezalandırılabilsin diye, yazıda darbedenin ve darphanenin adı yer almaktadır.

102 Mercia'lı Offa'nın altın dinarı (757-796). Bu sikke, Abbasi halifesi El-Mansur'un Hicri 157 (Miladi 773/774) yılında Bağdat'ta basılmış bir altın dinarından kopya edilmiştir. Offa'nın sikkesi 786 yılında papaya yıllık armağan yollama taahhüdünü yerine getirmek için basılmış olabilir, ancak sikkenin durumu ticarette kullanıldığını göstermektedir.

Gümüş peni, bu dönemde Kuzey Avrupa'nın pek çok yerinde tek sikke birimi olmayı sürdürdü. Piyasa işlemleri yaygınlaştıkça, daha küçük birimlere giderek artan bir talep oluştu. 9. yüzyıl ortalarında yuvarlak yarım peniler basılmıştı, ancak basımlar aralıklıydı ve Doğu Avrupa dışında gereksinimler peninin ikiye ve dörde, hatta daha da küçük parçalara bölünmesiyle karşılanmaktaydı. Bu yerel basımlar için külçe gereksinimini karşılayan Bizans ve Arap sikkeleri zaman zaman Kuzeybatı Avrupa'ya ulaşıyorduysa da, altın sikkeler neredeyse tümüyle törensel kullanımlar için basılmaktaydı.

Kuzey ve Orta İtalya'da para, çoğunlukla, Kuzey Avrupa hattı boyunca standart para birimi olan gümüş peniyle birlikte gelişti. Sikke sistemi Karolenj hanedanından hükümdarların ve peşinden de öteki Alman emperyal ardıllarının tekelinde kaldı. Darp yetkisi 12. yüzyılın sonlarına dek diğer otoritelere verilmedi ve bu uygulama 1138'de Cenova kentiyle birlikte başladı. 8. yüzyıldan 10. yüzyılın sonlarına dek Papalık, o anki papanın ve Karolenj imparatorunun adlarına ortak gümüş peniler basmışsa da, bu hiçbir zaman büyük ölçekli olmamıştır. Güney İtalya ve Sicilya'da para birimi genel Avrupa sisteminin dışında kaldı. Bu durum bölgenin İslam ve Bizans imparatorlukları arasında bir temas noktası olma konumunu yansıt-

maktaydı, nitekim tipleri çoğunlukla Arap ve Bizans modellerinden esinlenilen altın ve bakır sikkeler de bunu göstermekteydi. Orada 11. yüzyılda kendilerine prenslikler kuran Normanlar, yerel geleneğe uygun altın ve bakır sikkeler basmayı sürdürdüler, ancak düşük ayarlı gümüş sikkeciliğini de sistemlerine kattılar.

10. ve 11. yüzyıllar boyunca İspanya'daki Arap gücü, önce merkezdeki halifeden ayrılmaları ve ardından da bazıları oldukça sınırlı bir ölçekte sikke basan pek çok küçük devlete bölünmeleri nedeniyle zayıflamıştı. 11. yüzyıl sonlarında, bunlar Kuzey Afrika'daki altın ve gümüş sikke basımım yeniden canlandıran Murabıtlar İmparatorluğu'yla birleştiler. İspanya'nın kuzeyini de Hıristiyan devletleri -bunlardan Leon, Aragon ve Navarre krallıkları ortaya çıktı- ile eskiden Karolenj hanedanının toprağı olup sonradan bağımsız, güçlü bir kontluklar hanedanı halini alan Barcelona'ya kaptırdılar. Bu devletler Fransız modeli gümüş peniler üretmekteydi, ancak bazıları Arap komşularının, normal ticari faaliyetlerden ve haraç ödemelerinden ellerine geçen sikkelerini model alan altın sikkeler de basmışlardır.

12. yüzyıl ortası itibariyle Batı Avrupa'daki parasal durgunluk yerini büyük bir genişlemeye bırakmak üzereydi; bu genişlemenin sebebi Meissen'de Freiburg'da keşfedilen yeni gümüş kaynaklarının ortaya çıkmasıydı. Ancak bu hikâyeye devam etmeden önce merkezinde Konstantinopolis'in bulunduğu ve Bizans İmparatorluğu olarak da adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu'nun uzun ve önemli tarihine kısaca bir göz atmalıyız.

Bizans

> Dünyanın sonuna kadar her yerde kabul görmektedir. Bütün krallıklarda herkes ona imrenmektedir, çünkü hiçbir krallığın onunla kıyaslanabilecek bir parası yoktur.
>
> *Cosmas Indicopleustes (M.S. 6. yüzyıl)*

Bizans İmparatorluğu, yüzyıllar boyunca, Ortaçağ Avrupası ile İslam dünyası arasındaki orta noktada yer almıştır; burası kritik

103 Bizans İmparatoru VII. Konstantinos ve oğlu II. Romanos'un (945-959 arasında birlikte hüküm sürmüşlerdir), İsa'nın tasvirinin yer aldığı, Konstantinopolis yapımı altın nomisma'sı (solidus). 9. yüzyıl ortalarından itibaren dinsel simgeler giderek sikkelere egemen olmuşlardı. İsa figürü, arka yüzü imparatora ayrılan sikkelerin olağan ön yüz tasarımı haline gelmişti.

bir nüfuz ve takas noktası olduğu kadar, büyük bir medeniyetin de beşiği olmuştur. Sikkeleri, komşularının ve ardıllarının ilk bağımsız para birimlerine modellik ederken, beş yüzyılı aşkın süreyle, parasal sisteminin temelini oluşturan –ve "ortaçağın doları" diye de bilinen– altın solidus ya da *nomisma*, Akdeniz dünyasının temel ticaret sikkesi olarak üstünlüğünü sürdürmüştür. Bu para birimi, Avrupa ve Asya'nın pek çok yerinde *bezant* olarak da bilinmekteydi. Batılı krallar altın sikkeyle dinsel adakta bulunacakları zaman bezant kullanırlardı.

"Bizans"ın ne zaman başladığı süregiden bir tartışma konusudur. Sikkeler açısından, 6. yüzyıldaki bir dizi gelişme faydalı bir belirteçtir. 498 yılı civarında İmparator Anastasios son dönem Roma bronzlarının yerini almak üzere bir seri büyük bakır sikkeyi piyasaya sürmüştür. Melek ve haç gibi Hıristiyan simgeleri, altın sikkelerin arka yüzlerindeki pagan zafer tanrıçası figürünün yerini aldılar; geleneksel emperyal giysi olan askeri kostümün yerini şatafatlı elbiseler alırken, imparatorun cepheden büstü ön yüzdeki normal emperyal imaj haline geldi. 7. yüzyıl boyunca süren uzun bir dönüşüm sürecinin sonunda, sikkelerin üzerindeki Latince yazının yerini Yunanca aldı; bunun en belirgin sonucu ise imparatorluk sanının "Augustus" yerine "Basileus" halini almasıydı.

Temelini Büyük Constantinus'un solidus'unun oluşturduğu Bizans'ın altın sikkesi, yüzyıllar boyunca standartlarında bir değişime uğramaksızın ve görünüşe göre her zaman yeterli derecede istikrar simgesi olarak kaldı. 11. yüzyıl ortasında sikkenin içeriğinin ağır biçimde düşürülmesinin ardından bir sarsıntı geçirdi, ancak 1092 yılında, I. Aleksios Komnenos yönetiminde, standartlarda gerçek-

leştirilen canlanma sonucunda şöhretini 13. yüzyılın sonuna değin sürdürdü.

Daha önce Roma'daki sikkeler gibi bu sikke de biçimini büyük olasılıkla, ticari çıkarlardan ziyade devletin gereksinimlerine borçluydu. İstikrarlı bir altın sikkenin sürekli varolması, mevcut ordusunun, memurlarının, binalarının, törenlerinin ve dış yardımların karşılanması için –yalnızca ordu devletin gelirlerinin yarısından fazlasını düzenli olarak tüketebiliyordu– vergi sistemi aracılığıyla nakit toplamak suretiyle devletin işlevini sürdürmesini sağlıyordu. Bizans devleti çağdaşı Batı Avrupa'ya kıyasla muazzam ölçekte vergi topluyor ve harcıyordu. Sistemin temelinde bir toprak vergisi yatmaktaydı; toprak sahipleri bu vergiyi ödemek için fazla üretimlerini çoğunlukla bizzat devletin kendisine satıyorlar, devlet de bunları ordunun, yönetimin ve imparatorluk makamının gereksinimlerini karşılamak üzere kullanıyordu.

Vergilendirme, toplamayı ve dağıtımı basitleştirdiği ve hazine rezervlerini oluşturmayı kolaylaştırdığı için başka birimlerden çok altın sikke cinsinden yapılmaktaydı. Hazine önemliydi, çünkü Bizans devletinin kredi ve borçlanma konusunda fazla şansı yoktu; bir kriz durumunda imparator, kraliyeti, kiliseyi ya da yanında yer alan büyük toprak beylerini gözetmek zorundaydı.

Altın sikke devletin amaçlarını gerçekleştirmek için varolmasına karşılık, gündelik yaşamda kaçınılmaz olarak bunun ötesinde bir rol oynuyordu. Dahası, onu desteklemenin yolu, küçük ölçekli parasal işlemlerin yapılabilmesine olanak tanıyan, çoğu, bakırdan daha ufak birimler üretmekti. Her durumda böylesi bir sikke sisteminin sağlanması, devlet hazinesinin mallarının azamiye çıkartılmasına yardım etmekteydi: Vergilerin altınla ödenmesi zorunluydu, ancak devlet ödemelerini (verginin yerine sunulan altın dışındaki malları da kapsayacak biçimde) bakırla yapabiliyordu.

8. yüzyıl ortalarından sonra, normalde varolan en küçük para birimi bakır *follis* olmasına karşın, başlangıçta daha küçük bir dizi altın ve bakır sikkeye rastlanmaktaydı. İkisinin arasında yer alan gümüş sikke *milaresion* (1/12 nomisma) 9. ve 10. yüzyıllarda makul miktarlarda bulunabilmesine karşın, yalnızca dönemsel ola-

rak üretilmiştir. İmparatorluk ekonomisi genel anlamıyla ağırlıklı olarak kırsal ve tarımsaldı; Konstantinopolis ve birkaç merkezin dışında ticaret, tarımsal ürünlerle ya da düşük düzeyli ve muhtemelen mevsimsel nitelikli alışverişle sınırlı kalmaktaydı. Tüccarların statüleri düşüktü ve devlet düzenlemelerine tabi tutuluyorlardı. 7. ve 12. yüzyıllar arasında düşük değerli sikkelerin görece kıtlığı sınırlı bir kentsel ekonomiyi akla getirmektedir.

BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN TEMEL PARA BİRİMLERİ

5. YÜZYIL – 8. YÜZYIL			
Altın	*Gümüş*	*Bakır*	
solidus/nomisma	hexagram	follis (40 nummi)	
semissis/ (1/2 nomisma)		yarım follis (20 nummi)	
tremissis (1/3 nomisma)		decanummium (10 nummi)	
		pentanummium (5 nummi)	
8. YÜZYIL – 12. YÜZYIL			
Altın	*Gümüş*	*Bakır*	
nomisma	milaresion (1/2 nomisma)	follis (1/288 nomısma)	
12. YÜZYIL - 13. YÜZYIL			
Altın	*Elektron*	*Düşük ayarlı gümüş*	*Bakır*
hyperperon	aspron trachy (1/2 hyperperon)	trachy (önceleri 1/48, daha sonra 1/120)	tetarteron (değeri belirsiz)
			yarım tetarteron (değeri belirsiz)

I. Aleksios'un 1092 yılındaki reformu ile birlikte, mevcut paranın özelliğini bir biçimde genişleten, elektron, düşük ayarlı gümüş ve bakırdan oluşan zengin çeşitlilik, yeniden düzenlenen altın sikkeyi (*hyperperon*) desteklemişti. Küçülmeye yüz tutmuş imparatorluğun son yıllarında, Konstantinopolis'in 1261 yılında yeniden ele geçirilmesinden 1453 yılında Osmanlıların nihai fethine kadar olan sürede, ortadan kaybolan bir zamanların güçlü bezant'ının yerini değeri az gümüş ve bakır sikkeler aldı.

104 1092'deki reformun ardından basılan, İmparator I. Aleksios Komnenos'un altın hyperperon'u. 11. yüzyılda eski para birimi, daha yayvan ve belirgin biçimde çukur bir görünüme bürünmüştü. Yüzyılın ortalarında, I. Aleksios yeni altın para olan hyperperon'u dolaşıma sokuncaya dek sikkeler ciddi bir değer kaybına uğramıştı. Bu sikke, değeri düşürülmüş olanlarla aynı çukur biçime sahipti; ancak saflığı oldukça yüksek ayardaydı (20 ½ ayar).

Batı Avrupa'da Ortaçağ'ın Son Yılları: Yak. 1150-1450

İnsanoğlunun zekâsı, para kullanımını, kendilerini insan gereksiniminin emrine vermiş doğal zenginliklerin bir aracı olarak tasarlayacak denli inceydi. . . Paranın kendisi yaşamın gerekliliklerini doğrudan sağlamaz, fakat doğal zenginliklerin değişimini kolaylaştırmak için icat edilmiş yapay bir araçtır. Daha fazla kanıta gerek duymadan şurası açıktır ki sikke sivil topluma son derece faydalıdır ve devletin işleri bakımından da uygun ya da daha ziyade gereklidir.

 Nicole Oresme (yak. 1320-1382), *De Moneta*

105 Tamahkârlık; bir ortaçağ elyazması tezhipten. Parayla ilgili görüntüler, özellikle de istifleme ve kontrol etmeye ilişkin olanlar, çoğunlukla olumsuz çağrışımlarla Hıristiyan sanatında ön plana çıkmıştır. Her şeyin ötesinde, tamahkârlığın klasik simgesi, bu elyazmasında da betimlendiği üzere, Yedi Ölümcül Günah'tan birisi olan cimriliktir: Şeytanlar betimin merkezindeki figürün etrafında, altının ruhsal olarak yıkıcı cazibesini telkin edip yansıtarak dolanıp durmaktalar (British Library).

106 Fransa Kralı II. Philippe Auguste'ün (1180-1223) stilize edilmiş bir kaleyi gösteren gümüş denier tournois'i. Tours'daki St. Martin Manastırı, Batı Fransa'daki önemli sikke ihraççılarından birisiydi. Philippe Auguste, 1204'ten sonra bu manastırın popüler sikkesinin ihracını üstlenmiş ve bu sikke de resmi krallık sikkesi olarak denier parisis arasına katılmıştır. Aynı zamanda da ulusal resmi ödeme aracı haline gelmiştir.

12. yüzyıldan başlayarak sikke basımı Avrupa'nın çoğu yerinde yerleşmiş ve para basımı daha merkezi bir hal almıştı. Sikkeye, İskandinav ülkeleri ve Doğu Avrupalı krallıklar gibi daha geç dönemlerde geçen ülkeler, para tedarikinde geçerli krallık tekellerinin yanı sıra görece merkezi bir yaklaşımı da sürdürdüler; aynısı İspanya'nın Araplar aleyhine genişleyen Hıristiyan krallıkları için de söylenebilir. Sikke üzerindeki kraliyet kontrolünün her zaman sürdürüldüğü İngiltere'de ise darphanelerin sayısı giderek azalıp bir avuç kaldı, bunların çoğu da Londra'daydı. Fransa'da önceleri önemsiz sayılabilecek kraliyet sikkeleri, yalnızca piyasaya sürüldükleri yerlerle sınırlı kalan feodal beylerin sikkeleri aleyhine, ulusal para sistemindeki rollerini genişlettiler. Kutsal Roma İmparatorluğu topraklarında, sikke basanların sayısı (İtalya, Almanya ve Hollanda) artmaya devam etti, ancak en önemli ve nüfuzlu olanlar zaten öteden beri vardı.

12. yüzyıldaki para basımının kontrolüne yönelik bu ilgi, paranın Avrupa toplumunda oynadığı rolün artışını yansıtıyordu. Nüfusun arttığı, kasaba ve kentlerin büyüdüğü ve hem yerel hem de uluslararası ticaretin genişlediği bir dönemde, sikkelerin artan parasal gereksinimlerin karşılanmasına uygun hale getirilmeleri şart oldu. Yeni gümüş stokları genel para arzını artırırken, sikkelerin görece yüksek bir değere ulaşmasını da sağlamıştı; nitekim, ekonomik etkinliklerin büyük ilerlemeler gösterdiği Kuzey İtalya ve Hollanda gibi bölgelerde saf gümüş sikkelerin de itibarı artmıştı.

Yeni gümüş sikkenin yaygınlaşması, yerel sikkeler bağlamında çeşitlilik göstermekteydi, ancak önce gümüş sikkeyi yerel penilerin on ikisine (ya da uygun bir ondalığına ya da katına) eşdeğer kılma yönünde bir eğilim vardı, böylece yaygın durumdaki 12 dena-

107 Venedik'in koruyucusu Aziz Markos'tan bir sancak alırken gösterilen Düka Giacomo Tiepolo (1229-1249) tarafından ihraç edilen Venedik gümüş grosso'su. 12. yüzyıl sonlarında Kuzey İtalya yeni gümüş stoklarını cezbeden bir yer haline gelmişti ve ticari açıdan da ilerlemiş ve kentleşmişti. Bununla birlikte sikkesi yalnızca ufak düşük ayarlı gümüş denari'den ibaretti. Büyük olasılıkla 1202'de piyasaya sürülen öncü durumundaki Venedik grosso'su saf gümüşten bir sikkeydi, antik dönemlerden beri Avrupa'da görülenlerden daha büyüktü ve yerel denari'nin 24 katına denk düşmekteydi.

108 Köln Başpiskoposu Philipp I von Heinsberg'in (1167-1191) gümüş fenik'i. Köln'de para basımı, Freiberg gümüş madenlerinin açılmasını izleyerek 1170'lerden itibaren neredeyse sıfırdan yılda 2 milyon fenik üzerinde bir sayıya ulaşmıştı. Köln fenik'i, 13. yüzyıl boyunca Renanya ve ötesinde yaygın biçimde kullanılmak suretiyle Almanya'nın hâkim sikkelerinden birisine dönüşmüştür.

rii'nin (peni) solidus'a (*soldo, sou*, şilin) ve 20 solidi'nin de *librum* (*livre* ya da pound) hesap sistemine uygunluğu sağlanacaktı. Bu sistem, ulusal bir para sistemi oluşturdu ve Avrupa'nın para talepleri daha çeşitli ve karmaşık bir hal alırken, sikkelerin değişim değerinde ortak bir birim işlevi görmek suretiyle, geç dönem Ortaçağ'da hesap görmenin ötesinde yaşamsal bir rol oynadı.

13. yüzyılda ve 14. yüzyıl başlarında, eski peni biriminin katları olan daha büyük gümüş sikkeler, genellikle İtalyanca *grosso denaro* ya da *grosso* ("büyük peni") kavramından türetilmiş ve İngiltere'de *groat* biçimini almış bir ad altında, Avrupalı pek çok sikke sistemine yayıldı. Bu alanda öncülük eden Venedik grosso'su 1202 civarında piyasaya sürüldü ve hem bu sikke hem de 12 denarii değerindeki Floransa grosso'su aynı dönemdeki bir İngiliz penisinden aslında biraz daha ağır olsa da, 24 yerel denarii'ye eşitti. Fransız gros tournois'sı (1266'da piyasaya sürüldü) 12 denier tournois (bir sou) değerindeydi, ancak grosso'nun iki katı ağırlığındaydı. Buna karşılık, gros tournois ile benzer büyüklükte olan İngiliz groat'ı dört peni değerindeydi ve İngiliz para sistemi içindeki yerini ancak 1351 yılından başlayarak buldu.

109 10.-16. yüzyıllar arasında Avrupa'nın madenleri.

110 Salzburg başpiskoposunun gümüş fenik'i, Friesach darphanesi, yak. 1216(?)-1287. Üzerindeki betim, bir güneşlik altındaki meleği göstermektedir. Friesach'da yüklü tutardaki üretim, gümüş madenlerinin çıktısına uygun olarak 1195 civarında başladı. 1230'lara dek Friesach ve komşularındaki darphaneler son derece üretkendi. Friesach sikkeleri, 13. yüzyılda Doğu Alpler'den Karpatlar'a değin egemen para birimiydi.

111 Fransa Kralı IX. Louis'nin (1226-1270) gümüş gros tournois'sı. Alpler'in kuzeyindeki 12 denier tournois değerindeki ilk büyük gümüş sikkeydi. Başarılı olmuş ve başta Renanya ve Hollanda olmak üzere uluslararası düzeyde tanınan bir sikke haline gelmişti.

112 İngiltere Kralı I. Edward'a ait (1272-1307) gümüş peni. İngiltere'nin ihracat ağırlıklı ticareti ülkenin külçeye kolay erişimini ve para biriminin 12. yüzyıl sonlarında gümüş stoklarındaki genel artışa uygun biçimde genişlemesini sağlamıştı. I. Edward tarafından piyasaya sürülen tür uzun ömürlü olmuş ve uluslararası düzeyde kabul görmüştü.

113 Hainaut Kontu Jean d'Avesnes'in (1280-1304) gümüş sterlini, kendisini güllerden oluşmuş bir çelenk takarken göstermekte. İngiliz sterlin penileri Hollanda'da oldukça bollaşmıştı ve kendi darp kârlarını korumak ya da genişletmek için yerel prensler kendi versiyonlarını üretmeye başladılar. 1290'larda basılan 9 milyon İngiliz sterlinine karşılık belki de 90 milyon kıtasal sterlin basılmıştı.

Bu yeni tip sikkenin gelişimine olanak veren gümüş, 12. ve 13. yüzyıllarda keşfedilen bir dizi madenden gelmekteydi. İlki 1160'larda Saksonya'daki Freiberg idi ve bunu sırasıyla İtalya, Bohemya ve Alpler'dekiler izledi. 1294 yılında Bohemya'daki Kutna Hora'da keşfedilen son yeni madende, 14. yüzyıl başlarında yılda 20-25 ton (20.300 - 25.400 kilogram) üretim yapılmaktaydı.

Yeni gümüşün Avrupa para arzı üzerinde yarattığı etki muazzamdı. Örneğin 1300 yılında İngiltere'de dolaşımdaki sikke miktarının 1600'lü yıllara dek bir benzerinin bulunmadığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte yeni gümüş sikkelere karşın, hâlâ yüksek değerdeki işlemler çoğu kez gümüş ingotların kullanılmasıyla gerçekleştiriliyordu. Bunlar bazen, Venedik grosso'su ya da İngiliz sterlin penisinin sikke standardına bağlılıklarını belirtmek açısından damgalanıyorlardı. Ons cinsine göre ağırlığı belirlenen, mühürlü keseler içindeki altın tozu da Akdeniz'e sınırı bulunan ülkelerde bu yüzden kullanılmış olabilir. Yabancı para alıp satanların işlemlerinin çoğu, yerel sikkelerle, işaretli gümüş sikkelerle ya da ons cinsinden altınla değiş-tokuş yapılmak suretiyle gerçekleşiyordu. Bu trafiğin içinde altın sikkenin canlanması ancak ağır ağır gerçekleşti.

En düşük düzeydeki işlemler büyük olasılıkla fazlaca sikke kullanılmadan gerçekleştiriliyordu. Yerel topluluklarda takasın ve küçük ölçekli borçların dengelenmesinin yaygın olduğu varsayılabilir ve uzun süre de böyle kalmıştır. Bununla birlikte yeni tip sikkeler küçük tutarlı bozuk paraların tedarikini etkilemiştir. Para arzındaki artışlar sikkenin kullanımını daha yaygın ve düzenli kılmıştır. Ortaçağ sonlarında küçük tutarlı birimlerin basımı konusundaki isteksizlikle talep çelişirken, üretimi daha emek yoğun ve daha az kârlı olan bu tür paraların kıtlığına ilişkin yakınmalar çoğalmıştı/ Bu yakınmaların temelinde kısmen paradan beklenen rollere ilişkin beklentiler yatmaktadır. Ortaçağ döneminde bu yöntem fazlaca sergilenmemişse de, kişilerin gayrı resmi sikkeleri düşük değerli resmi sikkelerin yerini doldurmak için düşük ayarlı metale çevirme yoluna gitmiş olmaları mümkündür.

Bununla birlikte eski peni eşdeğerlerinin gümüş içerikleri yavaş yavaş azalmış ve pek çok bölgede saf gümüş para karşısındaki değerleri sürekli düşmüştür. Yapımlarındaki bakırın oranı gümüş karşısında arttığından, bunlar "kara para" adını aldılar. Bu durum, bu sikkeler genellikle hesaplaşma parasının temelini oluşturduklarından, fiyatlar üzerinde de vurucu etki yapıyordu, ancak bu süreç bir yandan da en küçük işlemlerde bile sikkenin kullanımını teşvik ediyordu. Düşük ayarlı sikkenin değeri iyice küçülüp işlevini yitirdiğinde, söz konusu sikke tümüyle ortadan kalkıyor ve ona eşit bir başkası sistemde yerini alıyordu. Küçük birimlerinde saf gümüşten vazgeçmeyen İngiltere (yarım peni ve çeyrek peni) gibi ülkeler, bu sikkelerin hâlâ önemli bir satın alma gücünü sürdürürken, bir yandan da elverişsiz boyutlara indiklerine tanık oluyorlardı.

Yeni gümüş katların yüksek değerdeki paranın tedarikinde yalnızca kısmi bir çözüm oldukları anlaşıldı. Bir sonraki adım, altın sikkelerin canlandırılması ve bir dizi birimi kapsayacak biçimde çoklu metalik bir sistemin (altın, gümüş ve çoğunlukla düşük ayarlı gümüş) yaratılmasıydı. Kullanışlı bir altın sikke sistemi elbette yeterli miktarda altın gerektirmekteydi. Avrupa'nın kendi stokları, en önemli kaynakların Macaristan Krallığı'na, özellikle de 1330'larda üretken hale gelen Kremnica'ya (modern Slovakya) bağlı oluşuyla,

114 İmparator II. Friedrich'in (1197-1250) Sicilya Krallığı dönemindeki altın augustale'si. Sicilya, sonradan Normanlar tarafından da sürdürülen küçük altın tari'den oluşan sikkeleriyle İslam dünyasının bir parçasıydı. 1231 yılında II. Friedrich, Bizans hyperperon'unun ve onun yapıldığı Afrika altınının standardına dayanan, 20,5 ayar bir altın sikke olan augustale'yi de sisteme kattı. Batı'da altın sikkelerin canlanışına giden yolu açmak suretiyle bu birim İtalya'da aşina hale geldi.

115 Floransa kentinin altın florin'i, 1252-1307. Üzerinde kentin arması olan zambak betimi vardır. 1252 yılıyla birlikte Floransa'nın kendi altın sikkesini piyasaya sürmesini olanaklı kılmaya yeterli miktarda Afrika altını kente akıyordu. Florin saf altındandı, başlangıçta Floransa hesabında 1 liraya denk düşüyordu. Hem Yakındoğu'da hem de Batı Avrupa'da uluslararası önemine hemen kavuştu.

116 Venedik Dukası Giovanni Dandolo'nun, kendisini dizüstü çökmüş, Aziz Markos'un elinden sancak kabul ederken gösteren altın dükası. Venedik'in, Kuzey Afrika altın ticaretine ulaşma imkânı kısıtlıydı ve bu yüzden bir yandan da Bizans sikkelerini kullanmayı sürdürmesi olasıydı. Standardı florini andıran ve öncelikle uluslararası dolaşımı hedeflediği sanılan kendi parasını ancak 1284'te üretebilmişti.

kısıtlıydı. Daha da önemlisi, 13. yüzyılda İtalya'nın ticari kentleri, özellikle de Cenova, Floransa ve Pisa; Kuzey Afrika ile altın ticaretini, başka bir deyişle asıl olarak Batı Sudan'dan ya da Batı Afrika sahillerinden gelen ve Sahra üzerinden Kuzey Afrika'nın Müslüman devletlerine aktarılan altının ticaretini ele geçirmişlerdi.

1251-1252 yıllarında hem Cenova hem de Floransa *genovino* ve *florin* adıyla altın sikkelerini piyasaya sürdüler. Bunlardan ikincisi, altın sikke kavramını Avrupa geneline yayması ve pek çok taklidine ilham vermesiyle, bir sonraki yüzyılın uluslararası ticaretinde muaz-

zam ölçüde önem taşıyacaktı. Aragon florinleri, Batı Akdeniz'de, Lübeck florinleri Baltık'ın Hansa Birliği'ne dahil limanlarında ve florine dayalı *gulden* ise Renanya'nın çeşitli prensliklerinde ortak para birimi haline geldi. Florinin en yakın rakibi, 1284'te piyasaya sürülen ve Doğu Akdeniz ticaretinde baskın rolü üstlenen Venedik *dükası* idi. Altın sikkeye aşinalık yaygınlaşırken, 14. yüzyılın Batılı hükümdarları, sabit bir ilişki içinde etkili bir para birimi olmayı sürdürmesine izin verecek yeterlilikteki göreli altın ve gümüş değerini yansıtan sikkeleri üretme konusunda aşırı çaba gösterip çeşitli hatalar yaparken, öte yandan yeni kavramı da benimsemişlerdi.

Ortaçağın ortalarında bulunan son büyük yeni külçe kaynağı olan Kutna Hora'nın ardından, 14. yüzyıl başlarında Bohemya *praguergroschen*'i, Doğu Avrupa'nın gümüş parası olmak üzere ortaya çıktı. Bölgede, Macaristan kralının Kremnica madeninden sağlanan altın dükası ile birlikte yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı. Venedik sikkelerinin Balkanlar'a da yayılmasına ve oralarda 13. yüzyılda yeni kurulan Sırbistan ve Bulgaristan krallıkları kendi sikkelerini üretirlerken bunları taklit etmelerine karşın, Bohemya ve Alman gümüşü, İslam dünyasına külçe ihraç eden Venedik ile birlikte batıya olduğu kadar doğuya da akıyordu. Venedik dükası, altını Doğu Akdeniz'e getirmiş ve oralardaki Latin devletlerinde taklitlerine ilham vermiş, Mısır ve Suriye'de İslam *dinar*'ları ile rekabet etmişti. Kuzeydoğudaki sikke üretimi 14. yüzyıl sonlarında Rusya'ya da nüfuz etmiş; 12. ve 13. yüzyılda orada değerli

117 Rusya'nın Novgrod tipi gümüş grivna'sı. Görünüşe göre, ticari dengesizlikler büyük miktardaki Avrupa gümüşünün Novograd üzerinden Rusya prensliklerine taşınmasına sebep olmuş; bu gümüşler burada 11. ve 14. yüzyıllar arasında Rusya'da değiş-tokuşun temel araçları olarak işlev görmek üzere yeniden ingot biçimine sokulmuştur. Para olarak kullanılmak üzere yerel sikke üretimi ve kullanımı ancak 14. yüzyıl sonlarında başlamıştır.

118 14. yüzyıl sonlarına ait bir el yazması olan *De Septem Vitis*'ten Cenovalı bankerler. Değiş-tokuşta senetlerin ortaya çıkması sayesinde, Kuzey İtalya'nın bankerleri, sikkelerin yer değiştirmesine gerek kalmaksızın fonların uzak mesafeler arasında transferine olanak sağlayan uluslararası şebekeler kurmuşlardı. Günümüze kalan Cenova kayıtları, bunun köklerinin 12. yüzyıl sonlarına dek dayandığını ve 13. yüzyılda dallanıp budaklandığını göstermektedir. Cenova aynı zamanda, hem aynı bankadaki farklı hesaplar hem de farklı bankalar arasında transferlere olanak sağlamak suretiyle, yerel bankacılığın gelişimine de öncülük etmiştir. Cenovalı bankerler faize dayalı mevduat hesaplarını da geliştirmişlerdir (British Library).

metal dolaşımının temel biçimi olan *grivna* ya da *ruble* diye bilinen gümüş ingotların arasına katılmıştı. Görece istikrarlı uluslararası ticaret şebekelerinin ortaya çıkması, yüksek miktarlarda sikke taşıma zahmetini ve riskini almaksızın fonların transferine izin veren sistemlerin gelişmesini olanaklı kıldı. Örneğin para, Tapınak Şövalyeleri'ne ya da Lombardiyalı bir aile adına yatırılıp bir kredi mektubu alınabiliyor ve aynı tutar aynı kurumun bir biriminin bulunduğu başka bir yerde, belirli bir para biriminden (daha az masrafla) nakit olarak geri alınabiliyordu. Böylece fiziksel para transferlerini en aza indirgeyen büyük ölçekli ticaret sistemleri gelişmekteydi. Kuzey Fransa'daki Champagne'da düzenlenen panayırlar, Flandres ve İtalya arasındaki borçların sıfırlanmasında,

büyük bir uluslararası takas merkezi gibi işlev görmekteydi. Bununla birlikte, bu şebekenin boyutlarının görece sınırlı olduğunu ve özünü yalnızca bir düzine ya da biraz fazla kentin oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Lübeck ve kuzeydeki Alman Hansa Birliği'nin ticaret yapan kentleri, 15. yüzyıla dek bu sistemin parçası değillerdi.

Toscana ve Lombardiya'nın büyük ticaret odaları, ilahi yasaya aykırı olarak görülen "tefeciliğe" –ödünç verilen paraya faiz işletmek suretiyle paradan para kazanılması– ilişkin teolojik yasakların tuzağına düşmek anlamı taşısa da, ortaçağ para sisteminin yapısına önemli katkılarda bulunmuşlardı. Nicole Oresme (ö. 1382) *De Moneta (Paranın Kökeni, Niteliği, Yasası ve Değişimleri Üzerine İnceleme)* adlı yapıtında, ortaçağda paraya ilişkin resmi görüşün temelini oluşturan ideolojik kısıtlamaların çerçevesini çizerken haşin ve nettir:

> Doğal amacı için harcanmasının dışında paradan kâr sağlamanın üç yolu vardır: Bir tanesi, dövizcinin, bankacılığın ya da değiş-tokuşun sanatıdır; bir diğeri tefeciliktir ve üçüncüsü de sikkeler üzerinde değişikliğe gitmektir. Birincisi rezilcedir, ikincisi kötüdür ve üçüncü ise en kötüsüdür.

Yine de, İtalyanlar bankacılık işlemlerinin uzak yerlerde de yürütülebilmesini sağlayan mevduat bankacılığını ve kambiyo senedini geliştirmeyi başardılar. Kredi işlemlerinin boyutlarını genişletmeye ve ortaçağ döneminin başlarında borç verme işlerinin hâkimi durumundaki Yahudi seleflerinden daha büyük ölçekte borç vermeye de başlamışlardı. Risk unsurunun masraf alınmasına olanak verdiği uzak mesafe ticaretinde kullanılan kambiyo sözleşmeleri, örneğin bir borcun gizlenmesinde kullanılabilmekteydi. Böylelikle bir kambiyo senedi fon transferinin basit bir yolunu ya da bir yatırım işlemini temsil edebilmekteydi.

Gereksinim pek çok vicdani tereddüdü alt etti ve papalar, krallar ve diğer hükümdarlar gelecekteki gelirlerine karşılık borçlanma olanağına kavuştular, bu da kendilerine pahalı savaş durumu ve

119 Vienne Veliahtı II. Humbert'in (1333-1349) altın florini. Vienne'de florin taklitlerinin basımı 1327'de başlamıştır ve Rhone vadisinde İtalyan altının varlığına işaret etmektedir. Bu durum, papalık mahkemesinin, Hıristiyan âleminde külçe transferini başlatan bir vergilendirme sisteminin merkezi olarak görülen Avignon'a gelişiyle teşvik edilmişti.

120 Bohemya Kralı II. Wenceslas'ın (1278-1305) gümüş praguergroschen'i. Praguergroschen bütün Doğu Avrupa'da bilinir hale geldi; Bohemya gümüşünün çoğu sikkeye dönüştürülmek yerine doğuya ve güneye ihraç edilmekteydi.

121 Macaristan Kralı V. Ladislaus'un (1453-1457) altın dükası; St Ladislas'ı küre ve savaş baltasıyla göstermekte. 1328 itibariyle altın sikke sürümü için Kremnica'dan yeterli altın gelmekteydi. Üretim Ortaçağ sonlarında Orta Avrupa'daki para arzına hükmedecek ölçüde yüksekti ve Macar dükaları uzun süre tercih edilen ödeme aracı olagelmişlerdi.

diplomasi alanlarında sonsuz hareket alanı sağladı. Bu dönemde aralarında İtalya da yer almak üzere, bankacılık ve kamu maliyesinin tarihinde çok önemli bir yenilik oluşturan kamu borçlanmasının gelişimine de tanıklık edilmektedir. 1303 ve 1400 yılları arasında Floransa kentinin kamu borcu 50.000 altın florin'den 3 milyona yükseldi. Toplam mevduatlarının ötesinde krediye ve karşılıksız çeke izin veren İtalyan bankerleri, hali hazırda dolaşımda bulunan sikke miktarıyla dayatılan asırlık kısıtlamalardan kurtularak para arzını nitel olarak artırmayı başardılar. Bununla birlikte,

122 Napoli Kralı II. Charles'ın (1285-1309) gümüş gigliato'su. İlk İtalyan grossi'sinin iki katı boyutlarındaki büyük grossi, İtalyan gümüş sikkesine hükmetmek üzere Ortaçağ sonlarında ortaya çıktı. Sardinya madenleri, Venedik grosso'su ile rekabet eden ve 1330'larda onun yerini alan, Akdeniz'in önemli ticaret sikkesi haline gelen Napoli gigliato'su için gereken gümüşü sağlamaktaydı.

123 Fransa Kralı VI. Philippe'in (1328-1350) altın pavillon'u, kralı zambaklarla süslenmiş bir gölgeliğin altında göstermektedir. Fransa'da altın sikkenin piyasaya sürülmesi aralıklıydı. Çeşitli baskılar mevcuttu, fakat altın ve gümüş arasında tatminkâr bir ilişkiyi sağlamaya yetecek yeterlilikteki altın ekonomide ancak 1330'larda var olmuştur. Fransa'nın ilk altın basımları oldukça ustalıklı tasarımlara sahiptir ve öteki Batılı hükümdarlar için tarz belirlemişlerdir.

büyük İtalyan bankaları ya da finansal kuruluşlarının çoğu kendilerini geliştirseler de, genelde krallık borçlanmalarını reddedemiyorlar ve kraliyet mensubu borçlular başarısızlığa uğradıklarında topu atıyorlardı. İngiltere ve Fransa kralları, Lucca'lı Riccardi'nin 1294'te iflasına neden olmuşlardı; İngiltere'nin II. Edward'ı, 1343'te Peruzzi'nin Floransalı kuruluşlarını ve 1346'da Bardi'yi

124 İngiltere Kralı III. Edward'ın (1327-1377) altın noble'ı. Kral, kılıç ve kalkanıyla bir geminin üstünde dururken gösterilmekte. 1340'larla birlikte yabancı altın paralar İngiltere'de bilinir hale geldi ve parlamentonun da özendirmesiyle kral hem altın hem de gümüş yerel paralar çıkarttı. Noble, bir markın yarısı ve bir pound'un da üçte biri oluşuyla İngiltere'nin her iki hesap birimine de uygundu.

125 Sicilya Kralı I. Charles'ın (1266-85) Müjde sahnesini gösteren altın saluto'su: Baş melek Cebrail Meryem'e yaklaşırken bir zambak onları ayırıyor. Ortaçağ sikke tasarımında dinsel imgeler oldukça yaygındı.

126 Mainz Başpiskoposu Adolf II von Nasau'nun (1461-1475) altın guldeni; Mainz, Köln ve Trier başpiskoposlarıyla Palatine Kontu'ndan oluşan Renanya seçmenler meclisinin armalarını göstermekte. 1385'de bu prensler, kendi sikkelerini ve çoğunlukla bu sikkelerin tasarımlarını koordine etmek suretiyle Renanya Para Birliği'ni kurdular. Bu tasarım, birliğin 1464'de piyasaya sürülen ve yirmi yıl süren on sekizinci anlaşmasını temsil etmektedir.

batırdı. Medici'ler Ortaçağ'ın son dönemlerinin en büyük bankacılarıydılar, ancak fonları siyasi baskılarla karşılaştıkları Floransa ve İtalya'nın dışında uzun dönemli dengesizlikler yüzünden donuk hale gelince, 1494 yılında onlar bile battı. Bankacılık ve yüksek finanstaki rötuşlara rağmen, tüm dengesizlikler eninde sonunda hâlâ altın ve gümüşle giderilmek zorundaydı.

Para, hükümet ve genel olarak da toplum açısından çok daha önemli bir rol oynuyordu. Hükümdarlar hizmetkârlarının ücretlerini giderek toprak tahsisi yerine para ile ödemeye başladılar. Ordular yetiştirmek için eski feodal gelenek ve teamüller doğrultusunda sınırlı ve katı bir sistem olan zorla asker toplama işine dayan-

maktan vazgeçtiler ve bunun yerine birlikleri nakit olarak takviye edip ödeme yaptılar. Haçlı seferleri ve uzak mesafeli hac yolculukları da büyük ölçekli fonların dolaşımını gerekli kılarken, İngiltere ve Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşları (1337-1453) gibi büyük ölçekli mücadeleler de müttefiklerin desteklenmesini ve büyük miktarda fidye ve drahomaların ödenmesini teşvik etmekteydi.

Feodal düzende toprağı işleyenler işledikleri toprağın karşılığı olarak emeklerini nakit kiraya dönüştürürlerken, feodal beyler de bu tür nakit ödemelere daha çok itibar etmeye başladılar ve topraklarında satılabilir artı değer üretimini hızlandırarak daha doğrudan ve yoğun bir sömürü uyguladılar. 13. yüzyıldan başlayarak haftalık pazar ağlarının kurulmasıyla, daha düşük miktardaki parasal işlemlerin kasaba ve kentlerin dışında da gerçekleşmesi olanaklı hale geldi. Fiyatlar genelde zaman zaman yükselmekteydi, ancak sabit kiralardan çıkar sağlayanların aleyhine ücretler de buna ayak uydurma eğilimindeydi; adil fiyat ve adil ücret kavramları benimseniyordu. Başka etkenlerin de katkıda bulunmasına karşın, artan para arzı bu tür yükselişlerin bir nedeniydi. Örneğin Kara Ölüm'ün* (1346-1347) nüfusu azaltmasının ardından ortaya çıkan emek kıtlığı ücretlerin artmasına yol açmıştı.

Yine de bu çağdaki sikke kullanımını fazla abartmamalıyız. Çoğu insan açısından Ortaçağ başlarına göre çok daha bilinir durumdaydı, ancak yine de toplumun çoğunluğu gündelik düzeyde sikkeden yararlanmıyordu. Gündelik kırsal yaşam çoğunlukla kendine yeterli ve küçük ölçekli değiş-tokuşa dayanıyordu, sikkeler arasıra tarımsal üretim fazlasının satışında elde ediliyor ve aynı biçimde de ara sıra vergilerin, kiraların, harçların, cezaların ya da nadiren de uzmanlaşmış ürün ve hizmetlerin ödenmesinde elden çıkarılıyordu. Nakit kira tahsilatı egemen oldukça bu işlemler de muhakkak ki daha sık ve sağlam biçimde büyüyordu; ancak para kullanımının, hasadın ardından ortaya çıkan mevsimsel bir olay olması daha olasıdır. Bu, harç ve kira ödemeleri için Azizler Günü (1 Kasım) ve Aziz Vaftizci Yahya Günü (24 Haziran) gibi belirli

---

* Veba salgını - ç.n.

günlerin kararlaştırılmasından da anlaşılmaktadır. Daha zengin durumdaki kişiler daha büyük servet birikimine ve stoklara daha çok erişim olanağına sahip olsalar da bu yine de sikkelerin doğrudan elde edilebilirliğine bağlıydı.

Bu yüzden likidite belli başlı bir sorun olabilmekteydi. 14. yüzyıl yaklaşırken, yeni keşfedilmiş gümüş kaynaklarından eser yoktu ve eskileri giderek daha az üretken hale geliyordu, metal kıtada ve ötesinde dolaşırken külçe stokları azalıyordu. Gümüş, sikke ya da külçe biçiminde, baharat (kış yemeklerine lezzet katıyordu) ve Batılıların can attığı öteki Doğu malları karşılığında Yakındoğu'ya akarak Avrupa'nın temel ihraç mallarından birisi haline gelmişti ve değerli metalin hareketliliği, gümüş üreticilerinin kendileri kadar Venedikliler gibi aracılara da büyük kârlar sağlamaktaydı. Yerel basımların fiyatları rekabete müsait değilse ya da yerel üretime talep azsa, yerel kıtlıklar her zaman mümkün olabiliyordu. Altın ve gümüşün entegre bir para sisteminde sikkelerde birlikte kullanıldığı bimetalizm, şu tür sorunlara yol açabilmekteydi: Bazı hükümdarlar altın/gümüş oranını gerçekçi olmayan bir düzeyde sabitlemeye kalkışıyordu; bu da, daha iyi bir fiyattan sunulan bir basımda kullanılabilecek metale normalinden daha az değer biçilmesi manasına geliyordu. Ancak 15. yüzyıla varıldığında, mal mülk anlamında zengin kişiler açısından bile ticareti ve diğer ekonomik etkinlikleri kısıtlayan ünlü "külçe sıkıntısı" gibi uzun dönemlere yayılan ağır para kıtlıkları ortaya çıktı. Bu yüzden, sikkenin varlığına alışkın ve sıklıkla sikke talep eden bir sistem ağır nakit sıkıntılarıyla yüz yüze geldi.

Farklı hükümdarların darpları mevcut külçe için rekabet içindeyken, süregiden ticareti kolaylaştırmak için farklı para birimlerini birleştirme yönünde baskılar da vardı. 14. yüzyılda Renanya'daki sikkeler, altın sikkelerini ve kimi zaman da kısmen gümüş sikkelerini ortak bir standarda göre basmayı kabul eden bölge prensleri arasında gerçekleştirilen bir dizi anlaşmayla birleştirildi. Benzer biçimde, 14. yüzyıl ortasından başlayarak, Baltık sahillerindeki Hansa Birliği'ne dâhil birkaç kent, Wendish Para Birliği standartlarına uygun bir gümüş sikke (*witten*) çıkarttı.

127 Lübeck'in gümüş witten'i (yak. 1366-1380). Parayla ilgili konvansiyonlar, Hansa Birliği'nin kentlerini birbirlerine bağlamıştır; Lübeck ve Wismar'la başlayan bu süreç Hamburg, Lüneburg ve diğerleriyle devam etmiştir. Birliğin ilk Rezess'i (konvansiyon) 1379'da gerçekleştirilmiş ve bunu 1569'a dek Wendish Para Birliği adına Kuzey Alman para birimini düzenleyen benzer başarılı anlaşmalar izlemiştir.

128 Bourgogne Dükü İyi Philippe'in Flandres Kontluğu sırasında (1419-1467), adını bir sayvanın altındaki aslan tasarımına sahip oluşundan alan, altın aslanı. Hollanda'nın belli başlı prenslikleri Bourgogne düklerinin eline geçmişti; ortak bir sikke (Flandres, Brabant, Hainaut ve Hollanda'yı kapsıyordu) ilk olarak 1454'te çıkartıldı; aslan 1454'te yapılan bir revizyon ile başlıca altın sikke halini almıştır.

129 Papa VIII. Innocentus'un (1484-1492), Aziz Petrus'u balık tutarken gösteren altın ducato di camera'sı. Papalık sikkeleri, Avignon'a varmalarının ardından, ancak ortaçağın sonlarına doğru yaygınlaştı. Bu sikkeler 15. yüzyıl sonunda, Papalığın egemen olduğu devletler daha düzenli hale geldiğinde, İtalya'ya da yayıldı. Birisi Venedik sikkesine dayanan, diğeri (ducato di camera) biraz daha hafif olan iki kapsamlı altın düka serisi basılmıştır.

130 Fransa Kralı XI. Louis'nin altın *ecu au soleil*'i. Paranın ismi tasarımından gelmekteydi: güneşin (*soleil*) altındaki Fransa'nın taçlı kalkanı (*ecu*). Ekü, ufak tefek değişikliklere uğrayarak 1385'ten modern dönemin başına dek Fransa'nın temel altın sikkesi olmuştur. Gizli işaretler her bir sikkenin çeşitli Fransız darphanelerinden hangisinde basıldığını belirtmektedir (burada Ludovicus'un v'si altındaki oyuk Toulouse'u işaret ediyor).

15. yüzyıl İtalya'sında pek çok ufak sikke ihraççısı, Venedik standardına uygun dükalar üretti. Siyasi gelişmeler de bu eğilime ayak uydurdu. Bourgogne Dükalığı, Hollanda'nın laik prensliklerinin çoğunun (Hollanda, Flandres, Hainaut, Brabant ve Lüksemburg) kontrolünü ele geçirdi ve bölgede ortak bir sikke piyasaya sürdü; İber Yarımadası'nın çeşitli krallıkları (Portekiz hariç) tek bir meclisin hâkimiyetine girdiğinde, Kastilya sikkeleri 1490'larda İspanya'nın ulusal sikkesi haline geldi ve bir krallık darphane şebekesi, Yüzyıl Savaşları'nın yol açtığı sıkıntıların ardından istikrar yaratarak ulusal paranın Fransa genelinde yerleşmesini sağladı.

15. yüzyıl ortasından başlayarak, külçe sıkıntısının yol açtığı parasal kıtlık, yeni gümüş madeni keşifleri ve para basma tekniklerindeki gelişmelerin sonucunda gevşemeye başlamıştı. Amerika kıtasından gelen yeni külçe stokları, Ortaçağ'dan sonra Avrupa'da paraya dönüşmekteydi.

IV
İslam Ülkeleri

Toplumumuzda iki aç kurt var: para ve statü.

İbn Hanbel, 3. Kitap, s. 456

M.S. 7. yüzyıl başlarında, Arabistan'ın eski bir tapınak merkezi ve belli başlı ticari kentlerinden birisi olan Mekke'de Hz. Muhammed'e İslam dini vahyedildi. Hz. Muhammed'in Mekke'nin yönetici seçkinleriyle ters düşüp, yandaşlarıyla birlikte Medine'ye göç ettiği ve ilk Müslüman toplumunu kurduğu M.S. 622'ye denk düşen *Hicret* yılı, İslami ya da Hicri takvimin ilk yılı olarak kabul edilir. İlk caminin inşa edildiği yer Medine'dir ve bir İslam imparatorluğu kurulmasıyla sonuçlanan fetihler buradan başlamıştır.

Sonradan İslam imparatorluğunun parçası haline gelen topraklar, 7. yüzyılın başında belli başlı iki nüfuz tabakasının egemenliğindeydi: Sasani imparatorları İran ve Irak'a hükmederlerken, Bizans imparatorları da Akdeniz ülkelerini kontrol ediyorlardı. Aralarında-

ki sınır, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Cezire, yani "ada" olarak bilinen topraklar boyunca uzanıyordu. Arap fetihleri öylesine hızlı gerçekleşmişti ki 7. yüzyıl ortası itibariyle Müslümanlar Bizanslıları Suriye ve Mısır'da yenilgiye uğratmışlar, Sasanileri tahttan indirmişler ve sonraki elli yılda İspanya'dan Hindistan'a uzanan geniş ve birbiriyle ilgisiz bir bölgeyi fethe koyulmuşlardı.

Din ve Paranın Gücü

İslam, hem dinsel hem de siyasal bir sistemdi. Sonraki yüzyıllarda imparatorluklar kurulup dağılırken, farklı İslami mezhep ve düşünce eğilimleri ortaya çıkarken, İslami mesajın özü –tek bir Tanrı'nın varlığına ve elçisi Muhammed'in "son Peygamber" olduğuna duyulan inanç– zaman ve mekân içinde birlik sağladı. Başlangıçta, İslam halifesi hem paraya hem de sikkenin kendisine yönelik İslami tutumda ifadesini bulan bir gerilimi çözüme ulaştırmak, Tanrı'nın ve daha dünyevi konuların birbiriyle yarışan taleplerini uzlaştırmak zorundaydı. İslam'ın şemsiyesi altında kurulan ahlaki sistem açısından, dünyevi bir toplumun gereksinimleriyle devlet arasında, vergilerin toplanması, ticari yaşamın başarılı bir biçimde düzenlenmesi ve benzeri parasal gereklilikler yönünden uzlaşma sağlanmalıydı.

İslam'ın erken dönemlerinden başlayarak, paranın gücüyle ilgili olarak belirgin bir tedirginlik bulunduğu açıktır. Kuran'da paranın gelip geçici niteliğine ilişkin yinelenen uyarılar vardı: "Arkadan çekiştirip durmayı, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinenlerin vay haline; o ki onu toplamış ve onu sayıp durmuştur. O, malının kendisini ebedi kılacağını zanneder" (104. Sure, 1-3 ayetler). Buna ek olarak, paranın mümini "doğru yoldan" ayıracak sinsi eğilimine ilişkin bir endişe de söz konusuydu: "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layıktır (18. Sure, 46. ayet). Peygamberin kendisinin de, "Para, toplumumu sınıyor" dediği ileri sürülmektedir (İbn Hanbel, 4. Kitap, s. 160).

131 690'larda muhtemelen Şam'da basılmış gümüş dirhem. Sasani prototipindeki, muhafızların eşliğindeki ateş sunağının yerini, bir mihrap ve Peygamber'in Medine'deki camide müritlerin önünde duran mızrağı almıştır. Mızrağın her iki yanında Arapça Kufi harflerle "Müminlerin Emiri", "Allah'ın Halifesi" ve "Allah zafer ihsan eder inşallah" yazıları yer almaktadır (New York, American Numismatic Society).

Paranın gücüne yönelik derinlere işlemiş bu tedirginliğin bir sonucu olarak, din kendi nüfuzunu düzenlemeye ve Müslüman kişinin hem paraya sahip olup hem de ahlaki açıdan adil kalabilmesine ilişkin belirli koşullar koymaya girişmiştir. Temel koşullardan birisi, bir kişinin servetinin belirli bir kısmını bir tür sadaka vergisi anlamında *zekât* olarak vermesiydi. Bu İslam'ın beş temel şartından birisi olarak konulmuştur. Dahası, tefecilik de (*riba*) Kuran'da açıkça yasaklanmıştır: "Faiz yiyenler (kabirlerinden) şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar... Halbuki Allah alım-satımı helal, faizi ise haram kılmıştır" (Kuran, 2. Sure, 275. ayet).

Bu hükümlere rağmen, Müslümanlar bir dizi finansal araç geliştirdiler ve faiz üzerindeki yasaklama ne ticarete ne de bankacılığa engel oluşturabildi. Finansal işlemlerin ahlakiliğine yönelik ilgi, büyük İslam kentlerinde *muhtesiplik* mesleğinin ortaya çıkmasına yol açtı. *Muhtesip* bir devlet memuruydu ve en azından teoride, yüksek ahlaki kişiliği ve şeriat konusundaki bilgisi nedeniyle bu göreve getirilmekteydi. Rolü, ticaretin her alanında şeriatın uygulanmasını sağlamaktı. Bu yüzden ağırlıkları ve ölçüleri denetler ve hatta kalp paraları kontrol ederdi. Tüccarların faiz işletmediğinden emin olur ve istifçilikle ciddi biçimde mücadele ederdi. Çeşitli ve anlaşılır nedenlerden dolayı ortaya konmasına karşın, bu uygulama

132 695-696'da Suriye'de basılan, Emevi halifesi Abdülmelik'i geleneksel Arap giysileri içinde ve elinde kılıçla gösteren altın dinar. Çevresinde kelime-i şahadet yazılıdır: "*Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdûhû ve resûlühû*". Sikkenin arka yüzünde, modifiye edilmiş Bizans haçı resminin iki yanında Arap harfleriyle "Allah'ın adıyla, 76 yılında basılmıştır" yazılıdır. Bronz sikkelerde de rastlanan bu sikke türü, Abdülmelik'in sikke reformundan hemen önce basılmıştır. Bizans örneğinin Araplaştırılmasını yansıtmaktadır.

133 Hicri (H.) 97'de (M.S. 715-716) Kuzey Afrika'daki Araplar tarafından basılan altın dinar. Kuzey Afrika'da 690'ların başlarından itibaren Kartaca'nın Bizans sikkeleri taklit edilmekteydi. Arap taklitlerinde kelime-i şahadetin Latince tercümelerini de içeren Arapça yazılar bulunmaktadır. Bu örnekte, ön yüzde Arapça olarak kelime-i şahadetin ilk cümlesi "*Eşhedü en lâ ilâhe illallah*" ile Latince olarak basım yeri ve yılı, arka yüzünde ise bir tek Tanrı olduğunun Latince çevirisiyle, kelime-i şahadetin ikinci cümlesi "*ve eşhedü enne Muhammeden abdûhû ve resûlühû*" yer almaktadır.

kızgınlık uyandırmaktaydı. 13. yüzyılda Aden'de yaşanmış bir hikâye, dini bütün bir Müslümanın, karşısına çıkan sikkelerin ahlaki kaynağı konusunda duyabileceği rahatsızlığın açık bir göstergesidir. Bu hikâyede bir hukukçu, iş yapacağı kişinin parasının, şeriata uymadığı için ayıplı olduğunu düşünüp, o kişiyle iş yapmaktan vazgeçmiştir. Başka bir deyişle, ahlaken kirlenmekten korkup kendi sikkelerini öteki kişininkilerden ayırmaya özen göstermiştir.

Üstlerindeki yazılar hem dinsel hem de seküler mesajlar içeren İslami sikkeler, İslami cemaatin ve parasal kültürün bu iki bileşeninin yansımalarıdır.

Sikkeler ve İslamiyet'in İlk Dönemleri

Fetihçi Araplar iki temel parasal sistemi miras aldılar. Batı'da Bizans İmparatorluğu'nun, temel sikkesi solidus (çoğulu: solidi)

olan, altına dayalı para birimi vardı. Bununla birlikte Sasanilerin İran'ında ise ana birim drahmi (Yunan drahmisinden alınmıştır) ve asıl metal gümüştü. İslamiyet'in şafağında solidi'nin, Sasani drahmilerinin ve Etiyopya sikkelerinin Mekkeli tüccarlar nezdinde geçerli oldukları bilinmektedir. Doğuda dirhem üretiminde Müslümanlar tarafından Sasanilerin gümüş modeli izlenirken, batıda önceleri Bizans sikkeleri kullanılmış, ancak sonradan özellikle haç gibi Hıristiyan sembolleri çıkartılarak, İslam'a uygun bir biçimde Müslümanlarca taklit edilmiştir. Sasani hükümdarının portresi ve Zerdüşti ateş sunağı tasarımı korunmuş, ancak Arapça *bismillah* (Allah'ın adıyla) yazısı ile Pehlevice (Orta Persçe) ya da her iki dilde Müslüman yöneticinin adı eklenmiştir.

Sasani tarzı H. 77 (M.S. 696) yılındaki sikke reformuyla sona erdi, ne var ki İslam'ın yayıldığı doğu topraklarındaki eyaletlerde bir kuşak ya da daha uzun bir süre sonra yeniden ortaya çıktı. Reform, yeni ve İslami tarzı su götürmez bir sikke ortaya çıkardı. İki yıl sonra gümüş dirhemlerin izlediği yeni altın dinarlar, betimsel ikonografiyle yapılan yeni tecrübelerin sonunu getirdi ve tasarım tercihini yazıyla sınırlandırdılar. Sikke reformunun temel nedenleri çift yönlü düşünülmelidir. Birincisi, kaynakların belirttiğine göre, Halife Abdülmelik'in hükümranlığı sırasında Müslüman halifesi ile Bizans İmparatoru II. Iustinianus arasında bir polemik ortaya çıkmıştı. 9. yüzyıl tarihçisi Baladhuri, halifenin Arapça papirüsleri Mısır'dan Bizans'a üzerlerinde "Tanrı'nın Tekliği"ne gönderme yapan tabirlerle göndermeye başladığını söylemektedir. Bu durum Iustinianus'u kızdırmış ve şöyle yanıt vermesine sebep olmuştur: "Bizi hoşnutsuz kılan bir yazıt ortaya çıkardınız. Ya bundan vazgeçersiniz ya da Bizans dinarları üzerinde Peygamberinize yönelik sizi hoşnutsuz kılacak referanslar görürsünüz". Bu tehdit karşısında Abdülmelik sikkeyi değiştirme yoluna gitti. İkincisi ve belki de daha önemlisi, Müslüman din adamları arasında resmi ya da dinsel içeriklerde imgelerin betimlenmesine karşı artan bir hoşnutsuzluk olması ve giderek yaygınlaşan görüşün, sikkeler üzerinde yöneticinin resminin yer almasının uygunsuz olduğuydu. Yeni tasarım, altın için Arap-

İslami Sikkelerin Kökenleri

Hz. Muhammed'in ölümünden onlarca yıl sonra, Araplar tarafından fethedilen topraklarda dolaşımda bulunan ilk İslami sikkeler, Bizans İmparatorluğu'nun altın ve bronz sikkeleri ile Sasani İmparatorluğu'nun gümüş sıkkelerinin taklitleriydiler. Arap altın dinarıyla bronz fals, Bizans sikkelerinden sırasıyla denarius, aureus (solidus) ve follis'den, gümüş dirhem de Sasani drahmisinden esinlenerek adlandırılmışlardı. Kökenlerini yansıtan bu ilk sikkeler Arap-Bizans ya da Arap-Sasani biçiminde tanımlanmaktadırlar. Resimlerdeki sikkelerde Hıristiyan simgelerinin çıkartılması ve Arapça yazıların eklenmesi gibi değişiklikler görülmektedir.

134a Ön yüzünde imparatoru iki oğluyla birlikte, arka yüzünde ise üç basamak üzerindeki haçı gösteren, Bizans İmparatoru Herakleios'a (610-641) ait altın solidus. Müslümanlarca taklit edilen Bizans sikkesi türlerinden birisi budur.

134b 691-692 yılları civarında Şam'da basılan, Heraclius'un solidus'unun taklidi altın dinar. Emevi halifesi Abdülmelik'in (M.S. 685-705) yönetimi sırasında basılmıştır. Değişiklikler, haçın imparatorluk diademinden çıkartılmasını, arka yüzdeki haçın bir sütuna dönüştürülmesini ve kenarlara Kûfi yazıyla Kelime-i Şahadet'in eklenmesini içermektedir: "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdûhû ve resûlühû".

134c Emevi İmparatorluğu

134d Bizans İmparatoru II. Konstans'ın (641-668) bronz follis'i. Ön yüzünde imparator elinde bir haç ile bir küre tutmaktadır; arka yüzünde ise 40 nummi'lik birime işaret eden Yunan M sayısı vardır; bu özellikler Arap-Bizans sikkelerinde taklit edilmiştir.

134e Humus'da (Suriye) basılmış, II. Konstans'ın follis'inin taklidi bronz fals. Bizans Suriye'sindeki bronz sikke darphaneleri 7. yüzyıl başlarında kapatılmıştır, ancak oldukça çeşitli bakır fulus (fals'ın çoğulu) darbı için Araplar tarafından yeniden açıldılar. Tarihlendirme, muhtemelen 680'lerden 696 reformlarına kadar değişmektedir. Arap-Bizans taklitleri, çeşitli istikrarsız basımlar ve damgalı sikkeler kadar, burada görülen prototipleri yakından izleyen sikkeleri de içermektedir.

134f İran'ın Bişapur kentinde 626 yılında basılan, ön yüzünde hükümdarın portresini, arka yüzünde ise muhafızlarıyla birlikte Zerdüşti ateş sunağını gösteren, Sasani İmparatoru II. Hüsrev'in (590-628) gümüş drahmisi. II. Hüsrev'in sikkeleri Arap-Sasani taklitlerinin başlıca prototipleriydiler.

134g Doğu İslam topraklarının güçlü Emevi valisi Haccac ibn Yusuf adına Bişapur'da basılan gümüş dirhem. Reformdan önce basılan sikkelere özgü olarak, ön yüzünde II. Hüsrev'in Sasani büstü görülmektedir; bu kısma valinin adı ve Arapça Kufi yazısıyla kelime-i şahadet eklenmiştir. Arka yüzünde, ateş sunağının ve muhafızlarının çevresindeki yazılar Pehlevicedir (Orta Persçe) ve basım yerini gösteren BYSH (Bişapur) kısaltması ile H. 76 (M.S. 695-696) tarihi göze çarpmaktadır.

134h H. 123 (M.S. 740) yılından kalma, Taberistan'ın (Kuzey İran) yerel yöneticisi Hurşid'in gümüş dirhemi. Sasani İmparatorluğu'nun tamamı Müslümanlara yenildikten çok sonra, Taberistan eyaleti Dabuyid İspehbaz hanedanının yönetimi altında bağımsızlığını korumuştur. İspehbaz'lar Sasanı tarzında, fakat onların yarısı boyutlarında sikkeler basmışlardı. M.S. 761 yılında Taberistan'ın Müslümanlarca fethinin ardından, bu bölgede Abbasi halifesini temsil eden valiler tarafından 8. yüzyıl sonuna dek yerel sikkeler sürdürülmüştür.

134i 674 yılında Müslümanlarca fethedilen Sogdiana eyaletindeki (modern Özbekistan) Buhara'nın Abbasi valilerinin düşük ayarlı gümüş dirhemi. Arap-Sasani sikkelerinin çoğundan farklı olarak, bu sikkenin ön yüzünde II. Hüsrev'in değil İmparator IV. Behram'ın portresi yer almaktadır. Eyaleti Ak Hunların elinden alışını takiben burada Behram'ın sikkeleri dolaşımdaydı. Yazılarda, Kufi Arapça ile Abbasi halifesi el-Mehdi'nin (775-785) ve Buhara yazısıyla IV. Behram'ın adı yer almaktadır.

135 696-697'de muhtemelen Şam'da darp edilmiş altın dinar. Resimsiz bir tasarıma sahip olan H. 77 tarihli bu sikke, Halife Abdülmelik tarafından sikke reformunun bir parçası olarak bastırılmıştır. Yazılar İslam'ın mesajının özünü oluşturmaktadırlar. Ön yüzünde şöyle yazılıdır: "Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şahadet ederim ki Muhammed onun elçisi ve peygamberidir. Onu yol gösterici olarak ve öteki tüm dinlerden üstün olan hakikat diniyle göndermiştir." Arka yüzünde şöyle yazılıdır: "Allah birdir, ezeli ve ebedidir; doğurmamış ve doğrulmamıştır"; kenarında ise "Bu dinar, Allah'ın adıyla, 77 yılında darp edilmiştir" diye yazmaktadır. Bu dinar, *miskal* olarak bilinen ağırlık standardında 4,25 gr. olarak basılmıştır.

136 H. 79'da (M.S. 698-699) Şam'da basılan gümüş dirhem. Darphanenin adını da içeren Kûfi yazıların basıldığı, reformdan geçirilmiş gümüş sikkelerin mevcut örneklerinin bulunduğu ilk yıldır bu.

137 Lübnan'da Baalbek'de basılmış bronz fals. Reform sonrasına ait bu basımda kelime-i şahadet ve darphane adı yer almaktadır. Bir tarih taşımamasına karşın, günümüzde, 696-697 reformunu izleyen on yılda Emevi Halifeliği tarafından bastırıldığı düşünülen bir grup paradan birisidir.

138 7. yüzyıl sonlarından 8. yüzyıl başlarına kadar Humus'da basılan bronz fals; ön yüzünde bir fil ve arka yüzde tamamlanan kelime-i şahadetin başlangıcı görülmektedir. Bu örneğe benzer birkaç Emevi fals'ı üzerindeki resimsel tasarımlar reformdan sonra da sürdürmüştür.

lara özgü yeni bir ağırlık standardını da beraberinde getirdi. 4,55 gramlık Bizans standardı artık *miskal* olarak da bilinen 20 Arap karatına –4,25 gram– dönüşmüştü. Gümüşe gelince, ortada çeşitli yerel dirhem standartları bulunmaktaydı, ancak bu ilk gümüş basımlar ortalamada 2,8-2,9 gram civarındaydı. Bakır sikkeler de re-

formdan etkilenmişti ve kelime-i şahadet metninin yer aldığı sikkeler basılmaktaydı. Yeni kurallara sıkı bir bağlılık söz konusu değildi; bununla birlikte 8. yüzyıl itibariyle, hurma ağaçları, şamdanlar, hatta fil ve çöl sıçanı gibi hayvan sembolleri belirli darplarda görülmeye başlamıştı.

Abdülmelik'in reformları, Irak ve İran'ı yöneten ve M.S. 702-703'te Vasit'te ilk Arap darphanesini kurma ayrıcalığını elde eden, yerleşimin güçlü valisi Haccac ibn Yusuf tarafından yerine getirildi. Baladhuri, "Haccac'ın, Perslerin dirhem sikkelerine ilişkin araştırma yaptığını, ardından da bir darphane binası diktiğini ve damgalamayı yapacak adamları topladığını" anlatır. "Sikkecilerin ellerine dövme yaptırmak suretiyle onları işaretlemekteydi" diye belirtir. Aslında, pek çok kaynaktan da anlaşıldığı gibi, darp işinde çalışanlar ve para simsarları herhangi bir sahteciliğin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla değişik zamanlarda sıkı bir biçimde denetlenmekteydiler. Böyle bir olay meydana geldiğinde suçlular, elleri kesilmek suretiyle cezalandırılmaktaydı.

İzleyen yüzyıllarda pek çok değişim ortaya çıktıysa da İslami sikkeleri karakterize eden temel unsurlar artık yerli yerine oturmuştu. Genelde ön yüz olarak adlandırılan tarafta Allah'ın birliğini ve benzersizliğini vurgulayan bir metin yer almaktaydı. Arka yüzünde ise başlangıçta, Hıristiyanların Teslis doktrinini çürüten bir metin bulunmaktaydı. Bu metin sonradan M.S. 750 yılında kelime-i şahadetle değiştirilmiştir. Darp yeri ve tarihi pek çok sikkenin üstünde yer almaktaydı. Sonraki büyük reform, sikkelere birkaç yüzyıl sürdürülen bir eşbiçimlilik getiren Abbasi halifesi el-Meymun (M.S. 813-833) zamanında gerçekleşti. Abbasi halifeliği toprakları içindeki seküler yöneticiler, Abbasi halifelerine İslam'ın dini liderleri olarak bağlılıklarını sürdürdüklerini göstermek için, 11. yüzyıla, İran ve Irak'ta ise 13. yüzyıl ortalarına kadar aynı sikke biçimini korudular. Çeşitli eyaletler bağımsız hanedanların yönetimine geçerken, toprak bakımından sınırlı bir iktidara sahip olmasına karşın "Allah'ın yeryüzündeki vekili" sıfatıyla halifeliğin önemi, genelde ondan onay alma ve onun adını kendi adlarıyla birlikte sikkelerin üzerine koyma formalitesini sürdüren

139 Abbasi halifesi el-Meymun'un (813-833), H. 212'de (M.S. 827-828) Medinetüsselam'da (Bağdat) basılan altın dinarı. El-Meymun, erken Abbasi döneminin farklı altın ve gümüş sikkelerinde birliği sağlamıştır.

140 I. Abdurrahman'ın (756-788) saltanatı sırasında, H. 154 yılında (M.S. 770-771) Endülüs'teki (Cordoba) darphanede basılan İspanya Emevilerinin gümüş dirhemi. İspanya Emevileri 750 yılında bağımsız bir hanedan kurmuşlar ve üç yüzyıl boyunca saltanat sürmüşlerdir.

hükümdarlara, Müslüman dünyasında hükümranlıkları açısından meşruiyet sağlamıştır.

Temel işlevleri parasal olmakla birlikte, İslam dünyasında sikkelerin, üzerlerindeki çeşitli karmaşık mesajlarıyla önemli bir siyasal ve dinsel belge niteliği taşıdıkları anlaşılmaktadır. Sikke basımı ile cuma hutbelerinde hükümdarın adının zikredilmesi, İslam egemenliğinin iki temel kamusal simgesidir. Yöneticiler, yeni bir toprak parçası fetheden beylerin yaptıkları gibi, iktidarlarının meşruiyetini kendi adlarına sikke bastırarak göstermekteydiler. Para üzerindeki yazılar, hükümdarın dinsel kökenini belirtmek üzere de kullanılabilmekteydi. Sünni hanedanlar reformdan sonra benimsenen aynı dinsel mesajları kullanmayı sürdürürlerken, Fatımiler (M.S. 909-1171) gibi Şii hanedanlar da *Aliyül veliyullah* (Ali Allah'ın dostudur) gibi ibarelerle Şii imamlarının birincisi saydıkları, peygamberin damadı Ali'ye özel atıfta bulunmaktaydılar. Bengal'in Arap beyi Hüseyin Şah (1494-1519) gibi,

konumunu peygamber ailesiyle özel bir bağlantı kurmak yoluyla meşrulaştırmak isteyen bir yönetici, kendisini sikke üzerinde *veled seyyid el-müslimin*, yani peygamber soyundan gelen kişi olarak betimleyebilmekteydi.

Müslüman yöneticiler kendilerine, diğer bağlamlarda olduğu gibi sikkeler üzerinde de çeşitli biçimlerde atıfta bulunmuşlardır. Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Zeydiler ve benzerleri gibi, kendilerini Müslüman cemaatinin liderleri sayanlar, kendilerini "imam", "halife" ve "müminlerin emiri" gibi sıfatlarla adlandırmışlardır. İsmen halifenin aracıları durumundaki seküler beyler de *melik*, *şah* ya da *sultan* gibi unvanlar kullanmaktaydılar. Bu tür unvanlar sık sık "kudretli" ya da "şanlı" gibi sıfatlarla tamamlanıyordu. Bu resmi unvanlara ek olarak, yöneticilerin çoğu el-Mustansir ya da ez-Zahir gibi başkasına devredilemeyen kişisel payeler benimsemiş ve genellikle tarihte bu payeler ile tanınmışlardır. Avrupa'da olduğu gibi, bir bey için unvanlarla kuşanmak âdet halini almıştı, ancak bunların çok azı bir sikke üzerine sığmaktaydı.

7. yüzyıl sonlarında tasvir kullanımından vazgeçilmesine karşın, bu yasak yalnızca camiler, Kuran'ın resimlenmesi ya da mühür ve sikke benzeri resmi olarak üretilen nesneler gibi dinsel bağlamlara uygulanmaktaydı. Bununla birlikte, sikkeler üzerinde, şeriatın katı anlamına sıkı sıkıya bağlı Müslüman yöneticilerin karşılaştıkları güçlükleri resmeden ilginç istisnalar da vardı. Kullanılan tasvirlerin çoğu, çağdaş İslam sanatı açısından tanıdıktı ve metal işçiliği ve seramik gibi din dışı bağlamlarda da kullanılmaktaydı. Örneğin, bugünkü Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'nun yer aldığı bölgede, 12. ve 13. yüzyıllarda, Türkmen kökenli birkaç hanedanca basılan, karmaşık ve birbirinden tümüyle farklı kaynaklardan gelme tasarımlarıyla büyüleyici ve benzersiz bir dizi bronz sikke üretildiği görülmektedir. İlk sikkeler, tahta çıkmış İsa, Aziz Georgios ve ejderha gibi Bizans'a ait Hıristiyan betimleri taşımaktaydılar. 12. yüzyıl ortasından başlayarak üstünde antik Hellenistik ve Sasani portreleri bulunan sikkeler çeşitli astrolojik simgeleri gösteren diğer sikkelerle aynı anda boy gösterdi. Bu sikkeler prototip olarak genelde çok benzer

141 H. 578 (M.S. 1182-1183) yılında, Hasankeyf'te (Doğu Anadolu) basılan, Artukoğulları beyi Nureddin Muhammed'in bakır sikkesi; II. Seleukos'un (Suriye'nin Yunan kralı, M.Ö. 246-226) bir sikkesinden kopyalanmış diademli başını göstermektedir. Artukoğulları, Cezire'de 12. ve 13. yüzyıllarda, muhtelif betimlere sahip sikkeler basan pek çok Türkmen boyundan birisiydi. Buna benzer örnekler geçmiş uygarlıklara yönelik antika merakını gösteriyor olabilir.

142 H. 596 (M.S. 1199-1200) yılında basılan, Artukoğulları beyi Hüsameddin Yuluk Arslan'a ait bakır sikke. Sikkenin üzerinde bağdaş kurmuş oturan bir figür vardır ve bu kişi elinde bir kafa tutmaktadır; söz konusu kafanın, 12. yüzyılın son yıllarında Cezire'de benimsenmiş yıldız haritası imgelerinden birisi olup Mars gezegenini simgelediği düşünülmektedir.

143 Artukoğulları beyi Fahreddin Kara Arslan'ın (1144-1167) bakır sikkesi. 10. ve 11. yüzyıllarda Bizans sikkelerinde yaygın kullanılan bir betim olan, elinde kitap tutar halde oturan İsa figürünü göstermektedir. Hıristiyan tasvirlerine sahip sikkeler -nüfusun daha önceleri Bizans bronz sikkelerini kullandığı- Cezire'de basılan figürsel türler arasındaydı.

şekilde üretilmişlerdir, kesiciler için hazırda örnekler bulunduğu düşünülebilir, ancak dolaşımda olanlar sadece Bizans prototipleriydi. Bu sikkelerin, en azından antik prototiplerden esinlenerek yapılanların ortaya çıkışı, bölgenin geçmiş uygarlıklarına yönelik ve siyasi anlamda teşvik edilen bir antika merakının kanıtı olabilir. II. Keyhüsrev (1237-46) zamanında Anadolu Selçukluları

144 Semerkant'ta 1619-1636'da inşa edilmiş Şirdar Medresesi'nin ana kapısı üzerindeki çini mozaikte sergilenen aslan ve güneş motifi.

145 Kuzey Hindistan'da Ecmir'de H. 1023 (M.S. 1614-1615) yılında, Babürlü İmparatoru Cihangir'in (1605-1627) armağan olarak basılmış altın mühürü. Sağ elinde bir kupa tutan Cihangir'i bağdaş kurmuş, tahtında otururken göstermektedir. Farsça yazıda şöyle denmektedir: "Bu altın sikkenin yüzündeki süsleme ve güzellik Ekber Şah'ın oğlu Nureddin Cihangir'in suretini temsil etmektedir."

146 H. 1297'de (M.S. 1879-1880), Tahran'da makinede basılan, İran'ın Kaçar beyi Nâsıreddin Şah'ın (1848-1896) 5-kran gümüş sikkesi. Aslan ve güneş, 19. ve 20. yüzyıllarda İran'ın ulusal simgesi haline gelmeden önce, Anadolu Selçukluları gibi Ortaçağ İslami hanedanları tarafından da kullanılmış popüler bir yıldız haritası imgesidir.

(1077-1307), gümüş sikkelerin üstünde aslan burcunu temsil eden astrolojik simgeleri, bir aslan ve güneş görüntülerini benimsemişler ve bu dönemde sarayda canlanmakta olan Pers ilgisine bağlanabilecek eski Pers isimlerini kullanmışlardı. Çok sonraları, Kaçar ve Pehlevi gibi İran hanedanları da sikkelerinin üzerinde ve pek çok kamusal alanda eski, İslam öncesi ve özellikle de Pers tarihinin övünç verici başarılarıyla bağlantı kurmuşlardır; nitekim aslan ve güneş motifi, devrim öncesi İran'ının ulusal simgeleri olmayı sürdürmüştür.

Hindistan'ın Babürlü İmparatoru Cihangir de (1605-1627) üzerlerinde, İslami seküler sanatta yaygın betimler olan burç işaretleri ve portreler taşıyan, kayda değer sikke serileri çıkartmıştır. Ancak bunlar armağan amaçlı sikkeler olduklarından ve dolaşıma çıkartılmadıklarından, bu tür betimlerin kullanılması kabul edilebilir bir şeydi. Dahası bu dönem dinsel hoşgörü dönemiydi. Cihangir'in babası Ekber, 1582 yılında ilan ettiği, imparatorluğundaki pek çok inancın sentezi olan, *İlahi Din* dediği kendine özgü bir din geliştirmişti. Cihangir'in sikkeleri belli ki, günlüğünde de belirttiği gibi, kendi heveslerine dayanmaktaydı: "Bu sikke kuralından önce, metalin ön yüzünde benim adım, arka yüzünde ise basıldığı yer ve saltanat yılı basılmaktaydı. Bu kez aklıma,

basıldığı ay yerine o aya ait burcun figürünü koydurmak geldi". Cihangir ve babası, üstlerinde kendi portrelerinin yer aldığı armağan amaçlı sikkeler de bastırmışlardı. Bunların birisi Cihangir'i elinde bir kadeh şarapla gösteriyordu ki bu, normalde İslami bağlamda düşünülemeyecek bir şeydi. İran'ın Kaçar beyi Feth Ali Şah da (1797-1834), dönemin şahları ve Pers aristokrasisinin yağlıboya resimleri tarzında, kendisini tümüyle ve tahtta otururken gösteren sikkeler bastırmıştı.

Müslümanlar, Arapçanın Allah tarafından Hz. Muhammed'e gönderilen ayetler için seçilmiş dil olduğuna inanmaktadırlar. Bu yüzden Arapça yazıya çok değer veriliyor ve hattatlar son derece saygı görüyorlardı. İslami sikkelerin oldukça önemli bir yönü, değişen yazı tarzıydı ve tarihlendirilmiş nesneler olmaları nedeniyle, diğer materyaller üzerindeki epigrafik gelişmelere ışık tutmak suretiyle, bize Arap epigrafisine ilişkin çalışmalarda paha biçilmez bir kaynak oluşturmaktadırlar. Sikkeler üzerindeki epigrafik tarzın kalitesi kuşkusuz ki darphanedeki kontrolün standardına bağlıydı. Erken dönem Müslüman sikkeleri, Arapçanın -Irak'taki Kûfe kentiyle ilişkilendirilen ve köşeli harf biçimleriyle karakterize olan- Kûfi tarzındaydılar. Nesih tarzındaki el yazısının sikkeler üzerinde görülmesi, 12. yüzyıl sonlarında Eyyubi döneminden önce değildir. Bu serideki dengeli ve zarif yazılar çoğunlukla yıldız ya da kare çerçeveler içine yerleştirilmekteydiler. Bu karakteristik el yazıları pek çok farklı biçime dönüşmüş, bir kısmı sikkeler üzerinde de görülmüştür. Örneğin, Safevilerin ve 17. yüzyıl sonrasındaki Babürlü hanedanlarının sikkelerindeki zarif nestalik yazısı buna örnektir. Uzun dik harfleriyle belirginleşen tuğra yazısı, 15. yüzyılda Caypur ve Bengal'deki Müslüman Hintli sultanlarca benimsenmiştir. Osmanlılar zamanında, el yazmalarının güzel bir örneği, Osmanlı idari belgelerine güzel bir biçimde ışık tutan ve imparatorluk monogramı olan tuğraydı ve sultanlar fermanlarını imzalamadıkları için asıl onay yerine geçmekteydi. III. Ahmed'in (1703-1730) saltanatında ve sonrasındaki Osmanlı sikkeleri üzerinde tuğraya yaygın bir biçimde rastlanmaktadır.

Hat Sanatı ve Tezyinat

Arapça yazının gelişmesi esasen Hz. Muhammed'e 7. yüzyıl başlarında sözlü olarak indirilen Kuran'ın yazılı hale getirilme gereksinimiyle ilişkilidir. Arapça, yirmi dokuz harfi ve sağdan sola yazılışıyla Nabati yazısına dayanmaktadır. Kuran'la ilintili olması dolayısıyla yazının güzelleştirilmesi için büyük çabalar harcanmıştır ve İslam dünyasında iyi hattatlar büyük itibar görmektedir. Zarif köşeli biçimiyle Kûfi yazı, 13. yüzyıldan sonra genel kullanımdan kalkışına dek, Kuran'ın kopyalanmasında ve sikkeler üzerinde kullanılan ana yazı biçimiydi. Bu tarihten sonra yalnızca süsleme amaçlı kullanılmıştır. İşlek ve süslü el yazıları, İslam'ın ilk dönemlerinden beri özellikle papirüs belgeler üzerinde kullanılmış, ancak hat ustası İbn Mukle (886-940) tarafından gerçekleştirilen reforma dek sistemleşmemiştir. Nesih, süslü el yazılarının en yaygın kullanılanıydı ve 12. yüzyıldan itibaren sikkeler üzerinde görülmektedir. Süslü el yazısının, tuğra ve nestalik gibi diğer biçimleri geliştirilmiş ve sikke tasarımlarında yansımasını bulmuştur.

147a H. 93 (M.S. 711-712) olarak tarihlendirilmiş altın dinar, yazıları erken dönem Kûfi yazının zarif, köşeli harfleriyle yazılmıştır. Kûfi yazı Irak'taki Kûfe kentinde ortaya çıkmıştır.

147b Abbasi halifesi el-Mustasim'in (1242-1258) altın dinarı. Kûfi yazıyı tezyin etmek için çeşitli biçimler türetilmiştir; bu örnekte harflerin kuyruklarının dal biçiminde uzatılması buna örnektir.

147c Moğol İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in (1317-35) gümüş dirhemi. Üzerinde, Çinlilerin mühür yazılarından esinlendiğini düşündüren bir tarzda, Kûfi yazıyla kelime-i şahadet yazılıdır. Kenar yazısında ilk dört halifenin isimleri yer almaktadır: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Bunlar Nesih tarzı süslü el yazısıyla yazılmışlardır.

147d Kuzey Afrika'daki Hafsi hükümdarı Zekeriya Yahya el-Vasik'in (1277-1279) altın dinarı. Bir kare içindeki bu Kûfi yazı, Kuzey Afrika ve İspanya'da geliştirilmiş Mağribi yazısının iyi bir örneğidir.

147e El-Kâmil'in (1218-38) altın dinarı. Suriye ve Mısır'ın Eyyubi hükümdarıdır, bu altın sikkeler üzerinde yer alan yazı Nesih ile yazılmıştır.

147f H. 356 (M.S. 967) yılına tarihlenen Mısır mezar taşı; dekoratif Kûfi yazıyla rölyef olarak "Esirgeyen Allah'ın adıyla" yazılıdır.

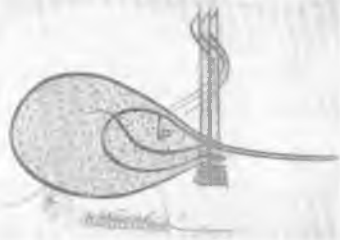
147g İran'ın Safevi hükümdarı I. Hüseyin Şah'ın (1694-1722) gümüş armağan parası. 16. yüzyılda İranlı hattatlarca geliştirilen Nestalik [nesil-talik] tarzı güzel el yazısıyla yazılmıştır.

147h Osmanlı sultanı III. Ahmed'in altın sikkesi. İlk kez 15. yüzyıl Osmanlı sikkelerinde görülen, ancak 18. yüzyıla dek yaygınlaşmamış tuğra biçiminde yazılmış olup sultanın adını ve unvanlarını göstermektedir.

147i Hindistan'da Caypur sultanı Şemseddin İbrahim'in (1402-1440) altın sikkesi, 15. yüzyılda hem Caypur'da hem de Bengal'de benimsenen tuğra yazısı ile yazılmıştır.

147j Osmanlı sultanı Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) tuğrası, İstanbul, yak. 1550. Altın ve lapis kıvrımlar, harflerin uzatılmasıyla biçimleniyor, en göz alıcısı *han* sözcüğündeki *nun* harfidir. Tuğra saray fermanlarını geçerli kılmaktaydı; ilk olarak yazılı belgelerde kullanılmış, sonradan mühürlere, sikkelere, damgalara ve taş yazıtlara da yaygınlaştırılmıştır. Çeşitli teoriler bunun, I. Murad'ın elini mürekkebe daldırıp yaptığı baskıyı ya da Osmanlıların geldiği Oğuz boyunun totemi olan efsanevi Tuğra kuşunu temsil ettiğini ileri sürmektedir.

148 H. 646'da Sivas'ta basılan Anadolu Selçuklu hükümdarı IV. Kılıç Arslan'ın gümüş dirhemi. Dört parçalı kenar süslemesi içerisinde bir süvari yayını çekmektedir. Çevresindeki yazılar sultanın tam adını ve yüce unvanlarını saymaktadır: "Büyük sultan, dünyanın ve dinin direği, Kılıç Arslan, Keyhüsrev'in oğlu, müminlerin emirinin şeriği [örneğin, Bağdat'taki halifenin]".

İslam Dünyasında Paranın Hammaddeleri

... ve Allah bütün malların değerini ölçmeye yarasın diye iki değerli metali, altın ve gümüşü yarattı ...

İbn Haldun

İslam sikkelerinde kullanılan metaller altın, gümüş ve bakırdı. Tarihçi Baladhuri, halife Ömer bin el-Hattab'ın (M.S. 634-644) sikkelerin deve derisinden üretilmesini önerdiğini aktarmaktadır. Kendisine, eğer böyle yapılırsa ortada hiç deve kalmayacağı söylenmiştir! İlk İslam yöneticileri için altın kaynaklarına erişim sorunu vardı. Emevilerin ilk zamanlarında, altının temel kaynağı Bizans sikkeleri ve el konulan hazinelerdi. Medine'nin güneydoğusundaki Hicaz'da 8. yüzyılda bir altın madeninin işletildiği bilinmektedir, ancak Müslüman dünyası için altının temel kaynağı Afrika olacaktı. Afrika altınının varlığına ilişkin yavaş fakat istikrarlı bir genişleme, önceleri yalnızca gümüş sikkelerin basıldığı İslami imparatorluğun doğu kesiminde, 9. yüzyılda artan sayıda darphanenin altın dinar basmasından anlaşılabilmektedir. 1062 yılında Kuzey Afrikalı Murabıt hanedanının istilasına kadar, Sahra üzerinden yapılan altın ticareti büyük ölçüde Gana Krallığı'nın elindeydi. Timbuktu'da külçeler halinde döküm yapılan küçük bir miktarın dışında, altın toz halinde taşınıyor ve Kuzey Afrika darphanelerinde dinara dönüştürülüyordu. Altın ticaretinin genişlemesinden en

149 Fatımi halifesi el-Aziz'in (975-96) H. 383'te (M.S. 993-4) Filistin'de darp edilmiş altın dinarı. Önceleri Kuzey Afrika'da ve sonraları da Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş Fatımiler Afrika altınını kullanarak bol miktarda sikke basmışlardı. Bu sikkeler ticarette yaygın olarak kullanılıyor ve Hıristiyan komşuları tarafından taklit ediliyorlardı.

150 H. 105 yılında (M.S. 723-4) Hicaz'daki Emir el-Müminin madeninde (*ma'den Emir el-Mü'minin bi'l Hicaz*) darp edilmiş altın dinar. Bu kısa ömürlü altın madeni Hicaz'ın güneybatısında bulunuyordu. Bunun dışında, altın asıl olarak Afrika'dan sağlanmaktaydı (New York, American Noumismatic Society).

çok çıkar sağlayanlar Kuzey Afrika ve Müslüman İspanya'daki kentlerdi. 10. yüzyılın sonunda coğrafyacı İbn Havkal batı rotasında kilit bir kent konumundaki Sicilmase'nin yöneticisinin, ticaretten gelen yıllık kazancının 400.000 dinarı (1,7 ton altın) bulduğunu tahmin etmekteydi. Fatımiler (909-1171) yönetimindeki Mısır, hem Afrika altınına kolay erişimi hem de uluslararası ticaretteki önemli rolü nedeniyle oldukça zenginleşmişti. Sudan altınının akışıyla Kuzey Afrika ve Mısır darphaneleri öyle miktarlarda dinar basıyorlardı ki bunlar Akdeniz'in en yaygın sikkeleri haline gelmiş-

151 Fatımi halifesi el-Hakim'in (906-1021) adını ve unvanlarını taşıyan mavi cam damgası. Fatımi dönemine ait bu damgaların amaçları hakkında sayısız tartışmalar yapılmaktadır: Bunların sikke ağırlıkları mı yoksa bronz sikkeler yerine kullanılan bozuk para mı oldukları halen kesin biçimde bilinmemektedir.

152 H. 535 (M.S. 1140-1141) yılında Sicilya'da Norman kralı II. Ruggiero tarafından bastırılan altın *tari*. Hem Latince hem de Arapça yazılar bulunan bu sikke, Sicilya'da Fatımiler tarafından basılan çeyrek dinara dayanmaktadır.

153 Kastilya Kralı VIII. Alfonso (1158-1214) tarafından bastırılan altın *morabetino*; 11. ve 12. yüzyıllarda Kuzey Afrika ve Müslüman İspanya'da hüküm süren Murabıtlara ait bir altın sikkenin taklidi.

154 H. 463 (1070-1071) yılına ait, Haçlı krallıklarından birisi tarafından Lübnan, Trablus'un Fatımi dinarlarından birisinin taklidi olarak darp edilmiş altın dinar.

lerdi. Altın, komşu Hıristiyan topraklarına da akmaya başlamıştı. 10. yüzyıl sonundan itibaren Barcelona'da Müslüman dinarları yaygın biçimde kullanılmaktaydı, ki sonraları onlar da dinar taklitleri basmaya başladılar. Güney İtalya ve Sicilya'nın Lombardiyalı prensleri, *tari* adıyla bilinen çeyrek dinarlar (*rubai*) bastılar. Kuzey İspanya, Leon ve Portekiz'de Murabıt dinarlarını (1056-1147) *morabetino* adıyla, ancak Müslüman yazısı yerine Hıristiyan yazısıyla kopyaladılar. 13. yüzyıl ortasında, *doblas* adını verdikleri Muhavvid tarzı (1130-1269) çifte dinarlar basıldı. İngiltere'de III. Henry'nin (1216-1272) zamanına dayanan kayıtlar, öngörülen bir Haçlı Seferi hazırlıkları sırasında Henry'nin altının yanı sıra, Müslüman Muhavvidlerin *oboli* ya da *denari de musc* adıyla bilinen altın sikkelerini de içeren yabancı altını da topladığını göstermektedir. Kutsal Topraklar'daki Haçlı devletlerinin Hıristiyan krallıkları bile 11. yüzyılın ve 12. yüzyılın İslami Fatımi dinarlarını taklit eden dinarlar basmışlardı, Mısır'da üretilen altın sikkelerin uluslararası alandaki prestijleri öylesine büyüktü.

Ortadoğu'daki başlıca gümüş madenleri, Maveraünnehir ve Hindukuş'ta bulunmaktaydı. Bu bölgeler 9. yüzyıla değin Abbasi halifeleri tarafından kontrol edilmekteydi. Ana kaynak Kabil'in kuzeyindeki Pençşir idi, ancak 10. yüzyıl ortalarında damarların kurumaya yüz tuttuğuna ve şiddetli bir gümüş kıtlığının yakın olduğuna ilişkin belirtiler baş gösterdi. 1000 ila 1150'den başlayarak, önce doğudaki ardından da batıdaki darphaneler giderek azalan sayıda gümüş sikke basmaya başladılar ve bu basımların da ayarları düşüktü. Gümüş kıtlığına yol açan bir başka nedenin de, gümüşü İslam dünyasından uzaklaştırıp kuzeye doğru götüren Viking ticaretinin olduğu düşünülmektedir. 9. yüzyılda Vikingler diye adlandırdığımız Ruslar, Volga ve Dnieper nehirlerinden aşağı

155 Gazneli hükümdarı İsmail'in (997-998) H. 388'de (M.S. 997) Varveyliz'de (Kuzey Afganistan) basılmış çifte gümüş dirhemi. Afganistan'da Gazneliler ve Samaniler zamanında yaklaşık 12 gramlık düşük ayarlı gümüşsikkeler, bu dönemde gümüşün büyük bir kısmının çıkartıldığı Hindukuş'ta üretilmekteydi.

doğuya doğru, Hazar Gölü'nü geçerek İran içlerine uzanan maceralarına atılmışlardı. Beraberlerinde Yakındoğu pazarlarına köle, kürk, amber, bal ve balmumu getiriyorlar, karşılığında gümüş alıyorlardı. Müslümanlar gibi Vikinglerin de ağırlıklarıyla dikkate aldıkları bu sikkeler, kimi kez ödeme aracı olarak, mücevheratla ve diğer değerli nesnelerle ilişkili olarak, çoğu Abbasi ve Samani hanedanlarına ait İskandinavya ve Rusya'da bulunmuş yüzlerce ve binlerce İslam sikkesine işaret etmektedir. Ağırlığı ayarlamak için çoğunlukla parçalara bölünmüş olarak ya da test amacıyla atılan kesiklerle İngiltere gibi uzak diyarlara dahi ulaşmışlardır. Gümüşün bir yüzyıl ya da daha uzun bir süre için fiilen ortadan kaybolmasıyla, İslam dünyasının ekonomileri farklı biçimlerde altın ve bakıra bağımlı hale gelmişti. Mısır'da Fatımilerin ardılı olarak Selahaddin tarafından kurulan Eyyubi hanedanı (1171-1250) sikke basımında gümüşü geniş ölçekte kullanan ilk Müslüman hanedanıydı ve 13. yüzyıl ortasından başlayarak gümüş yine bollaşmıştı. Görünüşe göre artık gümüşün bir kısmı Avrupa'dan geliyordu; bu durum öncelikle yanlarında bol miktarda gümüş getiren, Müslüman eyaletlerden çok daha önce kendi gümüş sikkelerini darp eden Haçlıların varlıklarının sonucuydu. Bir diğer kaynak ise 13. yüzyıldan itibaren Anadolu Selçukluları tarafından kullanılan, Anadolu'daki gümüş madenleriydi.

Böylece 12. yüzyılın sonundan başlayarak, bu noktaya kadar Yakındoğu para birimlerinin temelini oluşturan altının yerini, yeniden görülmeye başlayan gümüş aldı. Selahaddin'in (1169-1193) salta-

natı sırasında altın sikkelerin kıtlığı, "saf altından bir dinarın adını anmak kıskanç bir kocaya karısından söz etmek gibidir, böyle bir sikkeye sahip olmak ise cennetin kapılarından içeri girmek gibidir" diyen Makrizi (ö. 1422) tarafından not edilmiştir. Mısır'da bu dönemden itibaren bakırla desteklenen gümüş sikkeler devlet parası haline gelirken, standart Fatımi dinarlarının tersine altın, sayılmaktan çok tartılan bir mala ve ödeme aracına dönüştü. 1250 yılında Memlukların Mısır'a gelişleriyle birlikte ekonomik çöküntü başlamıştı; bu çöküntünün sebebi, istikrarsız bir rejim ile özellikle de Mısır'ın Hint Okyanusu'ndaki ticaret tekelini sürekli taciz eden Bizanslılar, Venedikliler ve Portekizlilerin rekabetinin verdiği zararın bir araya gelmesiydi. 14. yüzyılın sonundan itibaren Memluk sultanlığında Venedik altın dükaları dolaşıyordu ve istikrarlı olmaları nedeniyle tüccarlar onları imparatorluğun güvenilmez altın dinarlarına tercih etmekteydiler. Sonraki Memluk sultanları dükanın gücünü kırmaya uğraştılar ve çeşitli girişimlerin ardından dükaya eşdeğer bir altın sikke çıkartmayı başardılar. Bu 1425 yılında Sultan el-Melik el-Eşref Barsbay (1422-1437) tarafından bastırılan ve onun adı verilen *eşrefi* idi. 3,41 gram neredeyse tümüyle saf altın içermekte ve düka ile bire bir değiştirilmekteydi. Bundan sonra eşrefi İran'da, Osmanlı mülklerinde ve Hindistan'da altın sikkeyi ifade eden bir kavram haline gelmiştir.

Bu başarıya karşın gümüş, Mısır ve İslam dünyasının diğer bölgelerinde standart para birimi olmayı sürdürmüştür. İran'da, 13. yüzyıl ortalarındaki yıkıcı Moğol istilası sırasında neredeyse iki yüzyıl boyunca hiçbir gümüş sikke basılmamıştır. Moğol yönetimi altında, bölgede birkaç yüzyıl boyunca sürecek yeni bir kalıp oluşturulmak suretiyle İslami sikke tarzı tümüyle sonlandırılmıştır. Maveraünnehir'de ve Doğu İran'da öteden beri varolan türdeki sikkeler sürdürülmüşse de, yeni Kuran cümleleri benimsenmiş, Uygur yazısı ortaya çıkmış ve yeni ağırlık standartları getirilmişti. Moğol İlhanlı İmparatorluğu'nun 13. yüzyılda yol açtığı korkunç finansal duruma bir çare bulma çabasıyla, Geyhatu (1291-1295) Çin modeline dayanan bir kâğıt para çıkarttı. Madeni para birimini tümüyle yasaklama ve devlet kasalarını değerli metalle doldur-

156 Kahire'de H. 829 (M.S. 1425-1426) yılında, Venedik dükası ile aynı ağırlık standardında basılmış, Memluk sultanı el-Eşref Barsbay'a (1422-1437) ait altın eşrefi.

157 Moğol İlhanlı hakanı Ebu Said'in (1317-1335) gümüş sikkesi. Ebu Said döneminin sikkeleri, ağırlık standartlarının aşamalı olarak indirildiğini gösteren bir dizi değişik tasarıma sahiptir.

158 H. 729 / M.S. 1328-1329 (tarihte yer alan 2 ve 9 rakamları sikkenin arkasında yazılıdır) yılında, Termiz'de (Özbekistan) basılan, Maveraünnehir'in Moğol Çağatay hakanı Tarmaşın (1326-1333) gümüş sikkesi. Çağatay sikkelerinde çoğunlukla, kabile sembolleri olduğu düşünülen yaya benzer motifler kullanılmıştır.

mak amacıyla, halkı ellerindeki paraları *ch'ao* adı verilen, Çince yazılı ve aynı zamanda da Müslümanların kelime-i şahadetini içeren bir banknotla değiştirmeye zorlama girişiminde bulundu. Bu girişim başarısızlığa uğradı, bununla birlikte Gazan (1295-1304) tarafından başarılı para reformları gerçekleştirildi, böylece yarım miskal (2,16 gram civarında) ağırlığında standart bir gümüş sikke

159 Moğol İmparatorluğu

160 1237 yılında Yahya el-Vasiti tarafından resmedilen, el-Hariri'nin (ö.1122) *Makamat*'ının otuz dördüncüsü. *Makamat*, Ebu Zeyd adlı nüktedan bir berduş ile hikâye anlatıcısını ön plana çıkartan kısa öykülerden oluşan bir külliyattır. Yemen'deki Zabid'de gerçekleşen bu sahne, bir köle alımıyla ilgilidir. Ebu Zeyd kendisini bir köle tüccarı gibi göstererek, "İşte çocuk burada" der; "Fiyatını düşürerek sana bir güzellik yapmak istiyorum; o yüzden iki yüz dirhem tart bakalım" diyor. (Paris, Bibliothèque Nationale).

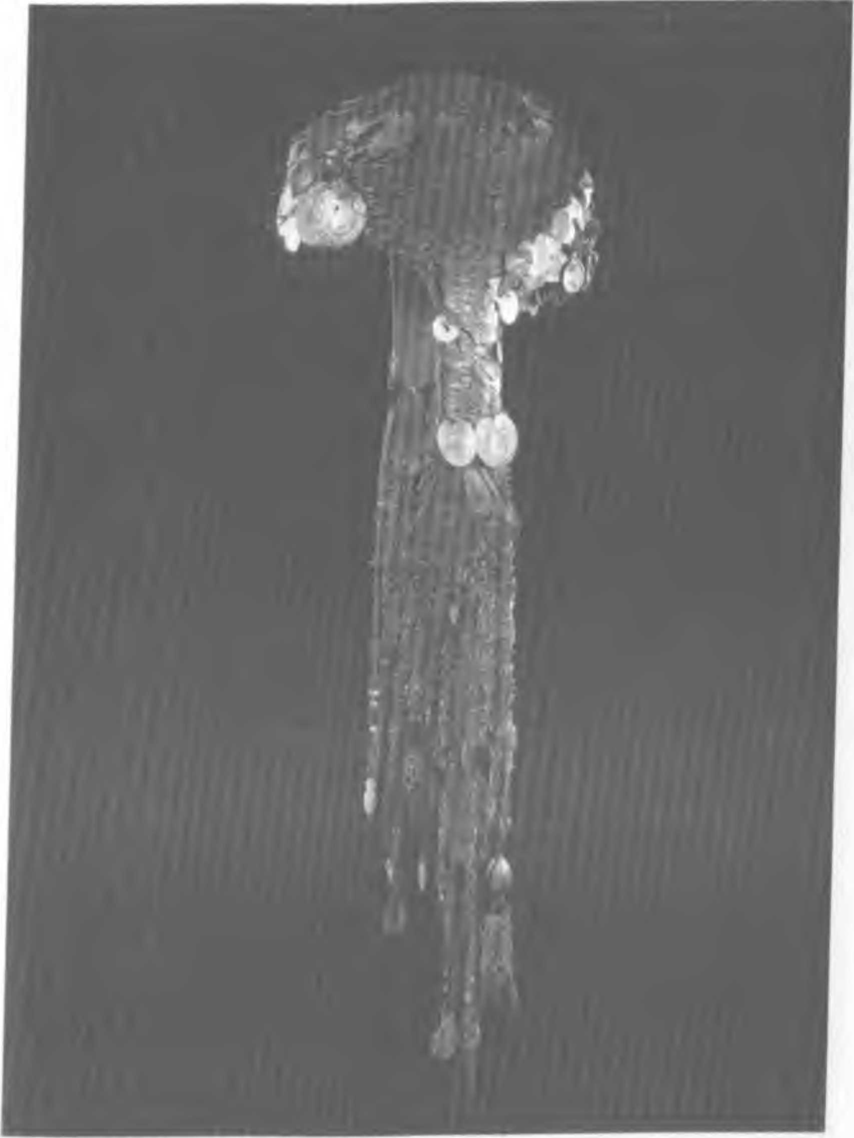
imparatorluğun her yerinde basıldı. Yüzü aşkın darphanede sikke bastıran Ebu Said (1317-1335) zamanında, gümüş sikkelerde, oymalı İslami sikkelerin tartışmasız en iyi örneklerinin ortaya çıktığı yeni tasarımlar göze çarparken, bir dizi ağırlık azaltma işlemi de yapılmıştır.

Gündelik Yaşamda ve Alışverişte Sikkelerin ve Paranın Yeri

İslam ülkelerinde paranın kullanımı ve işlevi hakkında ne biliyoruz? Bakır sikkeler gündelik yaşama damgasını vuran temel para birimiydi, ki bu durum Makrizi'nin, sikkeler üzerine yazdığı 15. yüzyıl incelemesinde de "*fulus* [bakır sikkeler] pahalı şeylerin alımında değil, yalnızca yerel işlemlerin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktaydı", cümlesiyle vurgulanmaktaydı. Her yerde olduğu gibi İslam dünyasında da zenginlerle yoksulların kazançları ve harcama güçleri arasında uyumsuzluk vardı. Örneğin 11. yüzyılda Mısır'da bir yargıç ayda yüz dinar kazanırken, bir hizmetkâr ancak bir dinar kazanabiliyordu. O zamanlarda, Dimyat'tan getirtilen pahalı, işlemeli bir kaftanın fiyatı 1.000 dinara kadar çıkabilirken, bir dinarla 100 kg. buğday alınabiliyordu.

Ramazan'ın sona ermesi gibi özel zamanlarda, hükümdarlar halk arasında ihsan niyetine sikkeler dağıtabiliyorlardı. Fatımilerin yönetimindeki Mısır'da halife, özellikle Perşembe Mercimeği diye bilinen şölen gününde devlet hizmetkârlarına dağıtılmak üzere, harnup çekirdeği ağırlığında 10.000 altın *haruba* bastırtmaktaydı. Günümüz İran'ında ise düğünlerde sıklıkla sikke benzeri madeni paralar dağıtılmaktadır. Sikkeler çoğu kez delinir ve kadınların giysilerine ya da başörtülerine dikilirdi. Bunların sıralanışı ve miktarı, kadının ailesi için açık bir statü simgesiydi, ancak bunlar aynı zamanda da kadının dilediğince biriktirip harcayabildiği kendi malı sayılmaktaydı.

İslam devletleri açısından ana gelir kaynağı, toplanan vergiler, ağırlıklı olarak da toprak vergisi anlamındaki haraç idi. Onları ayakta tutan buydu ve ana harcama konusu, en azından erken

161 Güney Hebron tepelerindeki Samu'ah'dan 1840'lara tarihlenen, ancak sonradan da eklemeler yapılmış süslü başlık. 19. yüzyılda bazı bölgelerde Filistinli kadınlar, sikkelerin tutturulduğu bir tür başlık takarlardı. Bu, bir genç kızın düğün takılarının bir parçası olarak tümüyle kendisine aitti ve kocası bunlara el süremezdi. Bu örnekteki sikkelerin çoğunluğu I. Mahmud (1730-1754) ve II. Mahmud (1808-1839) dönemlerine ait Osmanlı paralarıdır. Belli ki bu başörtünün birden fazla sahibi olmuş ve her sahip tarafından, sikkeye benzer Alman hesap markalarını da içeren süslemeler ve sikkeler eklenmiştir.

162 Üzerlerinde "iyi talih" yazılı sikke benzeri modern İran pirinç madeni paraları. Bunlar düğünlerde uğur getirsin diye saçılmaktadır. (V. Curtis).

dönem İslamiyet açısından, ordunun beslenmesiydi. Haracın toplanması işi genellikle, zahmetlerinin karşılığında belirli bir yüzdesine el koyan mültezimler tarafından yürütülürdü. Ortaçağ'da bir defada toplanan sikkeler, ağzı mühürlenen torbalara konulurdu. Tarihçi Mesudi, 10. yüzyıl Isfahan'ında vergi ödemeyi reddeden kişilere ilişkin korkunç bir hikâye aktarmaktadır. Görevliler elebaşıların kafasını kesmişler ve diğerlerinin ödemesi için yeterince ibret oluşturacak biçimde ağzı mühürlenen çuvallara doldurmuşlardı.

Ticaret, hem bireyler hem de devlet için bir diğer servet kaynağıydı. 1420'lerde Yemen'de Resuli sultanı en-Nâsır'ın Aden limanına demirleyen okyanus aşırı gemilerin mallarına uyguladığı yüksek gümrük tarifesi nedeniyle, tüccarların Aden'i boykot ederek doğrudan Cidde'ye yelken açtıkları örnekte de görüldüğü gibi, hükümetler, tüccarları yüksek tutarlı liman ve gümrük vergisi ödemeye zorlayabilmekteydiler. Abbasi dönemi boyunca, Hint Okyanusu'nda Çin ve İslam dünyası arasında uzun mesafeli deniz yolculukları gerçekleştirilmekteydi. Basra Körfezi'nde kilit konumdaki Siraf limanındaki kazılarda Çin sikkeleri bulunmuştur. Bu döneme ait gömü bulguları bize, sikkelerin ticarette nasıl kullanıldığına ilişkin şaşırtıcı bilgiler verebiliyor. Örneğin M.S. 840 civarında Umman içlerinde gömülmüş bulunan Sinav hazinesi, en erken tarihlileri 6. yüzyıla ait olan Sasani sikkelerinden oluşan 900

sikke ve parçadan oluşmaktadır. Çoğu Emevi ve Abbasi dönemi dirhemlerinden oluşan geri kalan sikkeler ise, Kuzey Afrika'dan Maveraünnehir'e İslam dünyasının elli dokuz darphanesini temsil etmeleri bakımından kayda değerdir. Gömünün, orada oturan birisine ait olabileceği gibi, kârlı Hint Okyanusu ticaretine bulaşmış bir tüccara ait olma olasılığı daha güçlüdür. Dönemin bu ve buna benzer diğer gömüleri, İslami sikkelerin yüksek ve aynı ayardaki gümüş içerikleri nedeniyle gerçekte sınırsız bir dolaşım ağına sahip bulunduğunu gösteriyor ve siyasi sınırlarla ket vurulmamış bir dünya görüntüsü veriyor.

Fatımi yönetimi (909-1171) altında, belli başlı liman kentleri arasındaki kısa ve aktarmalı seyahatlerin yerini daha uzun seyahatler aldı. Kızıldeniz'in ticaretin ana durağı haline gelmesiyle Basra Körfezi önemini yitirdi. Mallar buradan Akdeniz'deki İskenderiye'ye gitmekteydi. Avrupalı tüccarların, özellikle de İtalyanların bu rota üzerinde alışveriş yaptıkları görülmekteydi ve Fatımi başkenti Fustat, Batı'nın hazine dairesi, Doğu'nun ise ticaret merkezi olarak adlandırılmaktaydı. Bu, ufak sermayeye sahip herhangi bir kimsenin ticarete atılıp servet yapabildiği, "burjuvazinin altın çağı" biçiminde nitelendirilen hür teşebbüs dönemiydi. Çoğu 11. yüzyıl tüccarlarının mektuplarından oluşan ve Kahire Geniza* belgeleri olarak bilinen bir dizi dikkate değer Yahudi-Arap belgesi, bu dönemde geçerli olan karmaşık bankacılık ve finans sistemine ilişkin şaşırtıcı ayrıntıları gün ışığına çıkartmaktadır. Hem tüccarlar hem de hükümet yetkilileri tarafından kullanılan bu sistemde, bonolarla garanti edilen ve kredi mektubu biçiminde transfer edilen senetler karşılığında yüksek tutarlı ödemeler gerçekleştirilebilmekteydi. İbn Havkal, Sicilmase'den, Sahra üzerinden Batı Afrika'ya giden ticaret rotasının en güneyindeki Audaghost'a gönderilen, 42.000 dinar tutarındaki emre muharrer senetle (*sakk*) ilgili bir işlemden söz etmektedir. 11. yüzyıl gezgini İranlı Nâsır-i Hüsrev, 1052'de Isfahan'da 200 bankerin faaliyette

---

* Geniza: Sinagog'un depo olarak kullanılan kısmına verilen ad. Kahire Geniza belgeleri, o zamanki adıyla Fustat'taki (Kahire) Ben Ezra sinagogunun ambarında bulunmuştur - ç.n.

bulunduğunu, Bağdat gibi kentlerde ise daha ziyade günümüz Arap *suk*'larındaki* sarraf sokaklarına benzer bankacılar caddeleri bulunduğunu söylemektedir. Özel ve kraliyet bankaları bulunmaktaydı ve bankacı ailelerin çoğu Hıristiyanlardan ya da Hıristiyan Avrupa'da olduğu gibi Yahudilerden oluşmaktaydılar. Çünkü bu aileler, Müslümanlarda olduğu gibi faizle borç vermenin yasaklanmadığı dinlerin mensuplarıydılar.

İmparatorlukların Dünyası

Sonraki İslami döneme, 6. yüzyıldan itibaren üç büyük hanedan damgasını vurmuştur: Hindistan'da Babürlüler, İran'da Safeviler ve ardılları, Türkiye ve Arap dünyasında ise Osmanlılar.

Safeviler (1501-1765), en sonuncusu Muhammed el-Mehdi olup 875 yılında ortadan kaybolduğuna ve geri döneceğine inanılan, Şiiliğin On İki İmamcı koluna mensuptular. Bu inanca, üstlerindeki yazılar arasında imamların isimlerinin bulunduğu sikkelerde de değinilmektedir. Safevi sikkelerinin ayırt edici bir diğer özelliği de, II. İsmail'in (1576-1578) saltanatı sırasında, reform öncesi 7. yüzyıl gümüş sikkelerinden bu yana ilk kez Arapçanın yerini yeniden Farsçanın almasıdır. Parasal standartlar, aslında 10.000 dinarı belirten ve Moğolca 10.000 anlamındaki bir sözcük olan *tümen* kavramı ile ifade edilmekteydi. Başlıca sikkeler, çeşitli

163 Safevi hükümdarı Şah II. Tahmasb'ın (1722-1732), H. 1142'de (M.S. 1729-1730) Isfahan'da (İran) basılan gümüş sikkesi. Üzerinde Farsça "bu dünyada, Tek Olan'ın (Allah'ın) inayetiyle İkinci Tahmasb tarafından bir kraliyet sikkesi basılmıştır" yazmakta. Arap-Sasani dirhemlerinden beri İran sikkeleri üzerinde Farsçanın ilk kez kullanıldığı tarih olan 1576'dan başlayarak, İran sikkelerinde Arapçanın yanı sıra Farsça da kullanılmıştır.

* Arapça pazaryeri - ç.n.

164 İslam Dünyası, yak. 1700

küçük birimler şeklinde darp edilen gümüş *şahi* ve 1425'te Mısır'daki Memluklar tarafından çıkarılmış olup Venedik altın dükası standardına bağlı altın eşrefiden oluşmaktaydı. Bununla birlikte, altın belirli aralıklarla basılıyordu ve en azından 16. yüzyıl başlarında yalnızca armağan parçaları olarak ayrılmıştı. İran'a yolculuk yapan yabancı gezginlerin bildirdiklerine göre, orada yabancı altın sikkelere büyük bir güven duyulmaktaydı. Bunlar Venedik dükası biçiminde gelmekteydi ve bir kısmı da Ermeni tüccarlar tarafından ihraç edilen ipeğin karşılığıydı. 1628 yılında Peder Pacifique de Provence şöyle yazıyor: "Ermeniler yanlarında *sequin* ya da *piastre* getirdiklerinde, bunları kendilerine bir miktar faiz veren darphaneye teslim ediyorlardı. Sikkelere Farsça yazılar basılıyor ve kral da bu işlemlerden bir miktar gelir elde ediyordu." "Kralın sikkeleri", diye sürdürüyor peder, "hiçbir zaman Pers topraklarından dışarıya çıkmıyor ve ağırlıkları dışında, hiçbir yerde kabul görmüyor." Bu dönemde İran'a, Basra Körfezi'ndeki Bender Abbas limanı üzerinden yabancı menşeli metal de girmekteydi. 1633 yılında bir İngiliz şöyle bildiriyordu: "İranlılar yabancılardan, derhal abbasiye dönüştürdükleri Rix doları [muhtemelen Hollanda *rijks-daalder*'i] ya da İspanyol riyalinden başka para

kabul etmiyorlar." (Abbasi, ilk defa Şah I. Abbas (1588-1629) adına basılan, dört şahi değerinde bir sikkeydi.)

Hint Okyanusu ticaretinde kullanılan ve 16. ile 18. yüzyıllar arasında popülerlik kazanan bir sikke olan *lari*'nin icadı da bu dönemdedir. Hiçbir zaman bu kentte basıldığına ilişkin bulgu yoksa da, İran'daki Lar kentinden esinlenerek adlandırılan bu para, belirli uzunlukta gümüş telin iki parça halinde bükülmesi ve dairesel ya da dikdörtgen kalıpların darp edilmesiyle üretiliyordu. İlk örnekler Hürmüz'de ve Safevi Şahı Tahmasb'ın (1524-1576) saltanatı sırasında basılmışsa da, Osmanlılar tarafından Arabistan'da ve Hindistan ile Seylan'da da üretilmişlerdir. Bununla birlikte, özellikle de Hintli kuyumcular tarafından en çok değer biçilenler, içerdikleri gümüşün saflığı yüzünden Safevi lari'leri olmuştur. İran'da sonraki para ıslahatları, bugünkü Kuzey Hindistan ve Pakistan'ın fethedilmesinin ardından, İran ve Hindistan para birimlerine cıva karıştıran Nadir Şah'ın (1736-1747) saltanatı sırasında gerçekleşmiştir. Şahi sikkelere artık rupi denmekte ve altın sikke Moğol *mohur*'una dayanmaktaydı.

Sünni Osmanlı hanedanı (1281-1924), 1453 yılında İstanbul'u Bizanslılardan alan Fatih Sultan Mehmed'in saltanatına değin öne çıkmamıştı. İmparatorluğun altın çağı 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatları sırasında başlamıştır. Bu dönemde imparatorluk, sınırlarını, Mısır, Balkanlar ve oradan İtalya'ya, Kuzey Afrika ve Arabistan'a ve Osmanlıların baş düşmanı Safevilerin İran'ına genişleten bir dizi önemli fetihle birlikte, geniş bir toprak ve nüfuz egemenliğine kavuşmuştur. Osmanlı para sistemi burada yalnızca ipucu verilebilecek, oldukça karmaşık bir resim sunmaktadır. Fiyatlar ve ücretler akçe ola-

165 İran'ın Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın (1524-76) gümüş lari'si. Gümüş telin bükülmesi ve kalıplarla baskı yapılması suretiyle üretilen bu sikkeler ilk kez Hürmüz (Güney İran) hükümdarları tarafından basılmıştı; 16. ve 18. yüzyıllar arasında Hint Okyanusu ticaretinde popüler olmuş bir para birimiydi.

166 H. 926 (M.S. 1519-1520) yılında Sırbistan'daki Sidra Keysi darphanesinde Osmanlı sultanı Kanuni Sultan Süleyman tarafından bastırılan altın eşrefi. Bir iki istisna dışında, bu sikkelerin tamamı Süleyman'ın tahta çıktığı 926 yılına tarihlidir.

rak bilinen küçük gümüş sikkelerle hesaplanmaktaydı. Örneğin, Süleyman'ın tanınmış mimarı Sinan, günlük ücret olarak 55 akçe almaktaydı. Dirhem ve dirhemin çeyreği ile *mangır* adı verilen bakır sikkeler de dolaşımdaydı. Başlıca altın sikke, hâlâ Venedik dükasına bağlı eşrefi idi. Gümüş *kuruş*'un (Almanca *groschen* sözcüğünden türetilmiştir; groschen *qirsh* olarak hâlâ yaygın biçimde bozuk parayı ifade eder), o sıralarda Avrupa'nın Doğu ile ticaretinde egemen durumdaki Avusturya *taler*'ine karşılık olarak piyasaya sürülmesi, II. Süleyman (1687-1691) zamanına rastlamaktadır. Bu sikkelere talep öylesine artmıştı ki Osmanlılar Avusturya ve Hollanda sikkelerini kalıp olarak kullanmaya başladılar. Osmanlı sikkelerinin ilginç yönü, üzerlerinde hiçbir dinsel içerikli yazının yer almamasıydı; içlerinden birisi, Süleyman tarafından askeri fetihlerine atfen benimsenmiş, "iki kıtanın sultanı ve iki denizin hakanı" ibaresiyle sultanın unvanlarını içermekteydi.

Türkiye'de, sikkelerin elle darbı yerine makine kullanılarak basılması, temel amacı hukukta ve yönetimde Avrupai standartların dayatılması olan ve Tanzimat adıyla bilinen modernizasyon programının bir parçası olarak, I. Abdülmecid'in (1839-1861) saltanatı sıra-

167 Osmanlı sultanı Abdülmecid'in (1839-1861) İstanbul'da darp makinesiyle basılmış altın 500-kuruşluk sikkesi.

sında gerçekleşmiştir. İran'da ise makine basımı sikkeler üreten bir darphane 1876 yılında Tahran'da kurulmuştur. Sikke üretimindeki devrimin ardından hem Osmanlı hem de Kaçar sikkeleri geleneksel görünümlerini sürdürmüşlerdir: ön yüzünde Abdülaziz'in (1861-1876) tuğrası ve arka yüzünde darphanenin ve basım tarihinin yer aldığı geniş yüzlü bakır sikkeler. Sömürgeciliğin 20. yüzyılda giderek artan etkisiyle, İslami sikkeler melezleştiler. Bazı sikkeler Batı'daki mekanize olmuş darphanelerde basılmaya başlandı: Fas sikkeleri Paris ve Berlin'de, Güney Yemen kentlerinin sikkeleri ise Birmingham'da basılıyorlardı. Güney Arabistan'da ve Basra Körfezi'nde, popüler bir ticari sikke olan Maria Theresa taler'inin yanı sıra Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ihraçlarına dayalı sikkeler de benimsenmişti. Dünyanın pek çok başka bölgesinde olduğu gibi bakır-nikel alaşımı da bir metal gibi düzenli biçimde kullanılmaya başlandı. Dinsel yazılar ortadan kalktı ve küçük birimler çeşitlendi. Tarihler çoğunlukla hem miladi hem hicri olarak verilmekteydi; yazılar hem Arap hem de Latin harfleriyleydi ve insan suretinin resmedilmesine ilişkin yasak tümüyle geçmişte kalmıştı: Hükümdarların başları 20. yüzyıl sikkeleri üstünde giderek daha çok resmedilmekteydi.

19. yüzyıl ortalarına kadar İslam dünyasında kâğıt para benimsenmemiştir. 1850'lerde Osmanlılar Türkiye'de ve imparatorluğun öteki eyaletlerinde banknot ihraç ettiler. Onları, 1880'lerin sonlarında banknot ihraç etmek suretiyle İran takip etti. Sömürgeci güçler tarafından da banknot ihraç edilmiş ve bağımsızlıklarına kavuşuncaya dek, örneklerin çoğunluğunda görüldüğü üzere aslında Batı'da bastırılmış olsalar da, pek çok ülke kendi parasını basmaya başlamıştır. Artık başladığı noktadan epeyce uzaklaşmış da olsa, İslam dün-

yasında modern para gelenekle bağlarını yitirmemiştir: hâlâ Arap hat sanatının örnekleri görülmekte ve *fils* (*fals*'dan gelir), dinar ve dirhem gibi isimler hem madeni hem de kâğıt paralarda hâlâ kullanılmaktadır. Banknotlar bağımsız İslam ülkelerinin kimliğini oldukça bilinçli bir tutumla açığa vurur, artık eski uygarlıklarının en önemli görüntülerini gururla sergilemektedirler. Ancak önünde sonunda bunlar kâğıt parçasıdır: Kuveyt'in 1990 yılındaki işgalinin ardından Irak'a karşı öne sürülen yaptırımlar arasında, banknotların İngiliz şirketi De La Rue tarafından basımının yasaklanması da vardı. Bundan sonra Iraklılar, nitelikte ve güvenilirlik ölçütlerinde bir düşüş anlamını taşısa da kendi paralarını kendileri üretmişlerdir.

V

Hindistan ve Güneydoğu Asya

Miss Prism: Cecily, Ekonomi Politik kitabını benim yokluğumda okuyacaksın. Rupi'nin Düşüşü üzerine olan bölümü atlayabilirsin. Niyeyse duygusal bir bölüm o. Bu metalik sorunların bile melodramatik bir yanları var.

*Oscar Wilde, The Importance of Being Earnest (1895), Kısım 2**

Hindistan ve Güneydoğu Asya'da paranın öyküsünün izleri, üç bin yıl öncesine dek sürülebilmektedir. Bölgenin, Kuzey Hindistan kültürüne sımsıkı bağlı, kendi parasal geleneği bulunmaktaydı. Bu gelenek, İran'dan, Greko-Romen dünyasından, İslam ve Avrupalı sömürgecilerden gelen dış etkilere maruz kalmış, ancak kendi ayırt edici özelliklerini korumuştur. Öte yandan Hindistan'ın parası ve parasal uygulamaları, Güney Asya bölgesi üzerinden Hindistan Cumhuriyeti'ni çevreleyen topraklara yayılmış ve geçmiş zamanlarda Orta ve Güneydoğu Asya'ya da sıçramıştır.

* Oscar Wilde'ın bu oyunu, *Ciddi Olmanın Önemi* adıyla Murat Erşen tarafından dilimize çevrilmiştir - ç.n.

168 Hindistan Cumhuriyeti'nin 1950 tarihli nikel rupi'si. Ön yüzü Hindistan'ın ulusal amblemini, M.Ö. 3. yüzyılda Kral Aşoka tarafından dikilen aslan heykelini göstermektedir; arkada ise Hindi dilinde ve İngilizce olarak birimin adı yazmaktadır. 19. yüzyılda rupi gümüş bir sikkeydi, ancak 1940'da içindeki gümüş yüzde 50 oranında azaltılmış ve 1947'den itibaren gümüşten tümüyle vazgeçilmiştir. Oscar Wilde'ın göndermede bulunduğu "rupi'nin düşüşü", gümüşün değerinin yarıya indiği 1870 ve 1895'te gerçekleşmiştir. Hindistan'ın para sistemi gümüş rupi'ye dayanmaktaydı ve bu sert düşüş, ekonomisi açısından felaketle sonuçlanmıştır.

Günümüzde Hindistan'da ve çevre devletlerde, aslında dünyanın tüm diğer ülkelerinde olduğu gibi, para, madeni ve kâğıt para biçiminde dolaşmaktadır. Hindistan'ın ve komşularının çoğunun para birimi *rupi* olarak adlandırılmaktadır (yüz *paise*'ye bölünmüştür) ve rupi [*rupee*] sözcüğünün kendisi Hintçe (Hindi) gümüş sikke anlamına gelen *rupya* sözcüğünün İngilizceye dönüştürülmüş biçimidir. Aynı adlandırma sistemi bölgenin diğer ülkelerince de kullanılmaktadır. Pakistan, Nepal ve Sri Lanka rupi ismini korurken öteki ülkeler yerel isimler vermişlerdir: Afganistan'da *afgani*, Bangladeş'te *taka*, Bhutan'da *ngultrum*, Maldivler'de *rufiyaa* ve Burma'da *kyat*. Rupi aynı zamanda iki Hint Okyanusu ada devletinin, Mauritius ve Şeyseller'in de standart para birimidir. Rupi'nin bir versiyonu olan *rupiah*, şimdi Endonezya'da da kullanılmaktadır.

169 İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 1835 tarihli, Kalküta'daki Yeni Darphane'de basılan gümüş rupi'si. Bu sikke ve tasarımı, James Prinsep tarafından düzenlenmiştir. Önde İngiltere Kralı IV. William'ın portresi bulunmaktadır, arkada ise Urduca ve İngilizce birimin değeri yazılıdır.

Günümüz rupi'sinin ve tüm uyarlamalarının öyküsü, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın, 1835 yılında, standartları belirlenmiş yeni bir gümüş sikkeyi, Hindistan'da, egemenlik alanındaki topraklarda dolaşıma sokmasıyla başladı. Rupi adlandırması, Hindistan'da 16. yüzyıldan beri vardı, ancak standartları belirlenmiş bir birim değildi ve ıslah edilmiş rupi, Hindistan'da dolaşımda bulunan üç yüz farklı rupi türünün yerini almak üzere piyasaya sürüldü.

James Prinsep ve Hint Parası

Öykümüze 19. yüzyıl başlarında Hindistan'daki dikkat çekici bir İngiliz yönetici ailesi ile başlayalım. Ailenin en tanınmış üyesi James Prinsep, Hindistan'ın ilk standart sikkesi haline gelen ve şu an bilinen adıyla rupi'ye dönüşen Doğu Hindistan Kumpanyası'nın gümüş rupi sikkelerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kalküta'daki Doğu Hindistan Kumpanyası hükümetinin himayesi altında çivit imalatçılığı yapan James'in babası John Prinsep, madeni para basma makinesini Hindistan'a ilk getiren kişiydi. 1780 yılında Kalküta yakınlarında bakır sikke basmak üzere makineli bir darphane açmak için kumpanyadan izin koparttı. Ardından 1785 yılında, gümüş sikkelerini basmak suretiyle Doğu Hindistan adına yeni bir sikke sistemi düzenlemesine izin vermesi için kumpanyayı ikna etmeye çalıştı. Önerisi semeresiz kaldı, ancak elli yıl sonra Kumpan-

170 İngiliz bir yönetici ve Hindistan sikkelerinin tarihine ilişkin çalışmalara öncülük etmiş bir bilim adamı olması dolayısıyla, James Prinsep'in (1799-1840) anısına, William Wyon R. A. tarafından tasarlanmış gümüş madalyon.

171 Kalküta'daki Yeni Darphane'nin 1 Ağustos 1829'da açılmasının hemen ardından, Thomas Prinsep tarafından yapılmış suluboya tablosu. Darphane bütün Hindistan'ın sikke gereksinimini karşılama kapasitesine sahip olacak biçimde tasarlanmıştı (Londra, India Office Library)

ya'nın Kalküta darphanesinde yönetici olarak çalışan oğlu James, Kumpanya'nın yönetimindeki bölgelerde Batı tarzı bir sikkeyi piyasaya sürmeyi başardı.

James Prinsep'in Hindistan'ın sikke sistemini başarılı bir biçimde yeniden tasarlamasından bir yıl sonra, Kalküta yönetiminin finansal biriminin sekreteri ve sonraları da hükümet sekreteri olarak görev yapmış kardeşi Henry, kendisini Bengal Bankası'nın iyi yönetilip yönetilmediğini denetlemeye verdi. Henry, 1836 yılında Londra'da General Bank of India adıyla bir banka kurulması önerisine karşı çıkmak suretiyle, Hindistan'da bağımsız bankacılığın korunmasına yardım etmiştir. Bengal Bankası'nın hükümet yöneticisi ve yönetim kurulu başkanı olarak faaliyetini sürdürdü. Diğer Prinsep kardeşler de, ikisi banka müdürü birisi de bankanın avukatı olarak bankanın faaliyetinin devamında yer almışlardır. Banka sonradan 1921 yılın-

da Imperial Bank of India ve 1955 yılında da State Bank of India'ya dönüştü. Bu dönemde Prinsep ailesi, Hindistan'ın parasını bugünkü biçimine getirmek için çok şey yapmıştır.

James Prinsep'in Güney Asya'nın para öyküsünde oynadığı bir başka rolü daha vardı. Darphanedeki işinden başka, temel tutkusu Hindistan'ın geçmişiydi. 1819 yılında bu ülkeye geldiğinde, Hindistan'ın erken dönem tarihi pek bilinmiyordu. Kıtanın iki antik yazısı olan Brahmi ve Haroşti'yi çözümlemek suretiyle, eski Hindistan çalışmalarında devrim yarattı. Prinsep Brahmi'yi okurken, M.Ö. 3. yüzyılda Budizm'in ilk büyük koruyucusu, antik Hindistan'ın en önemli imparatoru Aşoka'nın varlığını keşfetmiş ve Haroşti'yi deşifre etmesi sayesinde de şimdiki Afganistan, Kuzey Pakistan ve Kuzeybatı Hindistan'ı kapsayan topraklarda Büyük İskender'in halefleri olarak hüküm sürmüş antik doğu Hellen krallıklarının uzantılarını ortaya çıkartmıştır. Bu keşifler,

172 Londra'da Perkins and Heath tarafından basılan, Bengal Bankası'nın yüz-sicca rupi'si, Kalküta, 24 Aralık 1824. Bankanın adı ve para birimi İngilizce, Hindi, Bengal ve Urdu dillerinde yazılıdır. Bu örneğe İPTAL damgası basılmış ve yeniden dolaşıma girmesini engellemek amacıyla köşesi kesilmiştir. Yeni basılmış rupi (en fazla iki yıllık) anlamını taşıyan *sicca rupee*, eski sikkelere göre belirli bir primle dolaşıma çıkmıştır. 1777'den 1835'e dek eski sikkelerin değer yitirmesi Doğu Hindistan Kumpanyası açısından bir sorun oluşturduğundan, Kalküta Darphanesi kendi rupi'lerinin üzerinde Babürlü İmparatoru'nun saltanat tarihini sabitledi, böylece iki yıllık oluncaya değin iskonto edilemiyorlardı (Simmons & Simmons Ltd.).

173 M.Ö. 2. yüzyıl ortasında Kuzeybatı Hindistan'ın Yunan kralı I. Menandros'un gümüş 4-drahmisi. Ön yüzü miğfer giymiş kralı ve Yunanca "Kral ve Kurtarıcı Menandros'un" yazısını; arka yüzü ise Yunan tanrıçası Athena'yı ve önde yer alan yazının Haroşti alfabesiyle Hintçe çevirisini göstermektedir. James Prinsep bu çok dilli sikkeleri, Kuzeybatı'nın (modern Pakistan ve Afganistan) yazılı yerel Hint dili olan Haroşti yazısını çözmek için kullanmıştı.

Prinsep'in Kuzey ve Kuzeybatı Hindistan'da bulunmuş antik sikkelerin bir kronolojisini oluşturmaya başlamasına katkı sağlamıştır. Güney Asya'da paranın tarihi artık anlatılmaya başlanabilirdi.

Prinsep 1832 yılında antik Hint sikkeleri üzerindeki çalışmasına başladığında, sikke kullanımının Hindistan'a Yunan dünyasından geldiğine inanmaktaydı. Antik Hindistan'da Yunan tarzı sikkelerin kullanıldığını ve kendi zamanında da Burma ve Çin'de Avrupai tarzdaki sikkelerin benimsendiğini gördüğü zaman, "Sikke basımı kesinlikle, Doğu'ya seyahat eden ve hâlâ da etmekte olan ilerlemelerden birisidir" kanaatine varmıştı. İzleyen yılda da şunu ileri sürüyordu: "[Büyük] İskender'in akınlarından önce Hindistan'da bildiğimiz anlamda herhangi bir yerli sikkenin varolduğundan... kuşku duymaktayım". Bununla birlikte 1835'te Albay Stacey adlı birisinin sikke koleksiyonu, fikrini değiştirmesine yol açtı ve ona ilk kez, bilinen anlamda delikli çeşitli sikkeleri inceleme olanağı sundu. Bu yeni keşfedilmiş sikkelerin antik Budist toplumlarla ilişkisini kurdu ve "bir eski çağlar uzmanının... bu yassılaştırılmış gümüş parçalarının Hindistan nümizmatiğinde yüksek antika değerini teslim etmek konusunda tereddüt etmeyeceği", ancak M.Ö. 544 yılı olarak düşündüğü "Buda'nın dönemine, bu ilk Budist sikke gruplarının ne denli yaklaştıklarının" kesin bilinemeyeceği saptamasında bulundu.

Hindistan'da Sikke Basımının Başlangıcı

Prinsep'in araştırma ve gözlemleri yolu göstermişti ve pek çok seçkin bilim adamı onun adımlarını izledi. Böylece, modern bilimin M.Ö. 400 civarı diye ortaya koyduğu, Buda'nın ölümünden kısa bir süre sonrasına tarihlendirilen bu sikkeler, ilk Hint sikkeleri olarak kabul edilmektedirler. Delikli sikkeler üzerindeki tasarımların gelişimi ve bulundukları gömüler üzerinde yapılan en son araştırmalar, İskender'in gelişinden önce M.Ö. 4. yüzyıl başlarına ait olduklarını kesin bir biçimde düşündürmektedir. Böylece ilk Hint sikkeleri, Büyük İskender'in Kuzeybatı Hindistan'daki fetihlerinden (M.Ö. 329-325) önceki bir tarihe işaret etmektedir. Bununla birlikte, Yunan öncüllerinin bir uyarlaması olarak geliştikleri görülmektedir; Afganistan'da bulunanların 5. ve 4. yüzyıl Yunan sikkeleriyle bağlantılı ve Yunan asıllarının yerel taklitleri olmaları bu savı desteklemektedir. Bazı kişiler Hindistan'daki ilk sikkelerin M.Ö. 8. yüzyıla dek geri götürülebileceğini ileri sürseler de, bunları antik Afganistan ve Pakistan'da İskender istilasından önce hüküm sürmüş Ahemeni İmparatorluğu üzerinden Hindistan'a ulaşmış Yunan örneklerinden uyarlandıkları biçiminde yorumlamak en doğrusudur.

Sikkeler küçük gümüş parçalarından oluşmaktaydılar (çoğunlukla 3,3 gram ağırlığında olmakla birlikte 0,2 den başlayıp 11,5 grama kadar çıkan türleri de vardır), bir yüzüne oyma damgaların vurulduğu bu sikkeler birden beşe kadar işaretlerle süslenmişti. Bazı oymalar, hayvanların (boğalar, filler, kaplumbağalar), bitkilerin (palmiye ve incir ağaçları), dinsel simgeler (kutsal tepeler, güneş çemberleri, tanrıların armaları) ve gündelik nesnelerin (sabanlar, çömlekler, teraziler) suretleri olarak ayırt edilebilmektedir. Ayrıca, büyük olasılıkla Hint ilahlarını (Krişna, Balarama, Kartikeya) temsil eden insan figürleri de seçilmektedir, ancak figürlerin büyük çoğunluğu açık bir anlam taşımayan geometrik desenlerden oluşmaktadır.

Hindistan'da Sikke Basımının İlk Dönemleri

Damga ve Dökme Sikkeler

Hint geleneğinin ilk sikkeleri, İran'ın Ahemeni İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde üretilmiştir. M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda imparatorluğun batı eyaletlerinde basılan Yunan ve İran sikkeleri, şimdi Afganistan ve Pakistan olarak adlandırılan Ahemeni topraklarının en doğusuna dek ulaşmıştı. Bu sikkeler taklit edilmiş ve yerel para olarak benimsenmişlerdi. Bu yeni yerel baskılar tarihçiler tarafından damga (*punchmark*) sikkeler olarak tanınmaktadır, çünkü desenler, kalıplar arasında basılmak yerine sikkenin bir yüzüne bir dizi damga biçiminde uygulanmıştır. Bu yeni sikkeler, Ahemeni topraklarından Kuzey Hindistan'a yayılmıştır.

Gümüş Sikke Basımının Gelişimi

Doğu Ahemeni İmparatorluğu'nun ilk yerel sikkelerinde, Yunan sikke basımındaki kalıp basma tekniği kullanılmış, ancak yeni desenler ortaya çıkmıştır. Gelişmenin sonraki aşamasında en büyük birim için iki, küçük birimler içinse bir tek oyma biçiminde, tasarım sikkenin yalnızca bir yüzüne yerleştirilmiştir. Ganj boyundaki kentlerin ilk sikkelerinde bu teknoloji taklit edilmiş, ancak damga sayısı ve tasarımları sayıca çeşitlenmiştir.

174a M.Ö. 4. yüzyıl başında Kabil bölgesinin gümüş çifte şekeli. Ön yüzü bir çiçeği, arka yüzü dairesel bir sembolü göstermektedir.

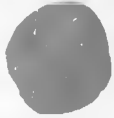
174b Gandara'nın M.Ö. 4. yüzyıl başına ait iki damgalı gümüş çifte şekeli. Sikkenin arka yüzünde hiçbir desen bulunmamaktadır.

174c Ahemeni Gandara'sının, M.Ö. 4. yüzyıl başına ait tek damgalı gümüş yarım şekeli.

174d, f Ganj Ovası'nın, M.Ö. 4. yüzyıla ait sırasıyla dört, iki ve bir oymalı; bir, sekizde bir ve on altıda birlik gümüş *karşapana* sikkeleri (Kosala Krallığı'na ait oldukları sanılmaktadır).

174g Ganj Ovası'nın, M.Ö. 4. yüzyıla ait dört damgalı gümüş karşapana'sı.

174h Maurya krallarının M.Ö. 4. yuzyıla ait beş damgalı gümüş karşapana'sı.

Bakır Döküm Sikke Basımı

Hintliler, damgalı gümüş sikkelerin yanı sıra, bakırı kalıplara dökmek suretiyle elde ettikleri yeni bir tür sikke de geliştirdiler. Bunlar da, her iki yüzde yer alan bir dizi simgeyle süslenmişlerdi. Sonraki basımlarda sikkenin bütününü kapsayan ve bazen de yazıların eklendiği bir tasarımla biçimlendirilmişlerdir.

174i Maurya Krallığı'nın M.Ö. 3. yüzyıla ait bakır sikkesi. Bu döküm sikkede fil, güneş ve ay, svastika* ve standart simgeler yer almaktadır.

174j Aynı simgelerin bir nehir sembolü üzerinde yer aldığı, Maurya Krallığı'na ait, M.Ö. 3. yüzyılda basılmış bir bakır sikke.

174k Maurya Krallığı'nın M.Ö. 2. yüzyıla ait bakır sikkesi.

174l Brahmi alfabesiyle *Şivadattasa* (Ayodhya kralı) sözcüğünün yer aldığı, Orta Kuzey Hindistan'daki Ayodhya kentinin M.Ö. 1. yüzyıla ait bakır sikkesi.

174m Brahmi alfabesiyle *Sadevasa* (Kausambi kralı) sözcüğünün yer aldığı, Orta Kuzey Hindistan'daki Kausambi kentinin M.Ö. 1. yüzyıla ait bakır sikkesi.

Bakır Sikke Basımında Oymadan Darpa Geçiş

Bazı bölgelerde oyma bakır sikkeler ancak oyma gümüş sikkelerin ortadan kalkmasından sonra basılmıştır. Sonraki bir gelişme de, üstünde tüm simgelerin toplandığı tek bir oymanın kullanılmasıdır. M.S. 1. yüzyıldan başlayarak, sikke basımı Güney Hindistan ve Sri Lanka'ya da yayılmıştır.

174n Orta Hindistan'daki Eran kentinin M.Ö. 1. yüzyıla ait beş damgalı bakır sikkesi.

174o Orta Hindistan'daki Ucayn kentinin M.Ö. 1. yüzyıla ait tek damgalı bakır sikkesi.

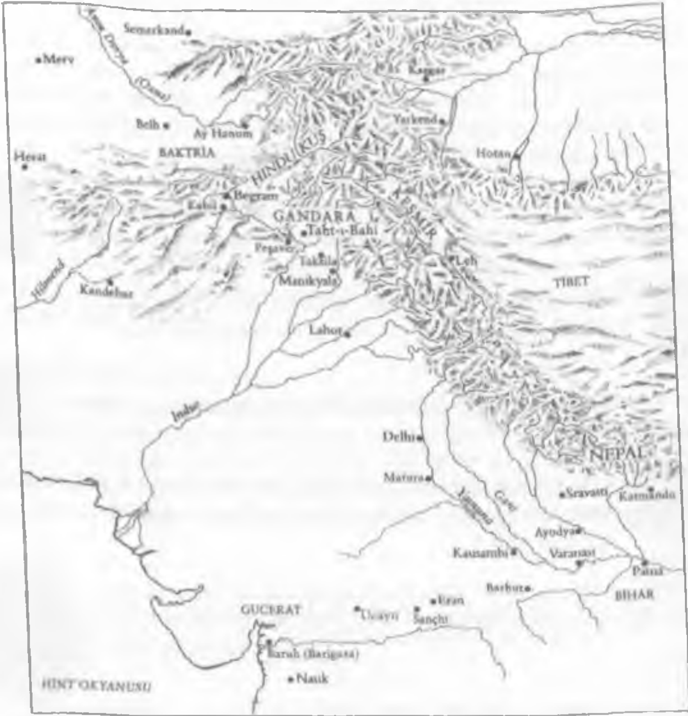
174p Kuzeybatı Hindistan'daki Taksila kentinin M.Ö. 2. yüzyıla ait tek damgalı bakır sikkesi.

174q Güney Hindistan'daki Pandya Krallığı'nın M.Ö. 1. yüzyıla ait tek damgalı bakır sikkesi.

---

* Svastika, yaygın olarak Nazilerin sembolü biçiminde tanınan gamalı haç simgesidir. Svastika sözcüğü, Sanskrit dilinde "iyi olmak" anlamına gelir – ç.n.

175 Baktria, Gandara ve Kuzey Hindistan

Bu nesnelerin dolaşımdaki sikkeler olarak tanımlanmasına iki unsur yol açmaktadır: Yukarıda da değinildiği gibi çeşitli ağırlık standartlarına bağlı bulunmaları ve üzerlerine uygulanan oymaların düzenli bir üretim sistemini akla getirecek biçimde kullanılması olgusu. Prinsep'in kendisi, gördüğü parçaların tümünün üstünde bir güneş simgesinin yer aldığını saptamıştı. Kimi kez içlerinde Afganistan ve Kuzeybatı Pakistan'daki Hellen krallıklarının sikkelerinin de bulunduğu gömülerin keşfi, bunların para yerine kullanıldığına işaret etmektedir.

Kuzey Afganistan'daki antik bir Yunan yerleşimi olan Ay-Hanum mevkiindeki kazılardan, gümüş damgalı sikkelere *karşapana* (Yunanca *kasapana)* dendiği yönünde kanıtlar elde edilmiştir. İçinde Agathokles (yak. M.Ö. 180) adlı bir Yunan kralının sikke-

lerinin de bulunduğu bu tür sikkelerden oluşan bir gömü, M.Ö. 140 civarında Orta Asyalı istilacılar tarafından yok edilen bir sarayın hazinesinin kalıntıları içinde bulunmuştur. Aynı hazinede, üstlerine bir zamanlar içlerinde kaç tane karşapana'nın bulunduğu Yunan alfabesiyle kaydedilmiş çömlek parçalarına da rastlanmıştır. Aynı sözcük eski Hint edebiyatında da bir para birimi olarak geçmektedir. Kullanımının en eski örneği, M.Ö. 4. yüzyılda yazan ve karşapana'ya alışverişi sağlayan bir değer birimi olarak değinen gramerci Panini'nin çalışmasında görülmektedir. 4. yüzyıldan kalma, ancak sonraki döneme ait materyal de içeren siyasi bir anlaşma olan *Arthaşastra*, tüm parasal değerleri *pana* kavramıyla ifade etmekte ve M.Ö. 3. yüzyıldan 1. yüzyıla dek tarihlendirilen Budist mesellerde de *kahapana* adı verilen bir para birimine sıklıkla göndermede bulunulmaktadır.

176 Buda ve izleyicilerine sığınak olsun diye Cetavana Bahçeleri'nin tüccar Anathapindika tarafından satın alınış öyküsünü işleyen oyma rölyef. Bahçeye serilen damgalı sikkeler alışverişe ödenen fiyattır. Rölyef Kuzey Hindistan'da M.Ö. 2. yüzyıldan kalan bir Budist anıtı olan Bharhut stupasından* alınmadır. Sikkeler dönemin Maurya gümüş damga sikkelerini andırmaktadır. (Kalküta, Hindistan Müzesi).

* Stupa: Buda ya da Budizm'in önemli olayları anısına dikilen kubbe biçimli anıt - ç.n.

Damgalı sikkelerin parasal anlamda kullanılmasına ilişkin eski bir görsel kanıt da, Kuzey Hindistan'da Allahabad yakınlarında yer alan Bharhut'taki bir Budist anıtı üzerine kazınmış, M.Ö. 2. yüzyıla ait bir rölyefdir. Rölyef, bir öküz arabasıyla getirilen oyma sikkeleri bir parkın zeminine seren adamları göstermekte ve Sravasti'deki Cetavana Bahçeleri'ni, zemini karşapana'larla kaplayacak bir fiyata, Buda ve rahipleri için sığınak olarak satın alan, zengin tüccar Anathapindika'nın öyküsünü aktarmaktadır.

Bununla birlikte, sanat ve edebiyattan sağlanan kanıtlarla günümüze kalan sikkeler arasında bazı tutarsızlıklar da bulunmaktadır. *Arthaşastra* yarım, çeyrek ve sekizde birlik pana'lara değinmektedir, oysa 3,3 gramlık karşapana'nın tek alt birimi 0,2 gram gelen on altıda birlik birimdir. Erken dönem Budizm metinleri altın karşapana'lardan söz etmektedirler, ancak M.S. 1. yüzyıla değin Hindistan'da kullanılan herhangi bir altın sikke yoktu. Karşapana'nın bu anlamda sikkeden çok, bir ağırlık birimi anlamı taşıması ve metinlerden sağlanan kanıtların da, değerli metalin ağırlığıyla külçe olarak el değiştirdiği bir dünyada sikke kullanımına göndermede bulunması son derece mümkündür.

Kuzeybatıdan Gelen Sonraki Etkiler

Hindistan sikke basımının erken aşamalarına ilişkin tarihlendirme ve yorumlar ne olursa olsun, Hindistan'ın M.Ö. 320 yılında Büyük İskender tarafından istilasından başlayarak, Batının sikke basımı geleneği Hindistan'ın parasal tarihi üzerinde günümüze dek etkide bulunagelmiştir. M.Ö. yaklaşık 250'den M.S. 1. yüzyılın ilk yıllarına dek, Hindistan'ın kuzeybatısına doğru uzanan bölgede, Yunan krallarının ardılları bulunmaktaydı. Özellikle de bu Yunan krallıkları, Yunan sikke basma tekniğini kullanarak ve Büyük İskender'in ardıllarınca Yunan dünyasının diğer yerlerinde üretilen türde Yunan tasarımlarıyla, kalıplarla sikke darp etmişlerdir. M.Ö. 190 civarından başlayarak Yunanlar, Hindukuş'un güneyinden Güneydoğu Afganistan, Kuzey Pakistan ve Kuzeybatı Hindistan'a yayılırlarken, Yunan olmayan uyruklara uygun biçimde uyarlanmış sikkeler ihraç et-

177 Peşaver ve Kabil bölgelerinde M.Ö. 2. yüzyılda darp edilmiş, kimin çıkarttığı bilinmeyen bakır sikke. Ön yüzü tepe simgesiyle bir fili; arka yüzü ise tepe simgesi ve svastika ile birlikte bir aslanı göstermekte. Tasarımların içeriği Hintli olsa da hayvanların betimlenme tarzı Yunan geleneğine uygundur ve sikke, kalıp arasında Yunan teknolojisi kullanılarak darp edilmiştir.

meye başladılar. Sikkelerine Hintçe yazılar eklediler ve damgalı (*punchmark*) sikke basımla ilişkili para birimlerini benimsediler. Birkaç örnekte gördüğümüz üzere, oyma sikkelerin sıklıkla bu biçimde kullanımlarına koşut olarak kare biçimli sikkeler de çıkarttılar.

Bu uyarlanmış Yunan sikkelerinin teknolojisi ve tasarımları, M.Ö. 2. yüzyılın sonunda Kuzey Hindistan'daki ve M.S. 1. yüzyıldan başlayarak da Güney Hindistan'daki yerel sikke darpçıları tarafından benimsenmiştir. Bazı örneklerde yalnızca kalıp baskı tekniği ödünç alınırken, diğerlerinde yazının ve Yunan tarzında sanat figürlerinin kullanımı da benimsenmiştir. M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda damga sikkeciliği tasarımında bir dizi yöresel değişim ortaya çıktı, ama bu değişim ne Yunan tarzı teknolojide ne de figüratif sanat doğrultusunda idi. Bazı Hint sikkeleri üzerinde zaten yazılar vardı, ancak bunlar hep düz bir çizgi biçiminde yazılıyor ve bir başka oyma gibi işlem görüyorlardı. Yunan ve Yunan tarzı sikkelerde kullanılan Yunan ve Hint yazıları ise, tersine, resimli tasarımın kenar çizgileri olarak bir yuvarlak içine yerleştirilmekteydi. Hellen etkisi kesirli birimlere de yansımıştı; 10. yüzyıl sikkelerine hâlâ, Yunanca *drahmi*'den gelen Hintçe bir sözcük olan *dramma* ya da *damma* denmesi de bunun örneğidir.

Kuzeybatıdaki Yunan hâkimiyeti zamanla dağılmış, ancak bu durum Yunan sikke geleneğinin Güney Asya üzerindeki etkisini sona erdirmemişti. Yunan krallıkları, bölgenin zengin ırmak deltalarını

178 M.Ö. 1. yüzyıl ortalarından kalma, Kuzeybatı Hindistan'ın Saka Kralı I. Azes'e ait gümüş 4 drahmilik sikke. Ön yüzü at üstünde mızrak tutan kralı göstermekte; arka yüzünde ise Yunan tanrısı Zeus, yanında ise Yunanca ve Haroşti diliyle darp yerinin baş harflerinden oluşan desenler yer almaktadır. Yunanca ve Haroşti yazıları bu sikkenin "Krallar Kralı Büyük Azes'e ait" olduğunu belirtmektedir.

ele geçirmek amacındaki savaşçı göçebe halklar tarafından istila edildiler. Bunların her biri, zaman zaman Pers ve Roma İmparatorluğu'nun Yunan tarzı sikkelerinden de esinlenerek, Yunan geleneğinde sikkeler basmayı sürdürdü. Buna karşılık bu halkların her birisi –Sakalar (M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arası), Partlar (M.S. 1. yüzyıl), Kuşanlar (1. ve 4. yüzyıllar arası), Hunlar (4. ve 6. yüzyıllar arası) ve Türkler (6. ve 9. yüzyıllar arası)– Hindistan'a kendi damgalarını vurdular. Kuşanlar ve Hunlar döneminde, İran'ın Sasani hükümdarlarının kuzeybatı bölgesindeki dönemsel fetihleriyle, fazladan bir Batı etkisi de ortaya çıkmıştır. Göçebe halkların sikkeleri gibi Sasani basımları da tasarımlarını Yunan sikke geleneğinden derlemişlerdi. Aynı dönemde Roma'nın Mısır ve Suriye eyaletlerinden gelen tüccarlar, Batı ve Güney Hindistan ile Sri Lanka limanlarına Roma sikkelerini külçeler halinde getirmişlerdi. Bazı bölgelerde bu sikkeler, yerel sikkeleri çeşitlendirmek ya da onların yerini almak suretiyle yerel para birimi olarak dolaşıma sokulmuştur. Gömülerde damga (*punchmark*) sikkelerin yanı sıra M.S. 1. yüzyıla ait Roma sikkeleri de bulunmaktadır. Gupta döneminde (4. ila 6. yüzyıllar arası) Hindistan'ın kuzeyinde standart altın sikke, Romalı eşdeğeri *denarius aures*'a atfen *dinar* olarak adlandırılmıştır.

Gupta dinarında görülen etkilerin çeşitliliği, Hint sikke geleneğinin Batılı bağlantıları üzerinden kendisini nasıl içselleştirip zenginleştirdiğini örneklemektedir. Guptaların sikke kullanımı, batı-

179 M.S. 2. yüzyıl başlarında Hindistan ve Baktria'nın Kuşan Kralı I. Kanişka'nın altın sikkesi. Ön yüzünde kral görülüyor, çevresinde Yunan harfleriyle bir Baktria ibaresi yer alıyor: "Kralların Kralı, Kanişka, Kuşan"; arka yüzünde kraliyet arması ve Baktria dilindeki adıyla "Miiro", yani Pers'in güneş tanrısı "Mithra"nın Kuşan uyarlaması bulunuyor. Kuşanlar, Yunan geleneğindeki sikkelerin kullanımını Orta Asya ve Kuzey Hindistan'a yaymışlardır. Sikkelerinin teknolojisi ve genel tasarımı Yunan kaynaklıydı, ancak desenleri İran'la olan kültürel bağlarını da yansıtmaktadır.

180 M.S. 6. yüzyıl başlarında Kuzeybatı Hindistan'da hüküm sürmüş Hun İmparatoru Mihiragula'nın gümüş drahmisi. Sasani tarzı bu sikke, Hindu tanrısı Şiva'nın alameti olan üç başlı mızrak ve boğa ile Brahmi dilinde "Muzaffer Kral Mihiragula" yazısıyla çevrelenmiş olarak kralı göstermektedir.

daki komşuları Afganistan, Pakistan ve Kuzeybatı Hindistan'daki eski Yunan topraklarında hüküm süren Kuşan krallarından aldıkları bir alışkanlıktı. Ön yüzde ayakta duran bir kral ve arka yüzünde oturan bir tanrıça tasarımı da yine aynı kaynaktan alınmış, ancak bu görseller Hintli sanatçılarca kendi yontu tarzları doğrultusunda yeniden biçimlendirilmişlerdi. Yazılar Brahmi alfabesiyle Hintçe yazılmış, ancak Kuşan sikkeleri üzerindeki Yunanca yazılarla aynı biçimde konumlandırılmıştı. Kralın yanında, M.Ö. 1. yüzyıldan beri Hint sikkelerinde kullanılanlara benzer, insan yüzlü kuş tanrı Garuda'nın standart bir betimi yer almaktaydı. Kuşan sikkesinden alınan tasarımlar üç farklı kaynaktan derlenmişti. Ön yüzdeki dairesel yazının izi, kuzeybatının Yunan sikkelerine dek sürülebilir. Standart kral figürü İran sikkeciliğinden alınmadır ve arka yüzdeki oturan tanrıça ise, Roma İmparatorluğu'nun erken dönem altın ve gümüş sikkelerini çağrıştırmaktadır. Kuşanların altın sikke kullanma fikrini, kendi topraklarına getirilen altın Roma sikkelerinden esinlenmiş olmaları da akla yatkındır.

Tüm bu gelişmelere karşın damga (*punchmark*) sikkeciliğine dayalı Hint geleneğinin pek çok unsuru ayakta kalmış, ancak sürekli

181 335-370 dolaylarında Hindistan'ın Gupta Kralı Samudragupta'nın altın dinarı. Ön yüzünde kral, Hindu tanrısı Vişnu'nun bir Garuda atribüsü önünde, küçük bir sunakta kurban keserken gösteriliyor. Havaya kalkmış kolunun altında Brahmi alfabesiyle kralın adı yer almakta; arka yüzünde ise kralın Brahmi dilinde başka bir unvanı ile tahta oturmuş Hindu tanrıçası Şri bulunmaktadır. Bu sikkede Kuşan desenleri kullanılmaktadır, ancak Hintli tarzı ve arma, Gupta sikke basımına özgü yeniliklerdir.

182 Güney Hindıstan, Pondıçeri'deki Fransız yerleşkesinin Babürlü Şah II. Alem adına basılmış, 1219 (M.S. 1804) tarihli gümüş rupi'si. Pondiçeri'de basılmış olmasına karşın sikke üzerindeki darp yeri Babürlü bölgesi Arkot'tur. Hılal simgesi Pondiçeri'yi belirtmektedir.

Pl. XLVI

Symbols on Indian Coins.

Published by Stephen Austin, Hertford.

183 James Prinsep'in *Useful Tables Illustrative of the Coins, Weights and Measures of British India* (Kalküta, 1834-1836) yapıtından, çağdaş Hint sikkeleri üzerindeki, darphane işaretleri olarak kullanılan sembolleri gösteren levha.

184 Audh Krallığı'nın Babürlü Şah II. Alem adına basılmış, 1226 (M.S. 1811/1812) yılı tarihli, 26. yıl (tarih bellidir) gümüş rupi'si. Sikkenin ön yüzünde Lucknow darphanesine ait balık, buğday başağı, yıldız ve bayrak sembolleri bulunmaktadır.

185 Kotah eyaletinin Babürlü Şah II. Ekber adına, 1245 (M.S. 1829-1830) tarihinde, saltanatının 24. yılı anısına basılmış gümüş rupı. Sıkkenin arka yüzünde Kotah şehri darphanesine ait ağaç (Prinsep no.57) ve yaprak (Prinsep no.56) sembolleri yer almaktadır.

dönüşüme uğramıştır. En kalıcı unsurlar, sembolik işaretlerle kare biçimlerdi ve bunlar 19. yüzyıla dek Hint yerel paralarında görülmüştür. Bu dönemde kullanılan işaretler, eski oyma sikkelerin üzerinde kullanılanlar denli anlaşılmaz biçimlere bürünmüştür. Erken dönem oyma sikkeler üzerindeki işaretlerin kesin anlamına ilişkin fikir sahibi değiliz, ancak 19. yüzyılda kullanılanlar için yine James Prinsep'e dönebiliriz. Yaşadığı günlerde dolaşımda bulunan 125 farklı sikkede kullanılmış sembolleri kaydedecek denli ileri görüşlüydü ve her birinin atıfta bulunduğu darphaneleri de saptamıştı.

Hint parası üzerinde Yunan ve Hint geleneklerinin süregiden etkilerine ek olarak, tümüyle farklı biçimde de görülse, Batılı atalardan türemiş İslami geleneğin katkısını da dikkate almamız gerekir. 1835'teki reformdan önce, Kuzey Hindistan'da dolaşımda bulunan sikkelerin çoğu, ister Babürlü hanlarınca, ister yerel prenslerce, isterse Fransız ya da İngiliz sahiplerce çıkartılsınlar, üzerlerindeki Farsça yazılarıyla esas olarak İslami örnekleri model almaktaydı. Moğol fatihler Cengiz Han ve Timur'un soyundan gelen Babürlüler, Kuzeybatı Hindistan'ı 6. yüzyılda istila etmişler ve beraberlerinde Fars dilini getirmişlerdi. Ancak bundan önce bile, Kuzey Hindistan İslam hükümdarlarının uyruğundaydı. Afganistan'ın Gurlu hükümdarı Muizzeddin Muhammed bin Sam (1173-1206), Kuzey Hindistan'ın tamamını İslami yönetim altına sokmuş ve yerli paraların üstüne nakşedilen Arapça tasarımlarla İslami bir sikke sistemi getirmişti.

186 Hindistan, yak. 1790.

Güney Asya sikke basımı üzerinde İslami geleneğin etkisi oldukça yaygındı. Geleneksel Hint desenleri, yalnızca Hindistan'ın iyice güneyinde ve Sri Lanka'da kullanılmayı sürdürdü, bunlar da Avrupalı emperyal güçlerin dolaşıma sürdüğü türlerle zaman içinde yer değiştirdi. Söz konusu güçler ve etki alanları şöyleydi: Hindistan'ın güneyinde Portekizliler, İngilizler, Hollandalılar, Fransızlar ve Danimarkalılar ve Sri Lanka'da da Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler. Hindistan'ın kalan kısımlarında Avrupalı güçlerin sikkeler üzerindeki nüfuzu daha zayıftı, varlığını göstermesi uzun zaman aldı ve Avrupalılar kendi sistemlerini yerel standartlara uydurmak zorunda kaldılar.

187 17. ya da 18. yüzyıla ait bir darp sahnesini gösteren Babürlü minyatürü. İki işçi geleneksel anlamda elle sikke darp etmekteler. Birisi oyma kalıbını tutarken diğeri elindeki çekiçle vurmaya hazırlanıyor. Darp edilen sikkeler yerde ve boş olanlar darp için bir tepside sıralarını beklemekte. Görevliler sikke keselerini tutar ya da sandığa koyarlarken iki memur da sikkelerin ağırlığını kontrol ediyor.

Portekizliler, 16. yüzyıl sonlarında Hindistan'da sikke ihraç eden ilk Avrupalılardı, ancak Babürlü sistemini benimsediler ve Batı Hindistan'daki Portekiz yerleşkesi için Avrupai tasarımlı gümüş rupi ve bakır paisa birimleri çıkarttılar: Bu tasarımlar, soyluluk armaları, taçlar ve krallarla azizlerin suretlerini içermekteydi. Portekizliler diğer yerleşimlerinde ve Sri Lanka'da da benzer sikkeler bastılar, ancak bunların söz konusu yerleşim dışında dolaşım amacı yoktu ve Hint sikkeciliği üzerinde pek küçük bir etkileri oldu. 17. yüzyılda İngilizler, taç, soyluluk armaları ve Doğu Hindistan Kumpanyası'nın simgesi gibi desenlerle Hint birimleri basarak aynı yolu izlemeyi denediler. Ancak bu sikkelerin dolaşımı oldukça sınırlı kaldı ve Hindistan, İngiliz hâkimiyetine girdikçe kumpanya açısından Babürlü tasarımlı sikkeler üretmek zorunlu hale geldi. Kumpanya tarafından bu Babürlü tarzı sikkelerin üretimi Prinsep'in reformlarına dek sürdürüldü. Örneğin, baba John Prinsep tarafından yapılan sikkeler, Babürlü Şah II. Alem (1759-

188 1781 yılında Kalküta'ya 35 km uzaklıktaki Falta'da, John Prinsep tarafından makine baskısı olarak üretilen, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası Bengal Müdürlüğü'nün yarım bakır anna'sı. Yazılar, sikkenin İmparator Şah II. Alem'in 22. yılında, 1195 (M.S. 1780/1781) tarihinde basıldığını belirtmektedir. Bu sikke, gümüş bir rupi'nin 1/32'sine ya da 160 deniz salyangozu kabuğuna denk bir değerde üretilmiştir, ancak yerel para birimi olarak deniz salyangozu kabuğu ile rekabet edemeyince, 1784 yılında üretimine son verilmiştir.

1806) adına basılmaktaydı. Babürlüler tarafından kurulan İslami geleneğin etkisi öylesine kapsayıcı ve kalıcıydı ki, İngilizler başarılı bir sikke sistemi yürütebilmek için kendilerini sisteme uydurmak zorunda kalmışlardır.

Para ve Devlet

Babürlü sisteminin toptan kabulü, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın sikke ihracı üzerinde hiçbir biçimde yetkili olmadığı anlamına gelmektedir. Modern devletlerin para basma yetkisi üzerindeki tekelin ifadesi olarak, madeni para ve banknotlarının üzerinde yer alacak tasarımları seçme özgürlüğüne sahip olmasına alışmış olan bizler için, bu durum şaşırtıcı görünebilir. Ancak 19. yüzyıl Hindistan'ındaki koşullar üç açıdan oldukça farklıydı.

Birincisi, Kumpanya'nın sikkeleri öyle egemen bir devletinkiler gibi değildi, özel girişimci bir tüccar tarafından üretiliyor ve İngiliz hükümeti tarafından bir ticaret şirketinin şubesi aracılığıyla Hindistan'da dolaşıma sokuluyorlardı. İkincisi, bu dönemde Babürlü İmparatorluğu'nun kendisi önemli ölçüde yabancı mülklere ve prensliklere bölünmüştü ve sikke üretimi artık yalnızca imparatorun kontrolünde değildi. Ancak yine de pek çok bölgede kabul görmesi için, zamanın Babürlü imparatoru Şah II. Alem'in adını taşımak zorundaydı. Pek çok farklı eyalet sikke basıyordu, ancak sikkenin genel kabul görebilmesi için Babürlü imparatorunun adının varlığı gerekli görülüyordu. Böylece, siyasi otorite ile sikke tasarımı arasındaki ilişki beklenenden oldukça farklıydı. Üçüncüsü, sikkenin dolaşı-

mı ve kullanımı Babürlü imparatorunda ya da gerçek ihraççısında değil, yerli sarrafların elindeydi. Bu önemli tacirler, sikkelerin alımında ve satımında uzmanlaşmışlardı ve neredeyse tüm ödemelerde paranın kullanılmasını düzenliyorlardı. 1780'de James Prinsep ilk kez sikkelerini ürettiğinde, yalnızca Bengal'de sayıları otuz ile kırk bin arasında değişen sarraf çalışmaktaydı. Büyük ödemeler yapılacağında, bunlardan, her bir sikke için basım yerini ve tarihini belirlemek, sikkenin türüne göre uygun indirim oranını saptamak ve sikke aşınmışsa daha yüksek bir indirim istemek üzere sikkeleri incelemeleri isteniyordu. Bir sarrafın sağladığı değerleme hizmeti olmaksızın sikkelerin dolaşımı olanaksızdı. Bu durum, James Prinsep reforma giriştiğinde belirtilen başlıca sorunlardan birisiydi. Şah II. Alem'in selefleri adına çıkartılmış eski sikkeler yalnızca yüksek ıskontoyla, genellikle yüzde 10'un üzerinde bir değer kaybıyla kullanılabilmekteydi.

John ve James Prinsep'in niyeti, para sistemi üzerindeki kontrolün yerli sarraflardan Kumpanya'ya aktarılmasıydı. Dahası, sarraflar, sikke hakkını yerel yöneticiden satın almak üzere prensliklerin yerel darphanelerine davet ediliyorlar ve üretilen sikkelerin çoğu bu kişilerden öteki tacirlerce komisyon karşılığı satın alınıyordu. Darphaneleri işleten tacirler çoğunlukla, piyasa güçlerine yanıt olarak ürettikleri rupi'lerin gümüş içeriğini ve ağırlık standardını değiştirme özgürlüğüne sahiptiler. Bu faaliyet, James Prinsep tarafından kayda geçirilen üç yüz rupi türünün çokluğunun temel nedenlerinden birisiydi.

16. yüzyılda Babürlü imparatorları sikke basmaya başladıklarında, sikke sisteminde devletin rolüne ilişkin farklı bir tutum uygulanmaktaydı. İslami hükümdarlar olarak sikke çıkartma hakkını siyasi otoritelerinin önemli bir simgesi gibi görmekteydiler. Geleneksel anlamda, yeni bir İslami hükümdarın tahta çıkışı iki olayla simgelenmekteydi: her Cuma namazının ardından adına okutulan hutbe ve adına basılan para, yani sikke. Para tasarlamanın siyasi çağrışımlarına yönelik İslami gelenek de, özünde 19. yüzyıl İngiltere'sininkiyle aynıydı. Buna uygun olarak James Prinsep'in 1835 tarihli yeni rupi sikkesi de ön yüzünde göze çar-

par biçimde İngiltere Kralı IV. William'ın portresini sergilemekteydi. 1840 yılındaki bir sonraki rupi'de ise onun yerini Kraliçe Victoria almıştı.

Para basma hakkı kavramına ilişkin geleneksel Hint tutumu ise, sikkelerin kendilerinde de görebileceğimiz gibi, belirgin biçimde farklıydı. Belli ki Hindistan'da sikkeler açısından, çıkartan otoritenin bilinmesi gerekli görülmüyordu. Bundan dolayı, Hindistan'da sikkeler İslam ve Batı geleneklerinde olduğu gibi devlet otoritesinin bir simgesi sayılmıyorlardı. Tersine, genelde sikke biriminin, devletin ya da hükümdarın otoritesinden çok, genel kabul görmüş bir örneğe benzerliğiyle güven uyandırması daha önemli gözükmektedir. Sikke tasarımına yönelik bu şaşırtıcı apolitik tutumun en iyi örnekleri, Kuzey Hindistan'ın 8. ila 10. yüzyıllar arasındaki sikkelerinde görülmektedir.

Bu dönemde Batı Hindistan'da hâkim sikke, Sasani Kralı Firuz'un (M.S. 459-484) gümüş İran drahmilerinden uyarlanmış tasarımıyla kaynağı belirsiz bir dramma idi. Sikkelerin ön yüzlerinde kralın başının kaba bir kopyası ile arka yüzlerinde aynı biçimde kaba bir Zerdüşt ateş sunağı bulunmaktaydı. Orijinal Farsça yazılar ise kopya edilmemişti ve dramma üzerinde bunları kimin bastırdığı da yer almıyordu. Yerel taş yazıtları, Gucerat'ın Çalukya krallarının bir darphanesinin bulunduğu ve bundan dolayı da

189-191 M.S. 459-484 yıllarında, İran'ın Sasani İmparatoru Firuz'un gümüş drahmisi. Alttakiler ise Firuz'un portresinin stilize kopyaları olan iki Hintli taklidi. 7. ila 8. yüzyıllarda Gucerat'ta hüküm sürmüş Çalukya krallarının dramma'sında (*soldaki*) hiçbir yazı bulunmazken, 8. yüzyılda Orta Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş Pratihara krallarının dramma'smda (*sağdaki*), Nagari alfabesiyle, Hindu tanrısı Vişnu'nun yüceltici unvanı "Sri Vighara" yazısı yer almaktadır. Firuz sikkelerini Hindistan'a esasen Hunlar getirmiştir. Batı Hindistan'ın yerli hükümdarları 13. yüzyıla kadar hâlâ stilize Firuz portresi tasarımlı sikkeler üretmekteydiler.

muhtemelen sikkeleri onun çıkarttığına ilişkin kanıtlar sunmaktadır, ancak belli ki sikkelerinin üzerinde kendilerini tanımlamaya ilgi duymuyorlardı.

Orta Kuzey Hindistan'da hüküm süren ve Çalukyaların kuzeydoğu komşuları olan Pratihara krallarının para bastıkları taş yazmalarından da bilinmektedir. Modern araştırmalar onların sikkelerinin de Sasani Firuz taklidinin bir başka uyarlaması olduğunu ortaya koyuyor. Bu sikkeler Batı Hindistan uyarlamalarından açıkça ayırt edilebilmektedirler, çünkü yalnızca Pratihara Krallığı'nda bulunmuşlardır ve çünkü sikke üzerindeki yazılarda krallarınkinden ziyade Hint tanrılarının adları geçmektedir.

Daha da doğuya doğru, Bihar ve Bengal bölgelerinde, Hindistan'ın en tanınmış hanedanlarından birisi olan Palalar hüküm sürmüşlerdir. Burası sanat ve dinin geliştiği zengin bir bölgeydi, ancak bugüne değin kralları tarafından bastırılmış hiçbir sikkeye rastlanmamıştır. Görünüşe göre Pala kralları 7. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar sikkesiz idare etmişlerdir. Bu dönemin taş yazıtlarında sıklıkla çeşitli miktarlarda paradan söz edildiğine bakarak, para kullanma olanağından haberdar olduklarını söyleyebiliyoruz ve batı sınırlarındaki Pratihara toprakları ile doğuda Burma sınırındaki krallıklarda sikke kullanılmaktaydı, ancak onlar yine de kendilerini sikke basmaktan alıkoymuşlardır. Kendileri için sikkeden daha iyi bir para sistemi bulmuşlardı, göründüğü kadarıyla ödemelerde altın tozu ve deniz salyangozu kabukları (Hindi dilinde *kauri*) kullanılmaktaydı.

1205 yılında, Muizzeddin Muhammed Guri komutasındaki İslam istilası, altın ve gümüşü bölgeye geri getirdi. Doğudaki İslami ardılları, geleneklerine uygun biçimde, Arapça adlarının yer aldığı sikkeler basmayı sürdürdüler, ancak bozuk para anlamında deniz kabuğu kullanımına ilişkin yerel âdet ortadan kalkmadı. Bölgede düşük değerli bakır sikke basımı enderdi ve James Prinsep'in 1780 sikkeleri zamanında bile deniz kabuğu kullanımı hâlâ yaygındı. Kalküta idaresince dağıtılan, yeni sikkenin çıkartıldığını duyuran ilanda, değerler, 5.120 deniz kabuğunun bir rupi'ye eşit olduğu belirtilerek deniz kabuğu cinsinden de verilmiştir.

Ortaçağ'a gelindiğinde, gerek İslami sikke hakkı, gerekse kraliyete ait bir ayrıcalık gibi görülen Avrupai sikke kavramı, Hindistan uygulamasına yabancıydı. Devlet ve sikke basımı arasındaki ilişkiye değinen tek eski Hint metni *Arthaşastra*'da gördüğümüz gibi, daha önceki yüzyıllarda durum tümden farklıydı. *Arthaşastra*, Çandragupta Maurya'nın başveziri ve Aşoka'nın (M.Ö. yak. 310-285) büyükbabası olan Kautilya'ya atfedilen, devlet idaresi üzerine bir kılavuzdur, ancak muhtemelen birkaç yüzyıl sonra derlenmiştir. Bununla birlikte eski Hindistan'daki siyasi tutumlara ilişkin paha biçilmez bir kaynaktır. Bıraktığı izlenim, bu dönemde kralların kendi çıkarları açısından sikkelere ve para sistemlerine derin bir ilgi gösterdikleridir.

Arthaşastra'nın yazarı tarafından para, devletin istikrarlı bir hükümet kurmak için gelirini güvenceye aldığı bir araç olarak görülmektedir. Kralın, birisi sikkelerin resmi ağırlık ve kalite standartlarına uygun üretilmelerini denetleyen, diğeri ise sikkelerin düzenli kullanılmasını sağlayan iki ayrı memuru bulunduğu anlaşılıyor. İkinci memur, bir ücret karşılığında başkalarına da sikke yapma izni verebilmekteydi. Sikkenin değinilen işlevleri ticarette kullanım ve kraliyet geliridir ve metin, bu memurların görevinin kral için güvenli bir gelir sağlanması olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Gelirden anlaşılan, devlet görevlilerinin tekelinde yönetilen ticaretten sağlanan kârlar ile yabancı tacirler tarafından ödenen ücret ve gelirlerdir. Kraliyet geliri ticaret kazancını, toprak vergisini ve cezaları da kapsıyor olsa gerekir. *Arthaşastra*'ya göre kral, devleti ancak, ordusu, memurları ve hazinesi aracılığıyla kontrol ederse hüküm sürebilir. Bunu da ancak hazinesi dolu olduğunda gerçekleştirebilir, ki ordusuna ve memurlarına ödeme yapabilsin. Başkomutandan ve başvezirden casuslara ve hizmetkârlara kadar, her bir askerin ve görevlinin maaşı kayda bağlanmıştır ve kralın memurlarından her birisi, hazine gelirlerinin azalmasına yol açacak eylemde bulunanlara ceza kesmeye yetkilidir. "Gelirlerini ve giderlerini bu anlamda gözettiğinde hazine ve ordudan kaynaklanan bir felakete uğramaz". (*Arthaşastra*, 5.4.45)

Paranın devlet açısından güçlü ve istikrarlı bir hükümeti sağlama aracı olduğuna ilişkin bu görüş, *Arthaşastra*'nın yazarına göre ahlaki anlamda doğrudur ve kendi fikirlerini, devlet adamlığına daha ticari yaklaşan bir öğretmenin fikirleriyle çarpıştırır:

> Paraşara'nın izleyicileri, "Mülkiyete saldırı ile fiziksel yaralama arasında, daha kötü olanı birincisidir", derler. "Ruhsal iyilik ve zevklerin kökeni paradır ve dünya paraya bağımlıdır. Ona zarar verilmesi en büyük günahtır."
>
> "Hayır," der Kautilya, "oldukça yüklü bir para karşılığında bile hiç kimse yaşamından vazgeçmez."
>
> *Arthaşastra*, 8.3.30-35

192 Hintli ideal kral, *Çakravarti*'yi ulusal refahın kaynağı rolünde, göklerden sikke yağmasını sağlarken gösteren rölyef. Kralın sağındaki sikkeler, değişik biçimli damga sikkeleri temsil etmek üzere, bir kare, bir yuvarlak ve bir üçgenden oluşmaktadır. Bu panel, Güney Hindistan'da M.S. 2. yüzyıla ait bir Budist anıtı olan Amaravati stupasından getirilmiştir.

193-5 M.Ö. 1. yüzyılda Pencap'ın Yunan kralı II. Apollodotus'un gümüş drahmisi ve Hint-Grek tasarımını taklit eden iki Hint dramma'sı. Batı Hindistan'ın Saka Satrapı Civadaman'ın M.S. 197-198 tarihli dramma'sı (*soldaki*); Yunan yazısına benzerliğini koruyor, ancak herhangi bir anlama sahip değildir. Hindistan'ın 376-414 yıllarındaki Gupta Kralı II. Çandragupta'nın dramma'sı (*sağdaki*); Yunan orijinalinin satraplık uyarlamasının basit bir taklididir. M.S. 18. yüzyılda Pencap'taki bazı yerli krallar tarafından hâlâ bu türden portre kullanan sikkeler yapılmaktaydı.

Paraya yönelik bu anlayış, tebaasına refah getirebilmesi için, iyi bir kralın önce kendisinin refah içinde olması gerekir biçimindeki kadim Hint anlayışıyla oldukça yakından ilişkilidir. Günümüzde British Museum'da bulunan, Amaravati'deki bir Budist tapınağından alınma kabartmalı rölyef (M.S. 1. ya da 2. yüzyıl), kral ve para arasındaki ilişkiye yönelik aynı anlayışı göstermektedir: Kabartmada yüce bir kral, ideal dünya lideri *Çakravarti* uyruklarına sikke saçarken görülmektedir.

Bu ilişki *Arthaşastra*'nın yazıldığı varsayılan dönemde üretilen damga sikkelerde belirgin değildir. Bununla birlikte sonradan, sikkeler üzerinde soyluların portrelerinin yer aldığı Yunan uygulaması, Batı Hindistan'daki Kşatrapalar ve Satavahaalar tarafından kendi dramma sikkelerinde (M.S. 1. ila 4. yüzyıllar) taklit edilmiştir. Geleneksel sembolik tasarımlı sikkelerinde, Yunan uygulamasındaki soyluların isim ve unvanlarını belirten kenar yazıları da uyarlanmıştır. Batı Hindistan'ı işgal eden ve Kşatrapalar'ın elinden alan Kuzey Hindistan'ın Gupta kralları (M.S. 4. ila 6. yüzyıllar) da, Kşatrapalar'ın sikkelerinin model alındığı, stilize portrelere sahip Yunan tarzı dramma sikkeleri çıkartmışlardır. Kendi topraklarında da kraliyet sikkelerinde Greko-Romen izleri taşıyan sikkeler basmışlardır. Altın sikkeleri, kuzeybatının Kuşan krallarınınkileri model almış ve kralı değişik pozisyonlarda, ancak hep *Çakravarti* olarak gösteren ve resimle uyumlu yazıların yer aldığı, o güne dek varlığını sürdürebilmiş eski Hint sanatındaki Hint krallarının ideal görüntülerini sergilemişlerdir. Bir sikkede kralın yeri-

196 Hindistan'ın Gupta Kralı Samudragupta'nın (yak. 335-370) altın dinarı; kralı bir kaplanı öldürürken gösteriyor. Bu görüntü kralın mutlak güçlü bir *Çakravarti* olduğunu yansıtmaktadır ve yazı da onun, "bir kaplan gibi yürekli" olduğunu belirtmektedir.

ni, *Çakravarti* statüsünü kazanmayı hedefleyen Hint krallarınca sembolik olarak kurban edilen, kazığa bağlanmış at almıştır. Bu sikkelerde yer alan ikonografi, eski Hindistan'daki para ve sikke basımına ilişkin değerlendirmemize bir başka unsuru, dinin önemini taşımaktadır.

197 Samudragupta'nın kazığa bağlanmış bir atı gösteren altın dinarı. Gupta kralları, kendilerini *Çakravarti* olarak nitelendiren eski bir Hindu ayinini yeniden canlandırmışlardır. Bir at bir yıl boyunca başıboş gezinmesi için salıverilmektedir. Her nereye giderse orası kralın egemenlik alanı sayılmaktadır. Yılın sonunda at kurban edilmektedir. Töreni yöneten Brahman rahiplerine ayin ödemesi olarak *dakşina*, yani altın, muhtemelen de buna benzer sikkeler verilmektedir. Sanskritçe yazı da, Samudragupta'nın *Çakravarti* statüsüne göndermede bulunur: "Kralların kralı, karşı konulmaz yiğit, yeryüzünü koruyarak cenneti kazanan."

198 Pencap (modern Pakistan), Manikyala'daki bir Budist tapınağı, M.S. 1. yüzyıl sonlarına ait Sonola Pind stupasından alınan, adak peyi ve dört bakır sikke. Bir stupa biçimindeki kutsal emanet mahfazasının içinde, ağzında tıpasıyla küçük kristal bir şişe, üstü yazılı bir altın levha, dört değerli boncuk, bir gümüş sikke ve bakır bir yüzük bulunmaktadır. Bu nesneler, bu örnekteki ufak bir kemik parçası gibi kutsal emanetlerle birlikte gömülmekteydiler.

199 Ayaklarını sikke keseleri üzerine koymuş Budist tanrıları Pancika ve Hariti'nin rölyefi. Pancika'nın omuzu üzerinden bir görevli bir başka sikke kesesi sunmakta. Heykel, Taht-i Bahi'deki (modern Pakistan'da) M.S. 2. ila 3. yüzyıla ait bir Budist stupasının parçasıdır. Bu bölgede yaşayan Yunanlar, bu tanrıları ticaret tanrısı Hermes ve talihin tanrıçası Tykhe olarak tanırlarken, Kuşan sikkeleri üzerinde kraliyetin iyi talihinin Zerdüşti tanrıları Pharro ve Ardoçşo adıyla yer almaktadırlar.

Para ve Din

Gupta altın sikkelerinin temel varoluş nedenlerinden birisinin, kralların *Çakravarti* rolleriyle bağlantılı olarak dinsel ayinlerini gerçekleştirebilmelerini sağlamak olduğu düşünülmektedir. Bir Hint hükümdarı, dünya hükümdarı kimliğini ortaya koymaya

yönelik, at kurban edilmesi ve diğer ayinlerin gerçekleştirilmesi için törenleri yönetecek Brahman rahiplerine yüksek tutarlı ödemeler yapmak zorundaydı. Hindu dininin geleneksel metinleri olan kutsal *Veda*'larda rahiplere altınla ödeme yapıldığı belirtilmektedir. Altın sikkelerin arkasındaki tek neden belki bu değildir, ancak tebaalarının rahatı için sikke basmadıkları da açıktır. Kuzey Hindistan'da günlük kullanıma yönelik sikke yapımı için pek çaba harcanmamıştır; bakır sikkeler, pek yaygın olmayan altın basımlardan da azdır.

Veda metinlerinde rahiplere ödenen altının tarifleri, Hindistan'daki madeni paraya ilk göndermelerdir ve paranın ortaya çıkış gerekçesinin ticari ya da siyasi olmaktan çok dinsel ve sosyal bir olgu olması da dikkat çekicidir. Bu yazmaların, M.S. 1. yüzyıla dek yalnızca ağızdan nakil yoluyla gelebildiklerinden, asıl tarihleri belirsizdir; ancak genel olarak, İran'ın kıyaslanabilir metinler külliyatı *Avesta* gibi, M.Ö. 2. yüzyıl sonlarından 1. yüzyıla kadarki dönemde oluşturuldukları düşünülmektedir.

Veda metinlerinde değinilen altının ya formu belirtilmemiştir ya da *nişka* denilen bir boyun süsü biçimindedir. Ozan rahiplere yapılan tipik ödemeler 100 ila 40.000 nişka'yı bulmaktadır. *Veda*'larda ve *Manu'nun Kanunları* gibi sonraki hukuki metinlerde, *Avesta*'ya ve erken dönem Yunan ve Roma metinlerine koşut bir gelenek olan sığır sürüsüyle ödeme ya da değer biçmeye de yer verilmektedir. Rahiplerin ödemeleri, sığır ya da hem nişka hem sığır ile yapılabilmekteydi. Bu tür uygulamalar arkeolojik bulgularla doğrulanamamaktadır ve metinler de, Kuzey Hindistan'da günümüze kalan tarih öncesi döneme ait birkaç parça altın mücevher örneği içinden bunları seçmemizi sağlayacak şekilde, nişka'nın biçimine dair yeterince kesin bir tarif vermemektedir.

Altın bir para birimi olarak nişka, tarihsel dönemde kullanılmayı sürdürmüş ve *Cataka*'larla birlikte *nikkha* adıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dinsel metinler M.Ö. 4. yüzyıldan 1. yüzyıla kadarki dönemde oluşmuşlardır ve Buda'nın önceki yaşamlarına ilişkin efsaneleri hikâye etmektedirler. Nikkha'nın öğretmen ücretlerinin ve fidyelerin ödenmesinde kullanıldığı, ticari işlemlerde ise kullanılma-

dığı sanılmaktadır. Bu, belki de, eski Hindistan'da parasal kullanımın tam gerçekliğinden çok, metinlerin kendi önyargılarını yansıtmasındandır. Bununla birlikte, Hint toplumunda paranın işlevine, özellikle de din ve sosyal yükümlülük bağlarına yönelik tutumların belirlenmesinde, ekonomi dışı kültürel etkenlerin gerçek önemini açığa vurmaktadır.

Para ve Piyasa

Cataka'larda parasal ödemelere değinme vesilelerinin çoğunluğu dinsel ya da sosyal ödemelere ilişkindir. Bununla birlikte, tüketim malı alışverişine ilişkin, M.S. 2. yüzyıldan başlayarak piyasa işlemlerinin normal görüldüğünü düşündürten yirmi civarında atıf da bulunmaktadır. Eski Hindistan'da din ile piyasanın ilişkisi nasıldı? M.S. 1. yüzyılda Batı Hindistan'daki Kşatrapa bölgesinden bir hikâye, bu konuda bazı kanıtlar ortaya koymaktadır. Nasik'deki iki taş yazıtta, Kşatrapa Kralı Nahapana'nın (yak. M.S. 40-78) damadı Rsabhadatta'nın, bir rahipler topluluğuna bir mağara verdiği ve 4.000 karşapana karşılığında bir tarla satın aldığı, böylelikle buradan alınacak ürünün topluluğu doyurmasını amaçladığı kaydedilmektedir. Onlar yararına ayrıca 2.000 karşapana da bağışta bulunmuştur. Bu para, rahiplere giysi alınması için aylık yüzde 1 faiz ödeyecek Govardhana kentinin dokumacılar loncasına yatırılmıştır. Bu hikâye belki de, eski Hindistan'da din ile paranın, örneğin İslam ya da Hıristiyan dünyasındakine göre çok daha sorunsuz bir ilişkiye sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bu yazıtlardan birisi, Rsabhadatta'nın rahiplere, cenkten sonra törensel arınması karşılığında 3.000 baş sığır ödediğini de kaydetmektedir. Sığır ödemelerinin varlığını sürdürmesi, eski Hint hükümdarlarının *Veda* metinlerinde kaydedilen eski gelenekleri yaşatma konusundaki hevesleri nedeniyle şaşırtıcı değildir. Hindistan'da hâlâ, dinsel törenleri gerçekleştiren rahiplere ücret ödemesinde kullanılan *dakşina* kavramı aslen "soldaki bir sığır" anlamına gelmektedir ve bu da rahip için bir yana ayrılan sığır demektir.

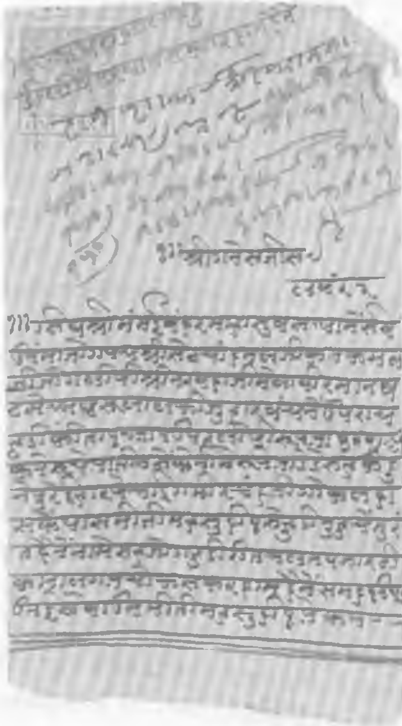
Cataka'larda değinilen alım ve satım hesaplarıyla Rsabhadatta tarafından yapılan karmaşık mevduat ve faiz düzenlemesi, eski Hindistan'da başlıca ticari işlemlerin para ile yönetilebildiğini göstermektedir. Gelişen karmaşık para uygulaması üzerinde ticaretin de etkisi olmuştur. Örneğin, *Cullaka-Setthi Cataka* hikâyesi, paranın toplumun her katmanına girme derecesini gözler önüne sermekte ve bu türden çeşitli ödeme biçimleriyle birlikte parasal ödemelere ilişkin faaliyetleri akla getirmektedir. Söz konusu hikâye, paçavralar içindeki genç bir adamın nasıl servete kavuştuğunu anlatır. Önce, bulduğu ölü fareyi, onunla kedisini besleyen bir hancıya bir bakır sikke karşılığında satar. Sikkeyi melas satın almak için kullanır ve çiçek toplayıcılara çiçek karşılığında tatlandırılmış su satar; ardından çiçekleri satar ve 8 karşapana'sı oluncaya dek bu işi tekrarlar. Bir sonraki girişimi, melas verdiği çocuklara yakacak odun toplatmak ve bu odunu bir çömlekçiye 16 karşapana ve birkaç çömlek karşılığında satmak olur. Ardından su satma işine geri döner, bu kez ot biçicilere su satar; karşılığını yem niyetine bir at tacirine 1.000 karşapana'ya sattığı ot demetleriyle öderler. Artık ticari faaliyetleri büyük ölçektedir ve 8 karşapana karşılığında kiraladığı arabayla, yeni gelen bir geminin yükünü kredi kullanarak satın aldığı limana gider. Her zamanki tacirler yükü almaya geldiklerinde karşılarında genç adamı bulurlar ve böylelikle servetini 200.000 karşapana'ya yükseltir.

Cataka'larda, bu meselin bizzat Buda tarafından anlatıldığı bildirilmekte ve genç adamın davranışlarının açıkça onaylandığı görülmektedir: "Açıkgöz ve yetenekli bir kimse, alçakgönüllü bir başlangıç ve küçük bir sermaye ile servete kavuşur." Bununla birlikte Budizm'de paraya ve servete yönelik tavırlarda çeşitlilik vardı. Başlangıç döneminde manastır cemaatine öğretileri kapsayan, Budist öğretiler metni *Vinaya*'da, topluluğun herhangi bir üyesinin çeyrek karşapana'nın üstünde altın ve gümüşe sahip olması ağır biçimde mahkûm edilmekteydi.

Bunun sonucunda Buda'nın hikâyesinden ders çıkartanlar, bir başka Hint dininin izleyicileri oldular. Buda'nın çağdaşı Mahavira'nın izleyicileri olan Caynacılar, Hindistan'ın bankerleri rolünü üstlen-

diler. 12. yüzyıldan başlayarak, zengin Caynacı bankerlerin serüvenlerini işitmeye başlarız. Borç para vermek kadar para değiş-tokuşunda da uzmandılar ve Prinsep'lerin zamanındaki para denetçisi sarraflarınkine benzer bir rol de oynadılar. 14. yüzyılda Delhi sultanları, uzak bölgelerdeki ordularının ödemelerini gerçekleştirmek için Caynacı bankerlere bel bağlamışlardı. Thakkura Pheru adındaki Caynacı bir banker, üç sultanın zamanında baş darphaneci olarak görevlendirilmişti. Hindistan'da 1318 yılında dolaşımda bulunan tüm sikkelerin değerlerine ilişkin kayıtları, günümüze dek korunmuştur.

Babürlülerin başlangıç döneminde yaşamış bir Caynacı banker olan Banarasi Das'ın (doğumu 1586) biyografisi, Thakkura Pheru'nun derlediği türden bilgilerin nasıl kullanıldığını göstermekte-

200 19. yüzyıl sonlarında Bombaylı bir tüccar tarafından düzenlenen, 300 rupi ödenmesi talebini içeren bir hundi (yerel bir poliçe); poliçenin üzerinde, Kraliçe Victoria'nın bir anna (rupi'nin on altıda biri) tutarındaki damga vergisi mührü basılıdır.

dir. Sekiz kardeşten birisi olan Banarasi Das, "altın ve gümüş gibi değerli metallerin saflık oranını belirleme sanatını" öğrenmesi için okula gönderilir. "İyi sikkeleri kötülerinden ayırt etme becerisine sahip olur ve borç para verme konusundaki aile işi adına poliçe düzenlemekte yetkinleşir." Banarasi Das bize, babasının parasını yeraltında sakladığını ve aile işine girecek yaşa geldiğinde babasının kendisine, *hundi* adıyla bilinen ve başka bir kentte borç para alıp ticarete girmesini sağlayacak 200 rupi'lik bir poliçe verdiğini de anlatmaktadır. Bir kentte yaşayan bir bankerin uzak bir kentteki bir başka bankerden hundi'nin hamiline para ödemesini rica etmesi, oldukça kibar bir istektir.

Modern bankacılıkta pek çok ticari işlem için çeşitli alternatifler bulunmasına karşın, Avrupa bankacılığındaki poliçeler gibi, Hindistan'da hundi günümüzde de kullanılmaktadır. Yerli bankacılık gelenekleri, güçlü aile bağlarının işlerle ilişkisini halen sürdürecek biçimde korunmuştur.

19. yüzyıl başlarında hundi'ler yaygın biçimde kullanılsalar da, bir süre sonra onların yerini, banka parasının en yaygın kullanılan biçimi olan, Bengal Bankası'nın ve ondan önceki Kalküta Bankası'nın çıkarttığı İngiliz tipi banknotlar almıştır. 1806'dan 1815'e kadar, 20 milyon rupi'den fazlasına eşdeğer banknot basmışlardır. 1861 yılında sömürge hükümetinin para basma rolünü üstlenmesine değin, banknot çıkartma işlemine öteki Avrupalı bankalar da katılmışlardır.

Hint Parasal Sistemlerinin Yayılması

Hindistan'da paranın tarihini biçimlendiren güçlü ve birleştirici gelenekler, Hint para sistemini sınırların ötesine taşımıştır. Kuzeyde Hint tarzı sikke basımı Orta Asya'ya taşınmıştır. Kuzeybatıdaki Yunan ve göçebe hâkimiyeti döneminde, şimdiki Afganistan ve onun kuzeydeki komşularının yer aldığı bölgeler coğrafi bir birliğe sahipti. Örneğin, Özbekistan ve Çin'deki ören yerlerinde yapılan kazılarda Kuşan sikkeleri bulunmuştur. Ticaret de Kuşan sikkelerini İran, Irak ve Etiyopya gibi uzak ülkelere götürmüştür.

Güneydoğu Asya'da İngot Birimi

Gümüş İngotlar

Güneydoğu Asya'nın anakarasında, 7. ve 8. yüzyıllarda Hindistan tarafından basılan sikkeler ve bunların kullanımı, 11. yüzyıl itibariyle ortadan kalkmıştır. 11. yüzyıldan 13. yüzyıla dek anakaraya egemen olan Burma ve Tay halkları, bölgeye gümüş ingotların kullanımına dayalı yeni bir parasal sistem getirmişlerdir.

Burma

Avrupalı gezgin ve tacirlerin, tüccarlar tarafından dökülen ve ödemelerde kraliyet buyruğuyla düzenlenmiş standartlara uygun biçimde tartılan ingotların kullanıldığından söz etmeye başladıkları 7. yüzyıldan önce, Burmalılar tarafından kullanılan ingot türlerine ilişkin, elyazmaları dışında fazlaca kanıt yoktur.

201a Kuzey Burma'dan salyangoz kabuğu biçimli gümüş ingot, 19. yüzyıl.

201b (*aşağıda solda*) Burma'dan çiçek biçimli gümüş ingot, 18. yüzyıl. Bir İngiliz gezgini olan Alexander Hamilton'a (1688-1723) göre çiçek biçimli gümüş, Pegu kentinin birimiydi ve kraldan aldıkları yetki belgesiyle tüccarlar tarafından yapılmaktaydı.

201c Mitolojik bir aslan biçiminde bronzdan yapılma resmi ağırlık, 18. yüzyıl. Her bir ağırlığın tabanına çiçek biçimli kraliyet işareti basılırdı (J. Cribb).

Tayland

Tay halkı tarafından, üç farklı tür gümüş ingot para yerine kullanılmaktaydı. İngotlar üzerinde, normalde düzenlemelerinden sorumlu otoriteyi belirten damgalar bulunmaktaydı. Tümü de çubuk biçimindeydi, ancak farklı bölgelere göre özel şekillere bürünebilmekteydi: Laos'ta yassı bir çubuk, Kuzey Tayland'da halka olarak bükülmüş bir form ve Güney Tayland'da ise küre biçiminde bükülmüş ingotlara rastlanıyordu. Küre biçimli ingotlar sikke gibi kullanılmaktaydı.

201d Laos'dan gümüş çubuk, 18. yüzyıl.

201e Kuzey Tayland kenti Chiang Mai'nin gümüş halkası, 16. yüzyıl.

201f Güney Tayland kenti Sukhotai'nin gümüş mermi sikkesi, 16. yüzyıl.

201g Bangkok'daki Lifa kumarhanesi tarafından çıkartılan, 1 gümüş salung değerindeki porselen jeton, 19. yüzyıl ortası. Bangkok'taki Çin kumarhanelerinde top biçimli sikkeleri kullanmanın sıkıntı vermesi, Çin'de yapılan seramik jetonların ortaya çıkışına yol açmıştır.

Teneke İngotlar

Malay Yarımadası'ndaki Çince metinler, 15. yüzyılda para niyetine teneke ingotların kullanıldığını bildirmektedirler. Günümüze kalan ingotların çoğu hayvan biçimindedir. Pahang Sultanlığı'nda piramit biçimli ingotlar popüler hale gelmiş ve 19. yüzyılda bunların uyarlamaları sikke olarak dolaşıma sürülmüştür. Bu sikkeler ingot biçimine sahiptiler, ancak çukurlukları nedeniyle "teneke şapka parası" unvanını kazanmışlardı.

201h Timsah biçimli teneke ingot, Pahang, 18. yüzyıl.

201i Horoz biçimli teneke ingot, Pahang, 18. yüzyıl.

201j 1890 civarında çıkartılmış, 4 sent değerinde, şapka biçimli teneke ingot, Pahang Sultanlığı.

202 8. yüzyılda Orta Burma'daki Şrikşetra'nın Pyu Krallığı'nın gümüş tanka'sı. Arkasında Hindu tanrıçası Şri'yi temsil eden Hint *Şrivasta* arması vardır. Sikkenin üzerinde Hindu tanrısı Şiva'yı temsil eden bir dağ bulunmakta ve yanında tanrı Vişnu'nun sedefli deniz kabuğu, tanrı İndra'nın yıldırımı, gökyüzünü simgeleyen güneş ve ayla okyanusu simgeleyen dalgalı çizgi yer almaktadır. *Şrivasta* armalı gümüş sikkeler, Güneydoğu Bengal'den Tayland'a çeşitli krallıklarca bastırılmış ve 10. yüzyıla dek Kamboçya ve Vietnam gibi daha da doğuya yayılmıştır.

203 9. yüzyılda Orta Tayland'daki Dvaravati'nin Mon Krallığı'na ait gümüş tanka (ağırlığı azaltılmış). Arkası, İndra'nın yıldırımını içeren bir *Şrivasta* armasını gösteriyor, yanında krallığı simgeleyen fil üvendiresi ile sineklik yer alıyor.

Çinli yazarların bildirdiğine göre, Tibet'te 15. yüzyıldan başlayarak gümüş ingotların kullanıldığı görülmektedir, ancak Nepal'den giren Hint basımı sikkelerin kopyalandığı 16. yüzyıla kadar, sikke kullanımı söz konusu değildir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında İngiliz Hint rupi'si, Tibet'te ve komşusu olan Batı Çin bölgesinde oldukça popüler hale gelmiş, bu durum Sichuan'daki Chengdu darphanesini, Tibet sınırı ötesine yapılacak ticaret için taklit rupi'ler üretmeye yöneltmiştir. İngiliz Hint rupi'si, Çin'in Yunnan eyaleti ile güneydeki komşusu Burma'da da dolaşmaya başlamıştır.

Burma, Hint tarzı sikkelerin yabancısı değildir ve Burma kralı 1796'da Kalküta darphanesine, kendisi adına rupi ölçüsünde sikke basımı ve kendi üretimlerini sürdürmeleri açısından bazı sikke makine aksamları ısmarlamıştı. Bu sikkelerin tasarımları, en az bin yıl önce 7. yüzyılda Burma'da basılan ve Bengal'in düşük ayarlı altın sikkelerini model alan erken dönem sikkesinden kopyalandıklarından, eski Hint tarzı sikkeleri anımsatmaktaydılar. Burma'nın zengin gümüş kaynakları vardı ve Hint tarzı-

nın kullanımına uygun olarak, gümüş sikkeler Burma'dan, Tayland'a, Kamboçya'ya ve Güney Vietnam'a, Hint dini ve kültürünün benimsendiği her yere yayıldı. Burma ve Tayland'ın, Güneybatı Çin'in kendi parasal sistemlerini de ithal eden göçmen halkları tarafından istila edildiği 11. yüzyıla dek, Güneydoğu Asya'da Hint sikkeciliği geleneği egemendi. Hint altın ve gümüş sikke basımı geleneği, 9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar bugünkü Endonezya'nın bulunduğu bölgeye ve Filipinler'e de yayılmıştır. Cava'daki taş yazıtlar, bu döneme ait, dinsel armağanlar ve toprak alımları gibi Hint parasal kavramlarını kullanan parasal işlemlere ilişkin sayısız kanıt sunmaktadır.

Modern dönemde Hint geleneğinin çevre bölgelerdeki etkisi eşit oranda güçlüdür. Rupi'nin başarısı, özellikle de Prinsep'in 1835 reformunu izleyen standardizasyondan sonra diğer pek çok bölgeyi, bu Hint birimini dolaşıma sokmaya itmiştir. 18. yüzyılda rupi Burma, Afganistan ve Endonezya'da da çıkartılmaya başlanmıştı bile. Daha batıda rupi, Basra Körfezi ve Güney Arabistan'ın (Umman ve Aden) standart para birimi haline geldi. İngilizlerin emperyalist genişlemesi Doğu Afrika'yı parça parça imparatorluğa kazandırdıkça (bkz. Resim 303), rupi'ler, 1888'de Mombasa için basılan bir rupi sikkesiyle Somali ve İngiliz Doğu Afrika'sında da kullanılmaya başlamış ve rupi iyice güneydeki Natal'de (Güney Afrika'da) standart para birimi olarak benimsenmiştir. İtalyan Somali'si ve Alman Doğu Afrika'sı da kendi rupi'lerini çıkartmışlar ve Portekiz Mozambik'i, İngiliz rupi'lerini yerel kullanım için damgalamıştır.

Değerlendirme

Yaşadığımız yüzyılın ilk yılları boyunca, Batılı emperyalist güçler tarafından benimsenmesinin bir sonucu olarak Hint sikke sistemi, Hint Okyanusu'na sınırı olan tüm topraklarda en yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak bu, Hint parasal tarihinde derin etkiler yaratmış olan, Hint parası üzerindeki uzun Batı etkisinin en sonuncusuydu. Hindistan'ın işgale ve kültürel etkilere duyarlılığı-

na karşın, hem sikkelerin kendileri hem de parasal uygulamaların ele aldığımız diğer yönleri açısından, özellikle de İslam dünyası ve Çin'deki komşularıyla kıyaslandığında, geleneklerinin ayırt ediciliği ortadadır. Şimdi, para ve sikke konusundaki uzun ve bağımsız geleneğini ele almak için Çin'e dönüyoruz.

VI
Çin ve Doğu

Sordular, "Niye ölmen gerekiyor?" Yanıtladı, "Ölümüm gökler tarafından alnıma yazılmış, ama Lu Jin tarafından aldatıldım. Bundan önce, fiyatını ipek üzerinden mi yoksa gümüş üzerinden mi belirleyelim diye, öküzün fiyatı üzerinde pazarlık ediyorduk.

Yuan Haowen, (1190-1257), Accounts of Yijian

Ortasında kare bir deliğin bulunduğu ufak, yuvarlak bronz sikkeler ilk bakışta Doğu Asya sikkeleri olarak tanınır. Bu sikke basımı geleneğinin temel tasarımı, M.Ö. 4. yüzyılda Çin'de ortaya çıkmış ve Çin'den Orta Asya'ya, Japonya'ya, Kore'ye, Vietnam ve Güneydoğu Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada tanıdık bir para biçimi haline gelmiştir. Bu sikkelerden oluşan gömüler, ticaretle bağlantılarını gösterir biçimde Ortadoğu'da, Güney Asya'da, Avustralya ve Afrika'da da bulunmaktadır. Bu biçimde üretilen sikkelerin en sonuncuları, kare deliğin yerinde resimsel imgelerin yer aldığı, dökümden ziyade darp edilmiş ve daha Batılı bir tarzın benimsendiği 20. yüzyıl başlarının tarihini taşımaktadır. Günümüzde dolaşımda bulunan Doğu Asya madeni paraları bütün dünyada görülen modern madeni paralara benzemektedir,

Doğu Asya'da Bronz Paranın Gelişimi

I. Evre: Sikke, M.S. 7. yüzyıl sonları ya da 6. yüzyıl başlarında, Zhou [Cou] hanedanından krallar tarafından icat edildiğinde, Çin birkaç bağımsız devletten oluşuyordu. Zorluklarla geçen Savaşan Devletler döneminde (M.Ö. 475-221), bütün devletler bıçak ya da kürek, deniz salyangoz kabuğu taklidi ya da ortasında deliği olan yuvarlak diskler biçiminde kendi paralarını çıkarmaktaydılar. Gelişmenin sonraki üç ana aşamasının üçü de, Qin [Çin], Han ve Tang hanedanlarını birleştiren bir imparatorluk üzerindeki güçlü hâkimiyetle çakışmaktadır.

II. Evre: Qin hanedanı, egemenliğini M.Ö. 221'de sağladı ve yeni imparatorlukta geçerli olan kendi para standardını yarattı. Bu, ortasında kare bir deliğe ve sağdan sola okunan iki karakterli yazıya (*bangliang* - "yarım ons") sahip yuvarlak bir sikkeydi. Artık Çin parasının biçimi belirlenmişti, ancak bangliang parasının gerçek ağırlığı değişkenlik göstermeyi sürdürdü.

III. Evre: Han hanedanı M.Ö. 118'de bangliang'ı *vuzhu* (beş tahıl tanesi) ile değiştirdi. Sikkenin biçimi, arkaya ve öne, dış ve iç kenarlıklar konularak geliştirildi. Vuzhu, 700 yılı aşkın bir süreyle başlıca sikke türü olarak kaldı.

IV. Evre: Tang hanedanı kurulduktan üç yıl sonra, M.S. 621'de, vuzhu *Kaiyuan tongbao* ("dolaşıma giren yeni hazine") ile değiştirildi. Yeni hanedanın yeni bir yazı stili vardı: Artık üzerindeki yazıda ağırlıktan söz edilmiyordu. Bunun yerini, ikisi basım tarihini, ikisi ise dolaşımdaki paranın konseptini belirten dört karakter almıştı. Tang hanedanı, Çin tarihinde bir altın çağ idi ve Çin'in nüfuzunun artmasıyla birlikte komşu ülkeler, Tang sikkelerinin taklidi biçiminde kendi sikkelerini çıkartmaya başladılar. Bunların ilki M.S. 708 yılında Japonya'da çıkartılan *Vado kaiho* ("Vado döneminin başlangıç hazinesi") idi. *Vado* yumuşak bakır demekti ve Musaşi'deki (modern Tokyo) bakırın keşfini izleyerek sikkelerde kullanılmıştı. Orta Asya'da *Cianzhong tongbao*'su ("Cianzhong döneminin dolaşımdaki hazinesi"), Xinjiang'ta (Sincan, Doğu Türkistan) çıkartıldı. Bu sikkeler Cianzhong saltanatı döneminde (780-783) bu bölgedeki sadık görevliler tarafından, bölgenin Çin'in geri kalanıyla ilişkisinin koptuğu sırada üretilmişlerdir. Göründüğü kadarıyla, her ne kadar yeni bir saltanat ismi var idiyse de, başka hiçbir yerde bu isimle sikke üretilmediğinden haberleri yoktu. Bu sikkenin hem Sincan'da hem de Sogd'da (modern Özbekistan) yerli Orta Asya taklitleri de yapılmıştı. Song hanedanı (960-1279) zamanında Çin'in Tang tarzı sikkeleri, M.S. 970 yılında Vietnam'da basılan *Thaibinh hu'ngbao* ("Thaibinh döneminin başlangıç hazinesi") sikkesi ve M.S. 1097'de Kore'de basılan *Haedong t'ongbo* ("Kore'nin dolaşımdaki hazinesi") sikkesiyle Uzakdoğu'da yaygınlaşmayı sürdürdü.

I. EVRE

204a Zhao devletinden kürek şeklindeki bronz para.

204b Qi [Çi] devletinden bıçak şeklindeki bronz para.

204c Vei devletinden bronz yuvarlak para.

204d Chu devletinden deniz kabuğu taklidi bronz para.

II. EVRE

204e Qin ve erken dönem Han hanedanlarında çıkartılan bronz *bangliang* sikkesi.

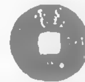
III. EVRE

204f M.Ö. 118'den itibaren Han İmparatoru Vudi tarafından çıkartılan bronz *vuzhu*.

IV. EVRE

204g Tang hanedanının bronz *Kaiyuan tongbao* sikkesi, M.S. 621.

204h Japonya'nın bronz *Vado kaiho* sikkesi, M.S. 708.

204i Sincan'ın bronz *Cianzhong tongbao* sikkesi, M.S. 780-783.

204j *Cianzhong tongbao* sikkesinin tek karakterden oluşan 中 işaretine sahip yerli taklidı, Sincan, 8. yüzyıl sonları.

204k Çin sikkesi biçiminde, Sogdiana yazıtlı, bronz Sogd sikkesi, 8. yüzyıl.

204l Vietnam'ın bronz *Thaibinh hu'ngbao* sikkesi, M.S. 970.

204m Kore'nin bronz *Haedong t'ongbo* sikkesi, M.S. 1097.

yine de Çinli yazarlarca "küçük biraderler" diye bilinen, iki bin yıl boyunca varlığını sürdürüp popüler bir muska ve tapınak andacı olarak günümüze kalan geleneksel Doğu Asya sikkelerinin kendilerine özgü biçimine sahiptir.

Paranın Kökenleri ve Sikkelerin Gelişimi

Doğu Asya'daki paraya ilişkin ilk kayıt, M.Ö. 645'te ölen bir Çinli yöneticiye atfedilen, ancak altı yüzyılı aşkın bir süre sonra (yak. M.Ö. 26) derlenmiş olan *Guanzi*'de, diğer bir deyişle *Book of Master Guan*'da* bulunmaktadır:

> İlk krallar, bulunması zor, uzaklardan gelmiş şeylere bir değer biçerlerdi. İnci ve yeşimi üstün, altını orta ve küreklerle bıçakları ise aşağı düzeyde para kabul ederlerdi. Parayı giyemezsiniz, ama parayla ısınabilirsiniz. Parayı yiyemezsiniz, ama parayla karnınızı doyurabilirsiniz. İlk krallar, para sayesinde halka hükmederek servetler biriktirdiler ve böylelikle dünyaya barış getirdiler.

Tahıl, kumaş, hayvanlar, süs eşyaları ve metaller gibi ender bulunan doğal ürünler ilk zamanlardan beri değiş-tokuş edilmekteydi. Deniz salyangozu kabukları gibi belirli nesneler servetin simgeleri olarak görülmekteydi ve M.Ö. 13. yüzyıldan kalma Çin yazmalarında deniz salyangozu kabuklarından armağan niyetine kullanılan hazineler diye söz edilmektedir. Ancak "sikke" denilebilecek ve ödeme aracı olarak kullanılan ilk parçalar, M.Ö. 7. yüzyıl sonu ya da 6. yüzyıl başında Zhou [Cou] devleti tarafından piyasaya çıkartılmış bronz kürek ve bıçak şeklindeki paralardı. Bunlar 1. Bölüm'de ele alınan ilk Batı sikkelerinin aşağı yukarı çağdaşlarıydılar. Tarım aletlerini model almışlardı, ancak çok daha küçük ölçekteydiler ve bir klanın ismini, yer adını ya da ağırlığı belirten yazılarıyla inceltilmiş metalden yapılıyorlardı. Üç yüzyıl içinde, deniz salyangozu kabuğu biçiminde bronz para çıkartan güneydeki Chu ve bıçak biçimli bronz para üreten doğudaki Qi [Çi] dışın-

* Efendi Guan'ın Kitabı - ç.n.

205 Savaşan Devletler döneminin (M.Ö. 475-221) bıçak biçimli bronz parası ve taş kalıbı. Çağdaşları olan kürek biçimli paralar ve sonraki sikkeler gibi, bıçak biçimli paralar da kalıplara dökülmekteydi. Kalıplar taştan, kilden ya da metalden yapılabilmekteydi. Bıçak biçimli bu paranın üstündeki yazı onu "Qi'nin yasal parası" olarak tanımlamaktadır. Kuzeydoğu Çin'deki Qi devleti kastedilmektedir.

daki pek çok Çin devleti, kürek biçimli paralar çıkartmaktaydı. M.Ö. 3. yüzyılda Qin Shi Huangdi [Çin Şi Huangzi], Savaşan Devletler'i birleştirdi ve mevcut para birimini yeni Qin [Çin] İmparatorluğu'nda geçerli olacak standarda kavuşturdu. Bu, kare deliğe ve iki karakterli yazıya (*bangliang* - tam olarak, ağırlığı "yarım ons" demek) sahip yuvarlak bir sikkeydi.

Bangliang, ağırlıkları değişen sikkeler biçiminde de olsa, M.S. 118'de Han İmparatoru Vudi tarafından yeni ve tarihsel öneme sahip bir sikke dolaşıma çıkartılıncaya dek varlığını korudu. Üzerinde *vuzhu* (tam olarak, 'beş tahıl tanesi' anlamında) yazan Han sikkesi, Çin'in iç kesimlerinde yaygın biçimde kullanılmış ve sınır bölgelerindeki emperyal gelişmeyi izleyerek uzaklara yayılmıştır. Vuzhu, imparatorluğun, bazıları sikke basımını sürdüren küçük devletlere bölündüğü (M.S. 220) Han hanedanının çöküşünden

206 Doğu Han hanedanının (M.S. 25-220) ve sonraki dönemin bronz sikkeleri; Sincan'da antik Ravak yerleşiminde bulunmuşlardır. Çin'in kuzeybatısında arkeologlar bir kordona dizili, paslanmış vuzhu sikkeleri bulmuşlardır. Birbirlerinden ayrıldıklarında, bunların standart vuzhu sikkeleri, iyi yerli taklitleri, alt birim taklitleri ve kesik vuzhu sikkeleri oldukları anlaşılmıştır.

sonra da başlıca sikke türü olmayı sürdürmüştür. İmparatorluk 6. yüzyıl sonunda bir kez daha birleştiğinde, Tang İmparatoru Gaozu, M.S. 621'de yeni bir sikke tasarımını, *Kaiyuan tongbao*'yu çıkararak vuzhu'yu geçersiz ilan etmiştir.

Yeni sikke de hâlâ kare deliğe sahip bir yuvarlaktı, ancak önceden ağırlığı belirten ve genelde iki karakterden oluşan yazının

207 Sincan, Hotan'dan bronz *Çin-Haroşti* sikkeleri, M.S. 1. yüzyıl. Çin geleneği Batı geleneğiyle Hotan'ın Çin-Haroşti sikkelerinde buluşmuştur. Bu sikkelerin bir yüzünde, birimin ağırlığını (6 tahıl tanesi ya da 24 tahıl tanesi: Sırasıyla batı Hint drahmisinin ve 4 drahminin eşdeğeri) gösteren Çince yazı, diğer yüzünde bir deve ya da aslan betimi etrafında kralın adını veren Hint (Haroşti) yazısı vardı. Bu örnek, Hotan kralı Gurgamoya'nın bronz sikkesidir (M.S. 1. yüzyıl ortası). Önündeki Hint yazısı, "büyük kralın, krallar kralının, Hotan Kralı Gurgamoya'nın" basımı olduğunu belirtmektedir. Arkasındaki yazı Çincedir: "Bakır sikke, 24 tahıl tanesi ağırlığında".

208 Tang İmparatorluğu, M.S. 669.

yerinde, artık basım tarihini ve sikkenin para olarak tanımını belirten dört karakter bulunmaktaydı. Dolayısıyla yeni yazı, deliğin çevresinde yukarıdan aşağıya ve sağdan sola doğru yer almaktaydı: *Kai yuan* (sözcüğü sözcüğüne "yeni başlangıç") ve *tongbao* (sözcüğü sözcüğüne "dolaşımdaki hazine").

Tang İmparatorluğu'nun (618-907) nüfuzu, "Altın Çağ", dünya ölçeğinde tanınmış ve Doğu Asya'da bir fenomen haline gelmişti. Sikkeciliği de kapsayan Çin kültürü bölgeye yayılmıştı. İlk Japon sikkeleri 708'de, ilk Vietnam sikkeleri 970'de ve ilk Kore sikkeleri 996 yılında yapıldı. Tümü de Kaiyuan'ı model almışlardı

209 Bir Bizans sikkesinin altın taklidi, M.S. 6. yüzyıl. Arkeolog Sir Aurel Stein bu taklidi, Sincan'da Turfan yakınlarındaki Astana mezarlığında, bir mezar kazısından çıkartılan iskeletin üstunde kişisel bir süs eşyası olarak bulmuştur.

210 Sikke ağacı, 20. yüzyıl başları. 19. yüzyıl sonlarına kadar Çin sikkeleri darp edilmekten çok kalıplara dökülmekteydi. Kalıp sikkeler kum kalıplara baskı yapmak için kullanılıyordu. Kalıplar bir araya getiriliyor ve eritilmiş pirinç, oluklara dökülüyordu. Pirinç, sikkeler arasındaki oluklardan ağacı oluşturacak biçimde akıyordu. Soğuduktan sonra sikkeler normal olarak ağaçtan kopartılıyor, kenarları olukların bıraktığı izlerden arındırılmak için törpüleniyordu. Bu ağaç üzerindeki sikkeler, Guanxu döneminin (1875-1908) 10'luk nakit paralarıdır, Board of Revenue Darphanesi, Pekin, döküm yılı yak. 1905.

ve hepsinin yazıları kayda değer biçimde, bu ülkelerde resmi yazışma dili olarak benimsenmiş Çin alfabesiyle yazılmıştı. Çin sikkelerinin fiziki biçimi Orta Asya'da da benimsenmişti, ancak yazılar farklı bir alfabe ile yazılmaktaydı.

Kaiyuan, özellikle de 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin sikkelerinin yaygınlaşmasına dek, bütün Doğu Asya sikkeleri için bir model haline geldi. Doğu Asya geleneğinde yapılan son sikkeler şunlardır: emperyal *Xuantong tong-bao* ("Xuantong saltanatının dolaşımdaki hazinesi", Çin 1909-1911), cumhuriyetçi *Minguo tongbao* ("Cumhuriyet'in dolaşımdaki hazinesi", Çin 1912) ve *Fujian tongbao* ("Fujian'ın dolaşımdaki hazinesi", Çin 1912);

Japonya'da *Bunkyu eiho* (1863-1867); Kore'de *Sang p'yong t'ongbo* ("istikrarın dolaşımdaki hazinesi", 1633-1887); ve Vietnam'da *Baodai thongbao* ("tanrı dolaşımdaki büyük hazineyi korusun", 1926'dan 1945'e kadar Fransızlarca çıkartılmıştır).

Bu sikkelerin –Doğu Asya nakit parasının– biçimi, böylelikle iki bin yıl boyunca kalıcı olmuştur. Çinlilerin değerli metalden yapılan ve üzerinde tasvirler taşıyan Batı sikkelerinden haberdar olmalarına karşın –Çin'de Bizans altın solidus'ları ve Sasani gümüş drahmileri bulunmuştur– bu tür sikkeler çoğunlukla mezarlarda ya da batıdaki bölgelerde keşfedilmiştir. Eski Çin'de, henüz sikkeler ortaya çıkmamışken, bronz değerli metal gibi görülmekteydi ve özellikle de kralların ve beylerin atalarına tapınma törenlerinde kullanılan hayli süslü kapların yapımında kullanılmaktaydı. Sikke yapmak için uygun malzeme olarak bronzun seçilmesinin, bu erken dönem bronz kaplarının dinsel ve sosyal prestijiyle kültürel bağlantıları olabilir. Değerli ve oldukça itibarlı bir metalden yapılsalar da, sikkeler çok sayıda üretilmek durumundaydılar ve imparatorluk topraklarının gerektirdiği büyük miktarları sağlayabilmek için imalat süreçlerinin basit olması gerekiyordu. Arkeoloji, eski Çin'deki sikke üretiminin ölçeğine ilişkin bazı bulguları gün ışığına çıkartmıştır: Örneğin, kuzeybatıdaki sınır topraklarında tek bir ören yerinde 45 kg. vuzhu sikkesi bulunmuştur.

Yabancılarla ticaret yapıldığı ve Batı halklarının sikke kullanım geleneğine ilişkin büyük bir iletişimin yaşandığı sonraki dönemlerde bile, Çinliler kendi özgün sikke biçimlerini sürdürmüşlerdir. Düşük ayarlı bronz sikke temel işleviyle uyumluydu: dolaşımda olmak ve ödemelerde kullanılmak. Gündelik "pis kokulu bakırlarla" ilgilenmek, genelde, buldukları her fırsatın üstüne atıldıkları için ahlaktan yoksun diye küçümsenen tüccarlara bırakılmıştı ve parasal sistem çalıştığı sürece değiştirmeye gerek de yoktu.

Sikke yapımında altın ve gümüş ara sıra kullanılmaktaydı. Japonya'da yapılan ilk sikkeler gümüştendi, ancak çok kısa bir süre sonra bunlar daha ucuz olan bronzdan yapılmak zorunda kalındı. 708'de Japonya'da bakırın keşfi öylesine önemliydi ki saltanat ismi, Japonya'nın ilk bakır sikkeleri üzerinde gözüken yazı

(*Vado kaiho), Vado* (kelimesi kelimesine, "yumuşak bakır") ile değiştirildi. Bazı Çin sikkelerinin de altın ve gümüş uyarlamaları vardı, ancak bunlar çoğunlukla imparatorluk sarayında çalışanlara verilen armağan parçalarıydı ve dolaşım amaçlı değillerdi.

Sikke Tasarımı

"Bir tek sikkede hem yeryüzünü hem de gökyüzünü görebiliyoruz": Çin sikkelerinin biçimi simgesel anlamda çok önemliydi. Eski zamanlarda Çinliler yeryüzünün kare ve gökyüzünün de kubbe şeklinde olduğuna inanırlardı. Gökyüzü, yeryüzü ile Gökyüzü Vekili olan, halkı yöneten ve onlar için para basan elçisi imparator aracılığıyla haberleşirdi. Halk için hem gökyüzünü hem de yeryüzünü ifade eden sikke basma işleminde, imparator böylelikle her iki bölge arasındaki simgesel bağlantıyı tamamlamaktaydı. Yeşim *cong** gibi bir takım tören nesneleri de tasarımlarında aynı yuvarlak ve kare özelliklerine sahiptiler. Han zamanlarından başlayarak antik Çin felsefesi de *yin yang, wu xing* kuramı üzerine temellenmişti. Sikkelerin bu kuramın kusursuz yansıtıcıları olduğu düşünülmekteydi, her birinin iki tarafı vardı (*yin* ve *yang*) ve beş yönü temsil ediyorlardı (*wu xing*): kuzey, güney, doğu, batı ve merkez.

Ancak kare delik aynı zamanda hem üretim hem de dolaşım bakımından işlevseldi de. Binlerce sikke, çok katlı kalıplarda bir seferde dökülebilmekteydi ve işlemi biten sikkeler kalıplardan çıkartıldıklarında kenarlarındaki kalıntılar törpülenmek zorundaydı. Dört kenarlı metal bir çubuk sikkelerin düzgün durması için kare deliklerden itiliyor, böylelikle törpüleme işlemine hız kazandırılıyordu. Sikkeler dolaşıma girdiklerinde, delikleri sayesinde yüzlük ya da binlik diziler haline getirilebiliyorlardı.

Sikkelerin üzerindeki yazılar, hangi saltanat dönemine ait olduklarını, değerlerini ve bazen de dolaşım silsilesini belirttikle-

---

* Cong: Yeşimden yapılan, içi dairesel, dışı kare, tüp biçimli bir nesne. Eski Çin'de kullanılan bir tür tören nesnesi olduğu düşünülmekle birlikte gerçek işlevi ve anlamı bilinmemektedir - ç.n.

211-213 Song imparatoru Huizong'un (1101-1125) bakır sikkeleri. Huizong güzel sanatlara, özellikle de kendi "narin altın" tarzı kaligrafisine düşkünlüğüyle tanınırdı. İmparatorun kendisi, saltanatının beş döneminde çıkartılan sikkelerin pek çoğu için kaligrafi yaratmıştır. Chongning sikkesi (*solda*) için yazı yazdığında yirmili yaşlarının başındaydı, Daguan sikkesi (*ortada*) için yazdığında aşağı yukarı otuz yaşındaydı ve Xuanhe döneminde kırkını geçmişti (*sağda*). Genellikle her sikkenin ortasındaki deliğin sağında ve solunda bulunan *tong* ve *bao* karakterleri, başlangıçtaki kalın çizgili kaligrafisine, bu yirmi yılı aşkın sürenin nasıl aşamalı bir yumuşaklık ve yuvarlaklık verdiğini çok iyi göstermektedir.

rinden önemliydiler. Temel hesap birimine, aynı karakterin farklı telaffuzu olan, üç dilde de "yazmak" anlamında kullanılan, Çincede *ven*, Japoncada *mun* ve Korecede ise *mon* denilmekteydi. Doğu Asya bronz sikkelerine Batılıların verdiği isim olan *cash* ise, "bakır sikke" anlamındaki Hintçe *karşa* sözcüğünden türetildiğinden Çin geleneğiyle hiçbir bağlantısı yoktur.

Çin sikkeleri üzerindeki yazılar geleneksel kaligrafiyle yazılmaktaydı ve genellikle dört temel yazı tipinden birine aittiler: kalıp, katip, mühür ya da koşan yazı. Çin'in tarihsel kayıtlarında, çoğunlukla, yazıları tasarlayan yazı ustasının ismi, hele de imparatorun kendi eliyle yazılmışsa mutlaka belirtilmektedir. Kaligrafi, Doğu Asya'da yüksek sanat biçimlerinden biriydi ve Song haneda-

nında (960-1127), Ouyang Xiu ve ozan Su Shi gibi ünlü ustalar sikkelerin yazılarını yazmaları için davet edilirlerdi. İmparator Huizong, kendi kullandığı sikkelere kaligrafi sağlamıştı. Kaiyuan sikkelerinin gösterdiğine göre Çin yazısı, tüm Doğu Asya'da bilinmekte ve kullanılmaktaydı.

Bazen imalat yerini belirtmek için bir karakter eklenmesiyle, kolayca gözden kaçan incelikli farklılıklar yaratılırdı ve bir sikkenin arkasına ya da önüne sıklıkla küçük tanıtım işaretleri eklenirdi. Çin söylencesine göre bu işaretlerden birisi, Tang hanedanı sırasında çok ünlü odalıklardan birisi olan Yang Guffei'nin parmak izi baskısıdır. Sikkelerin arka yüzünde rastlanan en açık seçik işaretler, Çin'in Qing hanedanının (1644-1911) sikkeleri üzerindeki Mançu ve Çin dilinde verilen darphane isimleridir. Kore'de, yukarıda söz edilen Sang p'yong t'ong bo sikkeleri için oldukça düzgün bir işaretleme sistemi geliştirilmiştir. Bu sikkeler 1633 yılında ilk kez basıldıklarında arka yüzleri boştu. Ardından para basma yetkisinin elliyi aşkın daireye verildiği 1678 yılında, her bir dairenin isminin birinci ya da ikinci karakteri arka yüze konulmuş ve 1742'den başlayarak çıkış yeri ve seri numaraları da eklenmiştir.

Çin'de Altı Hanedan dönemi (M.S. 222-589), sikke tasarımlarındaki kaligrafi açısından dönüm noktasıydı. Bu dönemden önce sikkeler üzerinde yalnızca damga yazısı bulunurken sonraları diğer yazı türleri de kullanılmıştır. Altı Hanedan zamanında Çin sanatı, Hindistan ve Orta Asya'dan gelen Budizm'in bir hayli etkisinde kalmıştır. Dönemin Çin Budist duvar resimlerinde bulunan, uçuşan kaftanlar ve kurdeleler içindeki insan figürleriyle kıyaslandıklarında, *Xiaojian sizhu* (Xiaojian'ın dört tahıl taneli sikkeleri) sikkeleri üzerindeki kaligrafinin kavisli darbelerinde bu sanatın etkileri görülebilmektedir. Japonya'da sikkeciliğin başlamasında bir anlamda kısmen Budizm'in de payı vardır: Japonların Budist heykelleri, çanları ve benzerlerine duydukları muazzam ilgi ve talep, M.S. 6. yüzyıl ortaları ve sonrasından başlayarak Çin ile her türlü ilişkide artışa yol açmış ve ödemelerin yapılmasında, sikkelerin, geleneksel Japon ödeme aracı durumundaki pirince göre çok daha uygun oldukları anlaşılmıştır.

214 Gümüşten yapılmış Çin iyi talih tılsımı, 19. yüzyıl. Bir gümüş ingot üzerine yerleştirilmiş bir sikke ile temsil edilen bu tılsım sahibine uzun bir ömür, zenginlik ve onur dilemektedir. Kenarlar boyunca görülen delikler, bir zamanlar cımbızların, kulak temizleyicilerin, kürdanların ve dil temizleyicilerin asılı olduğu bir kordona işaret etmektedir.

Batılı sikkelerin tersine geleneksel Çin sikkeleri üzerinde hiçbir resimsel görselin yer almadığı, buraya kadar anlatılanlardan görülüyor. Yazı, tasarımı ve sikkeyi tanımlayan unsurları biçimlendirmiştir. Çin sanatı, tarihinin başlangıç dönemlerinde saray üyelerinin ve soyluların simgelerinden yoksundur. Gerçekte bir Doğu Asya parası üzerinde görülen ilk portre, Çin Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1912'de, Nankin'de basılan doların üzerinde yer alan ilk Çin Devlet Başkanı Sun Yat-sen'e aitti. Sikkelerin üzerinde hükümdarın portresine yer verilen Batılı geleneğe karşı çok uzun zaman direnmiş olması, Çin'in para geleneğinin sürekliliği ve bütünlüğünün yalın bir kanıtıdır.

Paranın Kullanımı

Eski Çin'de icatlarını takiben sikkeler oldukça önemli bir para biçimi halini almışlar ve çok çeşitli parasal işlevlere hizmet etmişlerdir. Sikkeler Batı'daki gibi, çoğunlukla ticari işlemlerde kulla-

nılmış ve malların fiyatları sikke cinsinden belirlenmiştir. Çin imparatorluk tarihleri, fiyatların olağandışı biçimde yükseldiği ya da düştüğü iyi hasat ve kuraklık, sel ya da savaş zamanı gibi kıtlık dönemlerinden özellikle söz etmektedir. Doğu Asya'da "1 *cash* sikkesi" her zaman temel para birimi olmasına karşın, satın alma gücü zamana ve yerel koşullara göre değişmekteydi. Örneğin, atlara özgü fiyat kayıtları dikkate değer bir çeşitlilik göstermekteydi. Han hanedanında (M.Ö. 206-M.S. 220) bir at yaklaşık 4.500; M.S. 636'da (Tang hanedanı) yaklaşık 25.000; Kuzey Song hanedanında (960-1127) 20.000; Moğol Yuan hanedanı (1206-1367) sırasında 90.000 ve 1362'de, erken dönem Ming hanedanında 10.000 *cash*'e mal olmaktaydı. Bununla birlikte başka kanıtlar da, aslında at için yapılan ödemelerin sikkeden ziyade bir başka araçla yapılabildiğini ortaya koymaktadır. Batı Han hanedanında (M.Ö. 206-M.S. 24) bir at üç baş sığırla; M.S. 653'de (Tang hanedanı) iki baş sığırla; 1362'de (Ming hanedanı) bir baş sığırla değiş tokuş edilebiliyordu. Herhangi bir bağlamda, sikke cinsinden belirtilen fiyatlara ilişkin yazılı bulguların ardında yatan satın alma ve satmaya özgü pratik gerçeklerin, her zaman sikke kullanımını gerektirmemesi olasıdır. Ancak sikke birimleriyle ifade edilen hesaplaşma birimi olarak paranın yaygın varlığı, tek başına, ticari işlemlerde sikkelerin öneminin kanıtıdır.

Devletin para ve sikkelerin genel sorumluluğunu almasına karşın, Çin'in ilk sikkeleri merkezi hükümetçe değil özel girişim tarafından basılmıştır ve sonraki zamanlarda bile sikkelerin yerel ve özel üretimi kimi kez özendirilmiştir. Sikkeler standart ağırlığa sahip oldukları sürece halk onlara güvenmekteydi ve kimin bastığı pek önem taşımıyordu.

> Kanun, sikke üretimi için kamu tarafından tutulan kişilerin bu işlemde bakır ve teneke (yani bronz) kullanmalarını şart koşar. Her kim ki kendi yasadışı kârı için sikkeye kurşun ve demir karıştırmaya kalkışırsa yüzüne dövme yapılmak suretiyle cezalandırılacaktır.
>
> *Hanshu'da Gıda ve Para üzerine Düzenleme (Han Tarihi)*

Doğaldır ki, kârlı olduğunda yasadışı özel döküm de yapılmaktaydı. 1.000-*cash* değerinde sikkelerinin basıldığı Xianfeng döneminde (1850-1861), bir kalpazan kolay para elde edebiliyordu: 1-*cash* sikkelerin bin tanesinde, 1.000-*cash* değerinde otuz adet sikke yapmaya yetecek ölçüde bakır bulunmaktaydı. Daha abartısız koşullar altında bile, sikkelerin yerel ve özel girişimcilerce dökülüyor oluşu, sikkelerin standardizasyonunu güçleştiriyor ve örneğin Song hanedanının *Yuanfeng tongbao*'su gibi örneklerde yüzlerce çeşit bulunabiliyordu. Merkezi ve yerel, resmi ve özel arasındaki bu esneklik sürmüştür: hatta Qing yönetimi (1644-1912), Shanxi bankalarınca sunulan havale kolaylığını kullanıma sokmuştur. Bunlar, statüleri hükümet himayesinde yükseltilen ve eyaletler arası ticaretin uzun süre başlıca aracısı olan özel bankalardı.

Bu bölgesel etken, Çin para tarihinin anlaşılmasında can alıcı noktadır. Tang hanedanının Kaiyuan sikkeleri bile bölgesel olarak dökülüp dolaşıma sokulmaktaydı. Song zamanında bazı eyaletler bronz *cash* sikkelerini, bazıları demiri ve bazıları da her ikisini birden kullanmaktaydılar. Yerel para birimi çoğunlukla bölgenin ekonomik gücüne göre belirlenmekteydi. Örneğin, Sichuan gibi verimli ve zengin bir eyalet açısından, fakir komşularınınkinden farklı bir sikkeye sahip olmak yararlıydı, çünkü böylece sikkelerinin sınır ötesine akışını denetim altında tutabilmekteydiler.

Sikkeler her zaman paranın tek biçimi değildiler. Çin, Kore ve Japonya'da, kumaş ve tahıl da para gibi kullanılabilmiştir. İpek, özellikle, bir değer biriktirme aracı olmasının yanı sıra bir değer ölçüsü ve ödeme aracıydı. Örneğin, Tang hanedanı sırasında Çin parasal sistemi, ikili bir sikke-tekstil standardına dayalıydı ve borç sözleşmeleri gibi, pirincin fiyatı da ağır ipek kumaşı topları cinsinden hesaplanmaktaydı. 734'te hükümet en az 1.000 *cash* tutarındaki diğer tüm malların *cash* ya da mal karşılığında satın alınmasını, ancak malikânelerin, kölelerin ve atların alım satımlarının yalnızca ipek ya da kumaş karşılığında yapılmasını buyurmuştu.

Paranın bir diğer önemli işlevi, vergilerin ödenmesiydi. Burada da sikkeler her halükârda tek kabul gören ödeme aracıydı. Vergiler, ayrıca kumaş ya da tahıl olarak da ödenebilmekteydi. Japonya'da Meici Restorasyonu'na (1868) dek, vergiler hâlâ zaman zaman

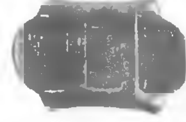
pirinçle ödeniyordu. Çin Qing hanedanında gümüş, Çin para sisteminde giderek artan önemini gösterir biçimde, vergi ödeme aracı olarak kullanılıyordu. Tang hanedanından 20. yüzyıla dek değerli metallerin Çin'de para yerine dolaştığı sistemde gümüş ingotlar hâkim durumdaydı ve özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda büyük hacimli işlemlerde en önemli ödeme aracıydılar. 1834 yılında J.R. Morrison tarafından anlatıldığı üzere, her bir işlemde ödeyen ve ödemeyi kabul eden arasında gümüşün saflığına ve ağırlığına göre belirlenen değerleriyle ingotlar külçe birimi olarak geçmekteydiler:

> Arıtılan gümüş, külçe halinde dökülüyor; bankerin ve işçinin adları, döküm yeri ve yılı ve kimi zaman da hangi verginin ödemesinde kullanılacağı üzerlerine basılıyor. Sonradan herhangi bir hilenin farkına varılırsa, ne kadar zaman geçmiş olursa olsun arıtmakla görevli kişi ağır cezalara çarptırılır.
>
> J. R. Morrison, *Chinese Commercial Guide* (1834)

215 HSBC'nin Şanghay ofisinde sarraf işbaşında, 1936. HSBC, 1865'te Hong Kong ve Şanghay'da Uzakdoğu'daki diğer şubeleriyle birlikte açıldı. O sıralarda Çin'de, yüksek tutarlı işlemlerde, gümüş başlıca ödeme aracıydı ve gümüşün saflığını denetlemek amacıyla banka sarraflar istihdam ederdi. Burada sarraf, bankanın Şanghay ofisinin kasa dairesinde, 50 onsluk Şanghay Kenti "27" ingotlarını incelemektedir.

216-221 Çin'in farklı bölgelerinden gümüş ingot birimleri, 1840'lar-1930'lar. Temel para birimi olmasının yanı sıra, gümüş 19. yüzyılın sonlarına değin vergilerin ödenmesinde de kullanılmıştır. Halk gümüş çubuklarını, dolarları ya da mücevherlerini gümüş dökümcülerine götürür ve ingot döktürürdü. Gümüş dökümcüleri metali, devlet kontrolörlerinin ayarını görür görmez fark edecekleri belirli bir biçimde döküp damgalarlardı. Çin'in her bir bölgesinde farklı büyüklük ve biçimlerde ingotlar yapılmaktaydı.

216 Yunnan eyaleti, 3 damgalı havale ingotu: Tongfuşeng Bankası'nın 4,5 onsluk banka ingotu.

217 Hunan eyaletinin oluklu kare ingotu: Liuyang ilinde gümüş dökümcüsü Qian Gongşen tarafından dökülen 10 onsluk yerel vergi ingotu.

218 Sichuan eyaletinin sertifikalı ingotu: 1883 tarihli, gümüş dökümcüsü Xing Yonglong tarafından dökülen 11 onsluk yerel vergi ingotu.

219 Şanghay Kenti "27" ingotu: 9 numaralı dökümhanede, bilinmeyen bir banka tarafından, gümüş dökümcüsü Gong Chenchang'a döktürülmüş 50 onsluk banka ingotu, ön yüzünde kontrolörün siyah mürekkeple koyduğu işaret yer almakta. Bu, 215 no.lu resimdeki sarraf tarafından incelenen türdür.

220 Şandong eyaletinin yerel küçük vergi ingotu: Linqing Bölgesi için, tabanında kontrol kesiği bulunan 1875-1908 tarihli 10 onsluk yerel vergi ingotu.

221 Ciangxi eyaletinin kare ingotu: Dongxiang ili için gümüş dökümcüsü Li tarafından dökülmüş 50 onsluk yerel vergi ingotu, tepesinde mürekkeple yapılmış kontrol işareti bulunmaktadır.

Batılı devletler tarafından özellikle Doğu Asya'da kullanılmak üzere çıkartılan yabancı gümüş sikkeler ve gümüş ticaret dolarları da külçe gibi işlem görmekteydi:

222 Güneydoğu Çin'de basılmış bir sarraf elkitabı, 1836. Bu elkitabı, sarrafın Güney Çin'de dolaşımda bulunan yabancı gümüş dolarları tanımasını sağlayan sikke taslakları, çizimler ve notlarla doludur. Bu sayfada, Çinlilerin "kartal" sikkesi dedikleri, Meksika Cumhuriyeti tarafından 1825'ten 1909'a kadar çıkartılan gümuş Meksika dolarının bir türü resmedilmiştir.

223 Çin'de dolaşımda bulunan gümüş Meksika doları. Çin'de Meksika dolarına ya da herhangi bir yabancı gümüş sikkeye aynı işlem uygulanmaktaydı. Dolaşımda yüksek oranlı sahtelerinin bulunmasından dolayı, bu örnek Çinli sarraf tarafından saf gümüş olduğunu belirtmek için "çentiklenmiştir".

224 1930'larda Şanghay'da ele geçirilmiş Meksika gümüş dolarının kaplama kopyası. Bu kalp para, elektroliz kullanımını içeren yüksek bir teknikle yapılmıştır. Gümüşün dış yüzeyi elektroliz yöntemi ile kaplanmakta, ardından içine teneke doldurulmakta ve birlikte lehimlenmektedir.

225 Gümüşün geleneksel düğün armağanı rolünü yerine getirmesi için uyarlanmış Meksika doları; kırmızı renkteki 喜喜 karakteri "çifte mutluluk" dileğidir.

226 Çin yeni yılında, atalara öbür dünyada kullanmaları için sunulmak üzere yapılmış gümüşlü mukavva "kartal".

Dolaşımdaki para üzerinde yapılan tüm bu kurcalamalar, oynamalar, yabancı sikkeleri hedef almasalar fena olmayacak; ancak gördüğümüz gibi Çinliler ellerine geçen her sikke ya da doları sürekli "çentikliyorlar" ve çoğu kez de kırıyorlar.

W.F. Spalding, *Eastern Exchange, Currency and Finance* (1918)

Çince elkitaplarında, bu ve başka sikkelerin kabaca çizimlerine, saflıklarına dair notlarla birlikte yer verilmektedir, ayrıca Meksika doları (Çincede "kartallar" olarak bilinmektedir) örnekleri ve bunlara Çinliler tarafından kazınmış çentik işaretleri günümüze dek ulaşmıştır.

Kâğıt Para

Shu'da [Sichuan] kullanılan demir sikkelerden büyüğünün bin tanesi 25 kati* ve orta boyunun bin tanesi ise 13 kati ağırlığındadır. Bir yolculuk sırasında bunları taşımak zahmetlidir. Bu yüzden, o zamanlarda demir sikkelerin kolaylıkla taşınmasını olanaksız kılan uygunsuzluğu nedeniyle hesap sertifikası türemiştir. Takas belgesi sistemi halkın girişiminden doğmuş, yetkililerce güven duyulmuş ve böylece sürdürülebilmiştir.

Ma Duanlin (yak.1228-1322), *Investigations of Literary Documents,* [Edebi Belgeler Hakkında İncelemeler] Lü Zuqian'dan alıntı

Çinli araştırmacı Peng Xinwei, Song hanedanı (960-1279) sırasında aşağıdaki etkenlerin kâğıt paranın gelişimine yol açtığını ileri sürmektedir. Song hanedanı "serbest pazarları" açtığında, ticaret gelişmiş ve dolaşımdaki paraya büyük bir talep doğmuştur. Ancak Çin, birbirinden farklı ve kimi kez de birbiriyle uyuşmayan para birimleri kullanan bölgelere bölünmüştü. Hatta bazı eyaletler bronz sikkelerin ihraç edilmesini yasaklamıştı. Kambiyo belgeleri biçimindeki kâğıt para, bu bölgelerarası kambiyo sorununu çöz-

* Kati: Uzakdoğu'da kullanılan, Malaycadan uyarlama bir İngiliz ağırlık ölçüsü; yaklaşık 605 grama denk gelmektedir - ç.n.

menin bir yolu olmuştur. Bundan başka, bazı bölgeler çok sayıda kullanıma elverişsiz, büyük, düşük değerli demir sikkeler kullanmaktaydılar. Song zamanında dış askeri baskılar da hükümet finansmanını genişletmekteydi; resmi harcamaların sübvansiyonu için kâğıt para kullanılabilmekteydi.

Kısa bir süre sonra fiyatlar kâğıt parayla ifade edilir oldu ve bronz sikkeler adeta bir mala dönüştü. Dahası, çay ve tuz satışı oldukça kârlı olduğundan, tüccarların ellerinde bulunan ve başkente gelirken yollarda ödedikleri geçiş vergilerinin ödendiğine ilişkin kanıt durumundaki makbuzlar, çay ve tuz ambarlarında bir çeşit para halini aldı. Kâğıt paranın tüm bu başlangıç biçimleri, özel girişimcilikle çıkartılan, süre kısıtlaması içeren havale, akreditif ya da kambiyo belgeleriydi. Günümüzde bilinen ve kullanılan anlamda ilk kâğıt paralar (yani resmi olarak basılan ve süre kısıtlaması içermeyenler), Jin tarafından 1189'da basılan Kambiyo Vesikaları'ydı. Moğol Yuan hanedanı (1206-1367) zamanında, bakır *cash*'lerin, ayrıca altın ve gümüşün dolaşımına izin verilmediğinden, yalnızca kâğıt para kullanılmaktaydı. Marco Polo, Çin kâğıt parasına ilişkin ünlü kayıtlarını bu dönemde yazmıştı:

> Bu kâğıtlar uzun süre dolaşımda kaldıkları için yırtılıp yıprandıklarında darphaneye götürülüyor ve yüzde üçlük bir ıskonto karşılığında yenileriyle değiştiriliyorlar. Eğer bir kimse tabak, kemer ya da diğer süs eşyaları yapmak için altın ya da gümüş satın almak isterse, bu kâğıtlardan bir kısmıyla darphaneye gidiyor ve darphane şefinden aldığı altın ve gümüş karşılığında bunlarla ödeme yapıyor. Han'ın tüm askerlerinin ücretleri bu çeşit parayla ödeniyor.
>
> *Marco Polo'nun Seyahatleri*

13. yüzyılda Moğollar Kore'yi zaptettiler ve bölgede kâğıt parayı zorunlu kıldılar. Moğollar daha önceleri *cash* sikkelerinin kullanıldığı yerlerde kâğıt para çıkartmakta başarı sağladıkları halde, İran gibi daha batıdaki ülkelerde piyasaya sürdükleri kâğıt paranın pek etkili olmaması ilginç bir noktadır.

227 Bronz *cash* sikkelerine ek olarak, ilk kez 1374'den sonra Çin İmparatorluk Hazinesi tarafından çıkartılan kâğıt para: "Dolaşımdaki Büyük Ming Hazinesi Sertifikası". Birim, ortasındaki notta da gösterildiği üzere "1 dizi" sikke tutarındadır. Bir dizi 1.000 adet *cash* sikkesi ya da bir ons gümüşe denkti. Alttaki yazıda, belgenin bronz sikkelerle birlikte dolaşacağı ve sahteciliğe yeltenen herhangi birinin cezalandırılacağı belirtilmektedir. Hanedanın adı olan Hongwu (1368-1398) sonda yer almakta. Ming hanedanının (1368-1644) kurucusuna saygı ifadesi olarak, sonraki bütün Ming kâğıt paraları, saltanat adı olarak Hongwu'yu taşımıştır.

Kâğıt paranın Çin'de giderek kabul görmesinin etkisiyle *cash* sikkeleri Japonya, Kore, Vietnam ve Güneydoğu Asya'ya aktı. 1074'de Çin sikkeleri üzerindeki ihraç yasağı kaldırıldı (önceleri bir dizisinin bile ihraç edilmesi ölümle cezalandırılmaktaydı):

> Yeni düzenlemenin yapıldığı ve sikkelerin naklini yasaklayan eski düzenlemenin lağvedildiği 1074'den beri, sınır geçitlerinden ağır arabalar çıkmakta ve denizaşırı yerlerden ağzına kadar yüklü gemiler dönmekte. Sikkeler ihraç edilirken sınır boylarında her bir dizi için vergi alındığını işitiyorum. Her yerde memurlar gizli yola çıkışları denetliyorlar.
>
> Li Tao (1115-1184), *Long Summary of Comprehensive Mirror to Aid Government*

Çin sikkelerine en büyük talep, Japon sikkelerine güvenini yitiren halkın, ithal edilen Çin paralarını kullanmayı tercih ettiği Japonya'dan gelmekteydi. Çoğu kez, korsanlarca yürütülen hileli bir ticaretle el ele giden resmi ve özel ithalat nedeniyle, Japon hükümetinin para üzerindeki otoritesini sürdürmesi güç bir işti. 1179'da hükümet, fiyatları Çin sikkesi cinsinden sabitlemeye çalıştı ve on dört yıl sonra 1193'te, Japonya'da dolaşımda bulunan sikke miktarını ve çeşitliliğini denetleyemediklerinden her tür Çin sikkesi kullanımını yasaklamak zorunda kaldılar. 14. yüzyılda Japonların bazı Çin sikkesi alımları, bir çeşit haraç ticareti olarak Çin'e kılıç ve sülfür taşınması yoluyla ödenmekteydi.

Sikkelerin Japonya ve diğer yerlere ihraç edilmesinin Çin üzerinde de yan etkileri bulunmaktaydı: Güney Song döneminde (1127-1279) kâğıt para cinsinden belirlenen fiyatlar arttı ve bakır sikkeleri, bakır gereçler ve müzik aletleri gibi nesneler yapmak için eritmek kârlı hale geldi. Bu dönemde bakır sikkelerin miktarının azaltılması, kâğıt paranın satın alma gücünü de düşürdü.

Kore'nin Yi hanedanı 1401'de Çinli Ming hanedanının kâğıt parasını kopya ettiğinde, sonuç tam bir felakete yol açtı. Kâğıt para, sikkeleri, bir kez daha çoğu Japonya'ya akmak üzere dolaşımdan kovmuştu ve Koreliler para yerine kullanmak için yeniden kumaşa başvurmak zorunda kaldılar.

Muskalar ve Kullanım Amaçlı Olmayan Para

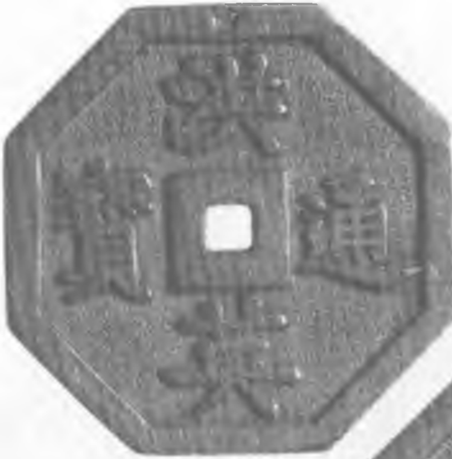
Doğu Asya'da sikkelerin, tümüyle para dışı amaçlarla da kullanıldığına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu yönüyle, gözümüzde Çin ve Doğu Asya'da sikkenin dolaşımda bulunduğu engin kültürel bağlama ilişkin bir şeyler canlandırmamızı sağlayacağından, paranın tarihine kısa bir göz atmak gerekiyor.

Belirli tipteki Çin sikkelerinin uğur getirdiğine inanılırdı ve sikkelerin üzerindeki yazıtlarla ilintili tarihsel gerçekler, bu türlerin

228 Pirinç Çin iyi talih tılsımı, 19. yüzyıl. Sikke biçimli bu tılsımın ön yüzü, sikke dizileri, üç bacaklı kurbağa, iyi talih için yarasa (Çincede aynı sesi veren iki sözcük) ve uzun ömrü simgeleyen şeftalilerle birlikte ölümsüz Taocu Liu Hai'yi gösteriyor. Üç bacaklı kurbağa para kazanmanın simgesidir ve Liu Hai'nin onu kuyudan çıkması için para dizisiyle kandırdığına inanılır. Arkadaki yazı uzun yaşam, zenginlik ve onur, altın ve yeşimle dolu bir salon dileğidir. Yazının çevresindekiler Budistlerin sekiz simgesidir.

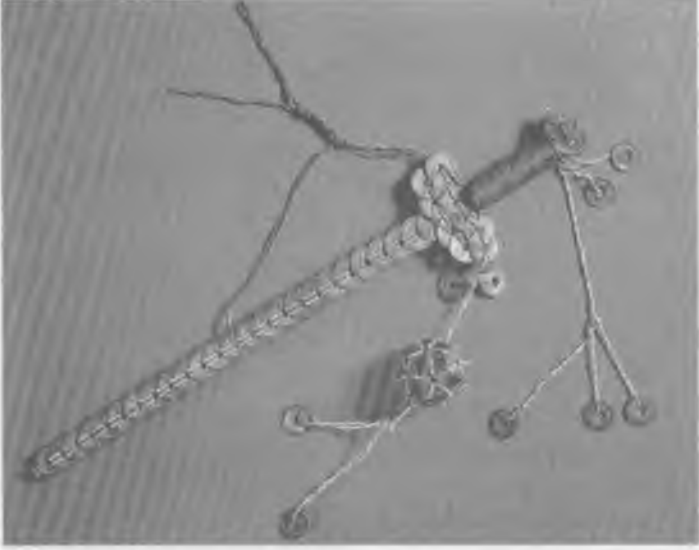

229 Gökyüzü ve Yeryüzü Topluluğunun, altından yapılma armağan parçası, 19. ya da 20. yüzyıl. Gizli bir Çin derneği tarafından çıkartılan bu sikke biçimli parça, şifreler ve simgelerle doludur ve karakterlerin çoğunun gizli anlamları vardır. Arka yüzdeki karakterlerden ikisi, üye olmayanların anlayamamaları için yapılmıştır. Üstteki karakter derneğin parolasının kısaltmasından oluşmaktadır: "Gökyüzüne Biat et ve Yolu İzle": 川大丁首 Alttaki karakterler ise şöyle demektedir: 忠心義氣 "kalben imanlı, ruhen sadık").

neden uğur olarak kullanılmaya başlandığını açıklamaktadır. Bu ilginç olgunun iyi bir örneği, büyük miktarı günümüze dek varlığını koruyan, 10. yüzyıl sonlarına ait *Zhouyuan tongbao* sikkeleridir. Gerçek Zhouyuan sikkeleri, üç binin üzerindeki Budist tapınağın heykellerinden alınan bronzdan yapılmışlardı. Üstlerindeki yazı tam olarak "her yerde - yeni başlangıç, dolaşımdaki hazine" anlamına gelmektedir ve "fark edilir erdem" anlamındaki Xiande saltanatında basılmışlardır. Halk bunların, hastalıkların sağaltılmasına yardımcı olacağına ve doğumu kolaylaştıracağına inanırdı ve öyle popüler oldular ki sonraları hatırı sayılır miktarda çoğaltıldılar.

230 18. yüzyılın pirinç sikkelerinin demir bir çubuğa bağlanmasıyla yapılmış sikke kılıcı. Sikke kılıçları, kötü ruhları ve hastalıkları kovmak için kullanılmaktaydılar. Kangxi imparatoru (1662-1722) tarafından basılan sikkelerin, saltanat ismi Kangxi'nin sağlıklılık anlamına gelmesi ve Kangxi imparatorunun bizzat kendisinin tam altmış yıl hüküm sürmesi nedeniyle, özellikle etkili oldukları düşünülmekteydi. Kılıcın üzerindeki Qianlong tongbao sikkeleri, kendisi de altmış yıl saltanat süren, torunu Qianlong imparatoru (1736-1795) tarafından basılmıştır.

231-4 Ölüler için para, 1970'ler-1990'lar. Her yıl, atalara sunmak için milyonlarca taklit kâğıt dolar yakılmaktadır. 19. yüzyıldan beri kâğıt dolarlar, Cehennem Bankası adına basılan banknotlar biçimini almışlardır. Finans ve bankacılık dünyasındaki modern gelişmelere ayak uydurmak için mevduat hesapları, çek yaprakları ve karneleri de sunulmaktadır. 1970'lerde Cehennem banknotlarının Hong Kong'lu basımcılarından birisi, Cehennem Kralı'nın portresinin yerine İngiliz, Amerikan, Rus ve Çinli devlet adamlarınınkileri koyarak ürünlerine hiciv de eklemiştir.

日期
DATE:

收款人
PAYEE

前存 Last Bal	$	
存入 Deposit		
合計 Total		
支取 Drawing		
結存 Balance		

支票號碼
Cheque No. 0550001

BANK OF HADES
HEAVEN MAIN OFFICE

STAMP DUTY PAID

PAY ________________ OR BEARER

DOLLARS ________________ $

A/C No. ________________

0550001

Uğur getiren tılsımlar (yazılı ya da resimli) her türden amaç için yapılmaktaydı: yeni yıl, düğünler, uzun ömür, bebeğin ilk banyosu; sikke biçimli parçalar satranç oyununda, kumarda ve içki yarışında da kullanılırlardı. Diğer sikke biçimli parçalar şeytan çıkarmada kullanılmaktaydı. Eski zamanlarda sikkeler, ataların bir sonraki yaşamlarında kullanmaları için mezarlara da yerleştirilmekteydi. Bu uygulama suç kapsamına alındıktan sonra, bunun yerini taklit para almıştır. Dünyada halen Çin Yeni Yılı kutlamalarında milyonlarca taklit kâğıt dolar yakılmaktadır.

Para Üzerine Söylenenler

> Para tinsel bir şeydir. Rütbesi yoktur, ama saygı görür; statüsü yoktur, ama kucak açılır. Paranın olduğu yerde tehlike huzura dönüşür ve ölüm de yaşama. Paranın olmadığı yerde, onur alçaklığa dönüşür ve yaşam da ölüme. "Paranın ruhlar üzerinde gücü olduğu" söylenir; bu doğruysa eğer, bir de insanlar üzerindeki gücünü düşününl
>
> Lu Bao, *The Money God* [Para Tanrı] (yak. M.S. 300)

Çin para tarihinde para üzerine söylenenler iki başlıkta odaklanır: Birincisi, kumaş ve tahıl gibi faydalı malların yerini tümüyle alıp almamalarından bağımsız olarak sikkelerin avantaj ve dezavantajları; ikincisi, sikkeleri basmaya kimin yetkili kılınacağıdır – hükümet mi özel girişim mi? Tartışma ahlaki olduğu kadar uygulamaya da yöneliktir. Pek çok Çinli araştırmacı ve devlet görevlisi, dolaşımdaki paranın insan ilişkilerini değiştirme ve toplumda varolan düzeni yok etme gücünün farkına varmış, paraya ilişkin görüşlerini kaleme almışlardır. Sikkelerin ve paranın kullanılmasına karşı çıkan yazarlar, ticari mübadelenin tahıl ve kumaş cinsinden yapılması eğilimindeydiler. Gong Yu (yak. M.Ö. 45) aşağıdaki önermelere dayanarak, sikkelerin lağvedilmesini önermektedir:

> Vuzhu sikkelerinin ortaya çıkışından beri, yetmiş yılı aşkın bir süredir, pek çok kişi kalpazanlıktan hüküm giydi. Zenginler ev dolusu sikke istifliyorlar, ama yine de gözleri doymuyor. İnsanlar huzursuz. Tüccarlar kâr

> peşinde. Yoksullara toprak verseniz bile yine de ucuz fiyata tüccara satıyorlar. Giderek daha da yoksullaşıyor ve haydutluğa başlıyorlar. Neden? İkincil uğraşların öne çıkıp paranın göz kamaştırmasından. Kötülüğün engellenememesinin de nedeni bu. Bütün kötülüklerin anası para.

Bununla birlikte, bu türden ahlaki kaygıların sonucunda sikkeler yasaklandığında, tahılın ve ipeğin para yerine kullanılması da sorunlara yol açmıştır. İpek öyle ince dokunuyordu ki hiç bir işe yaramıyordu, tahıl da ağır çekmesi ve daha pahalıya elden çıkartılması için ıslak satılıyordu ve tıpkı ince ipek gibi o da işe yaramıyordu.

Konfüçyüsçülere göre paranın kendisi ne iyi ne de kötüydü ve sikkelerin devlet yerine kişiler tarafından üretilebileceğine, hatta üretilmesi gerektiğine inanmaktaydılar. İnsan doğasına kuşkucu yaklaşan Legalistler ise aksine, bütün para basma işlemlerinin devlet tarafından yürütülmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Han hanedanında yaşayan Legalist Cia Şan, M.Ö. 175 yılında bakın ne diyor:

> Sikkeler faydasız şeylerdir, yine de biz onları gönenç ve onura değişebiliyoruz. Gönenç ve onur İmparator'un kurmaylarıdır ve eğer halk bunlara sahip olursa İmparator'a denk olur. Böyle bir şey yüreklendirilmemeli.

Çok sonraları, 19. yüzyılda dış güçlere karşı yürütülen iki önemli savaşın ardından (Afyon Savaşı ve Çin-Japon Savaşı) Çinli aydınlar Batı ekonomik düşünce ve uygulamasını değerlendirmek zorunda kaldılar. 1901'de Yan Fu (1853-1921), Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabını Çinceye çevirdi. Yan, Smith'in emek değer kuramı gibi pek çok görüşüne karşıydı. O, malların değerinin daha çok, arz ve talep arasındaki ilişki tarafından belirlendiğine inanmaktaydı ve çevirisine, Smith'in fikirleriyle ters düştüğünü vurgulamak üzere notlar düşmüştü: "Değer doğrudan bir meseledir. Nominal olarak benzer olan iki nesne çakışır ve numaralanır. Yalnızca içerdikleri emek meselesi olsaydı o zaman nesneler yalıtılmış olurlardı ve değerleri zaman içinde değişkenlik göstermezdi." 1892 yılında Zheng

Guanying (1841-1918), Çin'deki yabancı bankaların adaletsiz uygulamalarından yakındığı ve Çin'de ulusal bankaların kurulmasını yüreklendirdiği *Words of Warning a Flourishing Generation* [Yetişen Bir Nesil İçin Uyarı Sözleri] adlı kitabını yazdı:

> Şu andan baslayarak, yabancı tacirlerce kullanılan gümüş bonoların, Çinli ya da yabancı görevlilerce onaylanmış karşılıkları yoktur. Miktarları dikkate alınmaksızın, yalnızca bunları çıkartanların hevesiyle yapılıyorlar.

Modern Para

19. yüzyılda Çin hükümeti, 1.000 *cash* değerinde madeni paralar çıkartıp, memur maaşlarını konvertibiliteye sahip olmayan parayla ödeyerek parasal ortam üzerindeki denetimini elinde tutmaya çabalarken, daha değerli yabancı gümüş dolarların daha çok rağbet görmesi şaşırtıcı değildir. 19. yüzyıl ortalarından itibaren Çinliler kendi dolarlarını üretmeye başladılar, gerçi bunu gayri resmi biçimde yapıyorlardı:

> Kanton'un güneyindeki Şunteh bölgesinde, en az yüz işçinin istihdam edildiği büyük bir kuruluşun varlığından söz ediliyor. Orada her değerde dolar üretilmektedir... Bu kalpazanların elinde, büyük harcamalarla sağladıkları Avrupai mühürlerin bulunduğu söyleniyor, ancak kimi kez Avrupalı bir gözden kaçmayacak biçimde, eksik ya da bozuk harfli taklitler yapmaya kalkışıyorlar. Bununla birlikte, piyasadaki dolarları öylesine yaygın ki sarraf olarak en çok bu bölgenin adamları seçilmekte.
>
> J.P. Morrison, *Chinese Commercial Currency* (1844)

1880'lerle birlikte, İngiliz sömürgesi Hong Kong'ta basılan 10 ve 5 sentlik ufak gümüş sikkeler, Güney Çin'e sel gibi akıyordu. Hong Kong hükümeti 1860'lardan beri Çin'i, farklı tasarım ve alt birimler vaadiyle Hong Kong dolarlarını ulusal parası olarak kabul etmeye özendirmekteydi. Sonuçta, Guangdong ve Guangxi'nin genel valisi, Batı'dan getirilmiş makinelerde gümüş dolar darbı için

235 Çin Cumhuriyeti'nin 1928 yılında Guizhou Eyalet Darphanesi'nde basılan gümüş doları. Otomobil tasarımı, o yıl tamamlanan Guizhou otoyolu anısınadır. 1920'lerden itibaren Çin'in çoğu yerinde gümüş dolarlar kullanımdaydı, ancak bunlar çoğunlukla yerel olarak üretilmekteydiler.

saraydan izin istedi. Piyasaya daha da çok çeşitte yabancı para getiren, makineleri ve personeli Birmingham'dan getirilen yeni Batı tarzı darphane, 5, 10 ve 20 sentlik paralar, yarım ve tam dolarlar basmak üzere 1889'da Kanton'da açıldı. Yürürlükteki gümüş-bakır fiyatlarına uygun biçimde, gümüş sikkeler külçe, bakır sentler de (10 *cash*'lik parçalar) *cash* sikkesi gibi işlem görmekteydi. Olaylardaki beklenmedik gelişme ise 1900'lerde Kanton'daki Çinli memurların kendi küçük gümüş sikkelerini belirli bir ıskontoyla satmaları oldu, ki bu durum, gemilere yüklenip Hong Kong'a götürülmelerini kârlı kılmaktaydı. Bu sırada Hong Kong darphanesi, makinelerini Japon Osaka darphanesine satmıştı ve 1870'lerde Japonya kendi gümüş dolarlarını çıkartmaktaydı.

19. yüzyıl ilerlerken, ithal edilen parasal sistemlerin Çin'de, özellikle de, emperyal hükümetin yabancı paralara karşı koymaktaki başarısızlığının su yüzüne çıktığı güneyde, etkisi artmaya başlamıştı. Güneyin aynı zamanda, 1911'de imparatorluğu deviren ulusalcı cumhuriyetçilerin kalesi olması belki de rastlantı değildir.

Birinci Afyon Savaşı'ndan (1840-1842) sonra Çin kentlerinde yabancı ticari bankalar kuruldu ve çoğu Çin'de kullanılmak üzere kâğıt para bastı. HSBC gibi bazıları, gümüş dolar ve gümüş ons

Çin'in İlk Gümüş Dolar Bonoları

Hu-peh (Hubei) Hükümet Darphanesi 1893 yılında, Çin'in parlak devlet adamı Zhang Zhidong (1837-1909) tarafından kurulmuştur. Zhang, Çin'in makinelerini ve personelini Birmingham'dan sağladığı ilk Batı tarzı darphanesini 1889'da Kanton'da (Guangzhou) açmıştı. Aynı yıl Kanton'dan, Hubei ve Hunan eyaletlerinin sekiz yıl boyunca yürüteceği genel valilik görevi için Wuchang kentine atandı. Kanton Darphanesi'nin kurulmasındaki başarılardan ve burada üretilen gümüş sikkelerin Guangdong eyaletine sağladığı kârdan aldığı güçle Zhang, 1893 yılında Qing sarayına, gümüş dolar üretmek üzere yeni bir darphaneyi, Hu-peh Hükümet Darphanesi'ni kurmak için izin talebinde bulunan bir teklif sundu. İzin çarçabuk çıktı ve yeni darphane Wuchang'taki eski Üç Buda Pavyonu'nun bulunduğu yerleşim yerinde inşa edildi.

Hu-peh Hükümet Darphanesi gümüş dolarlar, gümüş tael'ler (Çin ons'u), standart *cash* ve kâğıt para basmıştır. İlk kâğıt parası gümüş tael'lerin ve standart *cash* dizilerinin birimleriydi, ancak 1899'dan itibaren Hubei'de aşırı bir standart *cash* kıtlığı yaşanmış ve Zhang, Qing sarayından darphanenin gümüş dolar karşılığı bono basması için izin istemiştir. Hubei'de 1896'da iş başına gelen eski bir Kanton Resmi Para Bürosu denetçisi olan Wang Bing'en, darphanenin kâğıt para dolar çıkartmasını ve bunların da Japonya Maliye Bakanlığı'nın (Okuro-sho) matbaasında basılmasını önermiştir. Zhang, darphaneyi Japonya'dan 1 milyon dolar nominal değerli dolar bonosu ısmarlaması için yetkilendirdi. Bu onun ilk dolar banknotları piyasaya sürme girişimidir. Japonya'ya sipariş vermeden önce, Çinli gravürcülere kendilerini göstermeleri için bir şans tanımış, ancak sonuçtan hoşnut kalmamıştır. (Daha önce, 1870'lerde Sichuan'da eğitim müdürü iken klasikleri ve hanedan tarihlerini basmak üzere bir matbaa kurmuştur.)

Dolar bonoları başarılı oldu. Bu başarı kısmen, sarayın bonoların resmi ödemelerde kullanılabileceğini ve tüm vergilerden hükümetin sorumlu olacağını ve talep üzerine bonoların karşılığının, Wuhan Hükümet Para Dairesi'nde gümüş dolarla ödeneceğini belirten kefaletinden (bonoların arka yüzünde basılıydı) kaynaklanmıştır. Zhang'ın nüfuzu uzaklara yayıldı: Finansal reformlarıyla Hubei'nin yıllık geliri ikiye katlanarak, 1899'daki 7 milyon tael'den Wuchang'dan ayrıldığı 1907 yılında 15 milyon tael'e ulaşmıştı. O aynı zamanda, Hubei'de demir dökümhanesi ve madeni, pamuklu dokuma fabrikaları, ipek fabrikaları ve tabakhaneler açmış hararetli bir sanayici idi. Hubei'nin Wu-Han kentleri, Çin'in "Chicago'su" olarak tanınmalarını büyük ölçüde onun girişimciliğine borçludurlar.

236 Hu-peh Hükümet Darphanesi tarafından basılan gümüş dolar karşılığı bono, 1899-1909. Tasarımda, her biri Hu-peh dolarının bir yüzünü tutan iki ejderha (imparatorun simgesi) görülmektedir. İngilizce ve Çince yazılar aynıdır. Ejderhanın yerini yazının aldığı Çince tarafta, hem Çince hem de Mançu dilinde *Guangxu yuanbao* yazılıdır. Bu bono üzerindeki beş satırlık yazı aşağıdaki gibidir:

A. (üstte yatay, sağdan sola) Çince *Gung xu yuan bao*, ardından Mançu dilinde tekrarı ("Guangxu dönemi [1875-1908] orijinal hazinesi")
B. (sağ aşağıda, dikey) *Hu bei yin yuan ju* ("Hu-peh Hükümet Darphanesi", tam olarak, Hubei gümüş dolar dairesi)
C. (aşağıda ortada, dikey) *Pin piao qu yin yuan yi da yuan* ("Bu bono karşılığında bir gümüş dolar alınır")
D. (sol aşağıda, dikey) *Lü zi di jiu bai wu shi hao* ("Seri no.: Lü 950")
E. (altta ortada, yatay, sağdan sola) *Zhong ku ping qı qıan er fen* ("Ağırlık: Hazine Tartısı'nda yedi mace ve iki candereen")

光緒元寶
憑票取銀元壹大元

237 Muhtemelen Şanghay'daki özel bir banka için hazırlanmış, deneme baskısı bir bono, 1908. 19. yüzyıl sonlarından itibaren Çin'deki pek çok özel büyük ya da küçük banka, ayrıntılı tasarımlara sahip kendi kâğıt paralarını çıkartmışlardır. Piyasaya sürülmemiş bu bono, 1908 yılında Şanghay'daki ünlü Dianshizhai Stüdyosu'nda, az tanınan ressam Wu Songqing tarafından tasarlanmıştır. Seri numarasının ve tarihinin sonradan eklenebildiği orta panelin çevresinde, ünlü bir klasik nesirden alınan metin yer almaktadır. Metnin çevresinde geleneksel bir öyküden minyatür sahneler canlandıran 12 mm'lik bordür bulunmaktadır. Arka yüzünde ise Wu, yalnızca 60 x 132 mm.lik bir alanda on sahneye yer vererek, tapınakta aşkın peşinden koşan genç bir öğrencinin hikâyesini sunmaktadır.

karşılığı banknot basarken, Rusya Çarlık Bankası gibi diğerleri de yabancı birimlerde kâğıt para çıkardılar. Sonunda Çin hükümeti, kendisine ait gümüş ons ve gümüş dolar karşılığı takas belgeleri çıkartmanın gerekliliğini gördü ve 1897'de *Zhongguo tongshang yinhang*'ı (Çin Emperyal Bankası) kurdu. Eyalet resmi gümüş ve sikke daireleri de yeni stil gümüş dolar bonoları basmaya başladılar. Bu bonolara ek olarak, yüz yıllardır kâğıt para basan para büroları ve rehinciler gibi eski tarz kredi kurumları ile demiryolu büroları gibi resmi kurumlar tarafından özel olarak kâğıt para da basılmaya başlandı.

Bölgeden bölgeye değişen gümüş-bakır takas sistemlerine ek olarak kâğıt para basımcılarının denetlenemeyen ölçüdeki sayılarına bakıldığında, Çin'de çalışan yabancıların, para sisteminin nasıl işlediğini anlamak konusunda kapıldıkları umutsuzluğa şaşırmamalı. 1903'te Hong Kong Ticaret Odası'nca düzenlenen bir tartışmaya konuşmacı olarak katılan J. R. Michael'in sözleriyle ifade edersek: "Çin'in para biriminin ne olduğunu sorabilir miyim? Birisi bizi aydınlatabilir mi?"

VII
Modern Dönemin Başlangıcı

İspanya'nın yıkımının nedeni, zenginliğinin uçucu oluşudur ve zenginlik, ürün veren mallar yerine, hep anlaşmalara, poliçelere, gümüş ve altına dayanması yüzünden uçmuştur. Oysa ki mallar daha yüksek değer taşıdıklarından dünyanın başka yerlerindeki zenginlikleri cezbederler ve bu yüzden kendi halkımızın yıkımına yol açarlar. Dolayısıyla, İspanya'da gümüş ve altın sikkelerin bulunmayışının nedeni, İspanya'da altın ve gümüşün çok miktarda olmasıdır. Bir başka deyişle, İspanya zengin olduğu için yoksuldur.

Gonzales de Cellorigo, Memorial de la Politicia necesaria y útil a la República de España (1600)

15. yüzyıl sonlarında Avrupa parası, üçlü bir etkinin hızlandırmasıyla bir dönüşüm dönemine girdi. Önce, Rönesans sırasındaki sanatsal gelişmelerin etkisiyle sikkenin görünümü değişti. İkinci olarak, yeni külçe kaynakları; fiyatlar, nominal değer sistemleri ve parasal kullanım üzerinde bir dizi sonuca yol açarak para arzının büyümesine olanak verdi. Üçüncüsü de, Avrupa Keşifler Çağı (ki yeni külçe stokları buradan kaynaklanmıştı) araştırma, yatırım ve sömürü açısından adeta sınırsız fırsatlar yarattı ve dünya ölçeğinde bir ekonominin altyapısını oluşturdu.

Belki bütün bunlara, Katolik dünya görüşünü parçalayan ve yeni bir para "teolojisinin" gelişmesine izin veren Protestan Reformu'nun etkisini de eklemek gerekir. Bunun sebebi, Protestanlığın eski moda "tefeciliğe" Katolik Kilisesi'nden daha sıcak bakması değildir. "Hiçbir hisse istemiyorum! Bu vurgun yoluyla kazanılan para ve ben bu tür para kazanmayacağım" sözleri, kendisine bir gümüş madeninde hisse teklif edilmesine karşı Martin Luther'in sert yanıtıdır. Ancak 1545 yılı dolaylarında, tefecilik halen hayırseverliğe karşı bir suç olarak görülse de, Kalvin daha geniş bakmaktaydı: "Tanrı insanın hiçbir şey kazanamayacağı ölçüde tüm kârları yasaklamış değildir. Yoksa nasıl bir sonuç doğardı? Tüm malların ticaretini bırakmak zorunda kalırdık." Yine de pek çok açıdan, bu görüşün üstün gelmesi uzun zaman almıştır ve bir yanda Hollandalı Kalvinistler, Katolik karşıtları kadar amansızca ödünç para verme işinin kötülüklerini eleştirirlerken, paranın ve bankacılığın gelişiminde Katolik Cenova da tıpkı Protestan Cenevre ya da Amsterdam denli öneme sahiptir.

Yeni Külçeler, Yeni Dünyalar

1460'lardan başlayarak Avrupa'daki gümüş üretimi yeniden hızlandı; sahibi Dük Sigismund'a "Zengin" lakabını kazandıran (oysa ki babasına "Meteliksiz" soyadı verilmişti) Tirol'deki Schwaz madeni, Saksonya düklerinin Schneeberg'deki madenleri, sonraları sahiplerinin akşam yemeklerini saf gümüş masalarda yemelerini sağlayan Annaberg ve 1512 yılında keşfedilen Bohemya'daki St. Joachimstahl (Jachymov) madenleri gece gündüz işletiliyordu (bkz. Şekil 109). Gümüş akışı, öncelikle Alman gümüşünün başlıca pazarı olan Kuzey İtalya'da yeni sikke üretimini hızlandırdı ve Venedik'in, özellikle de Avrupa gümüşünün ihracatındaki rolünü sürdürebilmesi için burada konumlandı. 1470'lerde Venedik ve Milano, 9-10 gram ağırlığa sahip yeni bir ağır gümüş sikkeye öncülük etti ve bunu *lira* adıyla kendi hesap sistemine uydurdu. Bu sikkeler, o sıralarda sikke tasarımına yeni girmiş olan realist portrecilik dolayısıyla *testoni* (*testa* "baş" anlamı-

238 Milano Dükü Galeazzo Maria Sforza'nın (1468-1476) gümüş testone'si; dükün portresini gösteriyor. Milano'nun altın dükaları üzerinde 1460'larla birlikte görülen ve Rönesans'tan esinlenen realist portrecilik, 1474 yılında ilk Milano lirası olan bu testone üzerinde kullanılmış ve yeni büyük gümüş sikkelerin özel niteliği haline gelmiştir. Bu sikke, bütün İtalya ve ötesine yayılırken diğer paralar için bir model oluşturmuştur.

239 İngiltere Kralı VII. Henry'nin (1485-1509) gümüş testoon'u. Testone'nin İngiliz dengi, İngiliz sikkeleri üzerindeki ilk realist portre, ilk şilin sikkesi olan testoon üzerinde idi.

na gelmektedir) adıyla tanındı ve bu tip İsviçre, Güney Almanya, Fransa ve İngiltere'de de yaygınlaştı.

Kısa bir süre sonra gümüş ihracatçıları, ufak altın sikkeleri (florin ya da düka eşdeğeri sikkeler) aynı nominal değere sahip, genellikle 30 gram ağırlığındaki büyük gümüş sikkelerle değiştirmek suretiyle, kendi kaynaklarını doğrudan kullanmaya başladılar. Bunlardan birisi, St Joachimsthal madeni ve darphanesinin *Joachimsthaler guldengroschen*'i, yeni sikke türüne jenerik bir isim kazandırdı: *taler* (ki dolar sözcüğü buradan gelir). 16. yüzyıl ilerlemesini sürdürürken, bu gelişme, gümüş sikkelerin daha yüksek kupürlere dönüşümünü sağlayarak ve hepsinin üstüne de tümüyle yeni ve yüksek kupürlü altın sikkeler ekleyerek yaygınlaştı. Bu genişlemeyi besleyen altın, yüzyıllardır olduğu gibi, Batı Afrika'dan gelmiş, ancak 15. yüzyıl sonlarında Portekiz, bölgedeki araştırmaları sonucunda altına doğrudan erişim olanağı sağlamıştır. Böylelikle İtalyan ve Kuzey Afrikalı aracıları devreden

240 Tirol Arşidükü Sigismund'un gümüş guldiner'i, 1486; Arşidükü armalı bir kalkan ve miğferle çevrelenmiş biçimde gösteriyor. Innsbruck yakınlarındaki Schwaz gümüş madenlerinin zengin gümüş damarları, ilk olarak 1470'lerde gün ışığına çıktı; 1482'de Sigismund teston'e benzeri pfunder'ini piyasaya sürdü; 1484'de buna yarım altın gulden değerinde bir yarım guldiner ve 1486'da da bir guldiner ekledi.

241 Saksonya Dükü Akıllı Friedrich'in (1500-1508) gümüş guldiner'i, Annaberg darphanesi. Erzebirge Dağları'ndaki (Schneeberg, Annaberg ve Freiberg'de bulunan) yeni gümüş madenleri, Kuzey Almanya'da, buradaki sikkeciliğe portreciliği de taşıyarak, 1500'ler civarında guldiner'lerin belirmesine yol açmıştır. Annaberg'den çıkartılan gümüş hızla Scwaz'ınkini gölgede bıraktı.

242 Schilck Kontu Stephen'in (1505-26) gümüş taleri, St Joachimstahl darphanesi. 1512'de keşfedilen St Joachimstahl madeni Saksonya'nın tüm madenlerini geride bıraktı ve 1519'da piyasaya sürülen Joachimstahler gümüşü miktar olarak muazzamdı.

243 Battista Agnese'nin dünya haritası, 1536. 13 Kasım 1536'da Venedik'te tamamlanan bu harita, o zamanlarda bilindiği haliyle dünyayı göstermekte. Mavi çizgi Macellan'ın dünyanın çevresinde yaptığı deniz yolculuğunu (1519-1522) izliyor ve altın çizgi İspanyolların, altını İnka Peru'sundan Ispanya'ya taşıdığı rotayı gösteriyor. Bu rota sonradan, Potosi'den gümüş taşınmasında kullanılan rota olmuştur (British Library).

244 II. Charles'ın 5 gine değerindeki sikkesinden alınma bir fil detayı, İngiltere, 1675. Gine adını, Kraliyet Afrika Kumpanyası (*Royal Africa Company*) tarafından büyük miktarlarda altının getirildiği Afrika Gine'sinden almıştır. Bu altın sikke üzerindeki fil, sikkenin içerdiği altının kaynağının Batı Afrika olduğunu belirtmekte.

245 Portekiz Kralı II. Joao'nun (1481-1495) altın cruzado'su; kraliyet unvanlarıyla birlikte bir haçı göstermekte: Portekiz'in, Algarve'nin ve Gine'nin Kralı. II. Joao, Gine Kralı unvanını, ülkesinin servetinin kaynaklarından birisi durumundaki Batı Afrika altınına atfen almıştır.

246 İspanya hükümdarları İsabel ve Ferdinand'ın (1474-1507) altın çifte excelente'si. İspanya'nın ilk ulusal sikkesini yaratan ve 1497'de başlatılan sikke sistemine, 16. yüzyılda düka büyüklüğündeki altın excelente ve onun katları egemen olmuştur.

çıkartmışlar ve düka eşdeğeri durumundaki kendi *cruzado*'larını bol miktarda üretebilmişlerdir. Buna aynı dönemde, Orta ve Güney Amerika uygarlıklarının hazinelerinin yağmalanıp 16. yüzyıl başı İspanya'sının altın sikkeciliğine kaynak sağlamak üzere ülkeye gönderilmesiyle Amerika ganimetlerinin ilk meyveleri de eklenmiştir.

Bununla birlikte, Yeni Dünya'nın gerçek zenginliği altın değil gümüştü. 1540'larda tam da Joachimsthal ve Schwaz'ın rezervleri azalırken, önce Meksika'da ve ardından, hepsinden daha büyük bir rezerv olan Bolivya'daki Gümüş Dağı Potosi'de gümüş yatakları bulundu: soyluluk armasındaki sloganda ileri sürüldüğü gibi, "Zengin Potosi, dünyanın hazinesi, Dağların Kralı ve kralların imrendiği." 1600'ler itibariyle dağlardaki bu maden kasabası 150.000'i aşkın bir nüfusa ulaşmıştı bile. Gümüş ingotlar karadan, Armada del Sur'un (Güney Armadası) kalyonlarına yüklen-

247 İspanya kralı IV. Felipe'nin gümüş 8 real'i, 1653, Potosi darphanesi; sikkenin üzerinde, Herakles Sütunları ve İspanya İmparatorluğu'nun *Plus ultra* ("Daha ötesi var") şiarı görülmektedir. 8 real (sekizlik parça ya da İspanyol doları) 1530'larda yeniden canlandırılmış ve 16. yüzyılın sonunda ilk dünya ticareti sikkesine dönüşmüştür. Meksika ve Peru'nun gümüş madenleri yakınındaki darphaneler, hem Avrupa hem de Uzakdoğu'ya ihraç amacıyla bu sikkelerden büyük miktarlarda üretmekteydiler.

diği Arica rıhtımına götürülüyor ve Güney Amerika'nın batı sahilinden Panama üzerinden Karayipler'e ve oradan da İspanya'ya taşınıyordu. Avrupa'nın ve aslında tüm dünyanın parasal sistemine bir gümüş seli akmaktaydı. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında İspanya'ya gümüş ingotlar ve yeni basılmış sikkeler (çoğunlukla 8 *real* parçaları ya da İspanyol doları, İspanyol talerinin eşdeğeri) akıyor ve neredeyse aynı hızla oradan da dışarıya akıyordu. 16. yüzyılın son on yılında İspanya'ya 2.700 ton gümüş ithal edildi. Bu yeni külçe kaynağının önemli sonuçlarından birisi, Almanya'da yerel olarak çıkartılan gümüşün fiyatının yeni rakibi karşısında hızla düşmesi ve dolayısıyla buradaki gönencin yerle bir olmasıydı.

Amerikan gümüşünün önemlice bir bölümü, Habsburg'ların pahalı savaşlarının finansmanına gitmekteydi; doğrudan ordulara ya da daha çok Cenova, Antwerp, Augsburg ve Portekiz'deki bankerlerden alınan borçlara karşılık verilmekteydi. Çoğu da, İspanyolların talep ettikleri ve ironik bir biçimde, çoğunluğu isyankâr Hollandalı tebaasının mülkiyetindeki acente tarafından sağlanan malların alımına harcanmaktaydı; ki o dönemde Hollandalılar Avrupa'nın ve aslında hemen bütün dünya ticaretinin dolaşımını sağlamaktaydılar. Bununla birlikte, Amerikan gümüşü İspanya'ya, sorunlu kredilerini, teknik anlamdaki iflaslarını, değeri düşen parasını ve tüyler ürpertici harcamalarını, 17. yüzyıla dek karşılayabilmesinde kaya gibi sağlam bir kaynak oluşturmuştur.

248 Fransa Kralı III. Henri'nin (1574-1589) gümüş frankı. İlk gümüş frank, İspanya'nın Felemenk eyaletlerinden Fransa'ya akan gümüşü zaptetmek için kasıtlı olarak tasarlanmıştır. Yeniden darbım kolaylaştırmak için, II. Felipe'nin daalder'leriyle aynı standartta gümüşten üretilmiştir.

249 Toscana Grandükü I. Francesco de' Medici'nin (1574-1585), 1579 tarihli gümüş *piastra*'sı; Floransa'nın koruyucu azizi Vaftizci Yahya'yı göstermekte. 16. yüzyıl sonlarında gümüşün bolluğu, aralarında Floransa'nınkinin de bulunduğu pek çok altın sikkenin gölgede kalmasına yol açmıştır.

250 Kutsal Roma İmparatoru III. Ferdinand'ın Macaristan kralı olarak bastırdığı gümüş taler, 1649; Çar I. Aleksis'in yönetimindeki Rusya için 1655 tarihiyle damgalanmıştır. Rusya'nın Batı ile ticaretinden dolayı büyük gümüş sikkeler ülkeye girmekte ve bunlar Rusya kendi Batı tarzı sikkelerinin üretimine başlayana dek yerel kullanım için damgalanmaktaydılar.

Amerikan gümüşü Saksonya, Bohemya ve Tirol madenlerinin gümüşüyle birlikte geleneksel kanallardan geçerek Ortadoğu'ya dek uzun bir yol kat etmiştir ve 1565 yılıyla birlikte, İspanya'nın "Manila kalyonlarına" ya da "Çin gemilerine" yüklenerek Pasifik üzerinden Çin ve Güneydoğu Asya mallarıyla takas edildiği İspanyol Filipinler'ine ulaşmıştır. Bununla birlikte 17. yüzyılda maden rezervinin tükenmesi ve çoğunun sömürgenin kullanımı için ayrılması nedeniyle, Amerika'dan İspanya'ya gelen stoklar giderek azalmıştır. Ancak yeni keşiflerin yapıldığı ve yeni tekniklerin verimliliği artırdığı 18. yüzyıl boyunca Amerikan gümüşü önemini korumuştur.

Avrupa'da parasal sınırlar hiçbir biçimde Ortaçağ'da olduğundan daha fazla sabitlenmiş değildi. Özellikle de yerel sikke üretiminin çok az olduğu ya da küçük ölçekli bir basımcının daha verimli ve önemli bir komşuya sahip bulunduğu durumlarda, yabancı sikkeler yerel dolaşımda çoğunlukla önemli bir unsur olabilmekteydi. Örneğin, 16. ve 17. yüzyıl İrlanda'sında dolaşımdaki para, genellikle İngiliz, İskoç ya da öteki yabancı sikkelerin (çoğunlukla İspanyol) bir karışımından oluşmaktaydı; Mantua, Modena ya da Lucca gibi görece daha küçük İtalyan devletlerinde yerel sikke basımı Venedik, Floransa ya da papalık basımlarına bağlıydı; Venedik sikkeleri Dalmaçya kıyıları ve Balkanlar'da egemendi; Rusya'da yerel küçük gümüş *dengi*'lerin yanı sıra kullanılmak üzere damgalanmış Alman talerleriyle birlikte Batı sikkeleri giderek aşina hale gelmişlerdi ve İsveç sikkeleriyle Sakson sikkeleri 17. yüzyıl sonlarının Polonya'sının bazı kesimlerinde egemen olmuşlardı.

Avrupa içinde pek çok sikkenin birbiriyle örtüşen dolaşımdaki kalıplarına karşın, karışıklık sikkenin kendisinden çok görüntüsündeydi. Örneğin, oldukça küçük gümüş *gulden*'lerin tercih edildiği Güney Almanya'nın bazı bölgeleri ayrı tutulursa, çok sayıdaki bilinmeyen sikke basımcısıyla Kutsal Roma İmparatorluğu'nda, genellikle taler standartlarına uyulmaktaydı. Bu yüzden pek çok basımcının sikkeleri, farklı görünümlerine karşın aynı ağırlık ve saflık standartlarına sahiptiler.

Devletler, Sikkeler ve Enflasyon

Görünüşe göre, külçe arzındaki büyüme, 16. yüzyıldaki en çarpıcı ekonomik olaya, günümüz için tanıdık ama çağdaşları için şaşırtıcı olan bir duruma, 1540 ile 1640 arasında ortaya çıkan enflasyonun fiyatları altıya katlamasıyla ifade edilebilecek ünlü "Fiyat Devrimi"ne yol açmıştır. Bunu bağlamına yerleştirmek için şunu belirtmek gerekir: 1500'deki fiyatlar 1300'dekinden çok az farklı olmasına rağmen, 1650'den 1750'ye geçen yüzyılda fiyat istikrarı ancak görece olarak mevcuttur. Bunda külçe arzının kesin bir rol oynadığına karşı çıkılmaktadır, ancak enflasyon ile gümüşün gelişinin aynı ana rastladığını görmezden gelmek de zor gözükmektedir. Bu fiyat yükselişlerinin etkisi, ücret düzeylerini sürdürmekteki başarısızlıkla iyice alevlenmiştir: Örneğin İngiltere'de reel ücretler 15. yüzyıl ila 17. yüzyıl ortasında fiilen yarıya inebilmekteydi. Dahası, her ne kadar uygulamada kapsamlı devlet hizmetlerine harcanmak yerine siyasi ve finansal elit arasında paylaşılsa da, devletin sürdürülmesinin başlıca aracı haline gelen vergilendirme 16. yüzyıl boyunca kesin biçimde artmıştır.

Bu yeni külçe arzı, sikkeler ve bunların sınıflandırılması ve kullanılması gibi muhtemelen birbiriyle ilişkili iki etken üzerinde belirli sonuçlara yol açmıştı. Öncelikle, büyük ve küçük birimlerin çeşitlerinde genel bir genişleme oldu. 17. yüzyıl sonlarında yeni, büyük gümüş ve altın sikkeler piyasaya sürüldü. İtalyan devletlerinde altın düka ve *scudi* yerini, gittikçe artan standart altın parçalar olan *doppie*'ler (çifte dükalar) ile gümüş *ducatoni*'lere, scudi ve *piastra*'lara bıraktı. İngiltere'de altın crown'ların ve yarım crown'ların yerini, en üst ölçekte altın bir pound ve otuz şilinlik altın liralar ile gümüş crown'lar aldı; Hollanda Cumhuriyeti'nin 17. yüzyıldaki *daalder* ve çifte dükaları gibi İspanyol doları ve altın çifte *escudo*'su da (doubloon) uluslararası düzeyde bilinen sikkeler haline geldiler. Bununla birlikte, pek çok devlet uluslararası işlemlerde kullanılmak üzere hâlâ Venedik dükası (bu zamandan sonra çoğunlukla *zecchino* ya da *sequin* diye adlandırılmıştır) eşdeğerinde altın sikkeler üretmekteydi: Bunların içinde Hollandalılar, İsveçliler, Dani-

markalılar ve Polonyalılar, Bohemya, Macaristan ve Avusturya'daki Kutsal Roma İmparatoru ile pek çok Alman prensi de bulunmaktaydı.

Parasal sistemler arasında aracılık eden konumdaki para birimi çeşitleri de, Ortaçağ sonlarının altı ya da sekiz düzeyinden on, on iki, hatta bazı devletlerde daha da fazla bir sayıya ulaşmıştı. Bu gelişme, belki de gündelik işlemlerin ve acil ödemelerin düzeyinde ciddi bir artışı gösterir biçimde, sınıflandırma sistemlerinin piyasadaki esnekliğini de artırmıştır. Ayrıca, bazen eski sikkeler de resmi anlamda revalüe edilmiş biçimde ya da ağırlık ve saflıklarına bağlı olarak dolaşımda kalmışlardır: Stuart İngiltere'sinde, I. James'in İkinci Sikkecilik *unite*'leri gerçekte bir pound (20 şilin) iken sonraları 22 şilin olarak işlem görmüştür; 1620 ve 1630'larda III. Felipe ve IV. Felipe dönemlerinde düşük değerli kupürlerin sınırsız biçimde ayarlarının düşürüldüğü ve bol miktarda basıldığı sırada, 4'lük *maravedi*'lerin eski basımları önceleri 8'lik, ardından da 12'lik maravedi'ler olarak revalüe edilmişler ve bu biçimde damgalanmışlardır.

16. ve 17. yüzyıllardaki enflasyonun etkilerine karşın düşük değerli kupürler genelde varlıklarını sürdürmüşler ve sikkenin bireyler tarafından küçük ölçekli işlemlerde daha sık kullanıldığı göz önüne alındığında, gerçekte çok daha yaygın kullanılmışlardır. Bunlar, 15. yüzyıl sonunda Portekiz, Venedik ve Napoli tarafından başlatılıp, 17. yüzyıl başı itibariyle tüm İtalya, Fransa, İspanya, Hollanda, İskoçya ve İngiltere'de yaygınlaşmak suretiyle, bakır sikkeciliğin yeniden canlanmasıyla artışa geçmişlerdir. Bir değerli metal sistemi içinde madeni parayla baş etmek güçtü ve kimi zaman bol miktarda basılmaları ve iyi parayı kovma eğilimindeki kalpazanlığın (17. yüzyıl başlarında hem Fransa'da hem de İngiltere'de kayda değer ölçüdeydi) etkileri nedeniyle, denetimden çıkmaktaydı. Hükümetler bu durumla sık sık dolaşımdan kaldırarak, dolaşımı sınırlandırarak, konumunu yasallaştırarak (başka bir deyişle, ödemede kabul edilmesini zorunluluğa değil gönüllülüğe bağlayarak) ve kötüleyerek (yani, nominal değerini düşürerek) mücadele etmişlerdir. Ancak madeni para vazgeçilemeyecek denli

251 İç Savaş sırasında Oxford darphanesinde basılmış, Büyük Britanya Kralı I. Charles'ın üçlü unite'i, 1644; kralı savaş ya da barış sunmak anlamında kılıç ve defne dalı tutarken gösteriyor. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında pek çok hükümdar için çoğunlukla armağan amaçlı oldukça büyük altın ve gümüş sikkeler basılmıştı.

252 1574 yılında İspanyol kuşatması altındayken Leiden'deki Hollandalılar tarafından basılmış gümüş daalder; kentin "Tanrı Leyden'i korusun" yazılı kalkanını gösteriyor. Kuşatma altındaki kentlerin özel sikkeler üretmesi, 16. ve 17. yüzyıllara özgü bir âdetti.

253 Brunswick-Lüneburg Dükü Christian Ludwig'e ait 4'lük madencilik taleri, 1662; Tanrının Eli tarafından taçlandırılan Westphalia atını, Harz Dağları'nda maden çıkartma sahnesi üzerinde süzülürken gösteriyor. Konik binalar, beygir gücüne dayalı akıtma, kaldırma ve havalandırma sistemlerine sahipti.

kullanışlıydı. 1640'larda İngiltere çeyrek penilerin üretimini durdurduğunda binlerce özel, yerel basım bunların yerini aldı.

Daha düşük değerli paralarda değerli metal kullanımı, hiçbir durumda kendi kendine otomatik istikrarı garantilemez. Avrupa genelindeki dükaların ve eşdeğeri talerlerin standardizasyonu genellikle korunmaktayken, hükümdarların kâr ya da kullanılabilirlik sağlama adına bunların baz gümüş mü yoksa bakır mı olduk-

Sikke Üretimi

Modern dönemin başlangıcında, sikke üretiminde belki de en çarpıcı yöntem değişikliklerine tanıklık edilmiştir. 16. yüzyıl başlarının Avrupa'sında eski zamanlardan beri bilinen elle darp teknikleri halen geçerliydi. 1700'lerden başlayarak bir dizi mekanik yöntemin gelişmesiyle, bunların tümü ortadan kalkmıştır.

Başlangıçtaki mekanik presler estetik anlamda hoşnutluk verici sikke üretiminde başarı kaydetseler de, yüzyıllar boyunca iyileştirilmiş ve fabrika gibi darphanelerde koordinasyonu sağlanmış geleneksel yöntemler, sikkenin doğru standarda kavuşturulmasında daha hızlı ve hatasızdı. Bununla birlikte zaman içinde sorunların üstesinden gelinmiş ve mekanik tekniklerin barındırdığı avantajlardan faydalanılmıştır.

Kalıpların metal delgeçlerle kesilebildiği eşit uzunlukta kalın şeritler üreten haddehaneler yardımıyla boş modeller hazırlanıyordu. Gerçek sikke darp sürecinin mekanikleştirilebildiği bir dizi yöntem vardı. Bunlardan birisi, yüzleri kavisli kalıplar kullanarak ya boş modeller üretmek (beşikli pres) ya da üzerinde birkaç oyulmuş kalıbın bulunduğu çiftli tekerlekler arasından geçirerek metal şeritler üzerine darp etmekti (döngüsel pres).

Ancak zafer, iki kalıp arasında darp etmek biçimindeki geleneksel yönteme basit bir motor gücünün eklendiği burmalı presin oldu. Bu yeni presleri çalıştıran güç insana ait olabildiği gibi hayvan ya da su gücü de kullanılabilmekteydi. Mekanik üretimdeki tek sıkıntı gücün teminiydi, bu da 18. yüzyıl sonunda buhar gücünün kullanılmasıyla çözülecekti.

254a Darphane atölyesi, Dieobold Schilling'in *Spiez Chronicle* çalışmasından, Bern, İsviçre, 1486. Geride, doğru alaşım arıtılarak çubuklar halinde dökülüyor, sonra bunlar çekiçle düzleştiriliyor (solda), böylece boş modellerin kesilebileceği ve birbirine yapıştırılıp dövülerek yuvarlak bir biçim verilebileceği (ortada, önde) bir duruma sokuluyor. Boş modeller, sikkenin her iki yüzünün de aynı anda damgalandığı iki demir kalıp arasında darp ediliyor (ortanın solu). Sağ tarafta darphane görevlileri bitmiş sikkeleri inceliyorlar (Burgerbibliothek Bern, Mss. h.h.I.16, s. 222)

254b Konstanz darphanesinden sahneler gösteren vitray pencere, Güney Almanya, 1624 dolayları. Konstanz darphanesinin mekanize olmasından sonraki çalışması dokuz panelde sergilenmekte. Burada resimleri görülen son üç tanesi, burgu preslerinin elle çalıştırıldığını, bitmiş sikkelerin ağırlık ve saflık bakımından incelendiğini ve son olarak da darphaneden çıkışını gösteriyor (Konstanz, Rosgarten Müzesi).

254c I. Charles'ın (1625-1649) tamamlanmamış İngiliz çeyrek peni dizisi. Burgu presinin daha önceki başlıca rakibi döngüsel presti. Sürekli olarak çok sayıda sikke darp edebiliyordu; silindir kalıplar, bir seferde uzun metal şeritlere baskı yapıyor ve buradan çıkan bitmiş sikkeler kesilip damgalanıyordu. Büyük Avrupa darphanelerinin bir kısmı bu yöntemi kullanmaktaydı; özellikle Tirol'deki Hall ve İspanya'daki Segovia darphaneleri. İngiltere'de bu teknik 17. yüzyıl başlarında çeyrek penilerin darbında kullanılmıştır.

254d Londra'daki Kraliyet Darphanesi'nden bir Boulton sikke presi, 23 Nisan 1836 tarihli *Saturday Magazine*'den. 18. yüzyıl sonunda mühendis James Watt ve imalatçı Matthew Boulton, Birmingham'daki Soho darphanelerinde sikke üretimine buhar gücü uyguladılar. Teknikleri ve makineleri yaygın biçimde ithal edildi ve 1810 yılında Kraliyet Darphanesi'nde uygulandı. İlk buhar güçlü presler burgu sürecine buhar eklemekteydi. 19. yüzyılda burgu preslerinin yerini lövye presleri almış, buhar da yerini elektriğe bırakmıştır.

255 Napoli Kralı I. Ferdinando'nun (1458-1494) bakır cavallo'su. 15. yüzyılda bazı basımcılar, düşük ayarlı baz gümüş sikke yerine saf bakır ufak paralar üretmişlerdir. 1452'de cavallo'yu çıkartan I. Ferdinand bunların ilklerinden birisidir.

256 Fransa Kralı III. Henri'nin 1584 tarihlı bakır çifte tournois'sı. III. Henri, babası II. Henri'nin himayesindeki yeni mekanik sikke tekniklerinin kullanımıyla birleştirdiği bakır sikkeyi, 1575'te piyasaya sürmüştür.

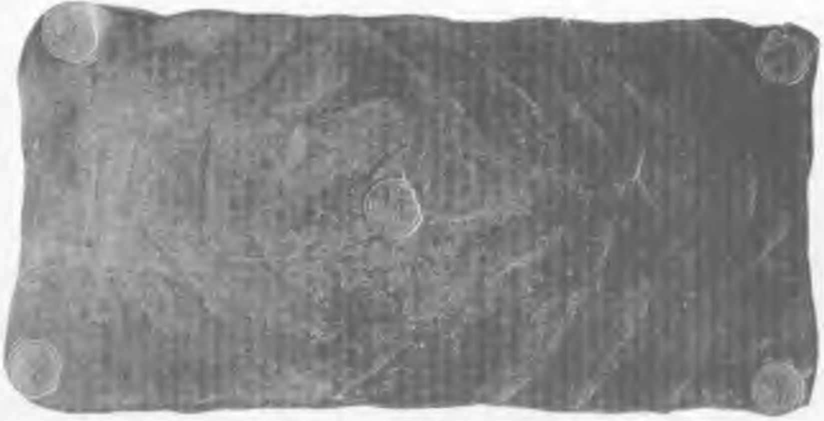

257 İspanya kralı IV. Felipe'nin 1624 tarihli, sonradan 12'lik maravedi olarak damgalanmış baz 4'lük maravedi'si. Amerika'dan İspanya'ya getirilen gümüşün yarattığı servete karşın, ülkenin harcamaları muazzam boyuttaydı. Hükümet, baz gümüş sikkelerin ayarını düşürmek ve yerine saf bakırdan sikke üretmek yoluyla para sistemine müdahale girişiminde bulundu. Bu politika, eski bakır sikkelerin geri dönüşünü ve değerlerinin tırmanışa geçmesini, İspanya'ya değersiz para akışını körüklemiştir.

258 Watford'lu (Hertfordshire) John Morse tarafından çıkartılmış, 1660 tarihli özel bakır çeyrek peni; ölüm figürünü (*mors*) göstermekte. Ufak madeni paralar İngiliz para sistemine I. James ve I. Charles zamanında sokulmuş, ancak aşırı üretim ve kalpazanlık nedeniyle krallık çeyrek penilerinin üretimi 1644'te terk edilmiştir. Sonraki otuz yıl boyunca ufak para gereksinimi binlerce özel tacirin bastığı madeni paralarla giderilmiştir.

259 İsveç Kralı Carl X. Gustav'ın 1658 tarihli 8'lik bakır daler'i. 17. ve 18. yüzyılların İsveç kralları açısından, zengin bakır kaynaklarının sikke biçiminde olmayan bir paranın üretiminde kullanılmasının, metal stoklarını ülke içinde tutmak ve böylece uluslararası değerini korumak gibi bir avantajı vardı. Bu 8'lik daler gibi büyük tabakalar (28x65 cm, 14 kg), kullanıma elverişli değillerdi ve ilk kâğıt paranın yerel popülaritesini teşvik etmişlerdi.

larına bakmaksızın daha düşük değerli sikkeler üretme eğilimleri her zaman vardı. Bu gerçek, 1620'lerin Almanya'sında, prensler Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) ilk yıllarında kâr etmek için ayar düşürdüklerinde *Kipper- und Wippezeit*'a (harfiyen, "makas ve tahterevalli dönemi") yol açmıştır. Polonya'da ise 1630'lar ve 1640'larda, değeri düşürülmüş yerli sikkeler, İsveç'in elindeki Ebbing kasabası ve Baltık'taki Riga'da üretilen kalp paralarla karıştığında aynı olgu ortaya çıkmıştır.

Yarattığı tüm sıkıntılara karşın belki de Roma döneminden beri ilk kez düşük değerli para, küçük ölçekli işlemlerde sikkenin gündelik kullanılmasına olanak vererek ve eski takas sistemlerini yavaş yavaş ortadan kaldırarak, borçları karşılayarak, krediyle ödemenin yolunu açarak, bugün bilinen anlamıyla madeni paranın rolünü oynuyordu. Kırsal nüfustaki artış ve büyüyen nüfus hareketliliği, Avrupa'nın daha büyük bölgelerinin dahili tedavüllerini geliştirirken, ücretli emek de büyümesini sürdürüyordu. Dahası, özellikle Batı Avrupa'da, sanayi faaliyetleri kitlesel bir tüketim piyasasına doğru giden bir pazar yaratmaya başlamıştı.

260 *Altın Tartıcısı*, Hollanda, Matthias Stomer, 1642. İlk bakışta, bir terazi ve ağırlık birimleri yardımıyla altın bir sikkeyi tartan yaşlı bir kadının portresi olarak gözükmektedir. Aslında resim, şeytan boynuzlu alaycı uşağın işaret ettiği gibi, Cehennem yolunda paranın kölesi olmuş yaşlı kadınla simgelenen bir tamahkârlık alegorisidir (Kassel, Staatliche Kunstsammlungen).

Bundan dolayı sikke, Avrupa nüfusunun giderek artan bir kısmı için temel bir günlük ihtiyaca dönüşüyordu.

Avrupa bakır sikkelerinin çoğunun kaynağı İsveç, özellikle de büyük Falun madeniydi. Özellikle sikke yapımı için bakıra olan talep, ülkenin 17. Avrupa'sındaki seçkin siyasi ve askeri rolüne de katkıda bulunarak, İsveç Krallığı'nın gelirini artırmıştı. İsveç, bakır fiyatlarını makul bir düzeyde tutmak için kendi çıktısının bir kısmını elde tutarak piyasaya sikke biçiminde olmayan bir bakır para, ünlü tabaka parayı sürdü: Bakır levhalar, 1 daler'den 10 daler'e değişen değerlerde gümüş *daler*'e denk düşecek biçimde kalıplarla damgalanmaktaydı. Böylesine külfetli bir parayı kullanıma elverişli kılabilmek için, İsveç 17. yüzyıl ortasında erken gelişmiş bir kâğıt para sistemi kullanmaya başladı. Bu önemli gelişmenin üzerinde sonradan duracağız.

Fiyat Devrimi'nden diğer tüm harcamalar kadar devlet harcamaları da etkilenmişti. İster doğrudan ve dolaylı vergilerden, isterse diğer harçlardan gelsin, devlet gelirleri otomatik biçimde artırılamıyordu: Vergilendirme kesin bir biçimde düzenli hale dönüşürken, bu eğilim kolayca kurumsal kriz ve başkaldırıya yol açabiliyordu. 1525'teki Alman Köylü Ayaklanması ve 1642'deki İngiliz İç Savaşı'nda bu çetrefilli vergilendirme sorununun oynadığı önemli rolü anımsayalım. Yine de hükümet giderek daha karmaşık (ve doğal olarak pahalı), hükümet hizmetleri de daha ücrete dayalı hale gelmişti. Bütün bunların üstüne de, savaşların maliyeti büyümekteydi: Habsburg hanedanının Avrupa ve dünya çapındaki ilgilerini yansıtan savaşın ölçeği bir yandan genişlerken, özellikle de topçuluk alanındaki gelişmeler nedeniyle, ücretler, tayınlar ve donanımın maliyeti de artmaktaydı. İşlevlerini sürdürmek için devletler daha önce hiç görülmemiş biçimde krediye gereksinim duyuyorlardı. Yanıt ise 17. yüzyıl sonundan itibaren neredeyse evrensel bir hal alan istikrarlı, uzun dönemli kamu borçlanmasıydı.

Devlet borçlarından kaynaklanan tahviller, 17. yüzyılın başlarında bu tür hükümet tahvillerinin ve Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hisselerinin alım satımını yapmak üzere ortaya çıkan Amsterdam tahvil piyasasında spekülasyon nesneleri olarak

261 Birleşik Hollanda Krallığı'nın 1604 tarihli gümüş leeuwendaalder'i; Hollanda aslanını göstermekte. 17. yüzyılda Hollanda Cumhuriyeti'nin darphaneleri bir dizi farklı, taler büyüklüğünde sikkeler üretmişti. Bunlardan bazıları, Doğu Akdeniz ve Asya'da popüler bir ticari sikke haline gelmiş leeuwendaalder'in de içlerinde bulunduğu, dış ticarete yönelik sikkelerdi.

262 Hamburg kentinin 1675 tarihli altın dükası; Bakire Meryem'i kucağında bebek İsa'yla göstermekte. Düka standardında sikke üretimi 17. yüzyıl ortasından başlayarak Kutsal Roma İmparatorluğu'nun kentlerinde ve eyaletlerinde yaygınlaşmıştı. Dükanın amacı, pek çok sikke basımcısı olan bir bölgedeki bölgesel ve uluslararası ticaretin kolaylaştırılmasıydı.

işlem görmeye başlamıştı. Amsterdam, modern dönemin başlangıcında ortaya çıkan borsalar ve döviz piyasaları içerisinde en önemlisiydi ve yüzyılın sonuna doğru Londra en büyük rakibi konumuna geçecek olsa da, 17. yüzyıl ortasında Hollanda Cumhuriyeti'nin elindeki sermaye en az Avrupa'nın geri kalanı kadardı. Bununla birlikte kâğıt para tarihinin de gösterdiği gibi, para arzını külçe arzının sıkı hâkimiyetinden ayırmak kolay değildi ve madeni para tercihi uzun bir süre daha ayakta kaldı.

Avrupa para sistemlerinin çeşitliliği ticari ve sömürgeci genişlemeyle at başı gitti. Bu tür riskli girişimlere yatırım aracılığıyla sermaye çoğaldı ve yerel kullanıma yönelik olmayan uluslararası sikkeler bu ticareti ateşledi. İspanyol doları, 17. yüzyılda Hollanda Cumhuriyeti'nin ticaret sikkeleri arasında yerini aldı, *leeuwendaalder*'ler Asya ve Doğu Akdeniz'de [Levant], *rijksdaalder*'ler Baltık'ta, altın dükalar Rusya'da ve gümüş dükalar ise Hindistan ve Çin'de tercih edilmekteydi. 17. yüzyılın devlet külçeciliği çağı biçimindeki ününe karşın, değerli metal ihracatı özellikle de Hollandalılar açısından ticaretin temel parçasıydı. 18. yüzyılda, uluslararası ticaret sikkeleri 8'lik real ve leeuwendaalder'in yanına üçüncü bir büyük gümüş sikke katıldı: bu Avusturya taleriydi, 1780'den sonra Maria Theresa taleri olarak ortaya çıkmış, yüzyı-

lın ortasından itibaren Doğu Akdeniz, Etiyopya ve Arabistan'da yaygın biçimde kullanılmıştı.

Bu arada Avrupa parası ve parasal sistemleri tüm dünyaya ithal edilmeye başlanmıştı. Portekizliler, Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler ve Danimarkalılar, tümü de ticari rotalarını geliştirmek ve güvenceye almak için Asya'da merkezler ve yerleşim birimleri kurmuşlar ve bunların beraberinde yerel gelenekleri birbiriyle kaynaştırıp etkileyen Batı tarzı para da gelişmişti. Yeni Dünya'da patlama yapan Atlantik aşırı ticaret, çoğunlukla yeni kıtanın kaynaklarını doğrudan sömüren Avrupalı yerleşimcilerin eseriydi. İspanyollar, yükleme kolaylığı bakımından Orta ve Güney Amerika'da başlıca madenlerin yakınına, gümüşün bir kısmını sikkeye dönüştüren darphaneler kurdular ve sonraları oralarda büyüyen göçmen topluluklarına hizmet amacıyla diğer darphaneleri açtılar. Kuzey Amerika ve Batı Hint Adalarındaki İngiliz ve Fransız sömürgeleri, 17. ve 18. yüzyıllarda güneydekiler kadar şanslı değillerdi. Sikkeye dönüştürecek çok az külçenin olması ve anavatandaki hükümetlerin değerli metalden yapılma sikkeleri ülke dışına çıkartmaktaki gönülsüzlükleri nedeniyle, bir dizi yöntemle –çoğunlukla İspanyol sikkesi, bazen kesilmiş, damgalanmış, doldurulmuş ya da delinmiş biçimlerde– yetinmek zorunda kaldılar.

17. yüzyıl ortalarında Amerikan gümüşünün üretimi azalırken, özellikle de İspanyol Meksika'sından gelen gümüşün (ki oldukça bereketliydi, görünüşe bakılırsa 18. yüzyılda Guanajuato'dan çıkartılan gümüş 16. yüzyılda Potosi'den çıkartılandan fazlaydı) yanı sıra Portekiz Brezilya'sından gelen altın kayda değer bir etki yarattığında, altın ve gümüş paralar arasındaki denge yavaş yavaş altın lehine dönmeye başladı.

Külçenin cazibesine kapılan ve onu kullanan farklı ülkelerdeki yerel koşullar, yöntemleri etkilemekteydi: Örneğin İngiltere'de, Portekiz'le olan tarihsel ve denizcilik bağlantıları uyarınca para sisteminde altın egemendi ve İspanyol Amerika'sından gelen gümüş daha çok Fransa'ya giderken, Portekiz altın sikkeleri yaygın olarak dolaşımdaydı. Sonuçta, Avrupa'da 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyıl başlarında, 16. yüzyıla göre çok daha fazla ve her çeşitten külçe

263 Nuremberg kentinin 1768 tarihli gümüş conventionthaler'i; kentten bir manzara göstermekte. Kutsal Roma İmparatorluğu topraklarında sikke basımı genellikle, birisi kuzey prenslikleri ve diğeri de Avusturya ve güney eyaletleri için, ortak standartlara sahip talerle ilişkiliydi. 1753'te ikinci grup, Köln işaretine dayalı bir conventionthaler standardında karar kıldı.

264 Portekiz kralı V. Joao'nun 1739 tarihli altın dobra'sı, Rio de Janeiro darphanesi, Brezilya. Brezilya'nın Minas Gerais altın madenleri 1692-1694'te keşfedilmişti. Brezilya'da, birisi dahili dolaşım için, dobra'ya dayalı olanı da uluslararası kullanım için olmak üzere iki seri sikke darp edilmekteydi. Dobra, 18. yüzyılın başından ortalarına dek Avrupa'da yaygın biçimde dolaşımdaydı.

265 II. George'un gümüş "Lima" kuronu, 1746, İngiltere. 1745 Temmuz'unda İngiliz korsanlar Peru'dan dönen iki Fransız hazine gemisini ele geçirdiler. İki gemiden 78 tondan fazla altın ve gümüş külçesi Bristol'de karaya çıkartılarak, sikke basımında kullanılacağı Londra Kulesi'ne taşındı. Kralın portresinin altına eklenen "Lima" sözcüğü bu macerayı kutlamaktadır.

bulunmaktaydı, ancak fiyat artışları anlamındaki şokun da eşi benzeri yoktu. Bunun yerine ticaret gerçek anlamda küreselleşiyordu ve değerli metaller tüm dünyada yüksek bir satın alma gücüne sahip olmuşlardı.

18. ve 19. yüzyıllarda dolaşımdaki sikkeye giderek kâğıt para da katıldı. Bununla birlikte, çoğu insan için sikke, zorunlu durumlar dışında, gündelik yaşamın normal aracı olmayı sürdürdü ve herhangi bir acil durumda istifleme ve biriktirme açısından tercih edilen seçenek oldu. Sonra yeniden ele alacağımız, 18. yüzyıldaki hükümet destekli başarısız kâğıt para denemeleri, paranın resmi anlamda temininin genellikle sikkeye odaklandığını kanıtlamakla birlikte, külçe arzındaki sıkıntılar, alaşım sorunları, yeterli ve güvenilir ufak para temininindeki güçlükler nedeniyle denemeler sürdürülmüştür.

Modern dönemin başlangıcında Avrupa'da yeni bir unsur olarak kâğıt paraya değinilmişti. Artık banknotların tarihine ve yaygınlaşmasına ayrıntılı biçimde göz atmanın zamanıdır. Başlangıçta başarısızlığa uğrasa da, kâğıt para bir süre sonra, 17. yüzyıldaki bakır madeni paralar gibi, Avrupa genelindeki parasal sistemlerin yaşamsal bir parçasına dönüşmüş ve Avrupa'daki halkların parayı kullanma ve düşünme biçimlerini değiştirmiştir.

Banknotlar ve Kâğıt Para

Kredinin bir türünden başka bir şey olmayan simgesel para, tüketimin teşviki ve sanayi ürünlerine talebin artırılması açısından özellikle faydalıdır.

James Steward, *An Inquiry into the Principles of Political Economy* (1767)

1690 yılında iktisatçı Nicholas Barbon, bir kamu bankasının isteği üzerine, "Londralı tüccarlar... nakitlerini kuyumculara götürüyorlar ve böylelikle banka poliçesi gibi kuyumcuların poliçeleri üzerinden birbirlerine ödeme yapmak suretiyle bir tür kredi doğuyor" diye bildirmekteydi. Sözleri Bank of England'ın kuruluşundan dört yıl öncesine aitti, ancak gerçekte ne kâğıt para ne de bankacılık yeni bir buluş idi. Bankacılık, İtalya'da poliçelerin ve yazılı emirlerin ödeme aracı biçiminde kullanılmalarını yüreklendiren uzmanlaşmış bir meslek dalı olarak 13. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmışken, Çin'de kâğıt paranın dolaşıma sokulması M.S. 11. yüzyıl kadar erken bir tarihteydi ve Yuan hanedanı (1206-1367) zamanındaki hükümet ihraçları popülerliklerini sürdürmekteydi. Dolaşımdaki bonoların ve merkezileşmiş bankacılığın kimi zaman ayrı ayrı, ama kimi zaman birlikte, günümüzde kabul edilen parasal sistemlerin kuruluşunu hazırlamaları yine de 17. yüzyılın sonunu bulmuştur. Barbon, bir devrimin başlangıcına tanıklık etmekte ve bunu onaylamaktadır.

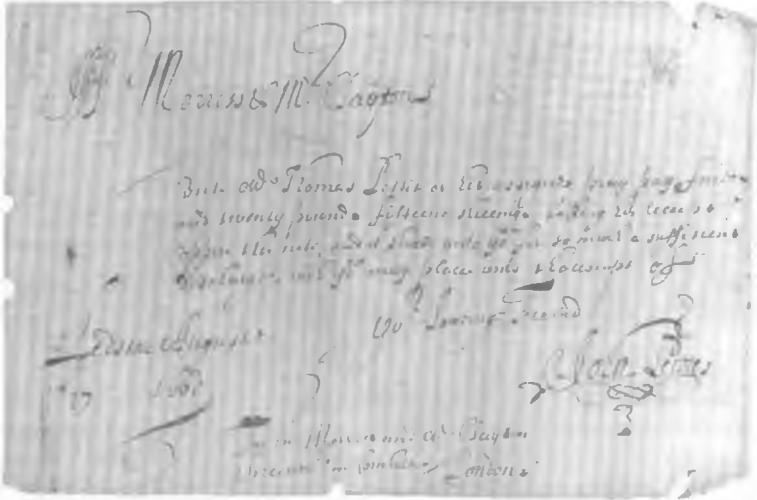
Bununla birlikte onun bu coşkusunu paylaşmayanlar da vardı; tüm devrimlerde olduğu gibi değişim düzensiz bir biçimde ve kimi kez de sancılı gelmekteydi. Britanya'da, değerli nesneleri ve parayı emanete alıp karşılığında poliçe veren tüccarlar ve noterler tarafından sağlanan finansal hizmetlerin varlığı Elizabeth döneminden beri bilinmekteydi. Ticaretin yürütülmesi kapsamında bonolar ve sözleşmeler kaleme alan noterler, yasal ve dinsel aracılar sıfatıyla davranmaktaydılar; tüccarlar ve kuyumcular açısından olduğu gibi bunlar açısından da finansal işlerin çoğunu üstlenmek kendi işlerinin mantıksal bir uzantısıydı. 17. yüzyılın ikinci yarısından

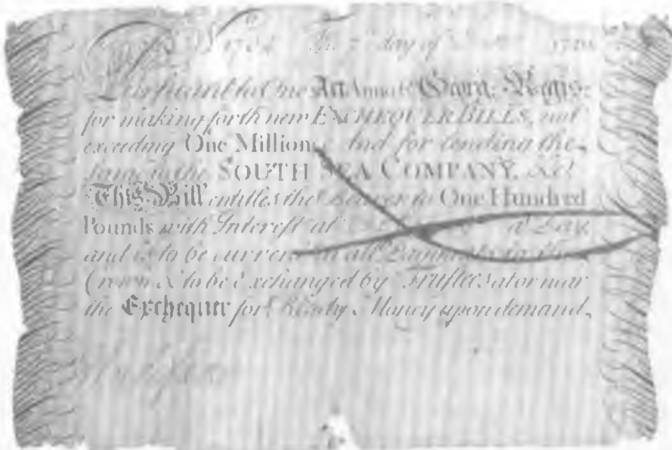
266 Poliçe, 1724, Hamburg'da John Emerson tarafından keşide edilmiştir; Bristol'lu tüccar Austin Goodwin'in üç aylık bir vade sonunda Joachim Coldorph'a 380 pound ödeyeceğini taahhüt etmektedir. Aslında 14. yüzyıl İtalyan bankaları tarafından geliştirilen poliçeler, kredi sağlamanın ve uzak mesafeden ödeme yapmanın birer aracı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir acenteye yönlendirilen yazılı emir, belirli bir kimseye belirli bir vadede ödeme yapılması yetkisi vermektedir.

başlayarak, kuyumcular ve noter-bankerler borç para verme, faize dayalı mevduat, döviz bozma, çek ve bonoyu da kapsayan geniş bir yelpazede bankacılık hizmetleri sunmuşlardır. Bu tür kolaylıklar için bir talebin olduğu açıktı, ancak muhalif sesler de duyulmaktaydı. 1676 yılında *Mystery of the New Fashioned Goldsmiths or Bankers** konulu, yazarı bilinmeyen bir broşür yayınlandı. Yazar, "tüccarın az ya da çok sıkışık durumda olmasına" göre, poliçe ıskontosunda iki ya da üç misli faiz uyguladıklarını ileri sürerek kuyumcuların yüksek faiz oranlarıyla borç para verme biçimindeki "yasadışı uygulamalara" kaymalarını kınamaktaydı. Bu tür kişilere elbette güvenilemezdi ve yazar umuyordu ki "insanların aniden aklı başına gelecek ve neden bir kuyumcu-bankere bir başkasından daha fazla güven duyması gerektiğini ya da onun neden hak ettiğinden on kat fazla güvene layık olduğunu sorgulamaya başlayacaktı: Bu kişiler yalnızca kişisel güvence veriyorlardı ve çoğu kez de kendi mülklerinin değerinin yirmi katı borçluyken 500, 1.000 pound ya da daha fazla tutarda bonolar ver-

* Türedi Kuyumcuların ya da Bankerlerin Gizemi - ç.n.

267 "Cornhill Noterleri" Morris ve Clayton nezdindeki hesaptan 25 pound 15 sentlik ödeme emri, 1665. El yazısıyla düzenlenmiş bu belge, modern çekin öncüsüdür. Sir Robert Clayton, en itibarlı ve başarılı noter-bankerlerden birisiydi: 1679'da Londra belediye başkanı olmuş, 1702 yılından vefat ettiği 1707 yılına dek Bank of England'ın genel müdürlüğünü yürütmüştür.

268 100 £'lik İngiliz Hazine Bonosu, 1720. Faiz kuponlu hazine bonoları 1696'da piyasaya sürüldü; hükümete borç verilen para karşılığında çıkartılan bir tür kamu borçlanma belgesiydi. 18. yüzyıl başlarından itibaren bonolar vergi ödemelerinde kabul ediliyor, istendiğinde Bank of England'da nakde çevrilebiliyorlardı. Çoğunun arkasında halk arasında dolaştıklarını gösteren cirolar bulunmaktaydı. Bu bono, kötü ün yapmış Güney Denizi Kumpanyası'na ödünç verme kapsamında çıkartılmıştı.

269 İsveç'teki Stockholm Banco'nun yüz daler'lik bonosu, 1666. Stockholm Banco'nun ilk kâğıt para baskılarının günümüze değin gelmiş, bilinen örneği yoktur. Bu serilere ait bonoların değeri gümüş sikkeye ve sol ortada imzası görülen, bankanın kurucusu Johan Palmstruch'ın kefaletine dayanmaktaydı; gerçekte ise bu bonolar, gündelik yaşamda *Palmstrucher* adıyla bilinmekteydi. Filigranlı kâğıda basılan bu bonolar, sekiz imza, çeşitli kişisel mühürler ve bankanın damgasını taşımaktaydılar.

mekteydiler..." Kuşkusuz kişisel deneyimi sonucu hırçınlaşan bu gözlemci, her şeye karşın başarılı bankacılığın ve kâğıt para sisteminin temel gereklerini kapsamlı bir biçimde tanımlamaktadır: İnsanlar bankere ve bonolarına güven duymalıdır ve bunlar sağlam finansal dayanaklar temelinde düzenlenmelidir.

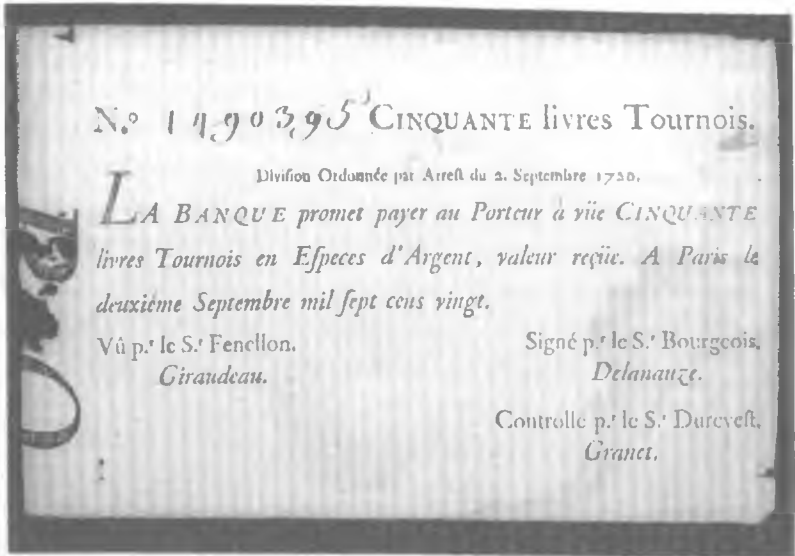
Avrupa'nın ilk serbest dolaşan banknotlarını yaratma onuru, 1656 yılında İsveç'te Stockholm Banco'yu kuran Livonyalı Johan Palmstruch'a aittir. Onun öyküsü, sonradan başka yerlerdeki benzer maceralara yerinde bir uyarı olabilecek tarihsel bir kavrayışla, hem asıl başarısı hem de başarısızlığını hazırlayan koşullar bakımından ilginçtir. Stockholm Banco özel bir girişimdi, ancak uygulamada devletle sıkı bağları vardı: Kraliyetin tanıdığı ayrıcalıkla kurulmuştu; kârının yarısı krallığa ödenecekti ve baş denetçisi

270 John Law'un, Alexis Simon Belle'ye atfedilen portresi, 1715-20 dolayları (Londra, Ulusal Portre Galerisi).

maliye bakanıydı. Dahası Palmstruch, hükümete 1661'de piyasaya sürülen bonoların niteliğine ilişkin danışmanlık yapıyordu. İsveç'in bakır tabaka parası, İsveç bakırının fiyatını koruma sorununa ustaca verilen bir karşılıktı, ancak büyük, ağır ve kullanışsız olmasının yanı sıra değeri de düşürülmekteydi. Bu yüzden alternatif bir ara para birimi olarak "Kredi bonoları" çıkartılmıştı. Başlangıçta proje başarılıydı, ancak birkaç yıl içinde banka karşılığını ödeyemeyeceği denli bono basıp çok fazla borç verdi. 1667 yılında bir hükümet komisyonu, Palmstruch'u kötü yönetimden suçlu buldu ve krallığa ait parayı geri ödemesine hükmetti. Önceleri kendisine bahşedilen lütfe karşılık, Palmstruch şimdi ölüm cezasıyla yüz yüze gelmişti, ki bu sonradan hapis cezasına çevrildi.

Bu olayla, elli yıl kadar sonra Fransa'daki ilk banknotların ortaya çıkışı arasında belirli koşutluklar bulunmaktadır. Bu banknotlar, Palmstruch gibi seyahat eden ve güçlü bir destek buluncaya dek yığınla finansal entrikaya karışan İskoçyalı John Law'un girişimiydi. Law'un hamisi, aynı zamanda Fransa kralının naibi olan Orleans Dükü'ydü ve onun rehberliğinde 1716 yılında Banque Générale'i kurdu. Ocak 1719'da Banque Royale adını alıp krallık tarafından garanti edilen bonolar çıkartarak tümüyle ulusallaştırıldı. Ancak Law'un hırsı bir banka genel müdürlüğünün ve kişisel servetin çok ötesindeydi. 1720 Ocak'ında, bankası aracılığıyla ülkesine ve halkına refah getirmesi, Mississippi'nin sömürgeleştirilmesi için bir şirket kurması ve devlet maliyesini denetlemesi amacıyla Fransa Genel Müfettişi olarak atandı. Law yaratıcı, zeki ve idealist bir kişiydi. Politikaları kısa dönemli çıkarlara değil, toprağın değeriyle desteklenen kâğıt para biçimindeki kredinin sağlanması aracılığıyla, yerli sanayinin uzun dönemde beslenip yaşatılması kuramına dayalıydı. Ancak spekülasyona her anlamıyla fazla güvenmiş ve belki de siyasi husumetin gücünü hafife almıştı: Sonraları, "Eğer işi yeniden yapsaydım daha yavaş, ama daha emin adımlarla ilerlerdim ve ülkeyi genel kabul görmüş finansal uygulamaların yarattığı ani rahatsızlıklara eşlik etmesi muhtemel tehlikelere sürüklemezdim" demiştir. Aralık 1720 itibariyle naibin desteğini çoktan yitirmişti ve bankasıyla Mississippi Kumpanyası,

N.° 190395 CINQUANTE livres Tournois.

Diviſion Ordonnée par Arreſt du 2. Septembre 1720.

LA BANQUE promet payer au Porteur à vüe CINQUANTE livres Tournois en Eſpeces d'Argent, valeur reçüe. A Paris le deuxiéme Septembre mil ſept cens vingt.

Vû p.r le S.r Fenellon.
Giraudeau.

Signé p.r le S.r Bourgeois.
Delanauze.

Controllé p.r le S.r Dureveſt.
Granet.

271 Fransa'da John Law'un bankası Banque Royale tarafından çıkartılmış, 2 Eylül 1720 tarihli 50 *livres tournois* değerindeki bono. Bankanın hamiline, talep ettiğinde gümüş sikke olarak ödeme yapma taahhüdüne karşın kâğıt paranın değerini yüzde 50 düşüren Mayıs 1720 tarihli ferman nedeniyle, Law'un bonolarına kamuoyunun güveni sarsılmıştı. Ekim'de bir başka fermanla, bonoların ticarete zarar verdiği, bu yüzden ticari işlemlerin altın ve gümüşle yürütüleceği hükme bağlanmıştır. Yıl sona ermeden Law Fransa'dan kaçmıştı.

kamu güvenini sarsarak ve kendisine uluslararası düzeyde, kalıcı bir kötü ün sağlayarak batmıştı. Law'un büyük "sistemi" çökmüştü ve tek sığınağı sürgündü.

Kişisel dram unsuru bir yana bırakıldığında, Law ve Palmstruch'un deneyimleri birkaç açıdan benzerdir: Her ikisi de, yasal statüleri ne olursa olsun ziyadesiyle merkezileşmiş ve hatırı sayılır ölçüde güçlü bir himayenin nimetlerinden yararlanan bankalar aracılığıyla çıkartılan yeni bir dolaşım aracı yaratarak ekonomik faaliyetleri canlandırma girişiminde bulunmuşlardır. Görünüşte elverişli gibi duran bu koşullar, istikrar ve kamuoyu güveni açısından yeterli değildi.

Devlet gücünün sınırları ve ilk kâğıt paranın hem iyi hem de kötü yanları, Kuzey Amerika'daki, Batı'nın ilk hükümet ihracı niteliği taşıyan İngiliz sömürgelerinin bono ihraçlarında da açıkça görülmek-

272 John Law'un Mississippi Kumpanyası'nın 1720'deki çöküşüne gönderme yapan, Paris Borsası'nın bulunduğu yer olan Rue Quincampoix'nın bir Hollandalının gözünden taşlama amaçlı baskısı. Bu görüntünün altında yer alan şiir, yatırımcıların karışık talihlerini anlatmakta ve kapıya dayanmış kötü kaderle borsa simsarlarının rüzgâr, duman ve aldatmacadan başka bir şeye dayanmayan bol keseden attıkları vaatlere karşı uyarmaktadır.

tedir. Kronik biçimde para sıkıntısı çeken ve ticarette ağırlıklı olarak poliçelere dayanan sömürgeler, yerel dolaşım için bir para birimine gereksinim duyuyorlardı. 1690 yılında Massachusetts Körfezi Sömürgesi, Kanada'ya yapılan askeri bir harekâtın finansmanı için ilk kâğıt tahvili çıkarttı. Askeri harcamalar diğer birkaç sömürgede de ilk basımları körüklemişti, ancak tahviller, kentsel imar işleri ya da kamu borçlarının tasfiyesi gibi daha barışçıl amaçlara fon sağlamak için de kullanılmaktaydı. Resmi statülerine ve saiklerine karşın –Massachusetts'te vergiler tahville ödendiğinde yüzde 5 prim verilmekteydi– kamuoyunun tepkisi kararsızlık olmuştur. Sömürge içinde ve sömürgeler arasında takas değerleri hiç durmadan değişmek-

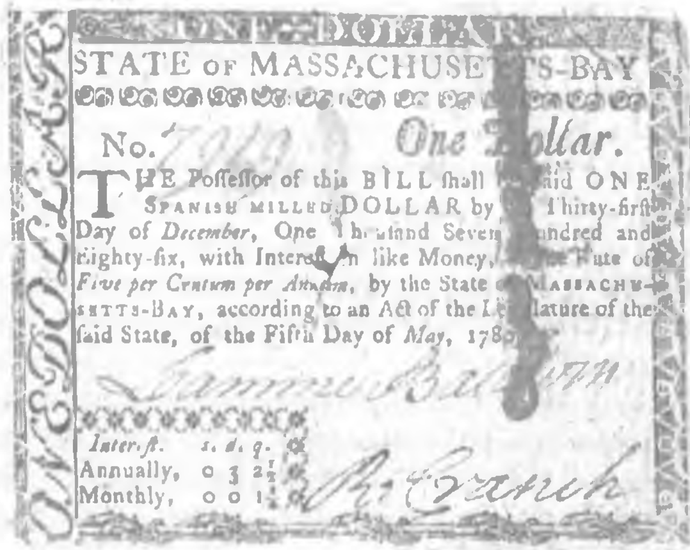
teydi; dahası, aşırı ihraç ve amortisman nedeniyle pek çok sömürgede değerleri düşüyordu. 1691 gibi erken bir tarihte Massachusetts'te kâğıt paranın lehindeki bir yazar, kâğıt paranın gümüşe karşı değer yitiriyor oluşundan dolayı üzüntüsünü dile getiriyor, ancak güvenin ve mutabakatın sorunları çözebileceğini düşünüyordu: "Eğer yeterli sayıda kişi meseleyi *ele alır* ve *tahvillerimize adil bir şöhret* sağlamak üzere toplantı yapma, tartışma, fikir birliği oluşturma, karar verme ve uygulama zahmetine girerlerse, bütün ülke arkalarından gidecektir." Sonradan İngiltere'de de, bankaları endişeli müşterilerin baskınına uğramaktan kurtarmak için aynı politika sıklıkla benimsenmişse de, o an için bazı kimseler bu denli kolay ikna edilmeye hazır değildiler. 1719'da bir başka kimliği meçhul eleştirmen, tahvillerdeki artışa ve yükselen fiyatlara bakıyor ve kendi kanaatini belirtiyordu:

> Kamuya tahvillerle yapılan ödemelerde, kanun yüzde beş avansa izin vermekteyse de... tahviller lehindeki bu kanunlara karşın, diyorum ki insanlar bunlara yine de para olarak itibar etmemekte, (duyduğum kadarıyla) bir gümüş ons karşılığında on iki şilinlik tahvil vermektedirler, ki ons kanunlarımızla yedi şilinin az üzerinde sayılmaktadır. Sonuçta sınırlamalar getiren ve ceza tehdidi içeren bir kanun yapılabilir, ancak bu bir kâğıt parçasını para olarak görmeleri konusunda insanların fikrini değiştiremez.

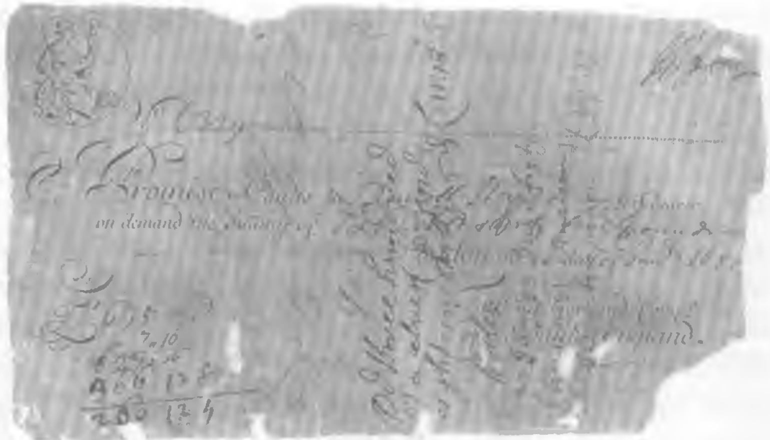
Haksız sayılmazdı. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın büyük bir bölümünde –ki altın standardının çöküşüne kadar da denilebilir– kâğıt paranın, yalnızca talep halinde altın ya da gümüş sikkeye çevrilebilmesi durumunda etkili bir biçimde işlev göreceğine ilişkin yaygın bir inanç vardı. Bankacılığın ve banknotların güçlü bir savunucusu olan Adam Smith bile bunu temel koşul olarak ileri sürmekteydi. Oysa, kâğıt para ihracını gündeme getiren zaten sikke yokluğu ya da değerlerinin istikrarsızlığı idi. Bu yüzden Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin tahvilleri, ağır biçimde hissedilen bir gereksinimi karşıladıklarından sömürge meclisleri bunların ihracına onay vermeyi reddeden valilerin maaşlarını ödemedi-

ler. Yürürlükteki ilk federal ihraç olan tahvilin basımı için gereken emrin verilmesi, Birleşik Sömürgeler adına yeni Kıta Kongresi tarafından onaylanması suretiyle devrimden (1776-1781) sonra da sürdürüldü. Böylesine bir görüş ikiliği, kâğıt paranın piyasaya sürülmesine her yerde verilen tipik karşılıktı: Sonuçta, kamuoyunun görüşü çoğunlukla kâğıda yönelik anlayış gibi değişkendi. Sorunların bir kısmı en basitinden, alışılmadık ve özünde değersiz olan bir para birimine duyulan önyargıdan kaynaklanıyordu, ancak çoğu da eldeki alternatiflere ve ihraççının ünüyle finansal gücüne bağlıydı.

Kâğıt para ihraç girişimlerinin çoğunun siyasi ya da ekonomik kargaşa koşulları altında yürütüldüğü dikkate alındığında, başarısızlığa yatkın olmaları şaşırtıcı bir sonuç değildir. Sırasıyla 1694 ve 1695 yıllarında kurulmuş olan Bank of England ve Bank of Scotland gibi Batı'daki ilk kalıcı başarıya sahip bono ihraççılarının gösterdiği üzere, koşullara uyum da sağlanabilmekteydi. Bank of England, parada krizin ve Fransa ile savaşın yaşandığı bir zamanda kurulmuştur; aslında bankanın en büyük rolü, "Sürekli Faiz Fonu" adı altında eli dardaki hükümete ödünç para vermekti. Bir yıl sonra İskoçya Parlamentosu tarafmdan çıkartılan bir yasa ile, sikke darlığı sıkıntısı yaşayan, kredi olanaklarından yoksun ve kötü hasatlar geçirmiş "bu krallıkta bir kamu bankasının bulunmasının çok yararlı olacağı" kabulüyle Bank of Scotland kurulmuştur. İki kurum arasında, özellikle de devletle ilişkiler bakımından –Bank of Scotland'ın devlete borç para vermesi açıkça yasaklanmışken, Bank of England hükümet işlerinin çoğuna el atmıştı– belirgin farklılıklar kadar önemli benzerlikler de vardı. Her ikisi de üzerinde titizlikle durulmuş planlar sonrasında ve etkili iş çevrelerinin desteğiyle hareket eden bireysel proje sahiplerinin hevesleriyle kurulmuştu ve geniş bir hissedar kitlesi tarafından imzalanan, yaygın sermayeye dayalı anonim şirket ilkesiyle faaliyet göstermekteydiler. Açıldıktan bir süre sonra, her iki banka da kendi bonolarını çıkartmaya başlamıştır ki bu, tüm engellere karşın her ikisinin de üç yüzyıl boyunca kesintiye uğramaksızın faaliyetlerini sürdürmesinde anahtar işlev durumundaydı.

273 Massachusetts Körfezi Eyaleti tarafından çıkartılan 1 dolarlık bono, 1780. 1690 yılında İngiliz Massachusetts sömürgesi tarafından çıkartılan borç senetleri, Batı'daki ilk devlet ihracı kâğıt para sayılabilir. Burada ve öteki eyaletlerde piyasaya sürülen bonolar, yabancı paranın önemini ve İngiliz sikkesinin kıtlığını yansıtan biçimde, sıklıkla İspanyol doları cinsinden değerlenmekteydi.

274 Bank of England'ın 1669'da çıkartılan 635£ tutarındaki "dolaşım senedi". Bu tür bonolar bankaya yatırılan para karşılığında alındı makbuzu olarak veriliyor ve müşteriler bunları hesaplarında bir bakiye bırakacak biçimde kısmen nakde çevirebiliyorlardı; sol alt köşedeki notlara bakınız. Bonolar hamiline ya da sahibine ödeme garantisi taşıdıklarından dolaşabilmekteydiler: Bonoyu bankaya kim ibraz ederse etsin oradaki (Bank of England) hesaptan para çekebilmekteydi.

275 Bank of Scotland'ın 12 İskoç poundu tutarındaki bonosu (1£ sterlin), 1723. Bank of Scotland, 1695'teki kuruluşundan itibaren bono çıkartmaya başlamıştır ve 1990'lı yıllarda hâlâ kendi bonolarını çıkartan üç İskoç bankasından birisidir. Bu bono 1£ sterlin eşdeğerindedir, ancak, 1707'de parasal birliği sağlayan birlik yasasından çok sonraları bile yaygın bir uygulama uyarınca, değeri İskoç para birimi cinsinden verilmiştir.

18. yüzyılın ilerleyen zamanlarında, Britanya genelindeki kasabalarda çoğunlukla, yerel ticaret ve sanayii canlandırma heveslisi tüccar, işadamı ve toprak sahiplerince işletilen ve kendi bonolarını çıkartan bankalar açıldı. İngiltere'deki büyüme adımları yavaştı, ancak 19. yüzyılda İngiltere'de de tecrübe edildiği gibi, İskoçya'da yaşanan bankacılık ve bono çıkartma alanındaki ani genişleme, beraberinde getirebildiği ödül ve riskleri de sergilemiş-

276 Dublin'de Dawson Coates ve Lawless tarafından çıkartılan 20 poundluk bono, 1770. 18. yüzyılda İrlanda'da pek çok tacir ve küçük esnaf bono çıkartmaktaydı. Coates ve Sir Nicholas Lawless (asıl ortağın oğlu), her ikisi de 1783 yılında Bank of England'da hissedardılar ve Lawless ilk müdürlerden biriydi. Kendi bankaları 1793'te battı, ancak alacaklıların parası tümüyle geri ödendi (M. O'Grady).

277 Great Yarmouth Bank'ın on gine karşılığı bonosu, 1783. 18. yüzyıl başlarında Britanya'da Londra dışında bono ihraç eden bir avuç dolusu yerel banka bulunmaktaydı; 1800'lerin başlarında ise, 1760'larda başlayan sanayileşmedeki büyümenin etkisiyle bunlar da hızla artarak sayıları birkaç yüzü bulmuştur. Bankaların başarısı ve bonolarının popülaritesi, bono üzerinde yer alan yerel ortakların şöhretine bağlıydı; buradaki örnekte Saml. Mason, Robt Woods&Comp.^{y}

278 Aberdeen Banking Company'nin beş şilinlik bonosu, 1799. Bu banka, bölgenin şiddetli bir sikke sıkıntısı çektiği bir zamanda, 1767 yılında kurulmuştur. Bankanın başlıca amaçlarından birisi, "bu ülkede kimlikleri belirsiz kişilerce çıkartılıp imzalanan" bonoların yerini alacak yerel bonolar temin etmekti. Ortaklar yerel sanayii desteklemişlerdir ve banka faaliyetlerini, 1840'ların sonlarındaki ticaret krizi sırasında Union Bank of Scotland'ın bünyesine katılıncaya dek sürdürmüştür.

tir. Sikke sıkıntısı yaşayan, ancak görece yüksek okuma yazma oranına sahip yoksul bir ülkede halk, hem Royal Bank of Scotland ya da Aberdeen Banking Company gibi iyi ün yapmış kaynakların ve hem de adı basiretsizlikle anılan Ayr Bank gibi beceriksiz şirketlerin borçlanma senetlerini almaya istekliydi. Ancak ikincisinin felaketle sonuçlanan iflasından sonra bile bono hamilleri, paralarını Bank of Scotland ve Royal Bank aracılığıyla ve gayrimenkul satışlarıyla geri almışlardır. Pek çok hissedar açısından bu sonuç felaketti; genel anlamda İskoçya bankacılığı açısından ise yalnızca, gücün sağlam bir yönetimde ve yeterli sermaye rezervinde yattığının uyarısı ve onaylanmasıydı. Britanya genelinde bankaların sayıları, kâğıt paraya talep yaratarak ve bu talebi karşılayarak artışlarını sürdürdü. 1826 yılında Bank of England anonim sermayeli bankacılık tekeline sahip oluncaya dek bunların çoğu küçük ölçekli özel girişimler olarak kaldı, ancak zaman ve deneyim, 19. yüzyılda artık sırası geldiği için yapılan, bankacılığa ilişkin yasal düzenlemeyle kabul ve teşvik edilen biçimde şubecilik ağına sahip, büyük ölçekli bankaların avantajlarını göstermiştir. Kırsal Massachusetts'in düş kırıklığına uğramış broşür yazarının inancının aksine, aslında bu, hukukun insanların kâğıt biçimindeki paraya güven duymalarını sağlamasının iyi bir örneğiydi.

Batı'da kâğıt paranın ilk sürümleri aslında riskliydi. Model alınacak hiçbir prosedür oluşturulmadığından, bankacı ve müşterisi açısından maliyetli olmakla birlikte, deneyimden ders çıkartmak dışında bir seçenek yoktu. İflas manzarasına yoğunlaşmak kolaydır, ancak Palmstruch ve Law'un erken doğmuş projeleri bile bazı başarılar sağlamış ve merkez bankalarınca çıkartılan, geleceğin bono biçimlerine ilişkin ipuçları vermiştir. Dahası, poliçe gibi kâğıt üstü kredilerin ilk türleri ağırlıklı olarak tüccarlar ve finansal acenteler tarafından kullanılmaktayken, 17. ve 18. yüzyıllar, yaygınlaşan kâğıt paranın toplum genelinde kullanılan dolaşım birimi olduğuna tanıklık etmiştir.

Eli kulağındaki devrimlerin pek yakında göstereceği üzere, kontrolsüz bono ihracının tehlikeleri henüz ortadan kalkmamıştı,

Sömürge Döneminde Amerikan Parası

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri olarak bilinen bölge 17. yüzyılda bir hiçti. Britanya, Hollanda, Fransa ve İsveç'in aralarında bulunduğu birkaç Avrupa ülkesi doğu sahilini kontrol etmekteydi. Ticaret ve sömürge güçleri arasındaki savaşın finansmanı için sömürgeler, sikkelerin ve kâğıt paranın yanı sıra bunlarla sınırlı kalmayan çok çeşitli para birimleri çıkartmış ve kullanmışlardır.

279a İngiliz tütün kâğıdı, 18. yüzyıl. Değerli bir ihraç malı olan tütün, Kuzey Amerika'nın bazı bölgelerinde sikkeler ve kâğıt paranın yanı sıra bir para birimi olarak kullanılmaktaydı. Boston'da Hugh Vance tarafından yayınlanan *An Inquiry into the Nature and Uses of Money* adlı 1740 tarihli bir broşürde durum şöyle açıklanmaktaydı: "*Para birimi* sözcüğünün Plantasyonlarda ortak bir anlamı vardır... ve ağırlık ve sayı olarak geçerli *gümüşü* belirtmektedir. Aynı sözcük *Virginia*'da tütüne, *West Indies&c...*'de şekere de uygulanabilmektedir... ve bu kurala göre, piyasada *para* olarak geçen birim sıfatıyla *kâğıt birim*, belirli kâğıt parçalarına işaret etmelidir."

279b Gümüş "çam ağacı" şilini, Massachusetts, 1667-1674. 1652 yılında Massachusetts Körfezi sömürgesi, "NE" harfleriyle damgalanmış, birimin Romen rakamlarıyla belirtildiği ve sekizlik İspanyol parçalarının eritilmesiyle elde edilen oldukça basit tasarımlı bir sikke üretmeye başladı. Ancak bu sikkeler kolayca kırılıp taklit edilebildiklerinden darpları birkaç ay sonra durduruldu ve ertesi yıl ön yüzünde bir çam ağacı bulunan yeni bir tasarım piyasaya sürüldü. Bu gümüş "çam ağacı" şilini, 1667'den 1674'e dek basılmasına karşın üzerinde tarih olarak hâlâ 1652 yılı yazılıdır.

279c İngiliz Amerikan sömürgeleri için yapılan teneke metelik, 1688. Bu metelikler Londra Kulesi'ndeki Kraliyet Darphanesi tarafından yapılıyor ve gemilerle Amerika'ya taşınıyordu. Arka yüzündeki yazı, bu sikkelerin çeyrek real değerinde olduklarını belirtmekte ve Amerikan sömürgelerinin İngiliz para sistemi kadar İspanyol sistemiyle de ne kadar bağlantılı olduklarını göstermektedir.

A TABLE *of the Value and Weight of* COINS, *as they now pass*
ENGLAND, NEW-YORK, CONNECTICUT, PHILADELPHIA, AND QUEBEC.

	Sterl. l. s. d.	N. York, l. s. d.	Least Weight dwt.gr.	Connectic. l. s. d.	Philad. l. s. d.	Quebec, l. s. d.	Least Weight dwt.gr.
ENGLISH [illegible]	0 01 0	0 01 9		0 01 4	[illegible] 01 6	0 01 4	
Crown,	0 5 0	8 9		6 8	7 6	6 8	
Guinea,	1 1 0	1 17	5 5	1 8	1 14	1 8	5 5
Spanish Pistereen,	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]	
Dollars,	[illegible]	[illegible]	17 6	6	[illegible]	[illegible]	17 12
Pistole,	0 16 6	[illegible]	4 8	[illegible]	[illegible]	[illegible]	4 4
Portugal [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	6 18
* Half-Johannes,	[illegible] 10 0	3 4	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
French Ninepence,							
Crown,	0 5 0	[illegible]	[illegible]	6 8	7 6	[illegible]	17 12
Pistole,	0 16 0	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	4 4
Louis D'or or Guinea,	1 1 [illegible]	[illegible]	[illegible] 4	-	1 13	[illegible]	5 3
German Caroline.		1 18	6 8	-	1 14	1 10	5 17

* *At a Meeting of the Chamber of Commerce, the 7th of August 1770, it was Resolved, That the Members of that Corporation would, in future, pay and receive all* HALF JOES, *that weigh 9 Penny Weight, at £.3 : 4 : 0, and for every Grain they weigh more, allow three Pence per Grain; and every Grain they weigh less, deduct* [illegible]

279d 1771 tarihli bir New York almanağından sikke dönüşüm tablosu. Amerikan sömürgelerinin paralarının değerleri değişiklik göstermekteydi: Bir New York şilininin bir Philadelphia şilinine denk olması gerekmiyordu. Dolaşımdaki para birimlerinin çeşitliliğiyle birlikte ele alındığında, buna benzer tabloların çeşitli eyaletlerin para birimleriyle karşılaştırmalı olarak sikkelerin göreli değerlerini ve ağırlıklarını göstermek amacıyla basıldıklarını anlıyoruz.

279e İngiliz altın gine'si, 1772, New York'lu kuyumcu Ephraim Brasher tarafından "EB" harfleriyle damgalanmıştır. 1770'lerde Amerikan sömürgelerinde dolaşımda bulunan toplam nakit miktarına ilişkin tahminler otuz ila 10 milyon dolar arasında değişiklik göstermektedir; bu miktar, herhangi bir yerdeki değerli metal sikkeciliğine ilişkin toplam tahminlerin yüzde 25 ila 75'ine denk gelmektedir. Amerika'nın doğusahilindeki değerli metal kıtlığı yüzünden gümüş ve altın sikkeler Britanya, Portekiz ve İspanya'nın (ya da İspanyol Amerika'sı) da aralarında bulunduğu ülkelerden ithal edilmekte ve yerel düzeyde çıkartılan baz metal ve kâğıt para birimlerinin karşılığı olarak kullanılmaktaydı.

279f Amerikan Kıta Kongresi için üretilmiş bir gümüş doların teneke kalıbı, 1776. 1760'larda İngiliz sömürgelerine salınan yeni vergiler bağımsızlık çağrılarına yol vermiş ve 4 Temmuz 1776'da on üç eyalet birleşerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu deneme sikke tasarımı, o zaman basılmamış, ancak Birleşmiş Devletler'in çıkarttığı ilk sikkelerde, yani 1787'nin ünlü "fugio" sentlerinde oldukça benzeri bir tasarım kullanılmıştır.

280 1786'da Banco di Santo Spirito di Roma tarafından piyasaya sürülen 74 scudi eşdeğeri bono. Banka, 1605'te Papa V. Paul tarafından kurulmuştu. İşlevi kısmen, yoksul kişilere oldukça düşük faizlerle ufak miktarlarda para ödünç vermek suretiyle yardımda bulunan *monti di pietà* denilen hayır kuruluşlarıyla birlikte, hayır amaçlı fon sağlamaktı. Banco di Santo Spirito ilk bonolarını mevduat olarak yatırılmış sikkelerin alındı makbuzları biçiminde piyasaya sürmüştü; dolaşımdaki hamiline ödenecek bonolar 1724'ten 1796'ya dek basılmıştı.

ancak 18. yüzyılın sonuna yaklaşılırken, devlet bankaları, özel basımcılar ve hatta uzak sömürgelerde kullanmak üzere Avrupalı güçler tarafından üretilen kâğıt para, dünya üzerinde yirmi ülkede kullanılmaktaydı. Sonraki iki yüzyıl, Adam Smith'in "altın ve gümüş paranın kâğıtla ikamesi" önerisine uyarak, bono ihraç koşullarında deneyim ve önlemlerden merkezileşme ve kontrole dek uzanan ilerici bir değişime tanık oldu.

281 Avusturya'da, Wiener Stadt-Banco'nun yirmi beş gulden tutarındaki bonosu, 1762. Banka, 1706 yılında kurulmuş olmasına karşın, bu, Avusturya'nın ilk kâğıt parasının örneğidir. Devletin borçlarını karşılama girişimi denilebilecek bu bonolar, nakit mevduata dayalı olarak dolaşıma sürülmüşlerdi. Başlangıçta 12 milyon gulden değerinde bono basılmış, ancak 1801 itibarıyla bu rakamı, savaşları finanse etmek için daha fazla bononun basılmasıyla, 1 milyar guldeni aşmıştı.

Sonuç

16. yüzyılın külçe selinden sonraki iki yüzyılda madeni sikkenin, merkezileşen bankacılık ve banknotların ortaya çıkmasına dek geçen zamanda para önemli değişikliklere uğradı: Dolaşıma giderek artan çeşitlilikte daha fazlası giriyor ve daha çok insan için daha çok işlev yerine getirmeye başlıyordu. Dönemin başlangıcında, insanların para hakkındaki düşünceleri daha çok dinsel ve ahlaki kökenlere dayanıyordu. Aşırı servet hakkında içlerinde kök salmış Hıristiyan endişelerinden ve Tanrı'nın adaletsiz zenginlere ilişkin hükmünden hâlâ kopamamışlardı. Bununla birlikte, dönemin sonunda insan ürünü hukuk ve dünyevi devlet, paranın çeşitli yönlerinin tartışıldığı dayanağın kavramsal çerçevesini biçimlendirdi. İnsanlar, paranın doğasını ve toplumda oynadığı rolü akılcı biçimde ortaya koymaya başladılar. Parasal yenilik ve deneylerin sunduğu olanaklar, bu durumun hem nedeni olmuş hem de teşvik etmiştir. Bugünkü anlayış, genelde banknot ihracının ilk sarsak adımlarında olduğu gibi, parasal gerçekliğin ardında yatar, ancak artık geri dönüşü olanaksız bir fikir ve uygulama değişimi gerçekleşmiştir. Bu entelektüel dönüşümün derin anlamları, gelecek iki yüzyıldaki uygulamalarda sonuçlarını verecektir.

VIII
Afrika ve Okyanusya

Bütün para biçimleri içinde ... kuşkusuz en tuhafı bu.

W. Coote, Western Pacific (1883)

Madeni ve kâğıt paralar günümüzde artık dünyanın her ülkesinde bulunmaktadır. Yine de bazı ülkelerde, özellikle Afrika ve Okyanusya'da paranın kullanımı, nüfusun bir azınlığıyla, zenginler ve kentte yaşayanlarla sınırlıdır. Çoğu bölgede madeni ve kâğıt paraya, Batılı bir gözlemciye tümüyle yabancı görünen biçimde işlevler yüklenirken, gelişmiş dünyada kullanılan çek karneleri, kredi kartları, telefon bankacılığı ve diğer para araçları hâlâ bilinmemektedir. Bu bölümde, Avrupa'nın yeni keşfedilen dünyalara doğru yayılmasının ve Avrupai para uygulamalarının bu bölgelere getirilmesinin tarihini ele almayı sürdürecek ve Avrupa kökenli sikkeye dayalı paranın dünya genelinde kendini dayatmasından önce varolmuş ve günümüzde de dünyanın bazı kısımlarında hâlâ varlığını sürdüren yöresel para sistemlerinin çeşitliliklerine göz atacağız.

283 Azat edilen köleler için kurulmuş Batı Afrika yerleşim yerinde kullanılmak üzere, İngiliz Sierra Leone Kumpanyası'nca 1791'de çıkartılan gümüş dolar. Basım başarılı olamamış ve 1805 itibariyle dolaşımdan geri çekilmiştir. Bu, 1794'teki ilk ABD gümüş dolarından bile önce basılan, "dolar" ismini taşıyan ilk sikkeydi. ABD sikkesi gibi, bu da her yerde hazır ve nazır olan İspanyol "sekizliğinin" bir ikamesi olmayı hedeflemişti. Sierra Leone doları, Afrika değer birimi cinsinden 10 macuta'ya denkti.

Tuz ve Sikke Kültürü

Avrupalı gezginler sikke kullanmayan halklarla karşılaştıklarında, oralardan Avrupa'ya sikke muadili olarak kullanıldığını düşündükleri çeşitli nesneler getirdiler. Bunlar arasında en yaygın olanı tuzdu. Etiyopya'ya (Habeşistan) kralın elçisi sıfatıyla gönderilen ve 1520'den 1526'ya dek bu görevi sürdüren ilk Portekizli gezginlerden, misyoner Francis Alvarez, günlüğünde tuzun ödemelerde kul-

lanıldığı yerel uygulamayı anlatmaktadır: "Tuz, Kızıldeniz'den Batı Denizi'ndeki Kongo'ya dek para yerine kullanılmakta. Dağlardan koparılıp bir buçuk el uzunluğunda, dört parmak eninde ve üç parmak kalınlığında bloklar biçiminde kesildiği söyleniyor."

18. yüzyılın başında Etiyopya'yı ziyaret eden İngiliz tüccar Alexander Hamilton da burada tuz kullanıldığına tanık olmuştu: "Etiyopya'nın mevcut ufak parası, bizim taş ocaklarından çıkarttığımız taşlar gibi dağlardan kazılan tuz..." Yüzyılın sonundan başlayarak Avrupalı tacirler, Etiyopya Krallığı'nda da kullanımda olan modern Eritre'deki Kızıldeniz limanlarında kullanılmak üzere gümüş dolarlar ve altın dükalar getirdiler ve bunların bir kısmı iç kesimlere de ulaşarak tuzun yanı sıra dolaşıma girdi.

> Habeşistan'da hiç sikke basılmıyor, ama özellikle Venedik altınları, İmparatorluk ya da Avusturya dolarları gibi diğer ülkelerin paraları burada dolasımda... Büyük ödemeler genellikle, ağırlıkları Wakea ya da Habeşistan onsu ile belirlenmiş altın ingotlarla yapılıyor; küçük ödemelerde ise 80 tanesi bir Wakea altın yerine geçen, madenlerden çıkartılan tuz tuğlaları kullanılıyor.

Bu yazarlar, Etiyopyalıların tuzu sikkelerin ilkel bir biçimi olarak kullandıklarını ve tuzun, Avrupa toplumunda sikkelerin gösterdiği işlevi yerine getirdiğini düşünüyorlardı. Genel anlamda, tuz gibi doğal bir kaynağın değerli metalden sikkelerin yerine kullanılmasının karşılaştıkları toplumların ilkelliğinin bir göstergesi olduğu görüşünde de hemfikirdiler. Buna karşın, Etiyopya Krallığı bir zamanlar kendi sikkesine sahipti. M.S. 3. yüzyıldan 7. yüzyıla değin Etiyopyalı Aksum kralları tarafmdan Roma etkisi altında, altın, gümüş ve bronz sikkeler bastırılmıştı ve sahil bölgelerinden İslam ve Avrupa sikkeleri de aralıklarla bölgeye akıyorlardı.

Sikke kullanan Çinliler de aynı biçimde, kendilerinden daha az uygar diye nitelendirdikleri uzak eyalet sakinlerinin tuz ya da deniz kabuğu gibi nesneler kullanmalarını sikkenin ilkel bir ikamesi gibi düşünmekteydiler. Çinli tarihçiler de, sikkelerin piyasaya sürülmesinden önce Çin'de para yerine deniz kabuklarının kulla-

Afrika'da Modern Para

Aşağı Sahra Afrika'sında Avrupai tarzda sikkelerin ve kâğıt paranın ortaya çıkması 18. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir, ancak ayırt edilebilir biçimde Afrika'ya özgü hale gelmesi, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa egemenliğinin sağlamlaştırılması sırasındadır. Sömürge döneminin sikke ve bonolarındaki görseller Avrupai etkileri yansıtmaktadır, ancak Afrika devletleri bağımsızlıklarını elde ettikten sonra Avrupai para biçimlerini sürdürmüşler, fakat tasarım seçiminde kendi kimliklerini ortaya koymuşlardır. Bağımsız Etiyopya Krallığı'nda Avrupai tarzda paranın piyasaya sürülmesi beraberinde bir Afrika ulusal kimliği yaratma arzusunu da getirmişti. Yeni parasal sistemler, kullanıcılarına tüm ekonomik ve sosyal gereksinimlerini gidermekte hizmet edemediğinden pek çok bağlamda "paranın" yerel biçimleri de kullanılmaya devam etmiştir.

284a Bank of West Africa'nın 1.000 Franklık banknotu; Fransız Batı Afrika'sı için üretilen sürümün numunesi, 1945 civarında basılmıştır. Paranın ön yüzünde, defne dalından taç giymiş, Fransa'yı simgeleyen Marianne, Afrikalı bir anneyle çocuğu kucaklamış olarak gösteriliyor. Yönetimi altındaki insanların tasviriyle, Fransız devletinin uyruklarının "ebeveynvari" koruyucusu biçimindeki alegorik imgeleri birleştiren bu para, Fransız sömürgeleri açısından tipik bir örnektir.

284b 1988'de basılan, Tanzanya'nın bakır nikel alaşımı 10 şilini. Paranın ön yüzü Tanzanya'nın devlet başkanı ve 1961'deki bağımsızlığının mimarı Julius Nyerere'yi gösteriyor. Paranın arka yüzünde ise ellerinde fildişi tutan, Afrika giysileri içinde bir erkek ve kadının, yeni devletin kollarına destek verişleri konu ediliyor. Yazı, Tanzanya'nın resmi dili olan Svahili dilinde.

284c Kenya, Somali ve Uganda'da dolaşım için Kral VII. Edward adına basılmış, İngiliz Doğu Afrika'sı ve Uganda'sının bakır nikel alaşımı 10 senti, 1910. Bu sikke, Doğu Afrika'nın standart para birimi olan İngiliz Hindistan rupi'sinin onda biri olarak piyasaya sürülmüştür. Fildişlerinden oluşan tasarım, bölgenin doğal kaynaklarından sömürge güçlerinin payına düşen serveti temsil etmektedir. Britanya, bu bölge için yerel para arzına 1897'lerden itibaren başlamıştır.

284d Batı Afrika Devletleri Merkez Bankası'nın 5.000 franklık banknotu; 1984 yılında Batı Afrika'daki eski Fransız sömürgelerinin kullanımı için dolaşıma sokulmuştur (detay). Görseller, 14. yüzyıl Nijerya'sından pirinç bir başlık aracılığıyla hem Batı Afrika kültürünün uzun geçmişine hem de bölgenin modern balıkçılık sanayiine gönderme yapmaktadır.

284e Etiyopya ve Arabistan ticaretinde kullanılmak için üretilen, Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresa'nın 1780 talerinin yeniden basımı olan gümüş taler. Bu sikke, Kızıldeniz'e sınırı olan ülkelerde öylesine popülerdi ki Avusturya, Britanya, Fransa, İtalya ve Almanya, Etiyopya ve Arabistan'a ihracat amacıyla kopyalarını üretmişlerdir.

284f Habeşistan Kralı Menelik'in Paris darphanesinde basılan ve Etiyopya takvimine göre 1892 (M.S. 1900) tarihli gümüş taleri (*birr*). Sikkenin ön yüzü kralın portresini; arka yüzü ise Habeşistan'ın simgesi Yahuda Aslanı'nı göstermektedir. Maria Theresa talerinin Etiyopya'da popüler oluşu, Menelik'i kendi uyarlamasını bastırmak için harekete geçirdi. Fransız darphanesi, ona güzel bir sikke ürettiyse de başarılı olamadı, çünkü uyrukları alışılmış Avusturya sikkesini kullanmayı tercih ettiler.

284g 2 talerlik (*birr*) Bank of Ethiopia banknotu, 1933 basımı; İmparator Haile Selasiye'nin (1930-1936, 1941-1974) portresini taşıyor. Maria Theresa taleri bazı bölgelerde 1960'lara dek dolaşımda kalmışsa da, Etiyopya'da Batı tarzı para yaygın olarak kullanılmaya ancak Haile Selasiye'nin saltanatı sırasında başlamıştır.

285 III. George adına 1818'de basılan, Altın Kıyısı'ndaki İngiliz yerleşim yerinin (şimdiki Gana) gümüş ackey'i. Ackey, yerli halkın Avrupalı yerleşimcilerle yaptıkları alışverişlerde kullandıkları, belirli bir ağırlığa bağlı altındı. Sikke, yarım İngiliz kronuna eşit ağırlıkta basılmaktaydı. Kullanımı çok başarılı olamadı. Yazı, 1750 tarihli Parlamento Yasası ile İngilizlere Afrika'da ticaret yapma hakkının tanınmasını kaydetmektedir.

nıldığını düşünmekte ve Çinli yazarlar, Çin İmparatorluğu'nun uzak eyaletlerinde ödemelerde tuzun kullanıldığına ilişkin gözlemlerini aktarmaktadırlar. Çinli yazar Fan Chuo, Batı Çin'in Güney Sichuan eyaletindeki parasal uygulamayı betimlemektedir: "Ne tür bir işlem yapılırsa yapılsın tuz topaklarıyla hesaplaşıyorlar." Marco Polo da 13. yüzyıl sonlarında aynı eyaletteki alışveriş koşulları hakkında yazmıştır:

286 19. yüzyılda Etiyopya'da ödemelerde kullanılan türden bir tuz çubuğu. Kaya tuzundan yapılmış, elle belli bir büyüklükte kesilmiş ve kullanım sırasında korunması için saz yapraklarına sarılmıştır.

287 1958'de II. Elizabeth adına çıkartılmış bronz peni, İngiliz Batı Afrika'sı. İngiliz Batı Afrika'sında sikke basımı 1907'de başlamış; Gold Coast, Nijerya, Gambia ve Sierra Leone'de piyasaya sürülmüştür. Bu, İngilizlerin Batı Afrika'daki sömürgeleri için bastıkları paralardan ilk başarılı olanıdır.

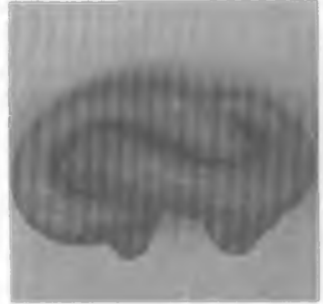
Bundan sonra size paralarını anlatayım. Çubuk biçiminde altınları var ve bunun ağırlığını saggi cinsinden belirliyor, değerini de ağırlığına göre biçiyorlar. Ama mühürlü bir sikkeleri yok. Ufak paralar için şöyle yapıyorlar. Bir saat kaynatarak tuz elde ettikleri tuzlu suları var. Kaynattıktan sonra katılaştırmak ve alt kısmı yassı, üst kısmı yuvarlak iki penilik somun büyüklüğünde bloklara dönüştürmek için kalıplara döküyorlar. Bloklar hazır olunca, kuruyup sertleşmeleri için ateşin kenarındaki ısıtılmış taşların üstüne seriyorlar. Bu blokların üstüne Büyük Han'ın mührünü ve işaretini basıyorlar, bu mühürleri yalnızca Büyük Han'ın temsilcileri basabiliyor. Bu bloklardan seksen tanesi bir saggio altına denk. Ancak, dağların arasında vahşi ve ücra yerlerde yaşayan halklar, bu blokları getiren tüccarlardan, bir saggio altın karşılığında bunlardan ancak altmış, elli ve hatta yerin ücralığına göre kırk tanesini alabiliyorlar. . . Bu tüccarlar, tuz parasının geçerli olduğu Tibet'in tüm yüksek düzlüklerini dolaşıyorlar. Sınırsız bir kâr elde ediyorlar, çünkü bu insanlar bu tuzu yiyeceklerinde kullandıkları gibi yaşamsal gereksinimlerini satın almakta da yararlanıyorlar; ancak kentlerde neredeyse istisnasız biçimde blok parçaları yiyecek için kullanıyor ve kırılmamış parçaları harcıyorlar.

Marco Polo'nun Seyahatleri

Tuzun Sahra Afrika'sında da ödemelerde kullanıldığına ilişkin bulgular var. 14. yüzyıl Arap gezgini İbn Battuta, Timbuktu'ya giderken yolu üzerindeki Taghaza'da (bugünkü Mali'de), güneydeki Mali Krallığı içlerine ticaret için götürülmek üzere kaya tuzu bloklarının çıkartıldığı bir tuz madeni bulduğunu bildirmektedir. Şöyle yazıyor: "Zenciler tuzu başka yerlerdeki altın ve gümüş gibi

Afrika'da Bakır

Bakır ve alaşımları olan bronz ile pirinç, "Afrika'nın kızıl altını" olarak adlandırılmaktadır. Batı Afrika 19. yüzyıl öncesinde dünyanın en zengin altın kaynaklarından biri olmasına karşın, yerliler daha çok, süs nesnelerinde ve ödemelerde kullanmak için bakıra ve pirince itibar etmişlerdir. Afrika'nın altını, sikke yapılmak için Avrupa'ya ihraç edilirken Avrupa bakırı ve pirinci de Batı Afrika'ya akıyordu. Orta Afrika'nın bakır madenleri de önemli bir kaynaktı. 19. yüzyıldan başlayarak bakır bir ödeme aracı olarak bir çok biçimlerde kullanıldı.

288a Bakır alaşımı bilezik (manilla), Nijerya, 14. yüzyıl. Nijerya'daki arkeolojik kazı alanlarından çıkartılan manillalar, çoğunlukla büyük ve takılamayacak ölçüde alışılmadık biçimlerdeki ağır bakır alaşımlı bilezikler olup, bunların 13. yüzyılda kullanıldıkları düşünülmektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Portekizli tacirler, bakır ve pirinç manillaları Benin Krallığı'ndan (günümüzdeki Nijerya) köle satın almak için kullanmışlardır.

288b Britanya'da Nijerya'ya ihraç edilmek için yapılmış pirinç manilla, 19. yüzyıl sonları. Manillaların Batı Afrika'nın birkaç bölgesinin ekonomisindeki öneminin anlaşılması, bölgenin yerli halklarıyla ticaret yapmak üzere Portekizli ve diğer Avrupalı tacirleri derhal onlar için manilla yapmaya yöneltmiştir. Bu tür küçük manillalar, Doğu Nijerya'da 1940'lara dek hâlâ para olarak kullanılmaktaydılar.

288c Zamanında Benin Krallığı'nın kraliyet sarayının bir sütunu üzerine çakılı bulunan dekoratif pirinç plaka, Nijerya, 15. ila 16. yüzyıllar. Ortadaki figürün sağında, üstte yer alan küçük figür manilla tutan bir Portekizli taciri temsil ediyor. Birkaç Benin plakasında manillalar ile Portekizliler arasında, onların bu bileziklerin önemli bir kaynağı olduklarını düşündüren açık bir ilişki görülmektedir.

288c Portekiz Kralı I. Jose'nin (1750-1777) 1 macuta değerindeki bakır sikkesi, Portekiz'in Batı ve Orta Afrika sömürgelerinin kullanımı için üretilmiştir. Macuta birimi bir Afrika değer birimine dayanmaktadır.

288d Afrika'daki bakır kaynakları.

288f Orta Afrika'dan haç biçimli bakır ingot. Bu tür ingotlar, (Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Zambiya'da) bakır kuşağındaki yerel madenlerden çıkartılan metalden üretilmekteydi. Arkeolojik bulgular, bu bölgede haç biçimli ingotların üretiminin 13. yüzyıla dek geri gittiğini düşündürmektedir. Resimdeki örneğin 19. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır; Belçika Kongo'sunun Katanga eyaletinde, bu tür ingotlar ödemeler için yaygın biçimde kullanılmaktaydı.

288g 1895 yılında Altın Kıyısı (Gana) Aşanti kraliyet sarayında bulunan, İngiltere'de yapılmış bakır ibrik, 1377-1399. İngiltere Kralı II. Richard'ın kraliyet armaları ve motifleriyle süslü, üzerinde ahlaki bir dize bulunan bu ağır ibrik, belli ki Batı Afrika'ya bakır akışı sırasında Aşanti'ye dek gitmiştir.

288h 1961'de Kongo'dan bağımsızlığını kazanmış olan Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin Katanga eyaletine ait bronz 5 frank'ın altın deneme baskısı. Tasarım, 13. yüzyıldan beri Orta Afrika'nın bakır çıkartılan bölgelerinde üretilen bir bakır ingotu göstermektedir.

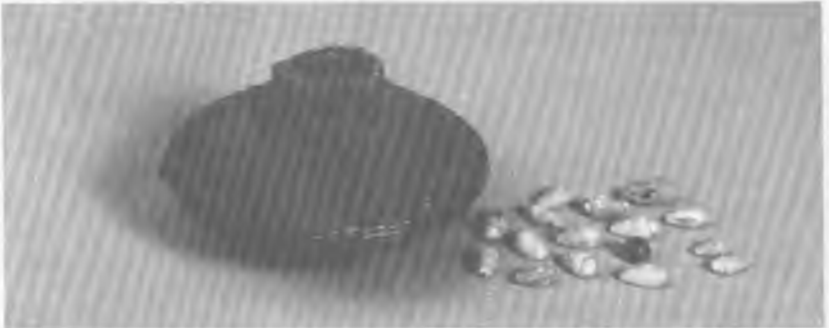
bir değişim aracı olarak kullanıyorlar. Parçalara bölüyorlar ve bunlarla alım satım yapıyorlar."

"Tuhaf Para"

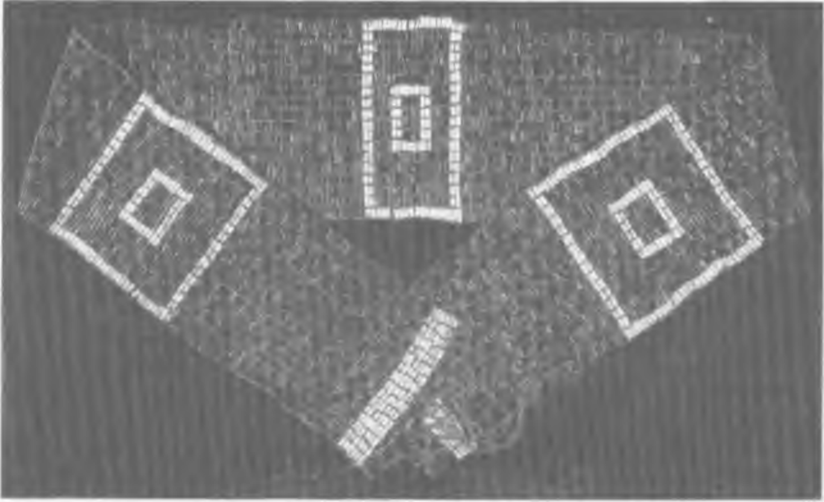
Avrupalı gezginler Afrika, Amerika, Asya, Avustralasya ve Pasifik'te sikke kullanmayan halklarla ilk karşılaşmalarında, tuzun ve metallerin yanı sıra çok çeşitli nesneleri de para olarak tanımlamışlardır. Para diye yorumladıkları ağır taşlar, kereste parçaları, tüyler ve hatta insan kafatasları gibi beklenmedik nesnelere rastlamışlardır.

İlk kaynaklardan bazıları, 15. yüzyılın sonlarında Afrika ile doğrudan ilişki kurmuş Portekizli denizciler ve tacirlerdir ve bunların kayıtlarında Batı Afrika'da bakır yüzüklerin, kumaş, deniz kabuğu ve kereste parçalarının kullanıldığına değinilmektedir. Duarte Lopez 16. yüzyılda Angola'da deniz kabuğu parasının kullanımını anlatmaktadır:

> Loanda adı verilen bir ada . . . Kongo Kralı ve komsusu halklar tarafından kullanılan parayı cilalıyor; kıyıları boyunca . . . Lumache [deniz salyangozu] adı verilen bir küçük deniz kabuklusu elekten geçiriliyor . . . Bu ülkelerde altın, gümüş ve öteki metallerin para olarak

289 Belçika Kongo'sunda (şimdiki Demokratik Kongo Cumhuriyeti) Mbuun ve Pende halkları tarafından kullanılan simbolar, başka bir deyişle kum salyangozu kabukları, kabukları taşımaya yarayan sepetiyle birlikte, 1909'da bulunmuştur. Simboların, daha önceki tarihlerde Portekiz Angola'sının yerli halkları tarafından da kullanıldığı ve burada *lumache* adıyla bilindikleri kaydedilmektedir.

290 Sömürge döneminde Kuzey Amerika'nın kuzeydoğu ormanlık bölgesinde yaşayan yerli halkların kullandığı türden istiridye kabuklarından kesilmiş boncuklardan yapılma bir kemer, *wampum*. Mor boncuklar kabukların kenar kısmından, beyazlar ise gövdesinden yapılmıştır. Avrupalı yerleşimciler de yerlilerle ticaret amacıyla wampum üretmekteydiler.

geçmediğini aklınızda tutmalısınız; bu yüzden de bol miktarda külçe ya da sikke halinde altın ve gümüşünüz olsa bile Lumache'ınız yoksa hiçbir şey satın alamazsınız.

Filippo Pigafetta, *Report of the Kingdom of Congo* (1591)

Kuzey Amerika'nın pek çok kısmında da deniz kabuğu parasından söz edilmektedir. 1705 yılında İngiliz tarihçi Robert Beverley, Virginia'nın yerli halkları hakkında şöyle yazmaktaydı: "Kızılderilile-

291 Bakır balta. 16. yüzyılda Meksika'nın ilk İspanyol sakinleri buna benzer baltaların yerli halk tarafından ödeme aracı olarak kullanıldığını kaydetmişlerdir.

rin, İngilizler gelmeden önce *Cunk* kabuğundan yapılma *Peak, Roenoke* ve benzeri ıvır zıvır dışında servet saydıkları hiçbir şeyleri yoktu. Altın ve gümüş yerine Kızılderililerde bunlar geçerliydi, para ve süs eşyası olarak hizmet etmekteydi". İstiridye kabuğundan yapılma bu süs eşyalarına Avrupalı yerleşimciler tarafından *wampum* denmekteydi. Orta Amerika'daki ilk İspanyol yerleşimciler, İspanya tarafından fethinin hemen ardından Meksika'daki yerli halk tarafından küçük bakır baltaların ve kakao çekirdeklerinin kullanıldığından söz etmektedirler.

Sikkelerin Avrupa gibi Güney Asya'da da uzun bir geçmişinin olmasına karşın, ilk Avrupalı gezginler orada ödeme aracı olarak kullanılan deniz salyangozu kabukları buldular: "Diğer ufak paraları ise *cori* adı verilen kabuklar" (J.B. Tavernier, *Les Six Voyages Qu'il a fait en Turquie, en Perse et aux Indes*, 1684). Kabukların, Batı Hindistan'daki Gucerat'tan Afrika'ya ihraç edilmeleri bozuk para sıkıntısı yaratınca bunların yerine badem kullanılmıştır: "Bozuk para yerine bu kabukları değil bademleri kullanıyorlar" (Tavernier).

Güneydoğu Asya'da 7. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar sikkeler de kullanılmıştır, ancak yabancı gezginler ve tacirler başka ödeme araçlarına da rastlamışlardır. 11. yüzyıla ait Arap metni *Aca'ibü'l-Hind*'de, Sumatra'nın Nias adasının yerli halkı arasında bakır ingotlardan, altının Araplar tarafından kullanıldığı biçimde yararlanılırken, öteki adalarda değişim aracı olarak insan kafalarının kullanıldığı kaydedilmektedir. Bölgedeki ticarete ilişkin Çin raporları, 13. yüzyıl Cava'sında "kordona dizilmiş bakır sikkelere (başka bir deyişle, Çin'deki gibi sikkelere) sahip olmadıkları için" gümüş parçalarının ödemelerde kullanıldığı anlatılmaktadır. Çin kayıtları, 15. yüzyıl Malakka'sında para yerine geçen teneke ingotların üretildiğine de değinmektedir: "Bütün ticari işlemlerinde para yerine teneke parçaları kullanıyorlar." Deniz salyangozu kabuklarının Hindistan ve Çin'deki gibi Güneydoğu Asya'nın iç kesimlerinde de kullanıldığı bildirilmektedir. 14. yüzyıl Çinli yazarı Vang Dayuan, Tayland'daki Lop Buri'de bunların kullanıldığını kaydeder: "Ticareti para yerine kabuklarla yürütmek bunların

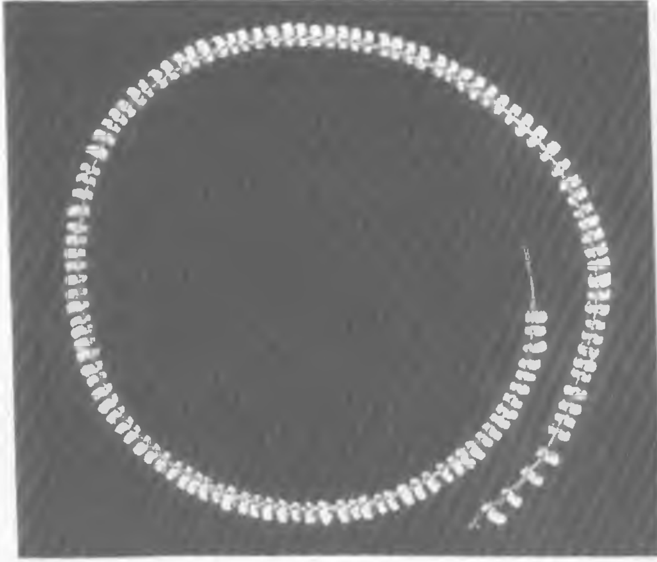

292 Okyanusya

kuralı." Bölgeye gelen Avrupalı gezgin ve tacirler alışılmadık ödeme araçları da bulmuşlardır. Venedikli bir 15. yüzyıl gezgini olan Nicolo de' Conti, Sumatra'daki insan kafasından oluşan para birimini anlatıyor: "Adanın Battech (Batak) adı verilen bir bölümünde yerliler insan eti yiyorlar... İnsan kafalarını değerli bir eşya olarak saklıyorlar... kafataslarını biriktirip para gibi kullanıyorlar. Herhangi bir nesneyi satın almak istediklerinde, ederine göre bir ya da birden fazla kafa veriyorlar..." Öteki Avrupalıların kayıtları pirinç, balmumu, tütün, pirinç toplar, demir çubuklar gibi araçların ödemelerde kullanıldığından söz etmektedir.

Sikke kullanan tacirler ve gezginler tarafından yeryüzünde keşfedilen en son yer Avustralasya* ve Pasifik idi. Pek çok adada hiçbir ödeme aracına rastlamamışlardı, ancak özellikle Mikronezya ve Melanezya gibi adalarda ilk Avrupalı gezginler, para olarak niteledikleri ve deniz kabuğu, kumaş, tüyler, dişler ve taşların da sayılabileceği şaşkınlık verici çeşitlilikte nesnelerle karşılaşmışlardı.

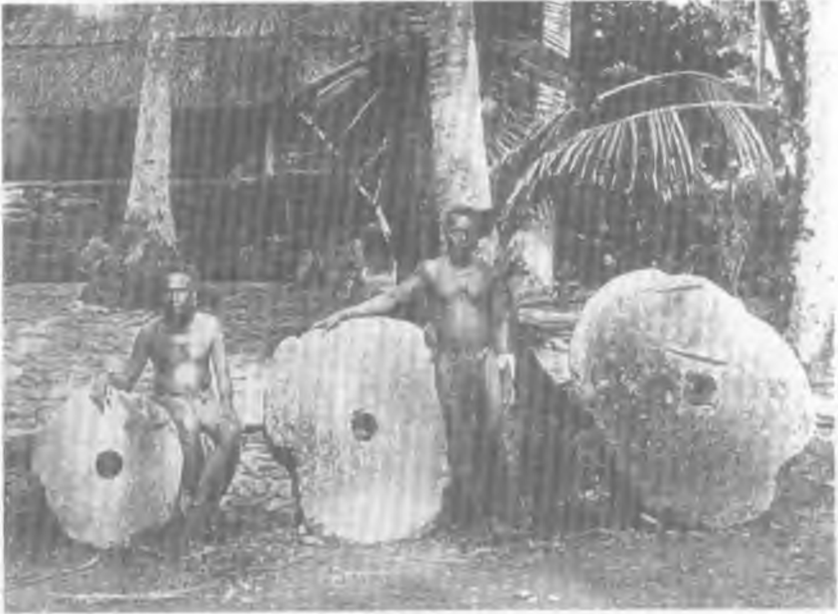
* Avustralya'nın da içinde bulunduğu Güneydoğu Asya adaları - ç.n.

293 Papua Yeni Gine'deki Yeni Britanya'dan tambu kabukları, 19. ila 20. yüzyıllar. Kabuklar ortasından delinerek hintkamışından yapılma iplere dizilmektedir. 19. yüzyıldan beri adayı ziyaret edenler, bunların başlık parası, zina cezaları ve kan parası ödenmesinde kullanıldığını belirtmektedirler.

294 Solomon Adaları'nın bir parçası olan Santa Cruz Adaları'nın "tüy yumağı parası", 19. ila 20. yüzyıllar. Tüyler, liften yapılma uzun bir kemere yapıştırılmakta, kemerin ucuna kabuklar ve boncuklar bağlanmakta ve hepsi birden palmiye yapraklarına sarılmaktadır. Bunlar törensel ödemelerde kullanılmaktadırlar.

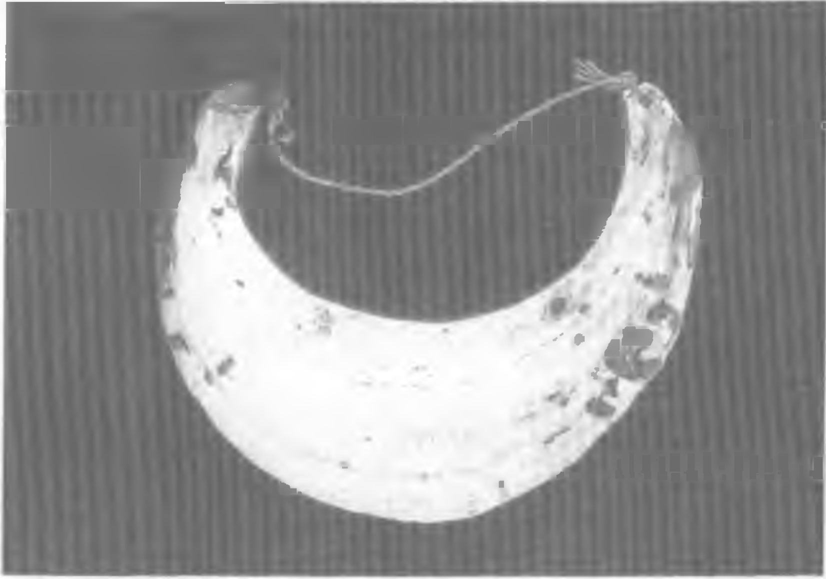
295 Taş "para" örnekleriyle Yap adası sakinleri. Avrupalılar 19. yüzyılda buraya ilk geldiklerinde, Pasifik'teki Yap Adası'nda, (şimdi Mikronezya Federal Devletleri sınırları içindedir) ödemelerde bazı taş diskler kullanılıyordu. Bazıları 4 metre çapında büyüklüğe ulaşan taşlar, Yap'ın 400 mil açığındaki Pelew Adaları'ndaki taş ocaklarından çıkartılan kireç taşından kesilmekteydi.

Örneğin, Yeni Gine'nin kuzeydoğusundaki Yeni Britanya Adası halkının 19. yüzyıl sonunda *tambu* adı verilen deniz kabuğu parası kullandığı bildirilmektedir. Tambu, kalın bir hintkamışı sicimine dizilen tümsekli ufak kabuklardan oluşur. "*Tambu ya da diwarra*, herhangi uygar bir ülkenin sikkesi gibi ulusal para birimiydi." (G. Brown, *Melanesians and Polynesians*, 1910). Ödeme araçlarından Batılılara en şaşırtıcı geleni, Santa Cruz ve Banks Adaları ile daha da uzaktaki Pasifik'te kullanılan çeşitli biçimlerdeki tüy paralardı. "Santa Maria ve Meralava'da (Banks Adaları, Vanuatu)... özel bir tür tüy para kullanılıyor. Kümes hayvanlarının gözleri çevresindeki tüyler iplere bağlanıyor ve hoş bir kızıla boyanıyor. Bunlar süslenme ve fark edilme amacıyla kolye ya da hal hal olarak takılabildikleri gibi çoğu kez para yerine de geçiyor" (R.H. Codrington, *The Melanesians*, 1891).

296 Başlık parası sancağı, Papua Yeni Gine'nin dağlık kesimi, 1980'ler. Papua Yeni Gine'nin dağlık kesiminde, bir erkeğin karısının akrabalarına başlık parası ödemesi beklenmektedir. 1950'ler ile 1960'larda bu tür ödemeler göz alıcı sancaklar üzerinde sunulan istiridye kabuklarıyla (*kina*) yapılmaktaydı. Yerel ekonomide şimdi bu kabukların yerini kâğıt para biçimindeki nakit para almıştır, ancak kabukların sunumuyla aynı biçimde, cennet kuşu tüyleriyle süslenmiş sancaklar üzerinde sunulmaktadır.

Gezginlerin ve tacirlerin Afrika, Amerika, Asya ve Avustralasya'da karşılaştıkları alışılmadık para biçimlerine verdikleri tepkilerden seçilen bu cümlelerin tümü de yazarların ve geldikleri toplumların paraya ilişkin önyargılarını yansıtmaktadır. Avrupalı, Çinli ya da Müslüman Arap olsun, tümüne göre sikke (ve sonraları kâğıt para) paranın normal biçimi ve ödeme aracıydı. Sikke kullanan bu insanlar, tuz, deniz kabukları, kumaş, tüyler, domuz vb. kullanan insanlarla karşılaşmışlar ve bu nesnelerin onların kâğıt para ya da sikkeyi kullandığı gibi kullanıldığını düşünmüşlerdir. Sonuçta bu nesneleri, para yerine kullanılan ilkel para birimleri olarak sınıflandırmışlardı. Tepkileri, örneğin Pasifik'te dolaşan ve (Vanuatu'daki) Maewo Adası'nın kumaş parasından söz eden bir gezgininki gibi çoğunlukla hayret belirtmekteydi: "Gördüğüm tüm para biçimleri içinde en tuhafı kesinlikle bu, zira bir kişinin mülkiyetinden diğerine geç-

297 Papua Yeni Gine'den *kına* istiridye kabuğu. Papua Yeni Gine dağlık kesiminde 1950'ler ile 1960'larda ödemelerde kullanılan bu tür kabuk, 1975 yılında bağımsızlığına kavuşan Papua Yeni Gine'nin benimsediği standart para birimine ismini vermiştir.

tiğinde bile taşınmıyor ve yerinden bile kımıldatılmıyor" (W. Coote, *Western Pacific*, 1883). Yerli halklara göre ise bu ödeme araçları alışılmadık ya da yabancı değillerdi elbette.

Karşılaştığımız çeşitli yazarlar, bu alışılmadık nesneleri para olarak tanımlarken bir yandan da rastladıkları garip toplumlara bir anlam yüklemeye ve bunları okurlarına, kendi ülkelerinin gelenekleriyle benzerlikler kurup bariz kültürel farklılıklara dikkatlerini çekerek anlatmaya çalışıyorlardı. Gezginler için bu durum bir merak konusuyken, misyonerler için Hıristiyan yapmaya uğraştıkları kişilerin ruh halini anlamaya yarayan bir yol idi. Tacirler açısından ise, işlemlerde sikke kullanmayan yerli halkla pazarlık edebilmeyi sağlayacak yol arayışlarında, ticari bir gerekliliği temsil etmekteydi.

Ancak tuz, deniz kabukları ve insan kafaları gerçekten de Avrupalıların sikke ve banknotlardan yararlandıkları biçimlerde mi kullanılmaktaydı? İnsanlık tarihine evrimci bakış açısı,

298 İlk kez 1981'de dolaşıma çıkan, Papua Yeni Gine Bankası'nın beş kina'lık banknotu. Paranın ön yüzünde bir cennet kuşu, arka yüzünde ise bir kina kabuğu görülmektedir. Bu basımın banknotları, Resim 296'da sergilenen başlık parası sancağında kullanılmıştır.

Avrupalıların kendi bulundukları noktayı geri kalan herkesi yargılamak için ölçüt edindikleri ve kendi kültürlerini insanın gelişmesinin ulaştığı doruk olarak gördükleri bir dönem açısından tipikti. Bu anlamda Çinli ve Arap yazarların da, özellikle kendilerininki dışındaki dünyanın özgün para sistemlerini ele alırken farklı düşünmediklerini gördük. Bu tür etnik merkezci fikirler, 20. yüzyılın Batı toplumunda hâlâ yaygındır ve sikkeye dayanmayan parasal sistemlere ilişkin anlayışımızı etkilemeyi sürdürmektedirler. Para tarihçisi pek çok bilim insanı, bu tür para biçimlerinin genel anlamda sikkeye göre az gelişmiş olduklarını ima ederek bunları "ilkel para" olarak tanımlama eğilimindedir.

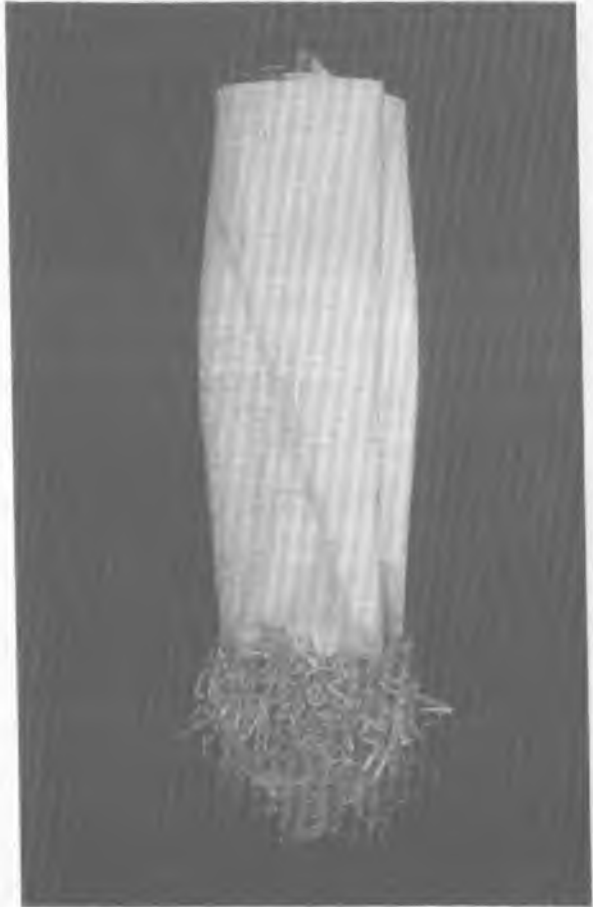
299 Ön yüzünde stilize edilmiş bir cennet kuşu simgesi ve arka yüzünde timsahların bulunduğu, bakır nikel alaşımı 1 kina'lık madeni para, 1975 tarihli. Kırsal kesim insanlarının rahat taşıyabilmeleri için ortasında kordona dizilecek biçimde bir deliği vardır.

20. yüzyılda yaygın biçimde kabul gören bu bakış açısının bir ölçüde reddedilmesi ve değiştirilmesi, esasen etnografyacılar ve antropologların çalışmaları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Onların araştırmaları, muazzam çeşitlilikte insan kültürü ve parasal sistemlerine ilişkin yeni bir kavrayış ortaya çıkartmış; insanın basitten karmaşığa evrimsel gelişmesine ve Batı'nın (ya da Doğu'nun ya da herhangi başka bir yerin) en iyi olduğuna ilişkin ikili zihniyeti sorgulamıştır.

Para ve Etnografya

Daha 1920'lerde antropolog Bronislaw Malinowski, yerli toplumları ve ekonomileri "ilkel" diye yaftalayan anlayışları eleştirmekteydi: "İlkel ekonomilere ilişkin tüm yazılarda az ya da çok ifade edilen bir başka hata da, yerlilerin ticaret ve takasta yalnızca az gelişmiş biçimlere sahip olduklarıdır." O günlerden bu yana antropologların çalışmaları, yöresel ödeme ve takas sistemlerini ve bunlar dahilinde faaliyet gösteren toplumları gün ışığına çıkartmayı sürdürmüştür ve artık bunların az gelişmişliğin ötesinde oldukları görülebilmektedir. Daha da önemlisi, artık ilkel toplumların

kendi çaplarında bütünleşmiş sosyal gelişme biçimlerine sahip oldukları kabul edilmekte ve paraya ilişkin Batılı kavrayışın dünyanın diğer yerlerinde de benzer olguların temelini oluşturduğunu varsaymamamız gerektiğini göstermektedir. Bu yüzden tuz ya da tüy paranın sikke ve kâğıt para kullanma eğilimindeki Batı geleneğindekiyle aynı biçimlerde ve aynı nedenlerle kullanıldığını varsaymak yanlış olacaktır. Kabile ve Batı sistemleri arasındaki temel farklılıklardan birisi, çeşitli türlerdeki ödemeleri yapma nedenlerini hangi ticari kaygıların ne ölçüde belirlediğidir. Tamamen ticarete ve takasa odaklanan toplumların tümü de Batı'dadır. Aslında

300 Angola'dan, 1866'da elde edilmiş rafya kumaş parçası. Buna benzer kumaş parçaları, Angola ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti halklarının çoğu tarafından ödeme yapmak için kullanılıyordu.

301 50 franklık Belçika Kongo'su banknotu, 1949 tarihli, American Bank Note Company basımı. Bu banknot, yerli halkla Belçika sömürge yönetimi arasındaki ödemelerde beş kumaş sayılmaktaydı.

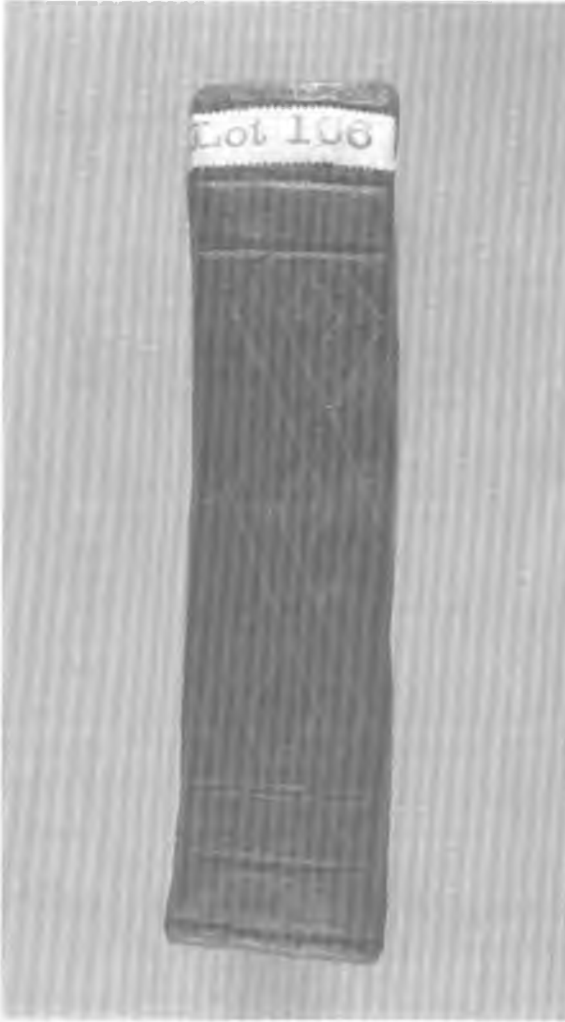
Batı kültürü ve para sistemlerinin "normal" sayılmak şöyle dursun, ticari olana odaklanmasının tarihsel bir sapma olduğu da ileri sürülebilir. Eğer bu doğruysa, Batılılar açısından diğer para sistemlerinin kendilerininkinin ilkel bir uyarlaması gibi yorumlanması daha da büyük bir hatadır.

Öyleyse, yöresel para sistemlerine nasıl yaklaşmalıyız? Belki, aralarındaki özel etkileşime ilişkin bir örneği inceleyerek, "geleneksel" ve Batılı sikkeye dayalı parasal sistemler arasındaki temel farka dair bir şeyler görebiliriz. İngiliz antropolog Mary Douglas, Belçika Kongo'sunun (şimdiki Demokratik Kongo Cumhuriyeti) Kasia bölgesinde Lele halkının arasında yaşadı ve sikke kullanan Belçikalı sömürge yetkililerinin hâkimiyetindeki bir ülkede kumaş para kullanımı hakkında bir makale yayınladı. Kongo'da kumaş paranın uzun bir geçmişi vardır. Kullanımına, 17. yüzyılda Afrika'da Fransız hükümetinin ajanlığını yapan Jean Barbot tarafından değinilmiştir. 20. yüzyılda, Mary Douglas bu kumaşın, bir günde üç ya da dört kumaş dokuyabilen Lele erkekleri tarafından

rafyadan dokunduğunu gözlemlemiştir. Giyileceği ya da ödemelerde kullanılacağı zaman, çoğunlukla on ve katları biçiminde birbirlerine dikilmekteydiler. 350 yılı aşkın bir süre önce Barbot'nun yazdıkları da benzer ayrıntıları içermektedir.

Douglas'ın ziyareti sırasında Lele halkı, Belçika Kongo'su frank ve santimleri adıyla basılan madeni ve kâğıt paraya dayalı bir para sistemine aşinaydı. Ayrıca vergi ve cezalarını yerli mahkemesine bu para birimi cinsinden ödemeleri istenmekteydi. Gerçekte ise, mahkemeye ödemelerini her kumaşa karşılık 10 frank biçimindeki resmi takas oranına göre kumaşla yapıyorlardı. Sömürgeci işverenler hesabına çalışan Lele gençlerinin ücretleri üzerinden Avrupa parası ve sikkeleriyle de ilişkisi vardı. Bununla birlikte, Lele toplumunun kendi içinde, sömürge franklarının, kumaş cinsinden ödemelerin bir ikamesi olması dışında doğrudan bir rolleri yoktu ve böyle durumlarda da, işe yarayabilmeleri için değerleri kumaşa çevrilmekteydi.

Toplumlarındaki yüksek tutarlı "ödemeler" için Lele halkı çoğunlukla, tümü de kumaş üzerinden değer biçilmiş Afrika sandal ağacı kerestesi (boya elde edilen bir tür kereste), tuz, bakır çubuklar, keçiler ve 1930'lardan önce de köleleri kullanmaktaydı. Bu, üç yüz yıl önce Kongo Krallığı'nda "Avrupa'da altın ve gümüşün itibarı neyse ülkelerinde de aynı değeri verdikleri küçük kumaş parçaları ve benzeri önemsiz şeylerin yanı sıra" kölelerin ve Afrika sandal ağacı kerestesinin de kullanıldığına değinen Belçikalı yazar Olfert Dapper tarafından anlatıldığı üzere, bölgedeki geleneksel uygulamaydı. (O.M. Dapper, *Description de l'Afrique*, 1686). Douglas, Lele halkının arasında, kumaş ve Afrika sandal ağacı kerestesinin işlevlerinin Avrupa parasınınkilerle aynı olmadığını da gözlemişti. Douglas'a göre Lele'nin piyasaya dayalı bir ekonomisi yoktu: "Mallar çoğu kez satın alma esasına göre değil statüye göre dağıtılıyor." Malları istisnai olarak değiş tokuş ya da takas yoluyla, kumaş ya da frank karşılığında değişmekteydiler ve böylesi durumlar da ancak yüksek tutarlı mallar söz konusu olduğunda ya da diğer toplumlarla alışveriş sırasında gerçekleşmekteydi. Lele toplumu içinde kumaş cinsinden yapılan yegâne satışlar, oymacıla-

302 Kişisel süslemelerde boya olarak kullanılan, Orta Afrika'ya özgü bir ağaçtan elde edilen Afrika sandal ağacı kerestesi parçası. Belçika Kongo'sunun Kuba halkından elde edilmiştir, 19. ila 20. yüzyıllar. Büyük ölçekli ödemelerde rafya kumaşının ikamesi olarak bu kereste kullanılabilmekteydi.

rın ve diğer zanaatkârların işlerine yönelikti, ancak bu tür değişimler de alanın satan ile hiçbir akrabalık bağının bulunmadığı koşullarda mümkün olabiliyordu.

O halde, demek ki Lele kumaş "parasının" ticari kullanımı sosyal kurallarca kısıtlandığından, Avrupa parasıyla aynı işleve sahip değildi. Ancak, Lele toplumu içinde kumaş "parası" kullanmanın zorunlu olduğu, ticari niteliği bulunmayan çok çeşitli "ödemeler" de vardı. Bunların başlıca işlevleri, Lele topluluğu içindeki sosyal

303 Afrika, yak. 1910.

ilişkileri sürdürmekti. Bu yüzden kumaşlar dinsel kült gruplarına giriş ücreti, geleneksel şifacıların ücretleri ve evlilik yükümlülükleri, Lele erkeklerinin karıları doğum yaptıklarında doğum ödülü, baştan çıkarıcıları ihbar ödülü, zina cezası, köy içinde kavga etmenin tazminatı, kan borçlarının kapatılması ve şeflere haraç gibi ödemelerde kullanılmaktaydı. Lele toplumuna sızmaya başlayan sikke ve kâğıt para tören parası yerine de verilebiliyor, toplum içinde kumaşlar paralar gibi kullanılıyorlardı ve yalnızca sömürge yönetimiyle yapılan işlemlerde ticari olarak mübadele ediliyorlardı. Böylece Lele, sömürge hâkimiyetinden kaynaklanan sosyal değişikliklere karşı kendi "para" sisteminin bütünlüğünü korumaya çabalamaktaydı.

304 Gana'nın çelik 20-cedi'lik madeni parası, 1991 tarihli; üzerinde bölgede önceden para olarak kullanılan deniz salyangozu kabuğu görülmekte. Gana dilinde deniz salyangozu sözcüğünden türetilen cedi birimi 1965'te kabul edilmiştir.

Değişim yine de Lele toplumunu buldu ve Belçika kolonisinin parasal ekonomisiyle ilişkisi aracılığıyla geleneksel kumaş para sisteminin dağılması biçiminde geldi. Geleneksel olarak Lele toplumunun yaşlı üyeleri, gençlere göre daha çok kumaşa sahiplerdi ve bunları etkili bir biçimde, evlenmek ve gerekli kült gruplarına katılmak için kendilerinden borç almak zorunda kalan genç erkekleri denetleme amacıyla kullanıyorlardı. Ancak, Mary Douglas, yabancılar hesabına çalışıp kazandıkları koloni franklarını resmi kur oranından kumaş sistemine aktaran genç Lele erkeklerini de gözlemlemişti. Ücretleri kendilerine, büyüklerine başvurmaksızın alternatif kumaş alma olanağı sağlıyordu. Bunun sonucunda nesiller boyu devam eden geleneksel sosyal kontrol yapısı şiddetle zayıflamıştır. İzleyen on yıllarda Lele halkı tarafından madeni ve kâğıt para kullanımı artmayı sürdürmüştü, ancak bu durum ilkelden karmaşığa doğrusal bir gelişmenin sonucundan çok Lele halkının kendi içindeki sosyal değişimin bir yansıması olarak görülmelidir.

305 Güney Asya ve Afrika'ya bir tür para olarak ithal edilmek üzere Avrupalılar tarafından Maldiv Adaları'ndan toplanan deniz salyangozu kabukları.

Dönüşüm Halindeki Para

Sikke kullanan toplumların dünyanın geniş bölgelerine siyasi ve ekonomik anlamda egemen olmaları, her taraftaki yöresel para sistemleri üzerinde kesin biçimde temel bir etkide bulunmuştur. Ancak davetsiz tüccarlar ve sömürge güçleri, sömürmek istedikleri toplumlarla iş yapabilmek için kendilerini yerel sistemlere uydurmak zorunda kaldılar.

Bu olguya ilişkin en dikkat çekici örnek, belki de Afrika'dan gelmekte. 14. yüzyılda İbn Battuta'nın bildirdiğine göre, Arap tüccarlar, deniz kabuklarının yerel para olarak kullanıldığı Batı Afrika'daki Mali Krallığı'nda ticaretlerini deniz kabuğuyla yapmaktaydılar. Daha önceki Portekiz kayıtları da, 15. yüzyılın sonunda çöken Mali Krallığı'nı izleyerek Batı Afrika'nın büyük bir kısmına egemen olan Songhay Krallığı'nda deniz kabuğuyla yapılan ticaretten söz etmektedir. Afrikalıların deniz kabuklarını hangi biçimlerde kullandıkları kesin olmamakla birlikte, Avrupalı tacirler deniz kabuklarına ilişkin yerel iştahı sömürmüşler ve bunları Hint Okyanusu ile Maldivler'den, köle ve diğer mallar karşılığında muazzam miktarlarda ithal etmişlerdir. 17. yüzyılın sonu itibariyle Portekizli, İngiliz, Hollandalı ve Fransız tacirler Afrika pazarını doyurmak için Hindistan'ı boşaltmaya başlamışlardır, ki orada da bu kabuklar para yerine kullanılmaktaydı.

Deniz salyangozu kabukları, geleneksel Afrika ödeme sistemlerine nüfuz etmekte sikkelerden daha başarılıydı, çünkü kişisel süs eşyası olarak farklı bir rolleri vardı ve Avrupalı tacirler bunların yaygın kabul görmesinin avantajını, Afrika halklarına ticari ödeme yapmak için düzenli bir araç haline getirmekte kullanmışlardır. Batı Afrika'ya öylesine yüklü miktarlarda deniz kabuğu ithal edildi ki pek çok bölgede yaygın biçimde geleneksel para birimlerinin yerine kullanıldı. Belçika sömürge parasının Lele âdetlerini etkilediği gibi, ithal edilen deniz kabukları da geleneksel uygulamaları ağır bir biçimde altüst etti. Avrupalılar, deniz kabuklarını esasen ticari işlemleri gerçekleştirme araçları olarak kullanırlarken, Afrikalılar bunlara sahip olmayı farklı nedenlerle arzu

306 1890'larda Orta Madagaskar'dan toplanmış kesik Fransız sikkeleri ve demir ağırlıklar. Sikkeler Fransa'nın 5 franklık madeni paralarından kesilmiştir. En büyük örnek 1848/1849'da Paris Darphanesi'nde yapılmıştır; küçük parçalar ise 1832 ve 1848 arasında yapılan daha önceki sürümlerdir. Demir ağırlıklar, ödeme sırasında sikke parçalarını tartmak için yerel olarak yapılmışlardır. Fransız madeni paraları, ada için Güney Afrika'daki Pretoria Darphanesi'nde Batılı tarzda sikkelerin üretildiği 1943 yılına dek ithal edilmişlerdir.

etmekteydiler. Avrupalılar arzı da kontrol ediyorlardı ve deniz kabuğu sistemindeki üstün konumları kaçınılmaz biçimde yerel parasal adetleri zayıflatmaktaydı.

Bununla birlikte Avrupai ödeme araçlarının ve parasal tutumlarının kabulüyle ortaya çıkan dönüşümler, her defasında yöresel sistemlerin zararına çalışmıyordu. Örneğin Madagaskar'da Arap ve Avrupalı tacirlerce yürütülen ithalat ve ihracat işlemleri, Avrupa gümüş sikkelerinin adaya girişini sağlamıştır. Madagaskar'ın Fransız sömürge yönetimi altına girdiği 1895 yılından başlayarak bu sikkeler adada, özellikle de Merina Krallığı'nda önemli bir ödeme aracına dönüşmüşlerdir. Ancak adaya ulaşan sikkeler, gündelik gereksinimlerde kullanılmak için oldukça büyüktü. Bu yüzden, işe yarar hale getirilmek için, değeri kısmen ağırlığıyla belirlenmiş biçimde kesiliyorlardı, ancak metalin saflığının garantisi olarak görüldüğünden gümüşün sikkeden elde edilmiş olması önemliydi. Ticarette ve takasta kullanılmalarının yanı sıra, sikkeler yerel ataları anma geleneğinde de rol oynamaktaydı. Ataların ruhlarının onları kutsaması beklentisiyle, bir bütün halindeki sikkeler saklanıp en üst ihsan makamı olan krala sunuluyorlardı. Günümüz Madagaskar'ında da, Betsimisakara halkı arasında bir

307 İspanyol Meksika'sının 8 real'lik gümüş sikkelerinden yapılma kolye, 17. ila 18. yüzyıl. Bütün sikkelerden yapılan bu kolye, Orta Madagaskar'ın Merina Krallığı'nda atalardan kutsanma dilemek için törensel bir armağan olarak kullanılmıştır.

gelenek vardır: Bir hayvan kurban edilmeden önce, hem belagatları karşılığında bir ödül anlamında, hem de kurban etmenin amacı olan ataların kutsamasına aracılık ettikleri için, izleyicilerinden madeni para toplayan hatipler eğlenceli konuşmalar yaparlar. Demek ki bu bağlamda, hem bir bireye yapılan ödeme hem de Malgaş toplumunda sikkelerin yaygın törensel ilişkileri nedeniyle

308 Fransız Madagaskar'ının alüminyum bronz alaşımı 20 franklık madeni parası, 1953'te Paris'te darp edilmiştir. Tasarım, adanın, bitkiler ve sığır boynuzları üzerinde oyulmuş iki sembolle bezeli bir haritasına dayanmaktadır. Güney Madagaskar'ın Mahafaly halkı arasında soylu ailelerin mezar taşları semboller ve sığır boynuzlarıyla süslenmektedir. Para tasarımı Malgaş kültüründe ataların simgelerinin önemini yansıtmaktadır.

dinsel bir sunum olarak sikkelerin parasal ve dinsel kullanımları aynı anda gerçekleşmektedir.

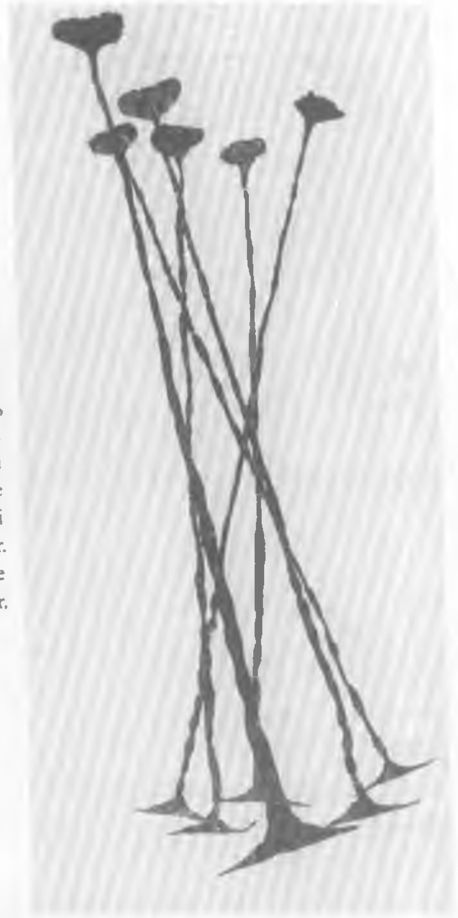
Sosyal Bir Olgu Olarak Para

Batı parasının işlevleri, Avrupalıların, özellikle modern çağda kendini gösteren, maddi üretkenlik ve kâr kaygısıyla tarihsel olarak bağlantılıdır. Ancak bu, evrensel bir insan özelliği olmaktan oldukça uzaktır. Modern Batı toplumunun, insan çabasının bu alanlarına yoğunlaşmasının tarihsel bir anormallik olduğu ileri sürülebilir.

Gelişmiş toplumlarla sanayileşmemiş, yöresel sosyo-ekonomik sistemler türünde gerçekdışı bir ikilem yaratmak açıkçası tehlikeli-

309 Madagaskar Cumhuriyeti'nin (1958 yılından beri Madagaskar'ın bir devlet olarak unvanı) bin ariari'lik kâğıt parası, 1966 sürümü. Ariari 5 sömürge frankına eşitti.

310 1950'lerde toplanmış, Liberya'nın demir Kissi penileri. Liberya'da bu demir çubuklar 1950'lere dek para birimi olarak kullanılıyordu. Biçimlerinin, kullanılan demirin kalitesini gösterdiği düşünülmektedir; çubuğun yarısı dövülmüş, diğer yarısı ise bükülmüştür; bir ucu sivriltilmiş, öteki ucu ise ustura gibi keskinleştirilmiştir. Eğer demir bu dört biçimde çalışılmış ise iyi kalitede olduğuna işarettir.

311 Liberya'nın bakır senti, 1833. Bu madeni para, ABD'den eve dönüş yapan azatlı köleler için American Colonization Society (kuruluş 1816) tarafından, 1822'de yeni bir yuva olarak Afrika'nın batı sahilinde kurulan koloni için piyasaya sürülmüştü. 1848 yılında Liberya Afrika'nın, ABD modeline göre kurulan ve standart para birimi olarak –Liberya adına basıldığını ifade eden küçük bir değişiklikle– ABD dolarını kullanan ılk cumhuriyeti olmuştur.

312 Sudan'da başlık parası olarak kullanılan demir çapa, 19. ila 20. yüzyıllar. Çapanın üst kısmında yer alan küçük süs, bunun bir alet olarak kullanılmasının amaçlanmadığını göstermektedir.

dir, ancak para sistemleri arasındaki farklılıklara ilişkin aşağıdaki genellemeye gidebiliriz. Modern Batı parası giderek, her tür mal ve hizmetin fiyat ve değer eşdeğerlerinin hesaplanmasına yönelmiştir. Bu, malların edinilmesi ve dağıtılmasında alım ve satımın başlıca usul olduğu ve emeğin ücretinin parayla ödendiği sanayileşmiş ülkelerdeki piyasa ekonomisinin öneminin artmasının doğal bir sonucudur. Bu tür piyasa ekonomisinin dışında, hangi biçimde olursa olsun, parasal aracın kullanılması, özel sosyal ortamlarla ve değişim alanında da ticari malların belirli biçimleriyle ilgili işlemlerle kısıtlanma eğilimindedir. Törensel olarak belirlenmiş değişim ve ödemeler aracı-

313 Alman Doğu Afrika'sının 15 rupi değerindeki altın madeni parası; 1916'da Tabora'daki bir acil durum darphanesinde basılmıştır. Afrika'nın doğusundaki pek çok diğer sömürge gibi, sonradan Tanganika (şimdi Tanzanya'nın bir parçası) adı verilen Alman sömürgesi de, standart para birimi olarak İngiliz-Hint gümüş rupi'lerini kullanmaktaydı. Tabora Darphanesi, sikkelerin Avrupa'dan temin edilemediği Birinci Dünya Savaşı sırasında sikke üretmek için kurulmuştu.

314 1891 yılında Bombay'da basılmış, İngiliz Hindıstan'ının gümüş rupisi; Mozambik'teki Portekiz sömürgesinde dolaşım amacıyla, sonradan taçlı bir PM işaretiyle damgalanmıştır.

315 İngiliz sömürgeleri Rodezya (Güney ve Kuzey) ve Nyasaland'ın bronz penisi; II. Elizabeth adına 1955'te darp edilmiştir. Bu üç bölge, kendi para birimine sahip, Afrika'daki son üç İngiliz sömürgesidir. 1932'den önce İngiliz yerleşimciler Güney Afrika ya da İngiliz paralarını kullanıyorlardı. Güney Rodezya (şimdiki Zimbabve) o sıralarda kendi sikkesine sahipti, ancak Kuzey Rodezya (şimdiki Zambiya) ve Nyasaland (şimdiki Malavi), sikkelere ancak 1955'te Rodezya ve Nyasaland sürümlerinin başlamasıyla sahip olmuşlardır.

lığıyla, ayrıca armağanlar vererek sosyal ilişkilerin yaratılması ve sürdürülmesi, çoğunlukla, yerel parasal sistemlerin işleyişinde pazar kökenli değişimden daha fazla önem taşımaktadır.

Sanayileşmiş toplumların siyasi ve ekonomik gücü yüzünden, paralarının biçim ve işlevleri sanayileşmemiş dünyanın pek çok yerinde bilhassa etkilidir. Ancak, yerel sistemlerin temas yoluyla dönüşmeleri her zaman ortaya çıkan bir sonuç değildir. Aslında, Lele toplumunun durumunda olduğu gibi, yerel sistemler kendi amaçları açısından sikke ve banknotlara uyma konusunda esnek ve etkin olabilmekte ve bunların işlevlerini genel amaçlı bir ödeme ve takas aracı olmaktan öte, söz konusu toplumdaki alışılmış sosyal uygulamalara uyarlanabilecek bir araca dönüştürebilmektedirler.

Modern, Batılı para kavramıyla, bu bölümde değerlendirilen uygulamalar arasındaki farklılıkları veri kabul ederek, bu çerçevede, tırnak içinde bile olsa "para" sözcüğünü kullanmak açısından kendimizi haklı çıkartıp çıkartmadığımızı sormak yerinde olacaktır. Burada açık biçimde, çoktan tartışılıp geride bırakılmış etnik

316 Zambiya Cumhuriyeti'nin bakır-nikel-çinko alaşımlı 10 ngwee'lik madeni parası, 1987. Ön yüzünde devlet başkanı Kenneth Kaunda'nın portresi, arka yüzünde ise tepeli guguk kuşu yer almaktadır. Zambiya'nın madeni paralarının her biri, fauna ve florasının tipik örnekleriyle süslenmekteydi.

merkezci kavram yanılgılarını sürdürme tehlikesi bulunmaktadır. "Para" sözcüğünün kullanımı bizi belki de, maddi nesnenin kullanıldığı sosyal süreçten çok, maddi nesnenin –aracın kendisi– üzerinde yoğunlaşmaya itmektedir. Bu da, yukarıda alıntıladığımız gezginlerin yaptığı hatadan farklı değildir. O halde gereksinim duyulan, hem modern hem de modern öncesi parasal sistemler için dikkate alınabilecek biçimde değiştirilmiş bir para kavramıdır.

317 Fiji'de VI. George adına basılan, 1941 tarihli gümüş altı peni. Fiji, Pasifik ada devletleri içinde kendi parasına sahip olanların ilkiydi, paraları 1934'ten başlayarak Londra'daki Kraliyet Darphanesi'nde basılmaktaydı.

En genel tanımlamalar, para kavramını açıklamaya bir "mübadele aracı" olarak başlamaktadır. Amaçlarımız açısından bu ifade biçiminin sakıncası, örneğin kumaşların çok ender durumlarda malların mübadelesinde kullanıldığı Lele kumaş sistemini dışlamasıdır. Mal mübadelesinin dikkat odağını oluşturmadığı sistemleri de hesaba katmamıza olanak tanıyacağı için, "mübadele"den ziyade "ödeme yapma aracı" demek belki de daha uygun bir başlangıç noktasıdır. O halde ister sikke ister kumaş olsun, "ödeme yapma aracı" olarak para, adlandırılması gerekmese bile genel kabul gören değere ilişkin özel nesnelerin kullanımını gerektiren, alışılagelmiş bir ödeme sistemi dahilinde çalışmalıdır. Tüm olasılıkların hesaba katılması bakımından, ödemelerin doğasının kökten çeşitlilik gösterebileceğini de dikkate almalıyız; bu çeşitlilik diyelim, bir mal ya da hizmet nedeniyle doğan tümüyle ticari nitelikli bir borcun ifasından tutun da, sosyal anlamda bağlayıcı ve sosyal olarak belirlenmiş, dağıtım ve mülkiyetin insandan insana ya da insandan tanrıya geçişine kadar her türden işlemi içerebilir. Bundan dolayı, ödeme aracı olarak seçilen özel nesne ve materyaller, kültürden kültüre büyük farklılıklar gösterebilir. Ancak, çeşitliliğin altını çizmek bakımından seçilen materyallerin genellikle, söz konusu toplumlarca değerli ya da itibarlı sayılan materyaller grubuna ait olduğu görülmektedir. Batı dünyası değerli bir metalin tercih edilmesiyle gelişen bir para sistemine sahipken, Pasifik adalarında yaşayanlar çeşitli türlerden oluşan kabukları tercih etmişlerdir ve bu materyallere örneklerin hepsinde yüksek değer verilmesi ve hem dünyevi hem de dinsel bağlamda kapsamlı biçimde süsleme amacıyla kullanılmaları kesinlikle bir rastlantı değildir.

Para kavramını tanımlamak kesinlikle problemli bir konudur, çünkü kavram bir yandan oldukça tanıdıktır, ama öte yandan farklı toplumlar içinde işlev ve görünüş bakımından oldukça çeşitlilik gösterir, üstelik tarih boyunca oldukça değişmiştir. Belki de bu güç konuya ilişkin son sözü, bu bölümde ele alınan bölgelerden birinin sakinine bırakmalıyız:

Para demirden yapılıyor ve bundan bıçaklar, baltalar ve keskiler de yapılabiliyorsa, o zaman paraya değer vermenin bir nedeni olmalı, ama şu haliyle ben onda hiçbir değer görmüyorum. Eğer bir kimsenin elinde kendi ihtiyacından daha fazla yer elması varsa, o zaman bunları domuzla ya da kumaşla değiş tokuş edebilir. Elbette ki para idare edilmesi kolay ve kullanışlı bir şey, ancak saklandığında çürümüyorsa, insanlar onu (bir şefin yapması gerektiği gibi) başkalarıyla paylaşmak yerine, bir köşeye koyacaklar ve bencilleşeceklerdir. Öte yandan, eğer yiyecek bir adamın sahip olduğu en değerli şeyse (ki aslında üstünde durulması gereken de bu olmalı, çünkü yiyecek en yararlı ve gerekli şey) bunu saklayamaz ve bunu ya başka faydalı bir şeyle değiş tokuş etmek ya da komşularıyla, altındaki şeflerle yahut bakımı altındaki tüm insanlarla paylaşmak zorunda kalır ve bu durumda da bunun bir karşılığı yoktur. Artık Avrupalıları bu kadar bencil yapanın ne olduğunu gayet iyi biliyorum: para.

Finov, Tongo Adalarının Şefi

Batı parasının sosyal ilişkiler üzerindeki yıkıcı etkilerine ilişkin bu gözlemler bazı açılardan, belki de garip bir biçimde, son bölümümüzün konusu olan ve fikirleri modern dünyada paranın tarihinde önem taşıyan Karl Marx'ın sözleriyle örtüşmektedir.

IX
Modern Dönem

Gerçekte, vahşilerin merakını dürtüklediği için para olarak seçilen sarı metalin değeri, açıkçası paramızın değerine ve sanayi sistemimizin istikrarına dayanak olamayacak denli belirsiz ve uygunsuz bir şeydir.

D. H. Robertson, Money (1928)

Bu yorumun kışkırtıcı dili, 19. ve 20. yüzyıllardaki sanayileşmiş dünyada paranın doğasına egemen olan bakışı mercek altına almaktadır. Para fiziksel bir maddeye dayanmalı ve değerini bu maddenin kıtlığından ve arzu edilirliğinden mi elde etmelidir, yoksa insanoğlunun bilinçli bir biçimde doğanın efendisi olduğu bir dünyada, hükümetin yarattığı, akılcı beceri ve kontrole tabi bir şey mi olmalıdır?

Paranın yapılabileceği en uygun materyalin ne olduğu ve para yönetiminin ne ölçüde hükümet eliyle düzenlenmesi gerektiği ve düzenlenebileceğiyle ilgili bu iki konuyu, son iki yüzyılda paranın tarihini incelerken ele alacağız. 18. yüzyılın sonundan beri ilk soruyla ilgili ortaya çıkan değişiklikler dikkate değerdir. O dönemde Avrupa ve Amerika'nın parasal sistemleri, hem sikkelerin hangi

318 Bank of England'ın, 1955-1960'lardaki 1£ banknotu üzerindeki taahhüt koşulunun ayrıntısı. Bu sözlerin tarihi, belirli bir bireye belirli bir tutarın verileceğini belirten 17. yüzyıl kuyumcu bonolarına dek geri gitmektedir. Banknotlar üzerindeki koşul, aslında bunların altınla değiştirilebileceği anlamına gelse de, uygulamada bu her zaman olanaklı değildi. Sonunda İngiltere 1931 yılında altın standardını terk ettiğinde bu sözler pratikteki önemini yitirmiştir, ancak bir güven ve otorite ifadesi olarak varlığını sürdürmektedir.

malzemeden yapılacağı hem de bütün kâğıt paraların hangi değer standardına bağlı olacağı bakımından, hâlâ değerli metale dayanmaktaydı. 20. yüzyılın sonunda ise, tam tersine pek çok parasal işlemin gerçekleştirilmesinde, çek, kredi ve kredi kartlarının ya da elektronik ve bilgisayar teknolojisinin kullanıldığı kaydi ödeme araçları sayesinde fiziksel paraya gerek duyulmamaktadır. Bunların bazıları elbette önceki yüzyıllarda da vardı. Örneğin, poliçelere bu kitabın içerisinde çeşitli noktalarda değinilmiştir. Ancak modern öncesi dönemde bu araçlar genelde en uç durumlarda kullanılabilirmiş gibi bir beklenti söz konusuydu; poliçeler geleneksel ve arada bir kullanılan ikamelermişçesine, borçların hep nakitle –altın ve gümüş– ödenmesi beklenirdi.

Öyleyse, Batı tarihinin modern öncesi döneminde para kavramı, sıkı sıkıya altın ve gümüşe dayalı kalmıştır. 21. yüzyılın başlarında yazarken artık asıl konunun bu olmadığını söyleyebiliriz. Altın ve gümüş, artık paranın ya da mübadele değerinin başlıca simgesi değildir ve ne nakit ne de kredi kartları değerli metalin belirli bir miktarının ikamesi olarak algılanmaktadır. İngiliz banknotlarının üstünde hâlâ, "Hamiline talebi halinde... pound ödeyeceğimi taahhüt ederim" (başka bir deyişle, altın olarak) sözleri yer almaktadır, ancak bu yazı kadim bir yadigârdan öte bir şey değildir; İngilizlerin üstündeki etkisini yitiren tarihsel bir manayı işaret etmektedir olsa olsa. Şu halde, paranın algılanan değeri, son iki yüzyıl boyunca kökten değişikliğe uğramıştır. Süreç içinde para çok daha esnek ve belki de idare edilebilir hale gelmiştir, ancak göreceğimiz üzere bu temel gelişme dikkate değer kuramsal tartışmalar ve hatırı sayılır düzeyde felaketler yaşandıktan sonra gerçekleşmiştir.

İtibari Para ve Konvertibilite

Batı'nın para geleneğinde altın ya da gümüşten başka materyallerin kullanılması fikri, kendi içinde yeni bir şey değildir. M.Ö. 4. yüzyılda Yunan düşünür Platon, kendi ideal kenti için yalnızca iç ticarette yararlanmak üzere yasayla oluşturulacak bir baz metal sikke sisteminin kullanılmasını savunmuştu (*Yasalar*, 313). 18. yüzyıl Avrupa'sında itibari para (değeri yapıldığı materyalin değerinden çok güvene dayanan para) olarak baz metal sikkeler bol miktarlarda üretilmeye başlamış ve sonradan Avrupa ve Amerika'da kâğıt paranın yaygın biçimde kullanılmasıyla ikame edilmiştir.

Aslında bu paraların her iki türü de değerlerini, altın standardının temelini oluşturan ve altın ya da gümüşten oluşan değerli metale dönüştürülebilecekleri ya da bunlarla takas edilebileceklerine ilişkin üstü kapalı ya da açık bir taahhütten almaktadırlar. Bu tür para birimleri, özellikle de banknotlar öylesine önemli bir rol oynamaya başlamışlardır ki, hükümetlerin talep olduğunda bun-

319 Belli başlı altın ve gümüş madenleri.

ları yeniden altına çevirmeyi üstlenmeleri giderek olanaksız hale gelmiştir. Batı dünyasındaki parasal politikanın köşe taşı durumundaki altın standardının sona ermesine yol açan etken, ekonomik ve parasal rasyonalizm biçiminde ifade edilebilecek entelektüel bir disipline eşlik eden para kıtlığının ortaya çıkardığı baskıdır.

Bu dönemde kâğıt paranın kullanımı büyük ölçüde artmıştır. Bundan önce, değerli metalin gerçekte el değiştirmesine gerek kalmaksızın poliçeler uzun bir süre ödeme ve kredi aracı olmayı sürdürmüştür. Ancak banknotların ve diğer taahhüt senetlerinin ortaya çıkışı, bu kolaylığın daha yaygın ve daha büyük ölçekte varlığını sürdürdüğü bir ortam yaratmıştır. Hükümetler ve bireyler, mevcut değerli metalin miktarında hiçbir artış gerçekleşmeksizin, bir mudinin bir kreditöre borç vermesini sağlamak suretiyle daha fazla kredinin yaratılmasına izin verdiklerinden, para arzını artırmaktaki potansiyellerini fark etmişlerdir. Bir banka tarafından piyasaya sürülen bonoların toplam değeri, çoğu kez rezervinde tuttuğu altın ve gümüşün değerinin üzerindeydi, ancak bu durum, belirli bir bankanın bütün mudi ve kreditörleri ellerindeki bonoları aynı anda değerli metale dönüştürmeye çalışmadıkla-

320 Rolinda Sharples'in *The Stoppage of the Bank* adlı tablosu, 1822; bonolarını ödemeyi geçici olarak askıya alan Bristol Bullion Bank'ın önünde toplanmış endişeli müşterileri gösteriyor. Pek çok taşra bankası, yetersiz altın rezerviyle çalışıyor; aşırı bono ihracının ve ödünç verirken gereğinden fazla cömertlik göstermesinin sonucunda da, bonolarını sikkeye çevirmek isteyen müşterilerinin yarattığı baskıları kaldıramıyorlardı (Bristol Şehir Müzesi ve Sanat Galerisi).

rı sürece önem taşımıyordu. Böyle davrandıklarında ise ya o banka batar ya da nakit ödemelerin belirli süreliğine askıya alınması yoluyla korunması gerekirdi. Britanya'da 1797'de Napolyon Savaşları sırasında benzer bir durum yaşanmıştır; Bank of England'ın hızla düşen altın rezervlerini korumak amacıyla, Kraliyet Danışma Meclisi banka yöneticilerine "Parlamento sağduyulu bir karar verinceye değin nakit ödemelerden kaçınmalarını" buyurmuş ve bunu izleyen "Kısıtlama Dönemi" 1821'e dek sürmüştür. Bu tür gerçek ve potansiyel sorunlara karşın kâğıt ihracı, ekonomideki kredi miktarında büyük bir artış gerçekleşmesini sağlamıştır. Öte yandan, bireylerin ve hükümetlerin aşırı ihraçtan kendilerini alıkoyamama dürtüleri nedeniyle, kredideki bu tür büyümeyi kısıtlamakta çekilen güçlükler, bir dizi finansal krizi körüklemiştir.

Britanya'da Kısıtlama Dönemi, 1797-1821

Britanya'nın altın stokları, Amerika ve Fransa ile yaptığı savaşlar nedeniyle 18. yüzyılın sonlarında tükenmeye yüz tutmuştu. Durum, pek çok işyerini ve taşra bankasını yok eden ticari bir kriz yüzünden kötüleşmişti, yine de bu koşullar altında kredi, madeni ve kâğıt paraya güvenmek dışında fazla bir seçenek yoktu. Bu pratik gerçek, Şubat 1797'de Kraliyet Danışma Meclisi tarafından Bank of England'a tahvillerini paraya çevirmeyi durdurma emri verildiğinde, yasal bakımdan da zorunluluğa dönüştü. Nakit erteleme politikası 1821'e dek sürdü.

321a 2£ tutarında Bank of England tahvili, 1798. Banka tarafından 1797 ile 1821 yılları arasında çıkartılan 1£ ve 2£ tutarındaki tahviller, bir bakır levha gravürcüsü tarafından kolayca taklit edilmiştir: 1797 ile 1813 arasında sahtecilikle ilgili suçlardan 313 kişi asılmıştır. Bununla birlikte, tahviller gereksinim duyulan kıt sikkelerin yerine kullanılmak üzere yaygın kabul görmüşlerdir.

321b Karikatürcü George Cruikshank tarafından yapılmış "Banka Kısıtlama Tahvili", 1819. Cruikshank, kalp bir tahvil verdiği için asılan bir kadın görmüş ve bu tür acımasız cezalara karşı halkın rahatsızlığını resmetmek istemiştir. Bank of England'ın tahviliyle dalga geçerek, karikatürü cellatlara verilen ortak takma isim "J. Ketch" olarak imzalamıştır.

321c 1797 yılında yapılmış James Gillray imzalı karikatür, altın sikkelerin düşük değerli tahvillerle değiştirilmesiyle alay etmekte. İngiliz Başbakanı William Pitt, çuvallar dolusu altını banka gişesinin altına saklamakta ve gönüllü John Bull'a tahvil vermekte.

321d 1804 yılında İspanyol "dolarından" yapılmış ve Bank of England tarafından çıkartılmış 5 şilin değerinde gümüş madeni para. Birmingham'daki Soho Darphanesi'nde Boulton ve Watt'ın yeni buharlı presleri, ilk tasarımı silip üstüne Britanya'yı gösteren vatansever yeni bir İngiliz tasarımını basabilmekteydi.

321e İspanya'nın, Britanya'da kullanılmak üzere damgalanmış gümüş 8 real'i. İspanyol "doları" külçe karşılığı olarak Bank of England kasalarında tutulmaktaydı, ancak 1797 ve 1804'te üzerlerine İngiliz kralı III. George'un portresi basıldı ve İngiliz gümüş sikkesinin kıtlığını hafifletmek için dolaşıma sokuldular. Piyasada alayla karşılandılar: "Banka İspanyol dolarlarının geçmesini sağlamak için üstlerine eşeğe binmiş bir aptalın kafasını bastı."

321f İngiliz Keten Kumpanyası tarafından çıkartılmış beş şilinlik tahvil, 1797. Sikkenin kıtlığı ve Bank of England'ın tahvillerin ödemesini durdurması bütün ülkeyi etkilemiştir. İskoç bankalarında da oldukça az miktarda değerli metal stoku bulunmaktaydı ve çoğu, gümüş şiline alternatif olarak 5 şilinlik tahviller çıkarttılar.

321g 1814'te Birmingham Workhouse tarafından çıkartılan 1 penilik bakır madeni para. Sikkelerin yokluğunda değişik biçimlerdeki madeni paralar birbirleriyle değiştirilebilir hale gelmiştir. Bu madeni paralar biriktirilip Workhouse'da 1£'lik tahvillerle değiştirilebilmekteydi.

322 Bristol Bullion Bank'ın, ortakların iflas ettiğini ve bono hamillerine temettü ödemesi yapıldığını kanıtlayan damgalar taşıyan bir poundluk tahvili, 1825. Bu banka 1811'de bir kuyumculuk işinden doğmuş, 1822 yılının paniğine dayanmış (*bkz.* Resim 320), ancak İngiltere'de altmışın üzerindeki taşra bankasının iş yaşamından çekildiği 1825/1826 kışındaki ağır ticari krize direnememiştir.

Böylece, yeni para dolaşıma iki yolla sokulmuştur. Bunlardan birisi, Afrika ve Yeni Dünya'da ya da 19. yüzyıldaki altına hücum sırasında yaşandığı gibi yeni değerli metal kaynaklarının keşfi yoluyla gerçekleşmiştir –bunun etkileri 7. Bölüm'de anlatılmıştı. İkincisi ise, 17. yüzyıldan başlayarak dolaşıma sürülen kâğıt parayla teşvik edilen bir gelişme sayılabilecek, bankalarca arz edilen kredinin artırılması yoluyla ortaya çıkmıştır. Değerli metal ve para biçimindeki iki farklı paranın arzındaki artışın sonuçlarındaki benzerlik, çağdaş yorumcuların gözünden kaçmadı. Modern dönemin başlarında Avrupa'ya muazzam miktarda altın ve gümüşün ithali, fiyatlarda bir yükselişe yol açmış ve para miktarı kuramına ilişkin bir bilinçlilik yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Modern siyasi düşünce açısından önemi küçümsenemeyecek bu kuram, malların satın alınması için var olan para miktarı arttığında bu malların değer ve fiyatlarının da aynı biçimde artacağını ileri sürer. Bu kuramın en ham biçimidir ve iktisatçıların hatırı sayılır ölçüde değişikliğine ve sadeleştirmesine konu olmuştur. Ancak, altına ya da gümüşe dayalı bir paradan başka bir sisteme geçişte, miktar kura-

323 1853 yılına ait Avustralya altın sikkesi, Port Philip, Victoria; külçe için sikke darp etmeyi ve bunları Melbourne'daki Kangaroo Office [Kanguru Ofisi] olarak bilinen dükkânında satmayı amaçlayan özel bir İngiliz şirketi tarafından üretilmiştir. Bu sikkenin arka yüzü (burada yer almıyor) sikkenin "saf Avustralya altını" içerdiğini ve "iki ons" olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, 1855'de Sidney'deki İngiliz darphanesince resmi altın İngiliz lirası basılmasıyla planlar bozulmuştur.

324 III. George'un altın lirası, 1818; Benedetto Pistrucci'nin Aziz George ve ejderha tasarımı ile. 1816'da İngiliz para biriminde, altın para standardını gelecek yüzyılın genel kuralı haline getiren genel bir reform yapıldı. İngiliz liraları 1 sterline eşitlendi ve 1817'den itibaren yeni gümüş ve bakır sikkelerin yanı sıra yarım liralar darp edildi.

mının değerli metal kadar kâğıt paraya da uygulanması gereği bariz olduğu için, şu ya da bu biçimde genel kabul görmesi çok önemlidir. İktisatçı David Ricardo (1722-1823), *On the Principles of Political Economy and Taxation** (1817) adlı yapıtında şöyle yazmaktadır:

> Piyasaya kâğıt para sürümü söz konusu olduğunda, miktarın sınırlandırılması ilkesinden kaynaklanan sonuçları anlamaktan daha önemli bir şey yoktur. (...) kâğıt paranın değerini koruyabilmesi için, akçe [yani altın ve gümüş sikke] şeklinde ödenebilir olmasının şart olmadığı görülecektir; şart olan tek şey, para miktarının standart ilan edilen maden değerine göre belirlenmesidir.

---

* *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Kâğıt para ve değerli metalin bu anlamdaki benzer sonuçları, paranın bir ekonomik ve sosyal refah aracı olarak anlaşılabileceğini ve kontrol edilebileceğini akla getirmekteydi. Dahası, kâğıt paraya yönelik bir tercih tümüyle kontrol edilebilme ve altın ve gümüşte olduğu gibi arz artışı ya da yeni bir maden keşfinin yarattığı aşırılıklara maruz kalmama avantajına sahipti. Çeşitli nedenlerden dolayı tam bir kontrol elbette sağlanamaz. Ne kadar arzu edilen bir son gibi görünse de, kontrol sağlamaya kalkışanların kolayca başka sorunların etkisinde kaldıkları açıktır. Kâğıt ihraç etmek, hükümetler için vergi toplamak ya da vergileri yükseltmekten daha kolay bir seçenekti. Yine Ricardo'dan alırsak:

> Bununla birlikte deneyim, sınırsız yetkiyle kâğıt para basıp da bu yetkiyi kötüye kullanmayan bir devlet ya da banka olamayacağını göstermektedir; bu nedenle, tüm devletlerde kâğıt para sürümü denetim altında tutulmalıdır; böyle bir denetimi sağlayabilmenin en uygun yolu da piyasaya kâğıt para sürenleri, bu parayı altın sikke ya da külçeyle değiştirme zorunluluğuna tabi kılmaktır.

Bank of England, İngiltere'deki taşra bankaları üzerinde tam da böyle bir gayri resmi denetim uygulamaktaydı; o bankaların bonolarını metal olarak ödemeleri için kendilerine göndermekteydi. Ayrıca, 19. yüzyılda bankacılık uygulamalarını denetlemek ve merkezi ve sorumlu bono ihracını desteklemek üzere, yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Modern Dünyada Devrim ve Savaş

Kâğıt para, genel anlamda hükümetin ve ticaretin lehine dolaşımdaki para miktarının, değerli madeni para çağında olanaklı olanın çok ötesinde artışına izin verse de, buna ilişkin ekonomik riskler doğallıkla çok daha büyüktü. Yine de, bu derhal ulaşılabilir ve müdahale edilebilir para biçiminin kendisi devrimci bir değişiklikti ve modern dünyada öne çıkan, gerek siyasi gerekse sosyal diğer devrimlerde merkezi öneme sahip bir etkendi. Bunların en önemlileri

kuşku yok ki, 18. yüzyılda eşzamanlı olarak hem siyaseti hem de ekonomiyi dönüştüren ve bizzat kendileri dolaşımdaki kâğıt paranın kullanımını önemli ölçüde kışkırtan Fransız ve Amerikan Devrimleriyle İngiltere'deki Sanayi Devrimi'ydi. Bu üç örnek, modern siyasi devrimlerde kâğıt paranın önemini ortaya koymaktadır. 18. yüzyılda Britanya'nın Amerikan sömürgelerinde yerel kâğıt para piyasaya sürülmüştür, ancak İngiliz yönetimine karşı Amerikan Devrimi, piyasaya bol miktarda sürülen "kıtasal" kâğıtlarıyla finanse edilmiştir: 1775 ve 1779 arasında, bu yolla 250 milyon dolar basılmıştır. Yüzyılın başında John Law'un denemelerinin fiyaskoya uğraması nedeniyle kâğıt paranın potansiyelinin pekala farkında olan Fransa'da, birkaç yıl sonra 1789 yılında devrimci hükümet kâğıt *assignat*'lar basmaya başlamıştır. Bunların esasen, devrimci savaşların yol açtığı askeri harcamaları finanse edecek ve kilise topraklarının kamulaştırılmasından elde edilecek gelirlerle desteklenecek bir araç olarak, yüzde 5 faiz oranlı hazine bonoları biçiminde işlev görmeleri amaçlanmıştı. Ancak assignat'lar hemen para birimi gibi işlemeye başladı ve yeni cumhuriyetin süregiden finansal krizlerini karşılamak için giderek çoğalan sayılarda yenileri üretildi. Yalnızca 1790'larda dört milyon 400 *livre*'lik bono basılmıştır ki bu da assignat'ların nominal değerlerinin yüzde 3 azaltılmasına yol açan kronik bir finansal denetimsizliğin en açık göstergesi olmuştur. Bundan bir yüzyıl kadar sonra Rus Devrimi, Bolşevikler, Beyaz Ruslar ve Ukrayna ordusu gibi diğer "otoriteler" tarafından basılan muazzam miktarda kâğıt para dalgalarına tanıklık etmiştir.

Bunlar gibi devrimci, kendi kendini kurmuş hükümetler, tam da doğaları gereği yatırımcılara çekici gelmeyen riskli girişimlerdir ve savaşlarını finanse etmek için gereken dış borcu bulma olanağından yoksundurlar. Kâğıt para, soruna hazır, kısa vadeli bir çözüm sunmaktaydı, ancak bunun da her zaman bir bedeli vardı. Hem hükümetler hem de Fransa'daki John Law gibi bireyler sıklıkla, daha önce gördüğümüz gibi aşırı bono basma eğilimine giriyorlardı. İster siyasi amaçlardan isterse kişisel hırstan doğsun, ortaya çıkan sonuçlar her zaman birbirine benzer ve kâğıt paranın değerinin yerle bir olması biçiminde özetlenebilir. Bu bonolar kuramsal olarak altınla

(ya da kimi kez toprakla) desteklenmekteydi, ancak aşırı basımları karşılıklarının ödenmesini olanaksız ya da basım otoriteleri açısından her anlamda arzu edilmez kılıyor ve sonuçta altın ya da gümüşe çevrilmeleri ertelenebiliyordu. Amerikan "kıtasal" kâğıtları hızlı bir değer yitimine uğramış ve kabul görmelerini zorlamaya yönelik tüm yasal girişimlere karşın, hükümet 1780 yılında, fiilen yüzde 97,5 oranında bir reddetme anlamına gelecek biçimde, kırk kâğıt dolara karşılık bir gümüş dolar ödemek suretiyle tümünü reddetmekten kaçınmayı başarabilmiştir. 1778 yılında yazan bir gözlemci, "Kongre'nin kâğıt dolarlarının artık duvar kâğıdı niyetine duvarları kaplamaya, pipo yakmaya ve benzeri gereksinimleri karşılamaya yaradığını" belirtmektedir. Fransız assignat'ları da benzer biçimde birkaç yıl içinde tümüyle değersiz hale gelmişlerdi. Ulusal Meclis'in bunların yasal ödeme emri olduğunu ilan etme girişimine karşın, Cumhuriyet 1797'de resmi iflastan kurtulamadı. Devrimci hükümetler kâğıt paranın sonsuzmuş gibi görünen ulaşılabilirlik avantajını kullanırlarken, daha önce istikrarlı olan bir devlette aşırı basım, devrimi tehdit edebilmekteydi.

Modern dünyanın tarihini simgeleyen yoğun sosyal ve ekonomik dönüşümlere yeniden dönülürse, kâğıt paranın buradaki rolü daha keskin biçimde, siyasi devrimlerdekine göre daha bile uzun dönemli bir öneme sahipti. 18. yüzyılın ortalarında Britanya'da başlayan Sanayi Devrimi, finansal kurumlardan yeni taleplerde bulunmuştu. Sermayenin, tarımsal alandan sanayileşmiş alanlara ve eski sanayilerden yeni sanayilere tekrar dağılımını gerektirmiş ve yeni işlerin finansmanı için kredinin yaygınlaşmasını körüklemişti. Bankalar, büyüyen bu ekonomik faaliyetin hem ürünü hem de teşvikçisi olmuşlardı. Sermayenin dolaşımını kolaylaştırmışlar ve sanayi, ticaret ve ulaşım gibi kamu hizmetlerini geliştirici adımlar atmışlardır. Ancak bankaların kendileri çoğu kez diğer işletmelerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmışlardı; bu özellikle tekstil, madencilik ve demir sanayinde gerçekleşmiş ve bunların başarısı –ya da çoğu kez olduğu gibi başarısızlığı– genel ticari havaya ve hatta tek bir girişimin kaderine bağlı kalmıştı: Bir iflas, diğerlerinin çoğunu ardından sürükleyebiliyordu. Bu durum, yine de, kâğıt parayı dolaşıma süren

325 Warwickshire'lı demirci ustası John Wilkinson'un bakır yarım penilik madeni parası, 1788; işbaşındaki bir nalbandı göstermekte. Özel ticari madeni para basma girişimleri, resmi bakır sikkelerin bulunmadığı 17. yüzyıl sonları Britanya'sında dallanıp budaklanmıştı. Sanayiciler sıklıkla, sermaye dolaşımı yaratmak için çeşitli inisiyatifler almaktaydılar: John Wilkinson daha madeni para basmaya başlamadan önce işçilerine ödeme yapmak için kendi küçük tutarlı bonolarını kullanmaktaydı ve sonraları Shrewsbury ve Birmingham'daki yerel bankalarla da ilişkisi oldu.

326 1797'nin bakır iki penilik "araba tekerleği" sikkesi, Matthew Boulton ve James Watt'ın yeni buharlı presleriyle Birmingham Soho darphanelerinde üretilmiştir. Britanya'da birkaç düşük değerli sikke üretiminden sonra gözden geçirilmiş ve düzenlilik kazandırılmış bakır sikkeler, 1797'den itibaren basılmaya başlandı ve yeni iki peni ve bir penilik sikkeler bakır içeriklerinin değeriyle uygun hale getirildi.

ya da sıradan insanların eline geçen paranın daha karmaşık bir manipülasyonunu sağlayan taşra bankaları yüzündendi.

1854 yılında kuzeydeki bir sanayi kasabasındaki yaşamı anlatan romanında Charles Dickens, fabrika sahibi Bay Gradgrind ile banker Bay Bounderby arasındaki ilişkiyi resmetmektedir. İki adam arasındaki yakın ilişki, sanayileşmenin büyüme sürecinde imalat ile yerel bankacılık sermayesi arasındaki yakın ilişkiyi simgelemektedir. Bununla birlikte bazı kimselere göre para, yalnızca bir amacın aracı olmaktan öte kendine has yeni bir önem kazanmaktaydı. Kurgusal Coketown sanayi kasabasını betimlerken Dickens, bu yeni sosyal ve ekonomik düzeni de eleştirmektedir:

> Tanrı ile insan arasındaki ilişkilerin hepsi birer gerçekti; hastanede yatmakla mezarlıkta yatmak arasındaki her şey de gerçek ve rakamlarla ifade edemediğiniz ya da en ucuz pazarda satın alınabilir ve en iyisinde satılabilir olmadığını gösterebildiğiniz şey, sonu olmayan bir dünya değildi, hiçbir zaman da öyle olmaması gerekir, Amin.

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika'da sanayi devrimleri yaşanırken, sosyal ve ekonomik dünyadaki bu değişiklikler beraberinde yeni fırsatların yanı sıra, yeni gerilim ve sorunlar da getirdi. Ücrete odaklı, sanayileşmiş, kentli bir toplumun yükselişiyle, bozuk paraya ilişkin düzenli sipariş ve temin sorunları gündeme geldi. Bunun sonucunda, 19. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, bozuk para olarak kullanılmak üzere tatminkâr miktarda madeni para, bu amaçla baz gümüşün yerini alan bakır ve bronz ile düzenli biçimde temin edilmeye başlandı. Bir dizi yeni metal ve alaşımlar, sikke üretiminde kullanılmaya başlandı: bakır nikel alaşımı ve sonraları alüminyum ve paslanmaz çelik. 19. yüzyılın sonlarında, sanayileşmiş Batı'nın karmaşık, paraya dayalı dünyasının taleplerini karşılamak için gümüş, altın, kâğıt ve baz metaller her çeşit paranın büyük ölçeklerde üretimini kolaylaştırarak, daha iyi idare edilebilen bir sistem içinde bir araya getirildi.

Bu değişikliklerle birlikte, paranın doğasına ilişkin tartışmalar da gündeme geldi ve sikkeler de dahil olmak üzere bütün para biçimleri, Avrupa'nın sanayileşmesinden etkilendi. Hükümetler para sistemlerinin gözetiminde giderek etkinleştiler ve Avrupa'nın bazı bölgelerinde yerel para sistemleri rasyonelleştirildi, tek tip sikkeler benimsendi; örneğin bunlar Almanya ve İtalya'da, bir zamanlar prenslik ve eyaletlerde dolaşımda bulunan çeşitli paraların yerini aldı. Aynı zamanda da serbest ticareti kolaylaştırma yararına, farklı parasal sistemlerin uyumunu sağlamak için uluslararası girişimler başlatıldı. 1867 yılında, Britanya, Fransa ve Amerika'nın altın sikkelerine dayalı "evrensel bir para birimi" yaratmak için tutkulu planlar önerildi. Bu plan başarılı olmadı, ancak bir başka benzer girişim başarıya ulaştı ve Fransa, Belçika, İtalya, İsviçre ve bir dizi diğer devletin, ortak ağırlık ve saflık standartlarını bir sikke sistemiyle birleştirdiği Latin Para Birliği [Latin Monetary Union] yaşama geçirildi. Çift metalli bir standarda dayanarak, her ülkenin sikkesi diğerlerininkiyle nominal değerinden ve limitsiz olarak değiştirilebilmekteydi, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gümüşün değerindeki azalma bu düzenlemeyi sınırlandırdı. Yaklaşık aynı zamanlarda İskandinav Para Birliği [Scandinavian

327-31 Latin Para Birliği'ndeki ülkelere ait beş gümüş sikke: Fransa, 1 frank, 1867; Belçika, 1 frank, 1867; İsviçre, 1 frank, 1875; İtalya, 1 lira, 1867; Yunanistan, 1 drahmi, 1868. 19. yüzyılda farklı ülkelerin paralarını uyumlu hale getirmek suretiyle ticareti geliştirmeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunulmuştu. 1865 yılında kurulan Latin Para Birliği, altın ve gümüş sikkeler için ortak ağırlık ve değerli metal içeriği standartları getirmişti.

Monetary Union] Danimarka, Norveç ve İsveç'i altın standardına dayalı bir sistemde birleştirdi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı küresel finansal çalkantıyla her iki sistem de dağıldı ve üye ülkeler yeniden kendi para birimlerini ihraç etmeye başladılar.

19. Yüzyılda Amerika

Banknot ihracıyla altına dayalı bir sistemi sürdürmek arasındaki gerilim, 19. yüzyıl boyunca sürüp giden bir konuydu ve bu gerilim Kuzey Amerika'nın karma deneyimlerinde açıkça görülebilmektedir. 19. yüzyılın başında, Boston, New York ve Philadelphia'nın da içlerinde bulunduğu doğu sahili kentleri, sanayideki genişlemenin ve bankacılıktaki buna koşut büyümenin başını çektiler. Enflasyonun ve karşılığını oluşturan madenle bağlantılı olarak kâğıt paranın değer kaybının eşliğinde, banka ve banknot sayısında muazzam bir artış gerçekleşti. Bununla birlikte, 19. yüzyıl süresince çeşitli vesilelerle kamu güveni kayboldu ve çok sayıda insanın elindeki bonoların karşılığını aynı anda altına ve gümüşe çevirmeye çalıştıkları her defasında, banka iflasları ve ekonomik kargaşa gündeme geldi. Kısa ömürlü Second Bank of the United States (1816-1836) bu sorunları simgelemektedir: Yükümlülüklerinin yalnızca yüzde 20'si kadar sikke rezervi tutmaktaydı; yaygın ve spekülatif bir biçimde kredilendirme yapıyor, ardından ekonomik faaliyetleri sıkıntıya sokacak ölçüde frene basıyordu; hepsinden kötüsü de, üç üst düzey yöneticisi hileli yollarla denetimi ele geçirmeye çalışmıştı. Federal fonların çe-

Devrimde ve Savaşta Para

Savaş ve devrim zamanlarında çıkartılan paralar, hem ekonomik bozulmanın ürünü hem de siyasi değişikliğin simgesi olabilir. Bu tür çalkantılı koşullar, sıklıkla yastık altında saklanan sikkelerin ikamesi amacıyla kâğıt para yaratılması ve savaşan gruplar için fon toplanması için bir teşvik sağlamaktadır.

Varolan rejime karşı çıkan gruplar bile, para biriminin istikrarına kamuoyu güveni sağlamak için, açıkça muhafazakâr görseller seçme eğilimi taşıyacaklardır; bununla birlikte para propaganda açısından da işe yarar bir araçtır.

332a Bir doların altıda birine denk tahvil, 1776; Philadelphia'da Kıta Kongresi* tarafından çıkartılmıştır. Amerikan Devrimi'nde İngiltere'ye karşıtlık konusundaki oybirliği, burada, on üç asıl eyaletin her birini temsil eden birbirine geçmiş dairelerle gösterilmektedir. Ortadaki sloganda "Amerikan Kongresi, biz biriz" ifadesi yer almaktadır.

332b 5 sol değerinde Fransız bakır parası; Paris'in tüccar bankerleri Monneron kardeşler tarafından 1792'de çıkartılmıştır. Kâğıt paraya ek olarak, özel girişimcilerin madeni paraları Fransız Devrimi sırasında yaşanan sikke kıtlığının yerini doldurmaya yardım etmiştir; aslında, bu paranın bir yüzü, kâğıt *assignat* ile değiştirilebilirliğini belirtmektedir. Öteki yüzü, "Ya barış içinde yaşa ya da öl" sloganını taşımaktadır.

332c 400 livre tutarındaki Fransız *assignat*'sı; Cumhuriyet'in ilk yılı olan 1792'de ihraç edilmiştir. Çelik üzerine kazınmış bu dramatik tasarımda güç ve zafer simgeleri sergilenmekte.

* Amerikan Devrimi ve sonrasında isyancı kolonilerin delegelerinden oluşmuş yasama meclisi; Bağımsızlık Bildirgesi'ni hazırlamış ve Konfederasyon'un çerçevesini çizmiştir - ç.n.

332d 5 zloty karşılığı bono, 1794. Polonya'nın ilk kâğıt para biriminin bir örneğidir ve yabancı işgal güçlerine karşı savaşan isyancı Yüce Ulusal Konsey tarafından çıkartılmıştır. Bono ihracı fikri, Bağımsızlık Savaşı'nda Amerikalılar için savaşmış ve Fransız Devrimi'nin ilkelerinin etkisinde kalmış devrimci lider Tadeusz Kosciuzsko'ya aitti.

332e Amerika Konfedere Devletleri'nin 1864 tarihli 500$ banknotu; Konfederasyon bayrağı, Büyük Konfederasyon Mührü ve ünlü Konfederasyon kumandanı Thomas "Stonewall" Jackson'ın bir portresi gibi vatansever simgelere sahiptir. Basılan banknotların sayısı, İç Savaş'ın maliyetlerine koşut olarak çarpıcı biçimde artmıştır.

332f 1 dolar karşılığı Amerika Birleşik Devletleri banknotu, 1862. Amerika Birleşik Devletleri anayasasına dayanarak basılan ilk kâğıt para, Temmuz 1861'de Konfedere Devletler ile savaşın finansmanı için geçerli kılınmıştır. Hükümet altın, gümüş ve sikke stoklarını korumak için madeni para biçimindeki ödemeleri ertelediğinden, bu banknotlar konvertibl değillerdi.

332g Bir Kazak generalinin portresini taşıyan, 250 rublelik Güney Rusya banknotu; 1918'de, General Denikin komutasındaki Sovyet karşıtı "Beyaz Rus" Silahlı Kuvvetler Yüksek Kumandanlığı tarafından çıkartılmıştır. Rus Devrimi ve iç savaş ayrı eyaletler, bölgeler ve askeri güçlerin çok sayıda ihracına yol açmıştır.

333 ABD'nin gümüş "Özgürlük" doları, 1795. ABD anayasasına dayanarak çıkartılan ilk resmi sikkeye, 1792 yılında Philadelphia'da bir darphane kuran bir kongre yasasıyla onay verilmiştir. Bu para pek çok yıl basılmamış ve İspanyol Amerika'sı gümüşü yaygın biçimde dolaşımda olmakla birlikte, gümüş dolar, ondalık sistemde standart birim olan 100 bakır sent değerindeydi. Yeni bağımsız ulus, ilk sikkelerinin tümünde özgürlük simgelerini seçmişti.

kilmesinin ardından, bu banka –pek çok öteki bankanın yanı sıra– karşılık ödemelerinin ertelendiği 10 Mayıs günü başlayan ve büyük güçlüklere ve ekonomik bunalıma yol açan ünlü 1837 paniğini izleyen yıllarda battı.

1848 yılında Sacramento yakınlarında altın bulunması, California'ya bir işçi akınına yol açtı. Dört yıl içinde ABD nüfusunun yüzde 1'inden fazlası California'ya taşındı ve altın üretimi kısa sürede Amerikan ekonomisinin önemli bir parçası haline geldi. Doğu'nun ve Ortabatı'nın büyüyen sanayileşmesiyle birleşen bu altına hücum, ABD'nin 19. yüzyıldaki olağandışı ekonomik gelişmesine katkıda bulundu. Kitlesel genişleme bir kez daha, sayıları 1860'lar itibariyle neredeyse 3.000'e ulaşan bankaların yaratılması sürecini körükledi. Ancak, Güney ve Kuzey eyaletlerinin arasının giderek açılması ve gerilimin artmasıyla bela ufukta gözüktü. Konu yalnızca kölelik değildi, sanayileşen ve kentleşen Kuzey ile esasen tarıma dayalı Güney arasında bazı hususlardaki fikir ayrılığının büyümesiydi. Ardından gelen İç Savaş (1861-1865), ülkeyi on yedi yıl boyunca sürecek konvertibl olmayan bir kâğıdın kabulüne (hükümetin elinde hiç altın rezervi kalmamıştı) zorlayarak her iki taraf açısından da oldukça pahalıya mal oldu. Konvertibl

334 Planters Bankası'nın 2 dolarlık banknotu, Savannah, Georgia, 1860. 19. yüzyılın ilk yarısında, ABD'nin büyüyen ekonomisi, özel ayrıcalıklı bankaların bastıkları çok sayıdaki banknota göbekten bağımlıydı. Bu banknotların üzerindeki güzel gravürler, ülkenin (bu örnekte pastoral bir çiftlik sahnesi gösterilmektedir) çoğunlukla işbaşındaki sakinlerinin romantize edilmiş görüntülerini sergilemekteydiler.

olmayan hükümet tahvillerinin, tanındıkları isimle "*greenback*" [yeşil-sırtlı] çağı, merkezi bir otoritenin kuruluşunu, devlet bankaları aracılığıyla bono ihracı düzenlemesini ve daha önceki aşırılıkların ortadan kaldırılmasını beraberinde getirdi, ancak kâğıdın değerini yitirmesi sorunu varlığını sürdürdü. Greenback dolar, altın cinsinden yalnızca 49 sent etmekteydi. Bu bonolarla ödenen savaş borçlarının geri ödemelerinin sikkeyle yapılıp yapılmamasına ilişkin tartışmalar söz konusuydu. Eğer yapılırsa geçmişte benzeri bir sıkıntıya yol açan türde bir para arzı daralmasının yaşanması muhtemeldi; yapılmazsa da borçların yüzde 50'sinin yadsınması söz konusuydu. Hükümet dolaşımdaki greenback miktarını azaltmaya çalıştı, ancak yalnızca yüzde 10'unu geri çektikten sonra bu politikaya son vermek zorunda kaldı.

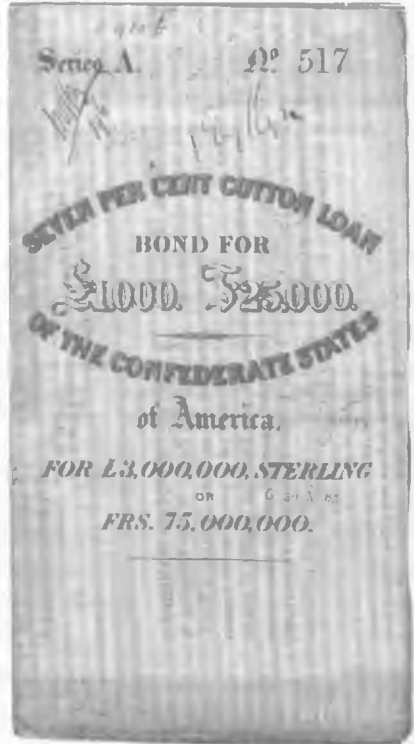
Amerika Birleşik Devletleri'nin 1873 yılında altın standardına geri dönmesine ve greenback'in 1879'da birebir eşitlenmesine karşın, greenback'in piyasadan çekilmesiyle para arzının daraltılıp daraltılmaması gerektiğine ilişkin sorun önemini öylesine korudu ki, 1878 seçimlerinde bu tür bonoların azaltılmayı bırakın, daha da çok ihraç edilmeleri gerektiğini savunan Greenback Emek Partisi bir milyonun üzerinde oy aldı. Greenback sorununa koşut ve onun bir sonucu ola-

335 "Zor Zamanlar" madeni parası, Amerika, 1837. 1830 sonlarının ekonomik bunalımı sırasında yaşanan değerli metal kıtlığının anlamı, madeni paraların, öteki yerel ve acil durum ihraçlarının yaygın biçimde basılıp kullanılmasıydı. Bazıları, 10 Mayıs 1837'deki ödeme ertelemelerinin anısına çıkartılan bu "Zor Zamanlar" parasında olduğu gibi, alaycıydı.

336 50 dolar değerindeki altın sikke, Wass, Molitor&Co. Üretimi, San Fransisco, 1855. 1792 tarihli ABD Darp Yasası, altın sikkelerin federal ihracına yetki vermekteydi, ancak bunların arzı düzensizdi ve uzaktaki bölgelere çoğunlukla ulaşmıyordu. Yasa, eyaletlerin para basmalarını yasaklayıp bireyleri serbest bıraktığından, Amerika'nın altın madenlerinin yağmalanması çeşitli özel üretim sikkeleri teşvik etmekteydi. Amerikan İç Savaşı sırasında San Fransisco darphanesinde, California altınından üretilen birkaç altın sikke ihraç edilmiş, bankacılığı ve savaşı desteklemek için doğuya gönderilmişti.

337 Amerika Konfedere Devletleri yüzde 7 faizli pamuk bonosu, 1863. Konfedere eyaletler, kâğıt para basmanın yanı sıra Avrupa'ya bono da ihraç etmekteydiler. Bu borçlarla sağlanan fonlar, Avrupa'da gemi yapımını da içeren denizaşırı faaliyetlerde kullanılmaktaydı. Teoride, talep edildiğinde pamukla geri ödenebileceklerdi, ancak uygulamada, pamuğun tesliminin Konfederasyon'da gerçekleştirilecek olması bunu tümüyle olanaksız kılmaktaydı.

rak gümüş para hakkında da bir tartışma başladı. Gümüş dolar, İç Savaş sırasında dolaşımdan çekilmişti ve resmi olarak, ülkenin 1873 yılında altın standardına dönüşüyle darphane tarafından basılan sikkeler listesinden çıkartılmıştı. Greenback'in kısıtlanmasıyla ve bunun sonucunda fiyatların baskılanmasıyla engellenen geniş para arzının savunucuları, Colorado'da gümüş bulunması ve dünya pazarında gümüşün değer yitirmesi sayesinde, Batı eyaletlerinde gümüş üretimindeki artışın avantajını arkasına alacak bir "serbest sikke" sistemi kurmak suretiyle arzı artırma fırsatını görmüşlerdi. Bunun tüketim malı fiyatlarını desteklemesi ve önceki düzeylerine döndürmesi umulmaktaydı. Ancak 1893 itibariyle ülke bir başka ekonomik bunalımın pençesine düşmüştü ve 1896 seçim kampanyasında tartışma doruğa ulaştı. Demokrat Parti'nin "gümüşçüleri", çift metalli bir para birimini savunuyorlardı. Bu, fiyatların yükselmesine izin vermek ve böylece dünyayı da sarmış bulunan ciddi ekonomik krizi yatıştırmak için 16'ya 1'lik sabit bir oranda sınırsız gümüş ve altın sikkeyi gerektiriyordu. Gümüş sikke sürümünü kısıtlamak ve para arzını doğu sanayiinin lehine kontrol altında tutmak isteyen Cumhuriyetçi Parti'nin "altıncıları" ise, buna karşı çıkıyorlardı. Tartışma, altın doları standart değer birimi ilan eden 1900 tarihli Altın Standardı Yasası çıkıncaya dek

338 20 dolar değerindeki ABD Merkez Bankası banknotu, 1914. Merkezileştirilmiş banknot ihracına yönelik Merkez Bankası sistemi 1913'te kurulmuştur ve günümüzde halen faaldir. Banknotlar federal hükümet tarafından ihraç edilmekte ve on iki Merkez Bankası aracılığıyla dolaşıma sokulmaktadır. 1933'e değin altın karşılığa sahiptiler.

bir çözüme kavuşmadı. Bu hareket, tüketim malı fiyatlarında bir yükselişi teşvik eden ve önceki on yılların deflasyonunu durduran, dünya altın üretimindeki ve banka kredilerindeki artış yoluyla mümkün olmuştur.

19. yüzyılın bankacılık patlaması ve fiyaskosu, 20. yüzyıl başlarında da, 1907 krizine dek sürmüştür. New York'ta bir kredi krizi olarak başlayan buhran, para sisteminde reform yapılması için Ulusal Para Komisyonu'nun kurulmasını hızlandırdı. 1913'ün Merkez Bankası Yasası'nın geçmesinden sonra bile ihraçtan sorumlu on iki banka, Roosevelt'in 1930'lardaki ekonomik reformlarına kadar tümüyle merkezileştirilmiş bankacılık kurumu gibi çalışmamışlardır. Amerikan deneyimi; paranın doğası, dolaşımdaki para miktarının kontrolü, altın, gümüş ve kâğıt arasındaki ilişki gibi konulara ilişkin tartışmaların 19. yüzyılda siyasi arenanın merkezine nasıl yerleştiklerini göstermektedir. Zamanın siyasi liderlerince bu konulara ilişkin takınılan farklı tutumlar, milyonların yaşamını etkilemiştir. Bu durum, paranın tarihinde, kâğıt paranın gelişiminin yaygınlaşmasından ve modern dünyanın değişen ve değişmekte olan ekonomik ve siyasi koşullarından kaynaklanan yeni bir olguydu.

Entelektüel Değişimler

18. yüzyıldaki kredi patlamasının paranın rolünde yarattığı değişim ile Sanayi Devrimi'nin getirdiği sosyal değişikliklerin birleşiminden, para ve toplum hakkında ve doğallıkla da ikisinin ilişkisi hakkında yeni fikirler üretilmiştir. Bu dönem, bu birleşimden, şimdilerde adına iktisat bilimi dediğimiz, ancak 18. ve 19. yüzyıllarda "siyasal iktisat" olarak adlandırılan çalışma alanının doğuşuna tanıklık etmiştir. Gayri maddi niteliğinin giderek artması nedeniyle paradaki dalgalanmaların çoğalışı, paranın manipüle edilmesinin insan toplumunun yapısı ve doğası üzerinde muazzam sonuçlara yol açabildiğinin farkına varılmasını sağladı. Burada bu konulara şöyle bir değinip geçmekten öte derinleşmek olanaklı değildir, ancak günümüzde de süregiden tartışmanın doğası, birbirine taban tabana zıt görüşleriyle modern dünyanın en önemli iki ekonomik ve sos-

339 *Ulusların Zenginliği* adlı yapıtın yazarı siyasal iktisatçı Adam Smith'in (1727-1790) James Kay tarafından yapılmış portresi, 1790.

yal sisteminin, kapitalizm ve sosyalizmin entelektüel temelini oluşturan iki önemli figür, Adam Smith ve Karl Marx arasındaki zıtlıkla karakterize edilebilir.

Adam Smith (1723-1790), *Ulusların Zenginliği*'ni [*Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*] 1776'da, Sanayi Devrimi'nin ta başında yayınlamıştır ve bu eser modern ekonominin ilk çalışması olarak bilinir. Ekonomik sistemin doğasının pek çok yönünü ve hükümetlerin bunları etkileme yollarını ele almıştır. Bu bölümün konusu açısından en önemli olanı ise Smith'in değer kavramına bakışıdır. "Emek değer kuramı" olarak bilinen görüşü, herhangi bir nesnenin değerinin, o nesneye karşılık sunulabilecek emek miktarıyla ölçüldüğünü savunuyordu: "Bu yüzden emek tüm malların değişim değerinin gerçek ölçüsüdür" (I, 5. bölüm). Smith'e göre, bir ulusun zenginliği altın ve gümüş stoklarıyla ölçülmemeliydi, bunun yerine "öncelikle, emeğin genel anlamda uygulandığı beceri, ustalık ve muhakemeyle; ve ikinci olarak da faydalı emek olarak istihdam edilenlerle bu biçimde istihdam edilmeyen-

lerin sayılarının birbirine oranıyla ölçülmelidir." Servetin maksimizasyonu, emeğin olabilecek en verimli biçimde çalıştırılmasını şart koşuyordu. Bu da, emekçinin ulaşabildiği pazar ne denli büyük olursa, mümkün olabilecek en üretken biçimde orada çalışması fırsatı da artacağı için, geçmişin kısıtlayıcı ticari uygulamalarının terk edilmesini ve uluslararası serbest ticaretin oluşturulmasını gerektiriyordu. Smith'in kuramlarının ahlaki bir boyutu da vardı; buna göre, ekonomik ilişkilerde bireysel rekabetin ve "doğal özgürlüğün" sürmesi, devletin müdahalesiyle değil "görünmez el" aracılığıyla sosyal uyuma yol açacaktı.

Smith'in emeğin önceliği üzerindeki vurgusu, bir malın değerinin üretimine katkıda bulunan farklı taraflar arasında nasıl bölüştürüleceği sorununu, geniş kapsamlı sonuçlara taşıyacaktı: Fiziksel varlıklarıyla emeği sağlayan ve karşılığında ücret elde eden işçiler; rant karşılığında araziyi sağlayan toprak sahipleri ve sermayeleri, kâr karşılığında üretim için gereken donanım ve hammaddeleri sağlayan işverenler. Smith'in, her birine bir biçimde farklı ödüller tahsis edilmiş

340 Bir saat karşılığı Adil Emek Değiş-Tokuş banknotu, 1832. Sosyalist reformcu Robert Owen, Londra ve Birmingham'da, malların üretimi için gereken zamanın karşılığında işçilerin ürünlerini değiş tokuş edebildikleri iki değiş tokuş sistemi kurmuştu: Bu banknotun belirttiği gibi, bir saatlik çalışmanın karşılığı altı peniydi. Bu banknotlar başka malları satın almak için de kullanılabilmekteydiler, ancak değiş tokuş sonucunda, rağbet görmeyen malların aşırı yığılmasıyla sistem işlemez hale gelmiştir.

farklı taraflar arasındaki dengeye ilişkin görüşünü, daha da ileri taşıyan sonraki ekonomi yazarları için de aynı sorunlar baş göstermiştir. Örneğin, siyasal iktisatçı Ricardo, ücretlerin "artış ya da azalış olmaksızın, emekçilerin yaşamlarını ve soylarını sürdürebilmeleri için gerekli olanı" yansıtması gerektiğini ileri sürmüştür. Geçimlik ücretler, böylece kârın ve sermayenin çıkarlarını haklı göstermekteydi. Eğer üretimden elde edilen kâr düşerse, ki seri üretim ve vahşi rekabetin doğal sonucu olarak kaçınılmaz biçimde düşecekti, ücretler de aynı biçimde düşmek zorundaydı.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında, toplumun yeni endüstriyel düzeninde paranın her yere nüfuz etmiş rolünü eleştirenler vardı. Bunlardan birisi de *Chartism*'de (1839) Sanayi Devrimi'nin yol açtığı sosyo-ekonomik değişimi aşağıdaki biçimde açıklayan yazar Thomas Carlyle (1795-1881) idi: "Tek sözcükle, *Nakit Ödeme* o sıralarda kişiler arasındaki evrensel bağa dönüşmemişti... Nakdin yüce zaferiyle değişik bir çağa girildi." Ancak bu türden eleştiriler, Smith tarafından ortaya atılan ve Ricardo gibi izleyicileri tarafından geliştirilen klasik ekonomi kuramının genel kabul görmüş bakış açısında herhangi bir kökten değişim yaratmakta başarı sağlayamamışlardır. Daha köktenci bir meydan okuma sonuçta Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) yazılarıyla gelmiştir. Carlyle'dan yukarıda yapılan alıntıyla, 1848'in *Komünist Manifesto*'sundan alınmış aşağıdaki sözcükleri kıyaslayalım:

> Burjuvazi... insanı "doğal üstlerine" bağlayan çeşitli feodal bağları acımasızca parçalamış ve insanlar arasında duygusuz "nakit ödemeden" başka bir bağlantı bırakmamıştır.

Benzerlikler çok açıktır. Carlyle gibi Marx da, Sanayi Devrimi kapitalistlerinin önceki toplumsal düzenin yeniden yapılanmasına nasıl yol açtıklarını görmekteydi, ancak eleştirisinde daha da ileri gitmekteydi. Servetin, Ricardo'nun savunduğu biçimiyle, işçi, kapitalist ve toprak sahibi arasındaki eşitsiz dağılımına saldırıyor ve bunun, siyasi erkin çeşitli taraflar arasında adaletsiz bir dağılımına

341 Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin, 1975 tarihli 100 marklık banknotunda siyasi düşünür Karl Marx'ın (1818-1883) portresi, (M. O'Grady).

da neden olan, üretimin kapitalist sisteminin kendisinden kaynaklandığını ileri sürüyordu. Sosyalist devrim bu adaletsizlikleri düzeltecek ve kapitalistlerin para tutkularından kaynaklanan yıkıcı toplumsal etkileri yoluna sokacaktı. Marx'ın siyasi görüşlerinin tarihsel yankıları iyi bilinmektedir, ancak bunların bizim amacımızla ilgisi, Sanayi Devrimi'nin getirdiği değişen koşullar bağlamında, insanların giderek paranın toplumsal yapı üzerindeki karmaşık etkilerinin farkına vardıkları 18. ve 19. yüzyıllarda, ekonomi ve para kuramının yükselişini resmetmektir.

Dünya Savaşları ve Keynesçi Ekonomi

19. yüzyıldan 20. yüzyıla kalan maddi miras, kâğıdın normal olarak altın standardına dönüşebilir olduğu, kâğıt para ve altına dayalı bir para sistemiydi. Entelektüel miras ise para kuramına ve paranın tarihteki siyasi ve sosyal sonuçlarına ilişkin giderek artan bir bilinçlilikti. Geçmiş iki yüzyılın deneyimlerinden, hem kâğıt para-

342-3 Japonya'nın 1897'de altın standardına geçişinin anısına üretilen, 1912 tarihli bronz madalyonu ve İmparator Mutsuhito'nun aynı yıl ihraç edilen, altın 20 yen sikkesi.

nın kontrolsüz sürümünün hem de bunu dolaşımdan kaldırma girişimlerinin yol açtığı felaketlerden çok dersler alınmıştı. Kâğıt ve altın arasında bir tür pratik denge oluşturulmuş ve bu sayede paranın iki biçimi arasında, siyasi ve ekonomik bağımlılıkla köprü kurulmuştu. Bununla birlikte söz konusu dengenin her bir unsuru, yüz yılı aşkın bir süredir çevrelerini kuşatan aynı sorunlara açıktı: altın fiyatlarındaki şansa ya da kasıtlı manipülasyonlara bağlı dalgalanmalar ve hükümetlerin, savaşların maliyetlerini ya da diğer istisnai mali talepleri karşılamak için piyasaya büyük çaplı kâğıt sürmeye başvurma konusundaki eğilimleri. Savaşlar, görmüş olduğumuz üzere önceleri de, örneğin 1797'den 1821'e dek Britanya'da ve 1860'larda Amerika'da, altın standardının geçici çöküşlerine ve konvertibilitenin askıya alınmasına yol açmışlardı. Ancak bir unsurun, altının, diğer unsura, kâğıda nihai dönüşümü, Birinci Dünya Savaşı tümüyle bambaşka bir ölçekte talepler getirdiğinde ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) patlak verdiğinde, temel işlevleri, ticari açık ya da fazlasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek dalgalanmalara karşı, paranın uluslararası değerini korumanın bir aracı gibi görülen büyük Avrupalı güçlerin merkez bankaları, büyük al-

344 İngiliz Hazinesi tarafından 1914'te çıkartılmış bir poundluk bono. Bu bonolar, arka yüzünde imzası bulunan Hazine Sekreteri'ne ithafen "Bradburys" takma adıyla bilinmektedir. 1 poundluk ve 10 şilinlik hazine bonoları, hükümetin seferberlik sırasında merkez bankasında tutmak istediği bir ve yarım altın liralara alternatif olarak üretilmişlerdi. Teoride bu hazine bonoları sikke olarak ödenebiliyordu; pratikte ise halk altın talep etmekten şiddetle caydırılmaktaydı.

tın rezervlerine sahipti. Altın standardının işlemesi demek, bir ticaret açığı yaşanması durumunda altının bu açığı kapatmak üzere oraya akacağı ve böylece fiyatların düşeceği, sonuçta fiyatlardaki düşüşün de ihracatta ticaret fazlası ve tersine bir altın akışı sağlayacak bir yükselişe yol açacağı anlamına gelmekteydi. Kuramsal açıdan döngü sonsuza dek sürecek ve otomatik bir düzenleyici görevi görecekti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi öylesine muazzam zorlamalar dayattı ki sistem çöktü ve kâğıtların altına dönüşebilirliği askıya alındı. Örneğin, Fransa ve Almanya tarafından savaştan önce oluşturulan altın stokları, kâğıt paralarının çatışmaya karışmayan taraflarca kabul görmemesi nedeniyle gereksinimlerin altınla ödenmesi zorunluluğundan dolayı eriyip gitmiştir. Savaşın sonunda galip çıkanlar, Almanya'ya tazminat dayatmak suretiyle altın kayıplarını telafi etmekte kararlıydılar. "Kaiser'i asalım ve Almanya'ya savaşın bedelini ödetelim" cümlesi İngiliz Başbakanı David Lloyd George'un 1918'lerdeki sloganıydı. Bu tazminatların tutarı en sonunda 1921'de hesaplandığında, toplamı dudak uçuklatıcı bir rakamdı: Altın olarak 132 milyar mark. 1 milyar markın derhal ödenmemesi halinde İtilaf Devletleri Almanya'nın başlıca sanayi bölgesi olan Ruhr'u işgal etme tehdidinde bulunuyorlardı. Almanya bu talebi karşılayabilmek için, bu tutarı Londra'dan ödünç almak gibi paradok-

sal bir durumla yüz yüze geldi. Ancak, askeri güçten destek alan, devamındaki tazminatlara yönelik özellikle de Fransa'dan gelen sürekli talepler, aşırı ölçüde kâğıt para basmanın kaçınılmaz sonucu olarak Alman para biriminin çökmesine yol açmıştır. Fransız tarafındaki, gereksinilen altının Almanya'dan elde edilmesi doğrultusundaki doğal başarısızlık, peşinden Fransız para biriminin de değer yitirmesine ve çökmesine neden olmuştur.

1920'lerde Alman enflasyonuna ilişkin veriler afallatıcı niteliktedir. 1913 baz alındığında fiyatlar üzerindeki etkisi aşağıdaki gibidir:

1913	100
1922	147.479
1923	75.570.000.000.000

Parasal çöküşün günlük yaşam açısından anlamı derindi: "Dün bir jambonlu sandviçin 14.000 mark olduğu bir kafede, aynı sandviçe bugün 24.000 mark istendiğini görünce hayrete düştüm" (*Daily Mail* muhabiri, 22 Temmuz 1923). Parasal krizden en çok etkilenen toplumsal kesimler, kişisel servetlerini nakit olarak elinde bulunduranlarla (tasarrufların değeri bir yıllık bir zaman zarfında neredeyse sıfırlanmıştı) ücretleri birden bire değersiz hale gelen sabit gelirlilerdi (ücretlerin enflasyona endekslenmesi düşüncesi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır). Orta ve alt orta sınıfların hali perişandı. O günlerin canlı bir yansıması, Avusturyalı yazar Stefan Zweig'ın (1881-1942) otobiyografisi *Dünün Dünyası*'nda bulunabilir. Zweig 19. yüzyıl Avusturya'sının istikrarını, bu istikrarın simgesi olan para birimiyle, yani "değişmezliği garanti eden görünümüyle dolaşımdaki parlak altın parçaları" olan kron ile anımsamaktadır: "Her şeyin kendine göre kuralı, sabit bir ölçüsü ve ağırlığı vardı." Oysa Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya'da "bir yumurtanın fiyatı bir zamanların lüks otomobilininkine eşitti ve sonraları Almanya'da da, eskiden büyük Berlin'deki evlerin tümünü satın alabilecek bir paraya, dört milyon marka mal olacaktı." J. M. Keynes, *Barışın İktisadi Sonuçları* [*Economic Consequences of the*

345-7 Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi ve ekonomik kargaşayı resmeden Avusturya para birimleri; 1 kronluk altın para, 1864. 1850'lerde altın ve gümüş paralardan oluşan bir sistem kurulmuş ve 1892'deki reformdan sonra da sürdürülmüştü. Savaş sırasında bozuk para gereksinimini karşılamak üzere oldukça küçük tutarlar için yerel kâğıt baskılar yapılmaya başlanmıştı; tersine, 1920'lerdeki ağır enflasyon kendini, 5 milyon krona kadar yükselebilen, ancak neredeyse hiç değeri bulunmayan kupürlerde göstermekteydi.

Peace] adlı yapıtını 1919'da yayınladığında, özellikle de çağdaş siyasi liderleri ve savaş tazminatının prensibini itham ederek, isabetli bir biçimde, "Lloyd George'un sağduyudan uzak, kısmen olanaksız ve Avrupa'nın yaşamını tehlikeye sokan barış antlaşmasının sorumluluğunu üstlendiğini" yazmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın kötü sonuçlarının etkileri bugün bile üzerimizde baskı yapmaktan geri kalmamaktadır. Parasal etkilerinin önemi de azımsanamaz. Savaştan sonra, Winston Churchill'in Maliye Bakanı sıfatıyla 1925'te İngiltere'de yaptığı gibi, ülkeler birbiri ardından altın standardına döndüler, 1928 yılı itibariyle bütün Avrupa para birimleri altın standardına dönmüş bulunuyordu, buna karşılık ABD savaş sırasında Avrupa'dan muazzam bir altın akışına tanıklık etmişse de, bu konuda herhangi bir başarıya sahip tek devlet oldu. Örneğin İngiltere'nin dönüşü, dünya pazarında İngiliz mallarının rekabetçi olamayan fiyatlarını öne çıkartmış ve sonuçta da 1926'daki genel greve katkıda bulunacak biçimde ücret düzeyinin düşüşüne yol açmıştır. Altın standardına dönüş, yalnızca muhafazakâr bir güvenlik biçimi olarak arzu edilmiyordu, aynı zamanda da savaşın yıkıntılarının ardından, uluslararası ticaretin istikrara kavuşturulması açısından bir *sine qua non** olarak görülmesi yüzündendi. 1914'ten önce İngiliz altın rezervleri dünya ticareti ve para birimleri açısından istikrarın dayanak noktasıydı. Ancak savaş dengeyi New York'a kaydırmış ve Londra artık bir zamanlar olduğu gibi yabancı para birimlerini altınla ödeme yeterliliğini yitirmişti. Bu, savunulması zor bir durumun göstergesiydi.

Savaştan sonra dünyadaki paranın çoğuna Amerika sahipti, ancak 1920'lerde büyük miktarlarda para, Avrupa'nın iflas etmiş ülkelerine verilen borçlar olarak Avrupa'ya geri döndü. Ticarette, Amerikan mallarının Avrupa'ya serbestçe aktığı bir savaş sonrası canlılığı da vardı. Ancak bu malların arzı, bunlara yönelik Avrupalı talebinin çok ötesine geçmiş, Amerika ve Avrupa'da fiyatlar düşmüş ve savaş sonrası istikrarsızlığındaki kısa erteleme, 1929'da New York Menkul Kıymetler Borsası'nın çöküşüyle sona ermiştir. Sanayi dağılmış ve uluslararası ticarete ve finansmana duyulan güven sarsılmıştır. Amerikan parası Avrupa'yı terk etmiş ve Büyük Buhran tüm Batı dünyasında kitlesel işsizliğe ve yoksulluğa yol açmıştır. 1931'de Londra'da İngiltere'nin karşılamaktan aciz olduğu bir altın sıkıntısının körüklediği finansal bir kriz patlak verdiğinde, Avrupa ekono-

* Olmazsa olmaz - ç.n.

348 Bank of the United States 11 Aralık 1930'da kapılarını kapattığında, Brooklyn şubesi önünde toplanan kalabalık. 1929'un kötü şöhretli Wall Street Çöküşü, savaş sonrasındaki patlamadan 1930'ların bunalımına giden yoldaki dönüm noktası olmuştur. Yatırımcıların, hisse senetlerinin aşırı değerlendiğine ilişkin korkularının payının da hiç azımsanamayacağı bir dizi karmaşık etkenin yol açtığı çöküş, pek çok ülke, kurum ve birey açısından kaos ve sıkıntı yaratarak dünya çapında kayıpları tetiklemiştir.

milerinin zayıflıkları ve Amerikan finansmanına bağımlılıkları ortaya çıkmıştır. Altın ödemeleri ertelenmiş ve 1936 itibariyle tüm Batı ülkelerinin paraları yeniden altın standardının dışına çıkmıştır.

Dünyadaki gelişmeler, sonunda, pek çok iktisatçının bir kuşak boyunca savundukları değişimi beraberinde getirdi. J.M. Keynes (1883-1946), yalnızca Lloyd George'un Almanya'ya savaş tazminatı dayatılmasına ilişkin politikasına değil, Churchill'in 1925 yılında altın standardına dönüşüne de ateşli bir biçimde saldırmıştı. Amerikalı iktisatçı Irvin Fisher (1867-1947), altının değerinin düşmesine ve dünyanın parasal bir kargaşanın içine girmesine yol açacak yeni bir altın kaynağının keşfi gibi dışsal etkenler yüzünden kestirilemeyen kırılmaların yaşanması tehlikesi nedeniyle, dünya finansal sistemi açısından altın standardının baz alınmasının sağlıksızlığını uzunca bir süre eleştirmişti. Eleştiriler yerindeydi.

Altın standardı sonunda suya düştü, ancak öyle uzun bir süre başarılı olmuştu ki uluslararası finansmanda en azından bir öngörülebilirlik ve disiplin unsuru sağlamıştı. Standarda bağlı farklı para birimleri, sabit bir kurdan birbirlerine dönüştürülebilmekte ve böylece serbest ticareti kolaylaştırmaktaydı. Ancak serbest ticaret ve ekonomik liberalizm kavramları artık arzulanan hedefler olarak görülmüyorlardı ve altın standardı da tümüyle gözden düşmüştü. Paraya ilişkin sorunlar, dünyanın sürüncemeli ekonomik sorunlarının açık bir belirtisiydi ve altına dayalı sistemin savaşlar arasındaki dönemin yeni ekonomik bağlamına denk düşmediği ortadaydı. Yeni bir yaklaşım gerekliydi ve Keynes gibi iktisatçılar yanıt olarak, hükümetin bütün ekonomi üzerinde kontrolünü artırması gereğini önermekteydiler. Keynes, Fisher ve diğerlerinin önerdiği, altın ve kâğıt paranın ayrıştığı ve altına stratejik bir rezerv rolünün biçildiği yeni bir bakış açısıydı. 20. yüzyılın ilk on yıllarını belirlemişe benzeyen finansal ve ekonomik kargaşanın üstesinden gelmek için, parasal ve ekonomik ilişkilerin yönetiminde yeni bir kapsam da vaat etmekteydiler. 1930 ve 1940'larda hükümetler ilk kez ulusal ekonomilerinin üretimi ve gelirine ilişkin rakamlar oluşturmaya başladılar; bu bilginin kapsamlı bir biçimde sindirilmesiydi ve ekonomi kuramının uygulanması aracılığıyla hükümet otoritesinin yararlı düzenlemelere gitmesi anlamına geliyordu.

Keynes, modern iktisadi düşüncenin ve para yönetiminin temelini işte bu tarihsel ve entelektüel bağlam içinde attı. En önemli çalışması olan *İstihdamın, Faizin ve Paranın Genel Teorisi* [*The General Theory of Employment, Interest and Money*] 1936'da yayınlandı. Bu kitap Büyük Buhran'a ilişkin deneyimlerine ve çağdaş siyasetçilerin ve iktisatçıların bunalımın sonuçlarından kaçınmaya yönelik bir araç geliştirmekteki beceriksizliklerine dayanır. Öngörülen en büyük değişiklik, ekonomik süreçler ve para üzerinde siyasi kontrolün ileri sürülmesiydi. Devletler, durgunluktan çıkmak için ekonomik değişikliklerin meydana gelmesini –örneğin ücretlerde bir indirime gitmek için işsizliği– artık daha fazla beklemek zorunda değillerdi. Kasıtlı, ancak kontrollü bir hükümet bütçesi açığı üzerinden talebin artırılması yoluyla ekonomiyi büyüme-

ye teşvik etmek, istihdam yaratmak ya da bir ulusu refah devletine dönüştürmek olanaklıydı. Roosevelt'in 1930'lardaki, kısmen Keynes'in düşüncelerinin etkisindeki *New Deal* programı, bütçe açığı ortaya koydu; ancak hem ABD hem de dünyanın diğer sanayileşmiş ülkelerindeki Büyük Buhran'ı nihayet sonlandıracak olan, İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Amerikan ekonomisinin büyümesiydi. Çeyrek yüzyıl içinde Amerika, Avrupa ve Japonya'da benzersiz bir ekonomik gelişmeye öncülük ederek sanayi üretimi arttı, işsizlik azaldı.

Keynes'in fikir ve önerilerine gösterilen ani tepki, tahmin edilebileceği gibi coşkudan uzaktı ve bazı çevrelerde Keynes adı, Marx ile aynı aşağılamaya uğruyordu. Buradaki ironi ise onun Marx'ın kapitalist sisteme karşı getirdiği temel eleştirilerden birisine, kaçınılmaz gibi görünen bir dizi çöküş ve bunalımla baş etmekteki acze, sosyal ve ekonomik felaketlere yol açan para ve pazar potansiyelinin kısıtlanması yoluyla çözüm sunmasıydı. Ancak görüşleri bir süre sonra kabul gördü ve savaşı izleyen on yıllar, onun ve ardıllarının paradoksal biçimde hükümet önlemleri aracılığıyla, para serbestliğindeki aşırılıkların frenlenmesiyle kapitalist sistemin yalnızca ayakta kalmasını değil, dünyaya da egemen olmasını sağladıklarını gösterdi.

Savaş Sonrasındaki Dünya ve Monetarizm

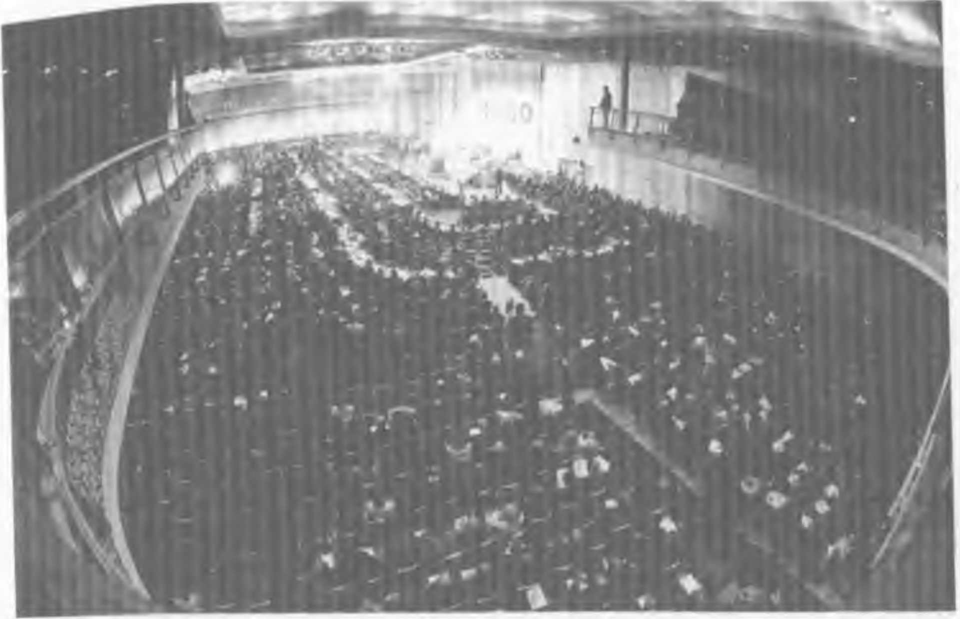
İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, uluslararası finansal pazarların düzenlenmesi ve paranın tüm dünyadaki akışının teşvikiyle, ekonomik istikrarın sağlanmasını güvence altına almak için bir şeyler yapılması gerektiğine giderek daha fazla inanılır oldu. Temmuz 1944'te kırk dört Müttefik devletin temsilcileri, para birimlerinin değerini korumak ve Uluslararası Para Fonu'nun da içinde bulunduğu kurumları oluşturmak konusunda anlaşma sağlanmasıyla sonuçlanan, Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı için New Hampshire'daki Bretton Woods'ta bir araya geldiler. İmza atan ülkeler, kendi paralarının sabit miktarının yüzde biri kadar altın ya da uygulamada görüldüğü üzere, ABD

349 1944 Bretton Woods konferansında konuşma yapan John Maynard Keynes. Ekonomist, Müttefik devletlerin temsilcilerine savaş sonrası ekonomisinin en iyi nasıl yapılandırılacağına ilişkin önerilerde bulunması için davet edilmişti.

doları karşılık bulundurmayı kabul ettiler. Anlaşmalar aslında üçgen bir ticaret sistemi kurmaktaydı, ABD, gelişmekte olan ülkelerle ticaretinden kâr sağlayacak, bu kârı Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılanmasının finansmanında kullanacak ve bunun sonucunda Amerikan malları için pazar sağlanmış olacaktı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan yirmi yıl kadar sonrasına dek, Keynesçi sistem çalıştı ve Bretton Woods anlaşmaları sermaye akışının sürmesini sağladı. İngiltere ve diğer Batılı ülkeler refaha ve tam istihdama kavuştular ve ekonomileri büyüdü. Ancak 1960'ların sarmal enflasyonu sırasında yükselen fiyatlar ve ödemeler dengesindeki büyük açıklar, tam istihdamın sonucu olarak değerlendi-

350 Başkan Nixon'ın altın standardını lağvetmesiyle Bretton Woods anlaşmasının sona ermesinden bir ay sonra, Eylül 1971'deki Uluslararası Para Fonu (IMF) toplantısı. Anlaşmanın sonucunda ortaya çıkan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, dünya ekonomisinin değişen gereksinimlerini karşılamak üzere rollerini farklılaştırarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

rildi. İstihdamın düşmesi ve 1967'de sterlinin devalüasyonu gibi deflasyona yol açan önlemlere karşın, enflasyon sorunu varlığını sürdürdü. Hızlı enflasyon savunulamaz ve siyasi açıdan kabullenilemez hal alırken, yeni bir ekonomik doktrinle, ekonomideki para miktarını sınırlamak suretiyle enflasyonu kontrol etmeyi ve paranın değerini korumayı amaçlayan "monetarizm" ile yanıtını buldu. Ekonomik döngülere ya da altın standardının otomatik düzenleyici mekanizmasına ilişkin daha önceki kuramlar gibi, monetarizm de kendi istikrarını sağlayan bir süreç aracılığıyla denge yaratmak peşindeydi ve bir kez daha istihdam düzeyleri ve sosyal refah üzerinde hissedilir etkiler ortaya çıktı.

1960'ların sonlarında ABD doları ve onunla birlikte Bretton Woods sistemi, bir petrol kriziyle körüklenen ekonomik ve siyasi

etkenlerin bir araya gelişiyle artan bir baskı altına girdi; 1971 yılına dek ABD muazzam boyutta bir dış ticaret dengesi açığıyla boğuştu ve Bretton Woods sistemi çöktü. Bu durum sonucunda hükümetlerin ekonominin aktif idaresinden çekilmeleri ve aslında etkin bir ekonomik kontrol uygulamadaki yetersizlikleri, 1970'lerde ve 1980'lerde daha açık biçimde ortaya çıktı. Teknoloji ve uluslararası iletişim alanındaki ardı arkası kesilmeyen gelişmeler sayesinde, para, hükümetlerin düzenleme güçlerinin tümüyle dışında kalan yollarla dolaşmaya başladı. Uluslararası para piyasalarında spekülasyon ve dünya ekonomisinden aslan payını alan Amerika ve Doğu Asya merkezli uluslararası şirketlerin ve bankaların büyümesi, Batılı ülkelerde ulusal ekonomiler üzerindeki hükümet egemenliğini giderek zorlaştırdı.

Keynes'in modası geçmişti. 1970 ve 1980'ler, Batı'daki belirli ülkelerde, en çok da Amerika ve İngiltere'de neo-liberalizmin geri dönüşüne tanıklık etti. Altın standardına dönüş gibi bir durum olmamakla birlikte, bu ülkelerin hükümetleri uluslararası piyasadaki paranın yönetiminden çekilme girişiminde bulundular ve bu tür işlemleri kendini düzenlediği varsayılan küresel piyasa güçlerine bıraktılar. Altın standardıyla desteklenen sabit kur yerine, paraların her birinin değeri, uluslararası piyasalardaki az sayıdaki güçlü paralara, özellikle de Amerikan doları, Japon yeni ve Alman markına göre takdir edilmekteydi. Bu piyasaların kendi gönencini güvence altına alan, ancak operasyonu büyük oranda kontrolleri dışında olduğundan, ulusal hükümetleri ilgilendirmeyen bir prosedürdü.

1950 ve 1960'ların denetimde tutulan ekonomik sistemlerinin zayıflamaya başlamasıyla eşzamanlı olarak, iktisatçılar parasal ve ekonomik birliğin yararlarını daha ayrıntılı biçimde incelemeye koyuldular. Teorisyenlerin ileri sürdüğüne göre, birkaç görece küçük ülke bir araya gelirse ya da küçük bir ülke daha büyük komşusunun para birimini benimserse, uluslararası para piyasalarındaki dalgalanmalara bağlı şokları daha rahat atlatabilecekler, ayrıca azalan ticaret maliyetlerinden her iki taraf da yararlanabilecekti. Elbette ki bu fiili anlamda yeni bir şey değildi, ancak yeni

Modern Kâğıt Para Tasarımı

Modern kâğıt paraların üzerlerindeki tasarımlar, yalnızca ihraç eden otoritenin ve kupürünün belirtilmesini değil, paranın sahtesinin yapılmasını güçleştirmeyi de amaçlamaktadır. Bu pratik zorunluluklar yaratıcılık açısından pek çok fırsat sunmakta ve kâğıt paralar estetik bir çekicilikle çağdaş fikirleri ve ulusal kimliği yansıtabilmektedir, bunun sonucu, değişim ya da sürekliliği vurgulamak suretiyle açıkça propagandist ya da dikkatli biçimde tarafsız olabilmektedir.

351a İran Merkez Bankası'nın 1981 tarihli 5.000 riyal tutarındaki bu banknotu, Ayetullah Humeyni'ye bağlılığını sunan coşkulu bir kalabalığı gösteriyor. Önceki kâğıt paralar İran Şahı'nın bir portresini taşımaktaydı; 1979 yılında devrilmesinin ardından bu banknotlar, yeni siyasi düzeni yansıtan yeni banknotların ihracına değin, üzerine bir başka resim basılarak silinmiş portreyle dolaşımda kalmışlardır.

351b 2002 yılında Avrupa Birliği üyesi on iki ülke yeni bir para birimini, euro'yu piyasaya sürdü. Banknotlar, önde açıklığı ve işbirliğini simgeleyen bir pencere ya da kapı girişi ve arkada da Avrupa ile dünya arasındaki işbirliği ve iletişimi yansıtan bir köprü ile Avrupalı devletler arasındaki birliği göstermeyi amaçlamaktadır. 5 euro'luk banknot üzerindeki klasik çağ kemerlerinden, 500 euro'luk banknot üzerindeki 20. yüzyıl mimarisine kadar, her birinin üzerinde farklı bir tarihsel döneme yer verilerek Avrupa'nın tarihi de anılmaktadır.

351c 1929'dan beri Amerikan 100 dolarlık banknotunun ön yüzünde Benjamin Franklin'in portresi, arka yüzünde ise Bağımsızlık Salonu yer almaktadır. 1996 yılında, bu yüksek değerli banknot, sahtecilikten korumak için yeniden tasarlandı. Yeni güvenlik özelliklerinin arasında, Franklin'in ceketinin yakasına basılmış "Amerika Birleşik Devletleri" sözcükleri de bulunmaktadır.

351d Kâğıt yerine polimer üzerine basılan banknotlar ilk kez 1988 yılında Avustralya'da ortaya çıktı. Belirgin pencereler gibi güvenlik özellikleri, bunların sahtelerini yapmayı güçleştirmektedir ve bunlar, kâğıt paralara göre daha dayanıklıdırlar. Zambiya, 2003 yılında 500 ve 1.000 kwacha'lık birimleriyle piyasaya polimer para süren ilk Afrika ülkesi olmuştur.

olan bir şey vardı ki o da ekonomik bütünleşmenin aşamalarının, bunun ulusal ve uluslararası ekonomiler üzerindeki etkilerinin kuramsal açıdan tartışılması ve ideal para bölgelerinin araştırılmasıydı.

Bretton Woods anlaşmasının çökmesine karşın ABD doları önemli bir uluslararası para birimi olmayı sürdürdü. Aslında, bir ülkede yabancı para kullanımı için "dolara endeksli" teriminin kullanımı, süregiden bu hâkimiyeti yansıtmaktadır; oysaki bu ekonomilerde Avrupa para birimleriyle, Rus rublesi, Avustralya ve Yeni Zelanda dolarlarını da kapsayan diğer para birimleri de benimsenmiştir. Komünizm sonrası Doğu Avrupa'sının bazı bölgelerinde iki tür yerel ekonomi gelişmiştir, birisi yalnızca enflasyonist yerel para birimlerine ulaşma olanağına sahip olanları, diğeri ise tümüyle yeni bir Batı malları ithalat pazarı açmak suretiyle, dolar ya da Alman markı kazanma olanağına sahip azınlığı beslemektedir. 20. yüzyılın sonlarına doğru, bazı ülkelerin daha büyük komşularının para birimlerini resmen kabul etmeleriyle bu tür *de facto* parasal birlikler giderek resmen tanınır hale gelmişlerdir. Bu durumla koşut biçimde, 20. yüzyılın sonuyla birlikte euro, Batı Afrika CFA frankı, Orta Afrika CFA frankı gibi bir dizi ekonomik ve parasal birlik oluşuyordu. Her bir parasal birlik farklı bir biçimde kurulmuştur; bazı bölgeler ekonomik bir birlik olmadan da ortak bir para birimi kullanabilmektedirler. Euro ve Avrupa Merkez Bankası örneğindeki gibi, diğer ülkeler ekonomi politikasının bazı yönlerini merkezi bir kuruma bırakmak suretiyle tam bir ekonomik ve parasal bir birlik kurabilmektedirler.

Euro Bölgesi'nde 2002 yılında on iki ülkenin euro'yu benimsemesi, 1970'lerde başlamış uzun bir sürecin doruğuydu. Bretton Woods sisteminin 1971'de çöküşünün ardından yürürlüğe konulan ilk aşama, AET ülkeleri arasındaki 1972 tarihli anlaşmaydı; bu anlaşma çerçevesinde, döviz kurlarını istikrara kavuşturma amacıyla, para birimlerindeki dalgalanma marjının yüzde 2,25'lik bir çerçeveyle sınırlandırıldığı, "yılan" adıyla bilinen bir sistem oluşturuldu. 1990'ların başlarında sistem sıkıntıya girdi ve İngiltere, para spekülatörlerinden kaynaklanan etkiler nedeniyle oluşturduğu, "Dö-

viz Kuru Mekanizması" (ERM) adıyla bilinen uygulamadan vazgeçmeye zorlandı. 1992 tarihli Maastricht Anlaşması, tek bir para biriminin kabulü, ekonomik ve parasal bir birliğin yaratılması için bir zaman çizelgesi koydu ve on yıl sonra euro banknotları ve madeni paraları basılarak eski para birimleri dolaşımdan çekilmeye başlandı. Eski ulusal para birimlerinden euro'ya dönüşle büyük fiyat artışlarının yaşanacağına ilişkin korkular bazı bölgelerde gerçeğe dönüştü ve faiz oranları üzerindeki denetimini yitiren bazı ülkelerin hükümetleri, enflasyonu kontrol altına almak için mücadele ettiler. Avrupa Birliği ülkelerinden üçü, İngiltere, Danimarka ve İsveç, siyasi isteksizlik ve kamuoyu direncine bağlı olarak anlaşmanın yazıldığı tarihte sistemin dışında kaldılar. Aynı zamanda, şu anki uygulama doğrultusunda, Avrupa Birliği'ne katılmakta olan ülkelerin euro'yu kabul etmeleri gerekmektedir; bu da Euro Bölgesi'nin gelecek on yılda oldukça genişleyeceği anlamına gelmektedir. Bu genişlemenin, Euro Bölgesi içinde yer alan ülkelerle, dışında kalan ülkeler arasındaki mevcut sorunları şiddetlendireceği mi yoksa iyileştireceği mi ise zamanla görülecektir.

Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney

19. yüzyılda Marx ve Engels gibi yazarlar ortak mülkiyete, üretime ve işçilerin sömürülmesinin sona erdirilmesine dayalı, ideal bir devlet düzeni tarif etmişlerdi. 1917 Ekim Devrimi, Rusya'da komünist bir hükümeti iktidara getirdi ve Sovyet nüfuzu altındaki bölge, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasını takiben, Birinci Dünya Savaşı'nın ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın ardından büyüdü. Bunu izleyen on yıllarda, Asya ve Orta Amerika'da komünist ülkeler kuruldu ve Doğu Avrupa üzerindeki Sovyet denetimi güçlendi. 1930'larda başlayan hızlandırılmış bir sanayileşme ve kamulaştırma programının ardından, Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin iki süper gücünden birisi haline geldi. Amerika ve müttefikleriyle ilişkileri, iki süper güç arasında Soğuk Savaş olarak bilinen düşmanca sürece yol açacak biçimde bozulurken, ekonomisi büyüdü. Bununla birlikte, 1950'lerden

352 Çekoslovakya Devlet Bankası'nın 100 koruna tutarındaki kâğıt parası, 1961; fondaki sanayi işletmelerinin önünde duran bir erkek işçiyle bir kadın tarım işçisi tasvir edilmekte. Bir ülkenin siyasi yöneticilerinin politik ideolojisinden bağımsız biçimde, ulusal parasının tasarımı, istikrar, refah ve gönenci ön plana çıkartacaktır. Doğu Avrupa ve komünist ülkelerin banknotları üzerinde bunlar geleneksel olarak güçlü ve etkin işçi imajlarıyla temsil edilmektedir.

başlayarak 1980'lere dek süren, siyasi istikrarsızlığın izlediği ekonomik zayıflama, komünist olmayan dünya ile ilişkilerde buzların çözülmesiyle birleşerek bir kez daha bireysel girişime izin verilen kısıtlı bir piyasa sisteminin gündeme gelmesine yol açtı. 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Doğu Avrupa'nın yeni devletleri ve eski Sovyetler Birliği açısından bir Merkez Bankası'nın ve para biriminin oluşturulması siyasi bağımsızlığın önemli bir belirteci oldu. Rusya'nın kendisi de ekonomik büyümeyi teşvik için daha ileri piyasa reformları başlattı. Bununla birlikte eski SSCB ülkeleri, ekonomileri devlet kontrolü dışına çıktıktan sonra yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık eğilimine girdiler. Çin'de ise buna zıt olarak, komünist bir hükümet; devlet yönetimindeki bir ekonomi ve (uluslararası piyasalarda alınıp satılamaması anlamında) konvertibl olmayan bir para birimiyle, *yuan* ile iktidarda kalmıştır. Şu anda, hem Rusya'nın hem de Çin'in dünyadaki en güçlü ekonomiler haline gelecekleri öngörülmektedir.

Sanayileşmiş dünyanın savaş sonrası dönemdeki gönenci, Latin Amerika'daki ülkelerle sömürgecilik sonrası Afrika ve Asya'sında

353 Özbekistan Merkez Bankası'nın 5 sum değerindeki kâğıt parası, 1994. 90'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, birliği oluşturan devletlerin çoğu kendi paralarını basmaya başladı. İlk kâğıt paralar, genellikle basit görünüşlüydüler ve alelacele basılmışlardı. Oysa Özbekistan'ın ikinci basımı olan bu paradaki süslemeli İslami tasarım, yeni doğan bir ulusal kimliği simgelemektedir.

da oldukça farklı etkiler yaratmıştır. Sömürge yönetimi ve parasal sistemlerinin mirası, bu ülkelerin çoğunda son elli yılda belirleyici olmuş ve bazılarında sosyal ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır. Avrupa yeniden yapılanırken, 20. yüzyıl sonlarında azgelişmiş ülkelerin çoğuna, ekonomik başarı için gerekli finansal *know-how* ile teknolojik olanakların girişi öylesine sınırlıydı ki, çoğunun küresel para oyunundaki oyuncuları dikkate alınamayacak denli önemsizdi. Zengin Batılı ekonomilerin gereksinim duydukları hammadde kaynağı olarak sömürülmüş bu ülkeler, Batılı bankalara sürekli büyüyen borçlarını geri ödemekte kullandıkları ve giderek bağımlısı oldukları döviz şeklinde parayı kazanabilmek için söz konusu malları düşük fiyata satmaya zorlanmışlardır. Maruz kaldıkları finansal maliyetlerin yanı sıra Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan aldıkları borçlar da çoğu kez ekonomik reform yapılması ve serbest ticaretin artırılması hedeflerine bağlanmıştır. Bu tür politikalar, bunların desteklediği öne sürülen ülkelerden çok sanayileşmiş devletleri güçlendirdiği ve bu ülkelerin arasındaki ekonomik uçurumu azaltacağına artırdığını ileri süren, "küreselleşme" muhalifleri tarafından eleşti-

rilmektedir. Örgütlerin ve karşıt grupların gevşek koalisyonundan oluşan küreselleşme karşıtı hareket, 1980'ler ile 1990'larda Batılı güçlerin liberal kapitalist politikalarına karşı ortak acil çözümlerle bir araya gelmiştir. Bu protestocuların özel olarak ilgilendikleri konu, dünya ticaretine Batılı hükümetlerin ve şirketlerin damgasını vurmasıdır ve Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların reforma tabi tutulmalarını istemektedirler. Büyük protesto gösterilerinin ve dünya çapında eylemlerin düzenlenmesinde, yeni teknoloji etkili biçimde kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı, polis ve protestocular arasında şiddetli çatışmalarla haber bültenlerine konu olmuş, en ünlü olay ise 1999 yılında Seattle'da açılış töreninin iptal edilmesini sağlamak için Dünya Ticaret Örgütü delegelerinin toplantıya katılmasının engellenmesiyle yaşanmıştır.

Batılı bankalara aşırı borçlu ülkeler, sıklıkla para birimlerindeki kronik istikrarsızlıktan sıkıntı çekmekte ve hiper-enflasyon dönemleriyle ya da birkaç örnekte görüldüğü gibi siyasi ve ekonomik sistemlerinin tamamen çökmesiyle yüz yüze gelmekteydiler. 1980'lerde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın yoğun

354-5 Küresel Direniş rozetleri, İngiltere, 2001; Noel Douglas tarafından tasarlanmıştır.

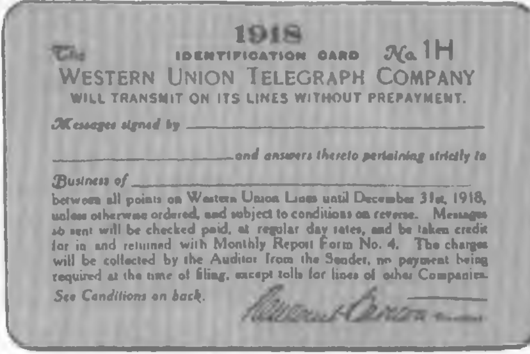

356 Banco Central do Brazil'in bin cruzado'su, 1987; 1989'da mevcut tasarımın üzerine damga basılarak 1 cruzado novo (yeni cruzado) olarak yeniden basılmıştır. 1980'ler ve 1990'larda sık tekrarlanan yeniden basımlar ve yeni banknotların ihracı Brezilya'daki ağır enflasyonu yansıtmaktadır.

biçimde verdiği borçları, bu borçların geri ödenmemesi tehdidi ve bu uluslararası kuruluşların ödünç verme politikalarının Amerika ve Avrupa tarafından yönlendirildiği eleştirileri izlemiştir. Bazı ülkeler borçlarını, hatta yalnızca faizlerini ödeyebilmek için çırpınırken, bazı ülkeler açısından da tek çözüm büyük miktarlardaki dış borçların yenilenmesini düzenlemekten ibaretti. Yine de bazı başarı öyküleri yaşanmıştır. Borçlu ülkelerden birisi olan Brezilya, Uluslararası Para Fonu'nun bir kemer sıkma programı dayattığı 1970'lerin sonunda, ağır bir borç yükü altındaydı. Bu programın anlamı, ülkenin borçlarının faizlerini ödeyebilecek olması, ancak ekonomik küçülme ve enflasyona katlanmasıydı. 1980'lerdeki reformlara karşın, 1993 itibariyle yıllık enflasyon neredeyse yüzde 5000 düzeyindeydi ve 1994'ün "Gerçek Planı" para birimini istikrarlı hale getirmek için dolar karşısında sabitlemişti. Anayasal reformlarla da birleşen bu ekonomik reformlar işe yaramış ve ekonomi güçlü bir biçimde büyümesini sürdürmüştür. Brezilya 2003 yılında, Rusya, Çin ve Hindistan'dan oluşan ve küresel ekonomide giderek önemli hale gelecekleri öngörülen ünlü BRIC grubunun dört ülkesinden birisi olarak anılmaya başlamıştır. Bu grubun potansiyelini kullanacak düzeye erişmesi durumunda, dünya para-

Plastikle Ödeme

Kredi ve bankacılık sikkelerden daha eskidir, ancak plastik kartların gündelik ödemelerde kullanılmaya başlanması 20. yüzyıldan önce gerçekleşmemişti. Önce belirli bir şirketle sınırlı ödeme kartları gelişmiş, bunları bir dizi şirketten alınan mal ve hizmetlerin ödenmesinde kullanılabilen kredi kartları izlemişti. Dünyanın ilk nakit para çekme makinesi 27 Haziran 1967'de Londra'da kuruldu ve 1980'lerde debit kartları çekle yapılan ödemelerin yerini almaya başladı. Dünya genelinde nakit hâlâ kral ise de, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde işlemlerin yüzde 50'den fazlası artık plastik kartlarla yapılmaktadır.

357a Western Union kartı, 1918, ABD. 1914'te Western Union, müşterilerinin ödemelerini faizsiz olarak ertelemelerine olanak tanıyan bir kart sunmuştu. Bu kartlar ince bir metal parçasından yapıldıkları için kısa sürede "madeni para" lakabını kazanmıştı.

357b Kredi kartlarının gelişimi. Bu girişim, 1949'da, akşam yemeğini ödeyecek yeterli parası olmadığını fark eden ve böyle bir durumun bir daha asla yinelenmemesi için azmeden iş adamı Frank McNamara tarafından başlamıştır. 1951 itibariyle 20.000 kişi Diner's Club üyesiydi ve kart 1967 yılında Birleşmiş Milletler'in o tarihteki üye sayısından daha fazla ülkede kabul görmekteydi.

357c Debit ve kredi kartları yaygınlaşırken, şirketler yüksek gelir grubundaki müşterileri için statü simgesi kartlar geliştirdiler. Kartlar renk ve isim itibariyle altın veya platin olabilmekte yahut ünlü bir tasarımcı tarafından tasarlanabilmekteydi: Bu yalnızca ne kadar harcadığınızla değil harcarkenki imajınızla da ilgiliydi.

357d Kredı kartları piyasaya sürüldüğünde hem perakendeciler hem de tüketiciler plastik paranın yeni türlerini kullanmayı öğrenmek durumunda kaldılar. İngiltere'nin 1966'daki ilk kredi kartı Barclaycard'ın tanıtılma biçimlerinden birisi ilanlar ve broşürlerdi.

357e HSBC tarafından 2005'te çıkartılan, şeriat hukukuna uyumlu kart. Faiz karşılığı borç para vermek çoğu dinde hoş görülmemektedir. İslam şeriat hukuku, para değişimi yoluyla kâr elde edilmesini yasaklamıştır; kı bu da tasarruftan faiz alınamayacağı ve borçlara da faiz ödenemeyeceği anlamına gelmektedir. Giderek daha çok sayıda banka, müşterilerine faizi işe karıştırmadan kredi ve debit kartları, mortgage ve emeklilik sigortası gibi hizmetler sunmanın yollarını araştırmaktadır.

sının rengini değiştirebilecek ve belki de real, ruble, rupi ve yuan dünya paraları olarak, dolar, euro ve yenin arasına katılacaktır.

Cebinizdeki Para

Bu küresel ekonomik para meselelerinden insanların ceplerindeki paraya dönecek olursak, 20. yüzyılın paranın gündelik kullanımında önemli değişikliklere tanıklık ettiği söylenebilir. En önemlisi de, değerli metalin günlük kullanımda dolaşan tüm para birimlerinden sonunda çıkartılmış olmasıdır. Bronz itibari paralar 19. yüzyılda zaten yaygındı, ancak 20. yüzyılda, dolaşımdaki madeni paraların itibari paraya dönüştüğü görülmüştür. Bununla birlikte değerli metallerin modern madeni paraların görünüşünün üzerinde süregiden nüfuzunu kaydetmek ilginç olacaktır: Orta düzeydeki para birimleri genelde gümüş renkli baz metalden yapılmayı sürdürürken, dolaşımdaki en değerli madeni para olarak 1983'te piyasaya sürülen 1 İngiliz sterlini belirgin biçimde altın rengindeki nikel pirinç alaşımından yapılmıştır. Madeni paraların metal içerikleri değişmekle ve asıl değerleri büyük ölçüde azalmakla kalmamış, bunun bir sonucu olarak da perakende işlemlerdeki payları giderek artan biçimde, kâğıt paraların üretiminin ve gündelik kullanımının artışına yol açmıştır. 1900'de İngiltere'de dolaşımdaki en küçük banknotun değeri 5£ idi ve 2000 yılındaki eşdeğerinin altmış katından daha yüksek bir değere sahipti. Kâğıt ve madeni

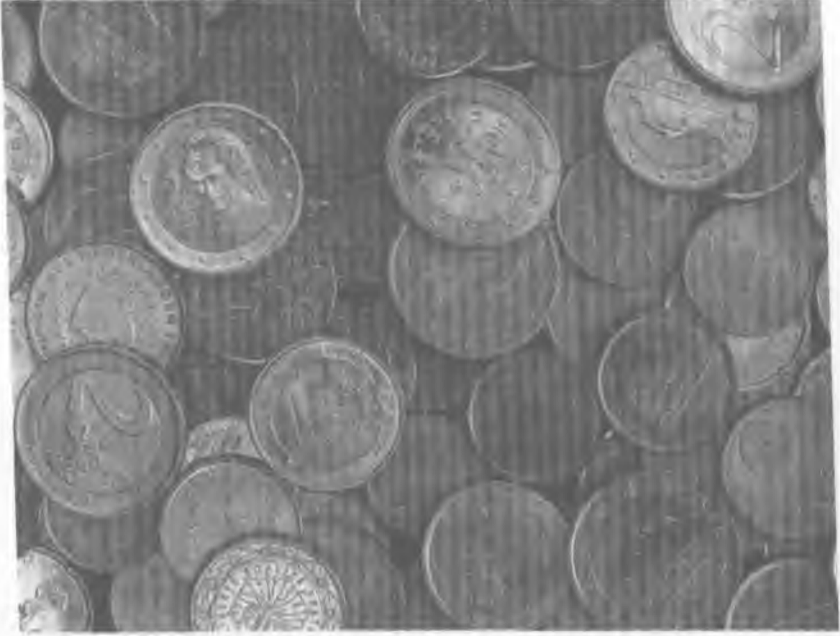
358 Güney Afrika Cumhuriyeti'nin altın krügerrand parası, 1980; 1 troy onsu saf altın değerinde. Değerli metallerin dolaşımdakı para birimlerinden tamamen kalkmış olmasına karşın, bazı ülkeler altını bir mal biçiminde alıp satmanın bir aracı olarak hâlâ altın külçe parçalar üretmektedir: Dolaşıma çıkan sikkelerin tersine hiçbir kupüre sahip değillerdir, ancak altının ağırlığını ve saflığını belirtirler.

359 Bakır-nikel crown, İngiltere, 1977. Asıl olarak büyük bir gümüş sikke olan crown 1951'den beri bakır-nikelden yapılmaktaydı. 5 şiline denk olan crown'lar, İngiliz parasının 1971'de ondalık sisteme çevrilmesinden sonra, Kraliçe II. Elizabeth'in tahta çıkışının 1977'deki yıldönümünün anısına tasarlanan bu örnekte olduğu gibi hâlâ değişik vesilelerle basılmaktaydı.

paraların yapıldıkları malzemeler nedeniyle, belirli bir kupürün yapılacağı malzemenin seçimi, artık herhangi anlamlı bir ekonomik değerlendirmeden çok, dayanıklılık, üretim maliyetleri ve sahteciliğe karşı güvenlik gibi etkenler tarafından belirlenmektedir. Bazı ülkelerde madeni paraların yerini düşük değerli kâğıt paralar almış; diğerlerinde ise madeni paralar kendiliklerinden kullanım dışı kalmışlar ve yalnızca kâğıt para kullanılmaya başlanmıştır.

20. yüzyılda pek çok Batı ülkesinde büyük ölçekli ticari ve finansal işlemlerin nakitle gerçekleştirilmesinden giderek vazgeçilmekte, bunun yerine kredi kolaylıkları, çekler ve elektronik para transferleri kullanılmaktadır. Nüfusun daha büyük bir kesimi açısından banka hesapları daha yaygın bir hal alır, bankalardan ve perakende satış yerlerinden kredi kullanma olanağı yaygınlaşırken, bu gelişmeler yavaş yavaş gündelik yaşamdaki para kullanımını etkilemeye başlamıştır. Teknolojik gelişmeler, pek çok işlemin nakit kullanılmadan yapılmasına olanak sağlayan kredi ve debit kartları gibi yenilikler ortaya çıkartmıştır. Bu değişim bazı ülkelerde diğerlerinden daha ileri götürülmekle birlikte, gelişmenin göreli boyutu, ekonomik gelişmişliğin ya da gönencin belirtisi sayılmamalıdır. Örneğin, 20. yüzyılın ortasında ABD ve İngiltere halkları çeşitli alışverişler ve ödemeler için çek yazmaya çabucak alışmışlarsa da, Almanlar ve kıta Avrupa'sının öteki ülkelerinin halkları, savaş sonrası dönemde günlük amaçlar açısından nakde bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.

360 Madeni euro'ların arka yüzlerindeki tasarımlar, Euro Bölgesi'ndeki her ülkede farklıdır. Euro'nun 2002'de on iki Avrupa ülkesi tarafından kabulünün hazırlıkları sırasında 250.000 ton metal kullanılarak, Avrupa'ya dağılmış on altı darphanede 52 milyar civarında madeni para darp edilmiştir.

Paranın küreselleşmesine karşın ve belki de bu yüzden, ulusal para biriminin bağımsız egemenliğin bir simgesi olarak korunması, hem hükümetler hem de halkları açısından önemini sürdürmüştür. Euro'nun Avrupa Birliği'nin ortak parası olması uğraşları sırasında, yeni kâğıt ve madeni paraların üzerinde hangi simgelerin yer alacağına ilişkin tartışmalar yapılmıştır. Avrupa genelinde kâğıt paraların Avrupa birliğini ve işbirliğini vurgulayacak aynı tasarımları taşımasına, ancak madeni paraların arka yüzlerinde her ülke için farklı tasarımın yer almasına karar verilmiştir. Bazıları kendi hükümdarlarının imajını sürdürmeyi yeğlerken, diğerleri sanatsal ve tarihsel simgeler belirlemişler, ancak her ülke madeni parası üzerinde kendi kimliğini korumuştur. Bu durum, euro ile ortaya çıkacak nümizmatik çeşitlilik yoksunluğundan

yakınan eleştirmenleri şaşırtarak, her ülkeden her bir kupürün örneğini toplamaya çalışan yeni nesil madeni para koleksiyoncularını cesaretlendirmiştir. İngiltere'nin de dahil olduğu bazı ülkeler, euro'ya katılıp katılmamaları gerektiğini tartışmayı sürdürmektedirler. İngiltere tarafından euro'nun kabul edilmesine karşı çıkanlar, hem ekonomik sonuçlara hem de ulusal kimlik ve egemenlik konularına odaklanmaktadır. Şu halde, paranın basılması ve kullanılmasına ilişkin çok sayıda belirgin değişim gerçekleşmiş de olsa, modern dünya bazı açılardan geçmişe oldukça benzemektedir.

Sonuç

Dünya tarihinin modern dönemine ilişkin en belirgin özellik, kuşkusuz, yüksek değişim oranıdır; teknoloji ve bilim alanındaki yeniliklere bağlı olarak, özellikle de geçmiş 250 yılda, önceki 2.500 yıldan daha büyük değişim gerçekleşmiştir. Teknolojinin ve teknolojik uzmanlığın gelişimi, insanoğluna, çevrenin ve doğal kaynakların efendisi olması olanağı tanımış ve modern ekonomik düşüncenin gelişmesi de, ekonomik yaşam üzerindeki görünür üstünlüğüyle insanoğlunu benzer konuma getirmiştir. Bu üstünlük, hiçbir durumda tamamlanmış değildir: Dünya yalnızca, insanoğlunun dünyanın gidişatına uymak yerine kendi arzularına teslim olduğu bir yer haline gelmiş ya da öyle sanılmış, böylelikle modern dönemde öyle bir aşamaya ulaşılmıştır ki, bu aşamada, parayı sosyal ve ekonomik faydanın saf bir aracına dönüştürmek olanaklı görülmüştür. Ancak teknoloji ve uygulamaları gibi, parasal ilişkiler de denetlenmesi güç şeylerdir. J. K. Galbraith'in (1908-2006) söylediği gibi, paranın ayrı bir "kişilik" kazanması, yapısına ve davranışına artan bir dalgalanma getirdi. Artık aşamalı değişim süreçlerine tabi olmayan paranın şimdiye kadarki çok yönlü doğası, 19. ve 20. yüzyıllarda daha önceleri benzerine rastlanmamış ölçekte sık ve yönetilemez krizlere neden oldu. Değişim süreci, dünya çapındaki ticaretle ve 19. yüzyıl ortasında telgraftan telefona, 20. yüzyılda da bilgisayara geçişle, iletişim hızı ve hacminde muazzam bir artışı körükledi. Bu durum öyle bir düzeye ulaştı ki,

361 *Man From Diner's Club** filminden bir kare, 1963. Plastik kartların ve elektronik para transferlerinin yaygınlaşmasına karşın nakit hâlâ dünyadaki en önemli para türüdür.

hükümetlerin ve merkez bankalarının yöneticileri, kimi zaman, dünya para piyasalarında zayıf para birimlerini bir gecede kırılgan kılan ve ekonomik politikaları demode hale getiren günlük değişikliklerin ilerleme hızıyla baş edemediklerini gördüler. Bütün teknolojik ve entelektüel ilerlemeleriyle önemli hale gelen 20. yüzyılın sonuyla birlikte, ekonominin tek başına, tahmin gücünü elinde bulundurup parayı kontrol edebileceğini hayal etmek, hemen savaş sonrası dönemde olduğundan daha az akla yatkın hale geldi.

Yine de "para", bir kavram olarak pek çoklarına, Batı kültürünün ardındaki başlıca motive edici etken gibi gözükmektedir: Hem artan ulaşılmazlığına ve gücüne karşın, hem de bunlar yüzünden, siyasi tartışmanın ve kişisel gayretin ilk odağına dönüşmüştür. Bu tür tutumlara "fetişistik" denebilir, zira tapınç nesnesine, yani paraya neredeyse doğaüstü bir nitelik atfetmektedir. Bu kitabı okuduktan sonra okuyucunun, "Ee, yeni olan ne?" diye sormaya hakkı vardır. Paranın tarihinde sabit görünen bir şey varsa, o da elbette ahlakçıların paranın insan kültürü ve toplum üzerindeki bariz yıkıcı etkilerinden yakınmalarıdır. Bu adil bir yorumdur. Yakınmanın ardın-

* Frank Tashlin'in yönettiği, Diner's Club kredi kartı şirketi çalışanlarından birisini konu alan bir komedi filmi – ç.n.

daki güdü, özellikle İncil'lerde ya da Kuran'da rastladığımız türden kutsal bir metne dayanıyorsa, yüzlerce yıldır değişmeden kalmış olabilir. Ancak parayı tanımlayan kuramsal kavramlardaki temel değişiklikler –değerli metalin getirdiği kısıtlamalardan kurtulması, bankacılık ve kredi teknolojisindeki hızlı gelişme– eylem biçimlerinde niteliksel bir değişime yol açmıştır.

Elbette toplumun kendisi de değişmiştir. Sanayi Çağı, "Nerede pis bir iş varsa orada para da vardır" atasözünün belirttiği gibi, para kazanmayla ve özellikle de ucuz seri üretim aracılığıyla servet edinmeyle yakından ilişkiliydi. Zamanında bu yeni bir kavramdı, ancak 20. yüzyılın sonunda bu kavram Batı'nın bir çok yerinde, özellikle de giderek sanayi üretimiyle bağlarını kopartmış gibi görünen para kazanmanın atılım yaptığı "sanayi sonrası" toplumda, ağır sanayinin zayıflamasıyla kendini aşmıştır. Buralardaki operasyonlar nüfusun çoğunluğuna esrarengiz gözükse de, menkul kıymet ve para piyasalarında muazzam miktarda servet yapmak mümkün gözükmekteydi. Bu piyasaların ulusal ekonomi ve parasal gönenç açısından taşıdığı öneme yönelik yaygın bir bilinç söz konusu olmakla birlikte, yalnızca pek az kişi bunların gerçekte nasıl işlediklerini anlamaktaydı. Artan ulusal servetin başarılı bir sanayileşmeyle bağlantılı olduğu Pasifik'in yükselmekte olan bölgelerinden bakıldığında, kuşkusuz bu resim çok farklı görünüyor olmalı. Ancak Batı'da –ki bu kitap yazılırken Batı'nın perspektifinden hareket edilmiştir– para, ikinci bin yılın sonu yaklaşırken hem aldığı biçimler hem de iktisap biçimleri açısından giderek daha soyut bir yön almıştır. Modern paranın temel çelişkisi de budur zaten: Bu denli soyut bir şeyin bu denli güçlü olması...

-M.Ö. 500 | M.Ö. 500-0 | M.S. 500 | 600 | 700 | 800 | 900 | 1000 | 1100 | 1200 | 1300 | 1400 | 1500 | 1600 | 1700 | 1800 | 1900 | 2000

AFRİKA

Mısır'da metal ağırlıkların para olarak kullanımı

Libya'da Yunan sikkeleri, yak. M.Ö. 500

Kuzey Afrika'da Kartaca sikkeleri, M.Ö. 5. yy sonları

M.Ö. 4. yy sonlarında Ptolemaios tarafından Yunan sikkeciliğinin Mısır'da kuruluşu

Kuzey Afrika Krallığı Roma sikkelerinin taklitlerini üretmiştir, 1. yy

Etiyopya'da Aksum sikkeciliğinin başlangıcı, 3. yy

Kartaca'da Roma sikkelerinin barbarlar tarafından taklit edilmesi, 5. yy

Kuzey Afrika'da basılan İslami sikkeler, 7. yy

Doğu Afrika'daki Svahili Krallığı sikkeler basmıştır; 12. ila 15. yüzyıllar arasında Çin'den ithal edilen Çin sikkeleri de dolaşımdadır

Kuzey Afrika'nın Avrupa'da taklit edilen İslami gümüş sikkeleri, 11.-13. yy

Batı Afrika'da para olarak deniz kabuklarının ve bakır yüzüklerin kullanıldığına ilişkin Portekiz raporu, 15. yy

Afrika altınının Portekiz tarafından kullanılması, 15. yy

Avrupa sömürge para birimlerinin Batı Afrika'ya girişi, 18. yy sonları-19. yy

Avrupalı gezginler Afrika'nın bazı kısımlarında demir çapaların, deniz kabuklarının, kumaşların, sürülerin vb. para yerine kullanıldığını bildiriyor, 19. yy

Doğu Afrika'da dolaşıma giren İngiliz Hint rupi'leri, 19. yy

Güney Afrika'daki yataklardan altın sikke üretimi, 1883

Etiyopya, Nijerya ve Liberya'da 1930'lar ve 1940'lara dek banknot ve madeni paraların yanı sıra geleneksel para biçimlerinin de kullanılması

AMERİKA

Muhtemelen bir tür para mevcut olsa da, yak.1000'den önce bunun hangi biçimi aldığına ilişkin hiçbir kayıt yoktur

Norveçli Barışçı Olaf'ın gümüş penisi, 1067-1095; Amerika kıtasında bulunan ilk Avrupa sikkesi

İspanyolların sikke piyasaya sürmelerinden önce, Kuzey ve Güney Amerika'da deniz kabuklarının ve bunlardan yapılma boncukların, Orta Amerika'da ise bakır baltalarla kakao çekirdeklerinin değerli eşya olarak kullanımı, 16. yy

İspanya'nın gümüş kaynaklarını işletmesi ve İspanyol dolarını tüm dünyaya ihraç etmesi, 16. yy

İngiliz sömürgelerinde üretilen ilk Kuzey Amerika sikkeleri, 17. yy başları

Quebec'teki Fransız yerleşimi için Paris'te üretilen sikkeler, 17. yy

Brezilya'da altına hücum. Portekiz altın sikkelerinin Avrupa'ya ihracı, 18. yy

Bağımsızlık Savaşı'nın ardından ABD'nin dolar sikkelerini kabulü, 1794

Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu'nun sona ermesi, İspanyol dolarının yaygın biçimde kullanımı, 19. yy başları

1848 yılında California'daki altın yataklarının keşfinin altın sikkeciliğin yaygınlaşmasına yol açması

Wall Street Felaketi. Amerika Menkul Değerler Piyasası'nın çöküşü, 1929

İlk kredi kartı, 1950

Nixon'ın ABD dolarının değerini ABD altın rezervinden ayırması, 1971-1973

ASYA

Mezopotamya'da ödemelerde tahıl ve gümüş kullanımı

Çin'de deniz salyangozu kabuklarının para olarak kullanımı

Lydia'da elektron sikkeciliğinin başlangıcı (Anadolu); Çin'de yak. M.Ö. 600 itibarıyle alet biçimindeki bronz sikkelerin kullanılması

Hindistan'da İran'ın Yunan tarzı sikkeciliğinin benimsenmesi, M.Ö. 4. yy

Çin'de kare delikli yuvarlak sikkelerin standart para birimi olarak kabulü, yak. M.Ö. 221

Ortadoğu'daki Sasani hükümdarlarının ürettiği büyük gümüş drahmiler, 227-64

Tang hanedanı sırasında Çin'de piyasaya sürülen standart bronz sikkeciliği, 627-649

İlk İslami sikkeler, 7. yy; 696'dan itibaren basımların üzerinde yalnızca yazı vardır

Japonya'da Çin tarzı sikkelerin benimsenmesi, 708

Çin'de kâğıt paranın piyasaya sürülmesi, 10. yy

Çin sikkeciliğinin Endonezya'da benimsenmesi, 12.-15. yy

Hindistan ve Doğu Hint Adaları'nda Avrupa tarzı sikkeciliğin benimsenmesi, 16. yy

Hindistan'da Baburlu imparatorlarınca gümüş rupi'nin piyasaya sürülmesi, 16. yy ortası ve sonları

Japonya'da kâğıt paranın benimsenmesi, 17. yy

Hindistan'da İngiliz sömürge sikkeciliği, 17. yy

Hindistan'da, Kalkuta'da ilk kez makinelerle sikke üretilmesi, 1790

Çin'de (yuan) ve Japonya'da (yen) dolara dayalı Avrupa tarzı para sisteminin benimsenmesi, 19. yy

Çin'de madeni para üretiminin makineleşmesi, 1890

Kâğıt paranın İran ve Türkiye'de piyasaya sürülmesi, 19. yy sonları

Çin'de gümüş standardına son verilmesi, 1935

Çin'de halk parasının (Renminbi yuan) piyasaya sürülmesi, 1953

AVUSTRALASYA

Melanezya ve Mikronezya'da deniz kabuğu ve boncukların ödemelerde kullanılması

Avrupalı kâşifler tarafından Avustralya ve Yeni Zelanda'nın keşfi, 17. yy

New South Wales'de İngiliz yerleşimi. Yerleşimin ilk yıllarında para yerine rom kullanılmaktaydı, 1788

New South Wales'de Güney Amerika gümüş dolarının kullanımı, 1815

Pasifik Adaları'nda ilk sikkecilik, Hawaii 1840'lar

Avustralya'daki altın madenlerinin altın sikke üretimine olanak vermesi, 1851

Avustralya'da İngiliz Milletler Topluluğu sikkesinin piyasaya sürülmesi, 1910-1911

Yeni Zelanda madeni paralarının piyasaya sürülmesi, 1933-1940

Avustralya ve Yeni Zelanda'nın dolara dayalı ondalık para sistemini benimsemesi, 1966-1967

AVRUPA

Yunanistan'da ve Yunan sömürgelerinde ilk gümüş sikkecilik, M.Ö. 6. yy

Roma gümüş sikkeciliğinin başlangıcı, yak. M.Ö. 300

İlk İngiliz sikkeleri, yak. M.Ö. 75

Augustus'un saltanatı sırasında Roma imparatorluk sikkeciliğinin başlangıcı (M.Ö. 31-M.S. 14)

İç savaşların Roma sikkeciliğinde krizlere yol açması, 3. yy ortası ve sonları. Diocletianus'un 290 yılı civarında istikrarı sağlaması

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü. Yeni "barbar" krallıkların Roma altın sikkelerini taklit etmesi, ardından kendi tarzlarını geliştirmeleri, 5. ve 6. yy

Roma İmp.'nun Charlemagne tarafından canlandırılması; Avrupa'nın çoğu yerinde gümüş penilerin piyasaya sürülmesi, 8. yy sonları

Avrupa'da İslami sikke kullanımı, 8.-10. yy

İskandinavya ve Doğu Avrupa'daki krallıkların gümüş peniyi benimsemesi, 10. ve 11. yy

Altın sikkeciliğin canlanması ve büyük kupürlü gümüş sikkelerin piyasaya sürülmesi, 13. yy

Bakır sikkelerin bozuk para yerine kullanılmak üzere piyasaya sürülmesi, 15. yy sonları

Kabartma baskının icadıyla sikke üretiminin mekanikleşmesi, 16. yy

İsveç'in Avrupa'daki ilk kâğıt parayı üretmesi, 1661

Bank of England'ın kuruluşu, 1694

Rusya'da Büyük Petro tarafından ilk Avrupa ondalık sikke sisteminin sürümü, yak. 1710

Boulton buharlı presinin icadının sikkelerin seri üretimini olanaklı kılması, 1790'lar

Fransa'da 1806'da altın Napolyon'un, İngiltere'de ise 1817'de altın liraların piyasaya sürülmesi

Latin Para Birliği. Birkaç Avrupa ülkesinin değişimi kolaylaştırmak amacıyla para birimlerini standart hale getirmeleri, 1865

1914-1918'deki Birinci Dünya Savaşı'nın kâğıt para kullanımının artışına ve altın standardının çöküşüne yol açması

İlk Avrupa kredi kartları, 1966 ve ilk nakit para çekme makineleri, 1967

Avrupa'nın ortak para birimi euro'nun dolaşıma çıkması, 2002

Kaynaklar

Genel

A. Burnett'in *Interpreting the Past: Coins* (Londra, 1991) adlı yapıtı, tarihten örneklere başvurarak sikkelerin sağladığı bulguların nasıl kullanılacağını gösteren, nümizmatik dünyasına temel bir giriş niteliğindedir. J. Porteous tarafından kaleme alınan *Coins in History* (Londra, 1968), iktisat tarihinin bazı sorunlarını ve sikkelere ilişkin çalışmaların bunları nasıl aydınlattığını araştırarak sikkeciliğin parayla ilişkilerini incelemektedir. P. Grierson'un *Numismatics* (Oxford, 1975) kitabı ise sikkelerin tarihi ve teknik arkaplanı ile tarih araştırmalarında ortaya çıkardıkları sorunlara kılavuzluk eden bir diğer kaynaktır. 1986 yılında British Museum'da düzenlenen bir sergiye eşlik etmesinin ötesinde, mükemmel bir giriş kitabı olan J. Cribb'in editörlüğünü yaptığı *Money: From Cowrie Shells to Credit Cards* adlı çalışma da, farklı parasal sistemlerin kökenleri, gelişimleri, üretimleri ve kullanımlarına ilişkin geniş kapsamlı bölümlere sahiptir. J. Casey ve R. Reece'in makalelerinden oluşan *Coins and the Archaeologist* (2. Basım, Londra, 1988) İngiltere'de bulunmuş sikkelerin tüm çağlarla ilişkisini kurarak arkeolojik önemlerine ve yorumuna eğilmektedir.

D.R. Cooper, *The Art and Craft of Coin Making* (Londra, 1988) adlı yapıtında antik zamanlardan modern döneme sikke yapımının evrimi ve para üretimindeki değişiklikleri incelemektedir. Dünyada paranın çağlar içindeki ayrıntılı bir araştırması için, J. Cribb, B. Cook ve I. Carradice'in sikkeleri tarih boyunca kapsamlı bir bakış açısı içinde sunan *The Coin Atlas* (Londra, 1990) adlı eserine bakılmalıdır. Bu eser, sikkelere ilişkin haritalar eşliğinde ülke ülke tarihsel bilgi ve pek çok resim içermektedir. Sikkelerin tarihine ilişkin bir diğer faydalı araştırma ise M. Price'ın editörlüğünü yaptığı *Coins: An Illustrated Survey* (Londra, 1980) makaleler serisidir.

T. Crumps'ın *The Phenomenon of Money* (Londra, 1981) çalışması, nümizmatik araştırmalarında ortaya çıkan sorunlara antropolojik bir yaklaşım sunmaktadır. Para teorisine ilişkin diğer yararlı kitaplar, N. Dodd tarafından kaleme alınan *The Sociology of Money* (Londra, 1994) ve G. Simmel'in *The Philosophy of Money*'sidir (Londra, 1978).

Çocuklar için bol resimli ve sürükleyici iki kitap, çoğunlukla British Museum'un HSBC Para Galerisi'nde sergilenen nesnelerden yola çıkan J. Orna-Ornstein'ın *The Story of Money* (Londra, 1997) ve J. Cribb'in *Eyewitness Guide: Money* (Londra, 1990) adlı kitaplarıdır.

Süreli yayınlar

Her beş ila altı yılda bir Uluslararası Nümizmatik Kongresi dolayısıyla Uluslararası Nümizmatik Komisyonu'nca yayınlanan *A Survey of Numismatic Research* adlı yayın, nümizmatik literatürünün kapsamlı bir değerlendirmesidir. Londra'daki Kraliyet Nümizmatik Derneği yıllık olarak *Numismatic Chronicle* adlı yayını çıkarmaktadır; Spink and Son Ltd., Londra aylık olarak *The Numismatic Circular* adlı dergiyi yayınlanmaktadır. Amerikan Nümizmatik Derneği'nin *Numismatic Literature*'ı yılda iki kez yayınlanan bir nümizmatik yayınlar değerlendirmesidir.

1. Bölüm
MEZOPOTAMYA, MISIR VE YUNANİSTAN

C. Howgego'nun *Ancient History from Coins*'i (Londra, 1995) şimdiden bir klasiktir: Bu harika küçük cilt, bir tarihsel araştırmalar zinciri içinde sikkeciliğin kanıtlarına dair mükemmel bir giriş sağlamaktadır.

M. I. Finley'in *The Ancient Economy* (Londra, 1973) eski zamanların ekonomisine, en büyük araştırmacılardan birisi tarafından oldukça etkili bir genel bakış sunmaktadır. Finley'in yaklaşımı M. Rostovtzeff'in *The Social and Economic History of the Hellenistic World*'undan (Oxford, 1941) yola çıkmaktadır: Rostovtzeff, İskender sonrası Yunan dünyasının ekonomisine ilişkin bol miktarda kanıtı bir araya getirmiş ve bunları eski ekonomiye modern bir bakış açısı içinde düzenlemiştir. P. Millett'in *Lending and Borrowing in Ancient Athens* (Cambridge, 1991) adlı yapıtı, az sayıdaki antik çağ tarihçisinden birisi tarafından yazılmış, kredinin Atina'nın sosyal tarihindeki rolüne ilişkin kışkırtıcı bir çalışmadır. I. Carradice tarafından editörlüğü yapılan *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires* (Oxford, 1987), M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda Atina ve Pers imparatorluklarındaki sikke basımı hakkında bir dizi önemli makale içermektedir.

I. Carradice ve M. Price'ın *Coinage in the Greek World* (Londra, 1988) adlı eseri, I. Carradice'in Yunan sikkeciliği üzerine yüzyıl itibariyle uygun biçimde düzenlenmiş en iyi resimli kısa incelemesi *Greek Coins* (Londra, 1995) eseriyle birlikte, imparatorluk öncesi Yunan sikke basımın tek ciltlik en iyi giriş kaynağı olmayı sürdürüyor. Arkaik ve Klasik Yunan sikke basımının en ayrıntılı araştırması halen C.M. Kraay'in *Archaic and Classical Greek Coins* (Londra, 1976) adlı yapıtıdır. G.K. Jenkins'in *Ancient Greek Coins* (2. basım, Londra 1990) adlı kitabı da daha modern ve daha iyi resimlendirilmiş bir kayıttır. Daha sonraki dönem için, Büyük İskender'den M.Ö. 188'e dek, O. Morkholm'un *Early Hellenistic Coinage* (Cambridge, 1991) adlı çalışması okunmalıdır.

B.J. Kemp'in *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilisation* (Londra, 1989) adlı kitabı eski Mısır ekonomisinin doğası üzerindeki tartışmaya bir giriş niteliğindedir. Mezopotamya'nın sikke basımı öncesi ekonomisine yararlı bir giriş olarak da J.N. Postgate'in *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History* (Londra, 1992) adlı çalışmasına bakılmalıdır.

2. Bölüm
ROMA DÜNYASI

A. M. Burnett'in *Coinage in the Roman World* (Londra, 1987) adlı yapıtı, erken dönem Cumhuriyet Roma'sından Roma sonrası döneme değin Roma sikke basımı hakkında belki de en iyi ve okunabilir genel değerlendirmeyi sunmaktadır. Paranın tarihi yanında, sikke basımı ve Roma ekonomisine, toplum üzerinde sikkelerin rolüne ilişkin köklü tartışmalara

da yer vermektedir. J. Melville tarafından kaleme alınan *A Dictionary of Ancient Roman Coins* (Londra, 1990) Roma sikke basımının temel özelliklerini deşifre etmek isteyenler için esaslı bir kaynaktır. Faydalı sözlük formatının daha fazla resimle geliştirilebilecek olmasına karşın yine de kupürlere, üretim teknolojisine ve ikonografiye ilişkin titiz ve ayrıntılı tanımlar sunmaktadır.

J. Andreau'nun *Banking and Business in the Roman World* (Cambridge, 1999) adlı eseri, Cumhuriyet döneminden M.S. 3. yüzyıla kadar Roma'nın finansal yaşamı ve Roma dünyasının "para adamlarının" faaliyetleri hakkında tarihsel ve arkeolojik kanıtlara (örneğin Pompei'den) ilişkin özlü bir çalışmadır. M.H. Crawford'un kaleme aldığı, *Coinage and Money under the Roman Republic* (Londra, 1985), Roma ekonomisi, toplumu ve genişleyen İmparatorluk bağlamlarında sikke basımının yayılmasını izleyerek Cumhuriyet dönemine ilişkin ayrıntılı bir parasal tarih ortaya koymaktadır. Roma İmparatorluğu'nun (M.S. 3. yüzyıla dek) finansmanına ilişkin iyi bir araştırma da R. Duncan-Jones'un *Money and Government in the Roman Empire* (Cambridge, 1998) adlı kitabıdır. 1. Bölüm devletin ekonomik gereksinimlerini ve sorunlarını sergiler, 2. Bölüm sikke gömülerini inceler ve 3. Bölüm de sikkelerden elde edilebilen ekonomik bulguları inceler (örneğin, üretim ölçeği, arz ve paranın değerinin düşürülmesi). J. Banaji, *Agrarian Change in Late Antiquity: Gold, Labor and Aristocratic Dominance* (Oxford Classical Monographs, Oxford 2002), yazarının birincil belgesel kaynaklar uzerindeki geniş bilgisine dayanan, geç dönem Roma ekonomisine ilişkin bir çalışmadır. Çalışma ayrıca, parasal ekonomi ile geç dönem Roma İmparatorluğu'nun yeni sikke kupürleriyle ilişkilerini de derinlemesine incelemektedir (3. yüzyıl sonlarından başlayarak ve erken dönem Bizans İmparatorluğu'na da geçerek).

Roma Britanya'sına odaklanmış olsalar da izleyen kitapların içerikleri aynı biçimde Roma dünyasının geri kalanına da uygulanabilmektedir. P.J. Casey'in *Roman Coinage in Britain*'i (Shire Archeology 12, 3. baskı, Princes Risborough 1994), Roma emperyal sikkeciliği ve parasal sistemi konusunda mükemmel bir kısa giriş niteliğindedir. R. A. Abdy'nin *Romano-British Coin Hoards*'ı (Shire Archeology 82, Princes Risborough 2002), İmparatorluk genelindeki gömülere ilişkin araştırma yöntemlerinin ve bu araştırmaların değerinin ayrıntılarını veren bir açılış bölümüyle sikke gömüleri konusunu tanıtmaktadır. R. Reece'in *The Coinage of Roman Britain*'i (Stroud 2002), sikke gömüleri ve kazı yeri bulgularına ilişkin çalışma yöntemlerini ve işe yararlıklarını tartışırken temel bir parasal tarih de ortaya koymaktadır. Daha önceki *Coinage in Roman Britain* (Londra 1987) yapıtına göre bu kitap daha okunur durumdadır ve daha az istatistiki bilgi içermektedir. Geniş İmparatorluğun kapsamlı ve çeşitli sikkeciliğine ilişkin oldukça kısa bir giriş için K. Butcher'ın *Roman Provincial Coinage: An Introduction to Greek Imperials* (Londra 1988) adlı yapıtına bakılmalıdır. Bu hacimdeki bir kitapta kentte ya da kırsal düzeyde üretilen yerel Roma sikke türlerini kapsamlı bir biçimde ele almak olanaklı değildir, ancak coğrafi bir araştırma biçimindeki tanımlama için ipuçları vermekte ve kullanımları, üstlerindeki yazılar ve resimler gibi başlıklar içermektedir.

Ayrıca bkz.:

Crawford, M. H., "Money and exchange in the Roman world", *Journal of Roman Studies 60* (Londra 1970), s. 40-48

Hopkins, K., "Taxes and trade in the Roman Empire, 200 BC-AD 400", *Journal of Roman Studies 70* (Londra 1980), s. 101-125

Howgego, C., "The supply and use of money in the Roman world", *Journal of Roman Studies 82* (Londra 1992), s. 1-32

3. Bölüm
ORTAÇAĞ AVRUPASI

Ortaçağ Avrupa'sında paranın rolüyle ilgilenenler, Peter Spufford'un çığır açan araştırması *Money and its Uses in Medieval Europe*'undan (Cambridge 1988; karton kapaklı yeniden basım 2006) yararlanabilirler. Aynı yazarın *Power and Profit: The Merchant in Medieval Europe* (Londra 2002) adlı çalışması bol resimli, bilgilendirici bir el kitabıdır. Ortaçağ parasal tarihinin modern bir araştırmasının temellerini atmaya başlayan daha eski bir çalışma, C. M. Cippola'nın *Money, Prices and Civilisation in the Mediterranean World* (Princeton 1956) adlı yapıtıdır. Alanın başlıca bilim adamlarının önemli makalelerinin derlemesi, J. Day'i de içinde bulundurmaktadır, *The Medieval Market Economy* (Oxford 1987), R. S. Lopez, *The Shape of Medieval Monetary History* (Londra 1986) ve H. A. Miskimin, *Cash, Credit and Crisis in Europe, 1300-1600* (Londra 1989). Külçe akışlarının rolü için, J. F. Richards'ınkini de içeren (ed.) *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds* (Durham, Kuzey Carolina, 1983) adlı kitaptaki makalelere bakılmalıdır.

Ortaçağ Avrupa'sının sikkelerine ilişkin yetkin, açık ve iyi resimlendirilmiş bir araştırma için, P. Grierson'un *Coins of Medieval Europe*'u (Londra 1991) yeri doldurulamaz bir yapıttır. Grierson'un iki ciltlik makale derlemesinden oluşan *Dark Age Numismatics* (Londra 1979) ve *Later Medieval Numismatics* (Londra 1979) adlı çalışması Roma'nın ardından Rönesans'a kadar olan dönemdeki Avrupa parasına ilişkin çeşitli bakış açıları sunmaktadır. Philip Grierson'un kendi sikke koleksiyonu (şimdi Cambridge'deki Fitzwilliam Müzesi'nde bulunmaktadır), ortaçağ Avrupa'sının sikke basımına ilişkin süregiden araştırmaların temelini oluşturmaktadır. Bugüne dek geçerliliğini koruyan çalışmalar ise P. Grierson ve M. A. S. Blackburn'un *Medieval European Coinage I: The Early Middle Ages (Fifth to Tenth Centuries)* (Cambridge 1986) ile P. Grierson ve L. Travaini'nin *Medieval European Coinage 14: Italy III (South Italy, Sicily, Sardinia)* (Cambridge 1998) adlı yapıtlarıdır.

Bizans sikke basımına ilişkin en iyi araştırma kuşkusuz Philip Grierson'un *Byzantine Coins*'idir (Londra 1982). Bizans'ın parasal tarihi için, M. F. Hendy'nin *Studies in the Byzantine Monetary Economy* (Cambridge 1985) ve *Coinage and Money in the Byzantine Empire, 1081-1261* (Dumbarton Oaks Studies XIII, Washington DC, 1969) çalışmaları geniş bir kavrayış ve öğrenme yelpazesi sunmaktadır. Bizans sikkelerinin sistematik bir listesi için W. Hahn'ın *Moneta Imperii Byzantini*'sı (3 cilt, Viyana 1973-80) mevcuttur.

Ortaçağ Britanya'sı ve İngiltere literatürde geniş biçimde yer almaktadır. N. M. McQ. Holmes ve G. Williams tarafından yayına hazırlanan *British Numismatic Journal*'ın (73) (2003) yüzüncü yıl sayısında yeni, ayrıntılı nümizmatik araştırmaları bulunmaktadır. Erken dönem ortaçağ Britanya'sı için önemli makalelerin derlemesi, M.A.S. Blackburn'un (ed.) *Anglo-Saxon Monetary History: Essays in Memory of Michael Dolley* (Leicester 1986) ile B. Cook ve G. Williams'ın *Coinage and History in the North Sea World c. 500-1250: Essays in Honour of Marion Archibald* (Leiden 2006) çalışmalarını da içermektedir. Ortaçağ sonlarındaki Britanya için, paranın rolüne yeni, değerli bir giriş D. Wood'un (ed.) *Medieval Money Matters*'ıdır (Oxford 2004). *Sylloge of Coins of the British Isles*, halihazırda elli cildi yayınlanmış, süregiden bir projedir: *Sylloge* serisinin içeriğine ve faydalı bir diğer yapıt *Corpus of Early Medieval Coin Finds*'a, Fitzwilliam Müzesi'nin www.fitzmuseum.cam.ac.uk/dept/coins/emc. web sitesinden ulaşılabilmektedir.

Bu dönemdeki Avrupa sikke basımı genel olarak ülke ya da bölge itibariyle ele alınmaktadır. Fransa, N.J. Mayhew tarafından, *Coinage in France from Dark Ages to Napoleon*'da (Londra 1988) ve sonraki ortaçağ dönemi H. A. Miskimin'in *Money and Power in Fifteenth Century France*'ında (Yale 1984) incelenmektedir. İtalya'da, Venedik'te paranın

rolü, Alan Stahl'ın *Zecca: The Mint of Venice in the Middle Ages* (John Hopkins Üniversitesi 2000) adlı kitabında ve F.O. Lane ile R. Mueller'in *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice, I: Coins and Money of Account* (Baltimore 1985) adlı eserinde, parasal tarihteki önemi nedeniyle uygun ve iyi biçimde ele alınmıştır. *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*'nın (cilt 1, yayına haz. M. G. Marques, Santarem 1984; cilt 2, yayına haz. M. G. Marques ve D. M. Metcalf, Santarem 1989) üç cildi İspanya ve komşularını kapsamaktadır. Hollanda Peter Stuppford'un çalışmasından yararlanmaktadır: *Monetary Problems and Policies in the Burgundian Netherlands* (Leiden 1978) ve P. Stuppford ile N. J. Mayhew, *Coinage in the Low Countries* (Oxford 1979). Balkanlar ve Doğu Akdeniz için, bkz. D. M. Metcalf'ın çalışmaları, özellikle de *Coinage in South-East Europe* (Londra, 1979), *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum* (Oxford 2003) ve P. Edbury (ed.) ile birlikte *Coinage in the Latin East* (Oxford 1980). İskandinavya için, İngilizce yayınlar Viking çağı açısından en güçlüleridir. J. Graham-Campbell ve G. Williams (ed.), *Silver Economy in the Viking Age* (Londra 2006), Viking Çağı sırasında İskandinavya'daki parasal ekonominin gelişimi ve doğasını tartışan makaleleri içermektedir. B. Malmer tarafından, *The Sigtuna Coinage, c. 995-1005*'de (Stockholm 1989) ve *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995-1020*'de (Stockholm 1997), kısa bir süre içinde yayınlanacak bir üçüncü ciltte, erken dönem İsveç sikke basımı için bir tarih ve külliyat sağlanmaktadır.

4. Bölüm
İSLAM ÜLKELERİ

S. Album'ün *A Checklist of Popular Islamic Coins* (Santa Rosa 1993) yapıtı İslami nümizmatiklar açısından önemli bir kaynak oluştururken; hem uzmanlar hem de uzman olmayanlar için M. Broome'un *A Handbook of Islamic Coins*'i (Londra 1985) İslami sikkelere kolay bir giriş sağlamaktadır. İslam tarihi kadar İslami sikkelere ve üzerlerindeki kaligrafiye iyi bir giriş için, bkz. R. Plant, *Arabic Coins and How to Read Them* (Londra 1973). British Museum koleksiyonundaki İslami sikkelere ilişkin bir katalog, Arapça ve Farsça yazıların ayrıntılı tanımlarıyla birlikte, S. Lane Poole'un on ciltlik *Catalogue of the Oriental Coins in the British Museum* (Londra 1875-90) adlı yapıtında bulunabilir.

C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties* (Edinburgh 1996) tüm İslami hanedanlara ayrıntılı ve kolay okunan bir değerlendirme sunmaktadır. Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin erken dönem İslami sikkeler koleksiyonuna ilişkin bir katalog için, bkz. S. Album ve T. Goodwin'in *Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean, I. The Pre-Reform Coinage of the Early Islamic Period*'u (Oxford 2002). J. Walker'ın katalogları British Museum'un koleksiyonlarını kaydetmektedir: *A Catalogue of the Arab-Byzantine and Post-Reform Umaiyad Coins* (Londra 1956), Bizans sikkelerini taklit eden erken dönem İslami sikkeleri ve ilk İslami sikkeler üzerindeki Kuran'a dayalı yazıları tanımlamaktadır; *A Catalogue of the Arab-Sassanian Coins* (Londra 1941), British Museum'un, İslami fethin hemen sonrasındaki ilk Arap valilerin İslami sikkelerinin koleksiyonunun ayrıntılarını vermektedir.

R. Gyselen, *Arab-Sasanian Copper Coinage* (Viyana 2000) Sasani tarzının ve erken donem Arapça yazıların biçimsel sunumlarıyla ilk İslami bakır sikkelere ilişkin bir uzmanlık katalogudur. H. M. Malek, *The Dabuyid Ispahbads and Early 'Abbasid Governors of Tabaristan: History and Numismatics* (Londra 2004), M.S. 7. ve 8. yüzyıllardaki Kuzey İran sikkeleri üzerinde uzmanlaşmıştır. M.S. 10. ve 11. yüzyıllardaki Güneybatı İran'dan Buyid sikkelerinin bir katalogu için bkz. L. Treadwell, *Buyid Coinage: A Die Corpus (322-*

445 A.H.) (Oxford 2001). Ortaçağ dönemindeki sikkeler ve İslami ticaret üzerine makaleler için bkz. N. L. Lowick'in *Islamic Coins and Trade in the Medieval World* (yayına haz. J. Cribb, Aldershot 1990).

W. F. Spengler ve W. G. Sayles'in iki ciltlik *Turkoman Figural Bronze Coins and their Iconography* (Lodi, Wisconsin 1992 ve 1996) adlı eseri, biçimsel ve hayvan sunumlarıyla Doğu Türkiye, Suriye ve Kuzey Irak'tan 12. yüzyıla ait Türkmen sikkeleri hakkında bilgilendirici ve okuması kolay yayınlardır.

Moğolların İran'daki tarihine ilişkin, sikkelere de atıfta bulunan bir değerlendirme için bkz. J. Kolbas'ın *The Mongols in Iran. Chingiz Khan to Uljaitu 1220-1309*'u (Londra ve New York 2006). S. Album tarafından hazırlanan *Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean, 9. Iran After the Mongol Invasion* (Oxford 2001) İran'ın, M.S. 13. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıla kadarki İslami sikkelerinin bir katalogudur.

Ayrıca bkz:

Ali, Abdullah Yusuf, *The Meaning of the Glorius Qur'an* (Londra 1976)

Asthor, E., *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages* (Londra 1976)

Balog, P., *The Coinage of the Ayyubids* (Londra 1980)

Bates, M. L., "Islamic numismatics", *Middle East Studies Association Bulletin*, cilt 12:2'den (Mayıs 1978) 13:2'ye (Aralık 1979) beş bölüm

Ehrenkreutz, A. S., *Monetary Change and Economic History in the Medieval Muslim World* (Aldershot 1992)

Ibn Hanbal, Ahmad, *Musnad al-Imam Ahmad ibn Hanbal*, ed. Samir Taha al-Majzub (Beyrut 1993)

Ibn Haldun, *An Arab Philosophy of History: Selections from the Prologema of Ibn Khaldun of Tunis (1332-1406)*, C. Issawi tarafından çevrilmiş ve düzenlenmiştir (Londra 1950)

Lowick, N. L., *Coinage and History of the Islamic World*, ed. J. Cribb (Aldershot 1990)

Mayer, L. A., *A Bibliography of Moslem Numismatics* (Londra 1954)

Mitchiner, M., *Oriental Coins and their Values: The World of Islam* (Sanderstead 1976)

5. Bölüm
HİNDİSTAN VE GÜNEYDOĞU ASYA

P. L. Gupta'nın *Coins* (Yeni Delhi 1969, pek çok yeniden basımı yapılmış ve pek çok kez gözden geçirmeye maruz kalmıştır) adlı yapıtı, Hindistan'ın farklı sikke basımlarına iyi bir giriş niteliğindedir. Başlıca Hint hanedanlarının sikke basımlarının farklı yönleri açısından bir diğer faydalı kılavuz M. L. Carter'ın yayına hazırladığı *A Treasury of Indian Coins*'dir (Bombay 1994).

The Kautilyan Arthasthastra, R. P. Kangle tarafından üç cilt halinde İngilizceye çevrilmiştir (Bombay 1994). Devlet adamlığına ilişkin bu el kitabı Çandragupta Maurya'nın (M.Ö. yak. 310-285) başveziri Kautilya'ya adanmıştır. M.S. 1400'e kadarki Güneydoğu Asya parasal sistemlerinin gelişiminin tarihi için bkz. R. S. Wicks, *Money, Markets and Trade in Early Southeast Asia* (Ithaca 1992). J. Prinsep'in *Essays on Indian Antiquities, Historic, Numismatic, and Palaeographic*'i (yayına hazırlayan E. Thomas, 2 cilt, Londra 1858), 1830 ile 1858 arasındaki araştırma sonuçlarını ana hatlarıyla belirleyen, Hint sikkeleri üzerine ilk makalelerden oluşan bir seridir.

J. Cribb tarafından kaleme alınan *The Indian Coinage Tradition: Origins, Continuity*

and Change (Nasik 2005), Hindistan sikke basımının gelişimine ve kronolojik bir çerçeve çizmenin sorunlarına değinmektedir. British Museum'un erken dönem Hint sikkeleri koleksiyonu, J. Allan'ın *Catalogue of the Coins of Ancient India*'sında (Londra 1936) yayınlanmıştır. Diğer erken dönem Hint sikkeleri, P.L. Gupta ve T. R. Hardaker'in, 1985'te bilinen tüm oyma simgeleri ve sıkke türlerine ilişkin temel bir tanımlama kaynağı oluşturan *Ancient Indian Silver Punchmarked Coins of the Magadha-Maurya Karshapana Series* (Nasik 1985) kitabında ele alınmaktadır. O. Bopearachchi ve A. Rahman'ın *Pre-Kushana Coins in Pakistan* (İslamabad 1995) adlı çalışması, M.Ö. 5. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasını kapsayan özel bir koleksiyona ait Pakistan ve Afganistan sikke basımının bol resimli bir araştırmasını sunmaktadır. Ortaçağ başlarındaki Kuzey Hindistan'ın parasal tarihi, J. Deyell'in *Living without Silver* (Delhi 1990) adlı çalışmasında ortaya konmakta, bunun yanı sıra E. Errington ve J. Cribb'in yayına hazırladığı *The Crossroads of Asia* (Cambridge 1992) Afganistan ve Kuzeybatı Pakistan'ın İslamiyet öncesi sikke basımına iyi bir giriş oluşturmaktadır. Hindistan'ın ilk İslami hanedanlarının sikkelerine, S. Goron ve J. P. Goenka tarafından hazırlanan *The Coins of Indian Sultanates* (Yeni Delhi 2001) adlı kapsamlı bir katalogda yer verilmektedir. C. Bruce ve diğ., *Standard Guide to South Asian Coins and Paper Money since 1556 AD* (Iola 1981), 1556'dan 20. yüzyıla dek Hindistan yarı kıtasının sikkelerine ilişkin temel kılavuzdur. Sonraki sömürge dönemi sikkeleri ise, C. Scholten'in Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'nın çıkarttıklarının genel bir kaydını oluşturan *The Coins of the Dutch Overseas Territories* (Amsterdam 1953) ve F. Pridmore'un, İngiliz sömürge sikke basımının kapsamlı bir tarihini ve katalogunu sunan *Coins of the British Commonwealth of Nations* (4 cilt, Londra 1960-1975) adlı çalışmalarında incelenmektedir.

The Jataka, or Stories of the Buddha's Former Rebirths (çev. E. B. Cowell, Londra 1981) adlı eserin üç cildi, tarihi Buda'nın önceki yaşamlarında geçen olaylarla ilgili Budist metinlerinin İngilizce çevirisidir. Ayrıca bkz. Caynacı tüccar Banarasi Das'ın (d. 1586) *Ardhakathanaka*'sı, İngilizceye çeviren, önsöz yazan ve şerhler koyan Mukund Lath (Caypur 1981).

6. Bölüm
ÇİN VE DOĞU

Çin'de ve Doğu Asya'da sikke basımı konusuna iyi bir giriş, F. Thierry'nin *Monnaies de Chine* (Paris 1992) adlı yapıtıdır. Yang Lien-Sheng'in *Money and Credit in China: A Short History* (Cambridge, Massachusetts, 1952) yapıtı da bu konuda oldukça anlaşılır bir giriştir. Hu Jichuang'ın *A Concise History of Chinese Economic Thought* (Pekin 1988) adlı eseri, belli başlı Çin referans çalışmalarından birinin çevirisidir; Çin parasal tarihine ilişkin bir diğer temel referans Peng Xinwei'nin *A Monetary History of China (Zhongguo Huobi Shi)* (çev. E. H. Kaplan, 2 cilt, Bellingham, Washington, 1994) adlı eseridir. 1967'ye kadar gelen mükemmel bir bibliyografi için bkz, A. R. Coole, *An Encyclopedia of Chinese Coins, 1: A Bibliography on Far Eastern Numismatology and a Coin Index* (Kansas 1967).

The Currencies of China (Şanghay 1926, gözden geçirilmiş baskı 1927), 20. yüzyılın Çin sikke basımı konusunda başı çeken Batılı uzmanlardan birisi, E. Kann tarafından yazılmıştır. Ting Fu-Pao (Ding Fubao) Çin sikkelerinin klişelerinden oluşan resimli bir katalog üretmiştir: *A Catalog of Ancient Chinese Coins (including Japan, Korea and Annan)* (Şanghay 1940, pek çok kez tekrar basılmıştır, Çince). Bu, Çin sikkelerine standart bir referans oluşturmuştur. H. Wang, *Money on the Silk Road: The Evidence from Eastern Central Asia to c. AD 800*'de (Londra 2004) sikke ve belgesel kanıtların incelemesiyle Sir Aurel

Stein tarafından toplanan sikkelerin kataloğunu bir araya getirmiştir. Richard Von Glahan'ın *Fountain of Fortune: Money and Monetary Policy in China, 1000-1700*'ü (Berkeley, Los Angeles ve Londra 1996) Çin'de bu dönemdeki paraya ilişkin önemli bir çalışmadır ve ayrıca, dışsal müdahale ve etkileri de ele almaktadır. British Museum'un ingot koleksiyonunun tam resimli bir kataloğu için (çoğu Eduard Kann koleksiyonundandır) bkz. J. Cribb'in, aynı zamanda yararlı bir arka plan bilgisi de veren *A Catalogue of Sycee in the British Museum: Chinese Silver Currency Ingots c. 1750-1933* (Londra 1992) adlı eseri. Qing hanedanının parası hakkında daha fazlası için bkz. D. Hartill'in, dönemin "*cash*" sikkelerine ilişkin kapsamlı çalışması *Qing Cash* (Londra 2003) ve H. Wang'ın *The Banker's Art*'da (V. Hewitt- yayına haz., Londra 1995, s. 94-117) British Museum koleksiyonundaki muhtelif banknotlara ilişkin, "Late Qing paper money from Dianshizhai and other printing houses in Shanghai, 1905-1912" adlı çalışması.

N. G. Munro, *Coins of Japan*'da (Yokohama 1904) çağlar boyu Japon paralarına ilişkin resimli bir katalog sunmaktadır. Japon parasal tarihine ilişkin bir diğer okunmaya değer kayıt, D. M. Brown'dan *Money Economy in Medieval Japan: A Study in the Use of Coins*'dir (New Haven 1951). E. J. Mandel'in *Cast Coinage of Korea*'sı (Racine, Wisconsin, 1972), Kore sikkelerinin tanınmasında oldukça yararlı bir rehberdir. F. Thierry'nın *Amulettes de Chine et du Vietnam: rites magiques et symboliques de la Chine ancienne* (Paris 1987) adlı eseri Çin ve Vietnam'ın sikke biçimli muskalarına ilişkin son derece yararlı arka plan bilgisiyle birlikte resimli bir kataloğunu sunmaktadır. Daha fazla bilgi, aynı yazarın *Catalogue des monnaies vietnamiennes* (Paris 1987) adlı çalışmasında bulunabilir.

J. Cribb'in *Money in the Bank: An Illustrated Introduction to the Money Collection of The Hongkong and Shanghai Banking Corporation* (Londra 1987) adlı kitabı mükemmel bir arka plan bilgisiyle, önemli bir koleksiyonun tamamının resimli bir kılavuzudur. British Museum'un koleksiyonunun metalürjisine ilişkin daha fazla uzmanlık bilgisi için, H. Wang, M. Cowell, J. Cribb ve S. Bowman'ın *Metalurgical Analysis of Chinese Coins at the British Museum* (Londra 2005) mevcuttur. Ayrıca, *Review of Numismatic Literature* her beş yılda bir Uluslararası Nümizmatik Komisyonu'nca yayınlanmakta ve Doğu Asya'nın çeşitli ülkeleri üzerine bölümler içermektedir. Bu değerlendirmeler tüm dillerdeki belli başlı yayınları kapsamaktadır.

7. Bölüm
MODERN DÖNEMİN BAŞLANGICI

Modern dönemin başlangıcının parasal tarihinin başlıca etkenlerinden birisi değerli metalin uluslararası hareketi ve bunun para ve fiyatlar üzerindeki etkisiydi. Bu duruma ilişkin değerli ve kapsamlı bir araştırma, P. Vilar'ın, 17. yüzyıl sonlarındaki Brezilya altınının etkisi üzerinde özel vurgusuyla, *A History of Gold and Money, 1450-1920* (Londra 1976; karton kapak yeniden basım 1991) adlı eseridir. Bu alandaki daha ayrıntılı katkılar A. Atmann'ın *The Bullion Flow between Europe and the East 1000-1750*'si (Goteborg 1981) ve *American Bullion in the European World Trade 1600-1800*'dır (Goteborg 1986). E. H. G. van Cauwenberghe'in yayına hazırladığı iki cilt de bu konu üzerinde odaklanırken, bazı uluslararası ve bölgesel sikke basımla ilgili bakış açıları da mevcuttur: *Precious Metals, Coinage and the Change of Monetary Structures in Latin America, Europe and Asia* (Louvain 1989) ve *Money, Coins and Commerce: Essays in the Monetary History of Asia and Europe* (Louvain 1991). E. J. Hamilton'un *American Treasure and the Price Revolution in Spain (1501-1650)*'i (Cambridge, Massachusettes, 1934) konuya İspanyol perspektifinden yaklaşırken, F. C. Spooner Fransa'daki durumu *The International*

Economy and Monetary Movements in France, 1493-1725'de (Harvard 1972) incelemektedir. Dönemin parasının farklı bir yönü, T. J. Sargent ve F. R. Velde tarafından, Cipolla'nın daha önceki çalışması (bkz. 3. bölüm) üzerine inşa edilerek *The Big Problem of Small Change*'de (Princeton 2002) değerlendirilmektedir.

Modern dönemin başındaki sikkelere ilişkin özel olarak yapılmış tek genel nitelikli araştırma, E. E. ve V. Clain-Stefanelli'ye aittir: *Monnaies europeennes et monnaies coloniales americaines entre 1450 et 1789* (Fribourg 1978). Bu türden çalışmalar parasal tarihin bağlamına ve açıklamalarına çok az yer verseler de; kimisi coğrafyaya (ulusal ve bölgesel sikke basımı), kimisi kronolojik dönemlere ve kimisi de sikkelerin birim ve türlerine (örneğin, J. S. Davenport'un gümüş taler ve taler büyüklüğündeki sikkelerine ilişkin kataloğu) dayanan pek çok katalog ve sikke listesi bu yapıtta bulunabilir.

Belirli ülkeler açısından hem ortaçağı hem de modern dönemin başlangıcını kapsayan çeşitli çalışmalar içinde öne çıkanlar, N. Mayhew'in *Sterling: The History of a Currency*'si (Londra 2000) ile C. E. Challi'nin *New History of Royal Mint* (Londra 1992) adlı eseridir. İngiltere için, *British Numismatic Journal*'ın yüzüncü yıl cildi, Tudor'lar, Stuart'lar ve itibari sikke basımı üzerine bölümleriyle, bu konuya ilişkin bibliyografik araştırmalara yer vermektedir. C. E. Challi'nin uzmanlık çalışması olan *The Tudor Coinage* (Manchester 1978), modern dönemin başlangıcında Avrupa'nın herhangi bir yerindeki bir ülkenin para politikaları ve uygulamalarına ilişkin eşsiz bir araştırmadır. E. Besly, *Coins and Medals of the English Civil War*'da (Londra 1990) İç Savaş döneminin sikke basımına ilişkin mükemmel ve anlaşılır modern bir araştırma ortaya koymuştur.

Kâğıt para ve bankacılığın tarihi üzerine pek çok kitap ve makale bulunmaktadır. E. Green'in *Banking: An Illustrated History* (Oxford 1989) çalışması, ortaçağ İtalya'sından günümüze bankacılığın öyküsünü anlatmaktadır ve V. Hewitt tarafından yayına hazırlanan *The Banker's Art: Studies in Paper Money*'deki (Londra 1995) makaleler de, bir dizi benzer zaman ve mekânı kapsamaktadır. Avrupa ve Amerika'da kâğıt paranın ve bankacılık sistemlerinin gelişimine ilişkin kayıtlar, P.L. Cottrell ve B.G. Anderson'un *Money and Banking in England: The Development of the Banking System, 1694-1914* (Londra 1974), J. J. McCusker'ın *Money and Exchange in Europe and America, 1660-1773: A Handbook* (Kuzey Carolina 1978) adlı kitaplarında ya da E. E. Rich ve C. Wilson'un *Cambridge Economic History of Europe* (Cambridge 1977) çalışmasının 5. cildinde yer alan, H. van der Wee'nin, "Monetary, credit and banking systems" makalesinde bulunabilir. Bank of England, J. Clapham tarafından kaleme alınan *The Bank of England: A History, I: 1694-1797* (Cambridge 1944) bir tarihe sahipken, İskoç bankacılık tarihi ise S. G. Checkland'ın *Scottish Banking: A History, I: 1693-1973* (Glasgow 1975) adlı yapıtında ele alınmaktadır. Amerika'nın kâğıt parası, E. P. Newman tarafından *The Early Paper Money of America* (3. basım, Iola 1990) adlı kitabında araştırılmakta ve tanıtılmaktadır.

8. Bölüm
AFRİKA VE OKYANUSYA

Afrika'nın değişik bölgelerinde kullanılmış sikke dışı para birimleri antropologlar ve nümizmatlar açısından ilgi kaynağı olmuştur. Günümüzde güncelliklerini bir parça yitirmişlerse de, bu konuya ilişkin klasik çalışmalar A.H. Guiggin'in *A Survey of Primitive Money*'si (Londra 1949) ile P. Einzig'in *Primitive Money*'sidir (Londra 1948). Daha yakın zamanlarda ise C. Optiz, ayrıntılı ve bol resimli *Etnographic Study of Traditional Money* (Ocala 2001) çalışmasını yayınlamıştır. Bu tür paraların farklı kullanım biçimleri, G. Dalton'un (ed.) *Tribal and Peasant Economies: Readings in Economic Anthropology*

(Austin, Teksas, 1967) ve J. Melitz'in *Primitive and Modern Money: An Interdisciplinary Approach* (Reading, Massachusettes, 1974) çalışmalarında ortaya konulmaktadır. Daha yeni çalışmalar, O. Humphries ve S. Hugh-Jones'un (ed.) *Barter, Exchange and Value: An Anthropological Approach*'u (Cambridge 1992) ile J. Parry ve M. Bloch'un (ed.) *Money and the Morality of Exchange* (Cambridge 1989) adlı eserini de kapsamaktadır. J. I. Guyer tarafından yayına hazırlanan makale derlemesi içinde, *Money Matters: Instability, Values and Social Payments in the Modern History of the West African Communities* (Londra 1995) başlıklı daha ilginç ve yeni bir çalışma da bulunmaktadır.

M. Douglas tarafından, "Raffia cloth distribution in the Lele economy", *Africa XXV* (1950), s. 109-122'de (Dalton tarafından yeniden basım, *a.g.e*, s. 103-122) ayrıntılarıyla incelenen Lele halkının kumaş parasının da içinde bulunduğu bazı para türleri, daha ayrıntılı çalışmalara konu olmaktadır. Batı ve Orta Afrika'nın bakır para birimleri, E.W. Herbert'in, M.S. Bisson'un "Copper currency in central Africa: the archaelogical evidence", *World Archeology* 6:3 (Londra, Şubat 1975) gibi uzmanlaşmış çalışmalara da yer veren, *Red Gold in Africa: Copper in Precolonial History and Culture* (Wisconsin 1984) adlı mükemmel kitabında ele alınmaktadır.

Ayrıca bkz. :

Ben-Amos, P.G., *The Art of Benin* (2. basım, Londra 1995).

Mack, J., *Madagascar: Island of the Ancestors* (Londra 1986).

O'Hanlon, M., *Paradise: Portraying the New Guinea Highlands* (Londra 1993).

Rivallain, J., *Echanges et pratiques monetaires en Afrique du XVe au XIXe siecle à travers les recits des voyageurs* (Paris 1994).

9. Bölüm
MODERN DÖNEM

Modern dönem, para konusunda, ekonomi kuramının yükselişi ve kâğıt para ile baz madeni paraların değer kazanması karşısında altın ve gümüş standartlarının sona erişinin de dahil olduğu kayda değer değişikliklere tanıklık etmiştir. Bu döneme ait pek çok çeşitte madeni ve kâğıt para örnekleri, Krause Yayınevi tarafından yayınlanan ve aralarında *Standart Catalog of World Coins* ile *Catalogue of World Paper Money*'nin de yer aldığı kataloglarda bulunmaktadır. Bu türden kataloglara ek olarak, modern dünyada paraya ilişkin, basılmış her tür banknot ve madeni parayı listeleyen bir dizi genel nitelikli çalışma mevcuttur. İki yeni tarihli örnek, P. D. Van Wie'nin *Image, History and Politics: The Coinage of Modern Europe*'u (Lanham, Maryland, 1999) ve D. Standish'in *The Art of Money: The History and Design of Paper Currency from around the World* (San Fransisco 2000) adlı eserleridir.

Paranın tarihini zaman içinde ve dünya çapında ele alan, ancak modern kısımlarda özellikle güçlü olan, G. Davies'in *A History of Money from Ancient Times to the Present Day* (Cardiff 2002) adlı kitabı, bu bağlamdaki daha ayrıntılı araştırmaların ortaya konmasını sağlayan mükemmel bir giriş çalışmasıdır. Yetmiş yıldan fazla bir zaman önce dünya para tarihinin çalkantılı bir döneminde kaleme alınan N. Angell, *The Story of Money* (Londra 1930), ne para tarihinin ne de ekonomi kuramının doğrudan bir kaydı olmakla birlikte, para ile halk arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Modern dünyada paranın ve bankacılığın tarihine ışık tutan diğer kitaplar arasında, J. K. Galbraith'den *Money: Whence It Came. Where It Went* (Boston 1975) ve R. S. Sayers'den (ed.) *Banking in Western Europe* (Oxford 1962) da bulunmaktadır.

18. ve 19. yüzyıllardaki İngiliz yerel bankaları ve bankacılığı hakkında bilgi için, bkz. L. S. Pressnell, *Country Banking in the Industrial Revolution* (Oxford 1956). Amerikan Devrimi hakkında, bkz. W. G. Anderson, *The Price of Liberty: The Public Debt of the American Revolution* (Charlottesville 1983) ve Fransız Devrimi'nin parası için, bkz. A. Dowle ve A. de Clermont, *Monnaies modernes, de 1789 à nos jours* (Fribourg 1972) ya da J. Lafaurie, *Les assignats et les papiers monnaies emis par l'Etat au XVIIIe siecle* (Paris 1981).

Ekonomi tarihi üzerine genel çalışmaların içinde E. Roll'un *A History of Economic Thought* (4. basım, Londra 1973) ile J.K. Galbraith'in iki yayını, *A History of Economics* (Londra 1987) ve *The World Economy since the Wars* (Londra 1995) da bulunmaktadır. www.eh.net adresinden çevrimiçi ulaşılabilen *Economic and Business History* ansiklopedisi, bu alanda önde gelen uzmanlarca kaleme alınmış ilginç makaleler sunmakta ve paha biçilmez bir kaynak oluşturmaktadır. 9. Bölüm'de ele alınan temel kaynaklar şunlardır: A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (beşinci baskı, 1789); D. Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation* (3. baskı, Londra, 1817); K. Marx, *Das Capital: Kritik der politischer Ekonomic*, der. F. Engels (1867); ve J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Londra, 1936).

Dünyadaki Para Müzeleri

Pek çok arkeoloji müzesinin koleksiyonunda sikkeler bulunur; çoğu sanat müzesi, sikke ve madalyon koleksiyonlarına sahiptir ve önemli sayıda merkez bankasının, müzesi ya da ziyaretçi merkezi vardır. Bu yüzden, aşağıdaki para müzesi listesinde zorunlu biçimde seçici olunmuştur ve mevcut liste iki ya da üç katına bile çıkartılsa, yine de tamamlanmış sayılamaz. Para müzeleri hakkında daha fazla bilgiye, ICOMON'un para müzelerinin çıkarlarını kollayan ve dünyadaki müzelerin listesini güncelleyen ICOM uluslararası komitesinin sayfası http://icom.museum/international/icomon.html'den ulaşılabilir.

Avrupa

Para müzeleriyle sikke, madalyon ve kâğıt para sergilerinin belki de en yoğunlaştığı yer burasıdır. *Avusturya,* Graz ve Tirol'deki koleksiyon ve sergilerin yanı sıra, her ikisi de Viyana'da bulunan Österreichische Nationalbank'taki para müzesi ile Kunsthistorisches Museum'daki (Sanat Tarihi Müzesi) sikke kabinesine sahiptir. *Belçika*'da, Brüksel'deki Bibliothèque Royale'in koleksiyonlarıyla Banque Nationale de Belgique'in para müzesi mevcuttur. *Bulgaristan* ve *Hırvatistan*'daki arkeoloji müzelerinde sikke koleksiyonları bulunmaktadır ve *Kıbrıs*'ın zengin para tarihi Bank of Cyprus'un sergilerinde yansıtılmaktadır. *Çek Cumhuriyeti*'nin zengin mirası, Prag'daki eská Narodni Banka (Çek Merkez Bankası) müzesinin yanı sıra, Kutna Hora'daki darp müzesinde görülebilir. *Danimarka*'nın başkenti Kopenhag'daki Nationalmuseet geniş ve önemli koleksiyonlara sahiptir; *Estonya*'da, Tallinn'deki Eesti Pank'da (Estonya Bankası) ve Eesti Ajaloomuuseum'da (Estonya Tarih Müzesi) sergiler mevcuttur ve *Finlandiya*'da Suomen Pankin Rahamuseo (Finlandiya Bankası Müzesi) ile Suomen Kansallismuseo (Finlandiya Ulusal Müzesi), sergi ve koleksiyonlara sahiptir. *Fransa,* Paris'teki Musée de la Monnaie (Para Müzesi) ve Bibliothèque Nationale, yerel arşiv ve müzelerin de içlerinde bulunduğu çeşitli mükemmel koleksiyon ve sergilere ev sahipliği yapmaktadır. *Almanya* da benzer biçimde, diğer yerlerin yanı sıra Köln, Dresden, Frankfurt, Halle ve Hannover'deki para müzeleri ve önemli koleksiyonlarla donanmıştır. *Yunanistan*'da, Atina'daki Nümizmatik Müzesi, antik zamanlardan günümüze önemli koleksiyonlara sahiptir. *Macaristan*'ın Magyar Nemzeti Bank'ı (Macaristan Merkez Bankası) 2004 yılında yeniden tasarlanan bir ziyaretçi merkezi açmıştır ve *İzlanda*'nın Nümizmatik Müzesi, İzlanda Merkez Bankası ve İzlanda Ulusal

Müzesi'nin ortak katkılarıyla kurulmuştur. *İrlanda*'nın National Museum'unda, Collins Barracks'daki sergiler, İrlanda para tarihinin 1000 yıllık izini sürmektedir. *İtalya*'da en dikkat çekicileri Napoli ve Roma'da bulunan pek çok müzenin yanı sıra Siracusa'daki önemli ören yerleri, ülkenin zengin tarihi ve arkeolojik mirası sayesinde sikke koleksiyonlarına sahiptir. *Letonya*'daki Latvijas Banka'nın ve *Litvanya*'daki Lietuvos Bankas'ın birer ziyaretçi merkezleri bulunmaktadır; *Lüksemburg*'da ise 1995'te açılan Banka Müzesi vardır. *Malta* adasında Valletta'daki Ulusal Guzel Sanatlar Muzesindeki "monetaryum", randevu alınarak gezilebilmektedir. *Hollanda*'da, üç müzenin ve koleksiyonların birleşmesi, Utrecht'te 2007'de açılan yeni bir para müzesinin zeminini hazırlamıştır. *Norveç*'te nümizmatik koleksiyonları Oslo'daki Oslo Bymuseet'te (Tarih Müzesi) sergilenmekte ve *Portekiz*'de, Lizbon'daki Calouste Gulbenkian Foundation ve Banco de Portugal'in müzesiyle Porto'daki kâğıt para müzesinde bir dizi koleksiyon bulunmaktadır. *Romanya*'da, Bükreş'teki Muzeul National ve Banca National a României'de koleksiyon ve sergiler mevcuttur. *Rusya*'nın, en dikkat çekenleri Moskova'daki Devlet Tarih Müzesi ile St Petersburg'daki Hermitage Müzesi'nde bulunan oldukça zengin koleksiyonları vardır. *Sırbistan*'da, Belgrad ve Sabac'taki müzeler, sikke koleksiyonu ve sergisine sahip olanlar arasındadır; *Slovakya*'da Kremnica'daki Sikkeler ve Madalyonlar Müzesi ülkenin en eski müzeleri arasında bulunmakta ve *Slovenya*'da sikkeler, Ljubljana'daki Ulusal Müze'nin koleksiyonları içindeki pek çok nesne arasında yer almaktadır. *İspanya*'da, Madrid'deki İspanyol darp müzesi Casa de la Monada, para tarihine ilişkin pek çok serginin bulunduğu odalara sahiptir ve ayrıca Barcelona'daki Palau de la Virrena'da sergilenen para koleksiyonlarında oldukça ilginç nesneler bulunmaktadır. *İsveç*, Stockholm'daki geniş bir koleksiyon ve sergi alanına sahip ve Stockholm'un hemen dışındaki Tumba kâğıt değirmeni müzesiyle bağlantılı, Kraliyet Sikke Kabinesi ile övünmektedir. *İsviçre*, kantonal yapısı sayesinde, diğerlerinin yanı sıra Basel, Lozan, Neuchatel ve Zürih'deki pek çok ilginç sikke koleksiyonları ve para müzeleriyle kutsanmıştır. *Ukrayna* ve eski *Makedonya Yugoslav Cumhuriyeti*'ndeki arkeoloji müzelerinin koleksiyonları arasında sikkeler de yer almaktadır. Son olarak da, *Birleşik Krallık*'ta içlerinde British Museum, Bank of England Museum, Royal Mint Museum (Kraliyet Darphanesi Müzesi) ile Ashmolean Museum (Oxford), Fitzwilliam Museum (Cambridge), Manchester Museum ve Hunterian Museum (Glasgow) gibi üniversite koleksiyonlarının yer aldığı, paraya ilişkin pek çok büyük koleksiyon ve sergi bulunmaktadır.

Amerika

Geçmişte, para müzeleri Kuzey Amerika'dakilerin, özellikle de ABD'dekilerin egemenliğindeydi. Ancak geçtiğimiz on yıllarda, artan sayıda Orta ve Güney Amerika merkez bankası, müzeler ve kültür merkezleri geliştirmişlerdir. Bunlar arasında, *Arjantin*, Buenos Aires'deki ulusal banka müzesi de bulunmaktadır; Arjantin ayrıca, ülkenin kimi kez uluslararası ticaret ve finansmanla sorunlu ilişkilerini sergileyen Museo de la Deuda Externa (Dış Borç Müzesi) ile de övünmektedir. *Aruba*, *Belize* ve *Bermuda*, merkez bankalarına bitişik ve bu ülkelerin parasal tarihlerini gösteren müzelere sahiptir. *Bolivya*'da, binlerce sikke üretmiş olan Potosi darphanesi günümüzde bir para müzesidir. Brasilia'daki Casa da Monada, *Brezilya* Merkez Bankası'nca kurulmuş bir para müzesine ev sahipliği yapmaktadır ve Rio de Janeiro'daki Museu Historico Nacional'de (Ulusal Tarih Müzesi) önemli koleksiyon ve sergiler bulunmaktadır. *Kanada*'daki Bank of Canada'nın Currency Müzesi, özel olarak Kanada paralarıyla ilgili önemli koleksiyonları kapsamaktadır ve diğer organizasyonlardan transfer edilen arşiv ve nesnelere sahiptir. *Şili*'de, Santiago'daki eski darphane binası Casa de la Monada'da bir müze ve yine Santiago'daki Museo Historico

Nacional'de (Ulusal Tarih Müzesi) kayda değer koleksiyonlar bulunmaktadır. *Kolombiya*'da, Banco Central de Colombia (Kolombiya Merkez Bankası) Bogota'daki Altın Müzesi'ni işletmekte ve Museo Nacional de Colombia da (Kolombiya Ulusal Müzesi) paraya ilişkin koleksiyon ve sergilere sahip bulunmaktadır. *Costa Rica*'da, San Jose'deki Museos del Banco Central'in (Merkez Bankası Müzesi) yeraltı para sergileri bulunmakta ve *Küba*'da Havana'daki Banco Mendoza'nın eski genel müdürlük binası Nümizmatik Müzesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. *Dominik Cumhuriyeti*'nde Nümizmatik ve Filateli Müzesi, Karayipler'den dikkat çekici sikke ve pul koleksiyonları barındırmakta ve *Ekvador*'da Banco Central del Ecuador'un müzesinde önemli sanat ve arkeoloji koleksiyonları yer almaktadır. *Jamaika, Meksika* ve *Panama*'nın ulusal bankalarının tümüne bitişik para müzeleri bulunmakta ve *Peru*'nun Banco Central'inin müzesindeki nesneler içinde sikke ve kâğıt paralar da sergilenmektedir. *Surinam*'da Surinam Merkez Bankası bir Nümizmatik Müzesi'ne sahiptir ve *Trinidad ve Tobago*'da da, 2004 yılında Merkez Bankası'nda, bankanın kırkıncı yıldönümü kutlamalarının bir parçası olarak kurulan yeni bir para müzesi açılmıştır. *Amerika Birleşik Devletleri*'nde ise, Federal Reserve Bank şubeleriyle Gravür ve Basım Bürosu'ndakiler de dahil olmak üzere çok sayıda para koleksiyonu ve sergi mevcuttur. Washington'daki Smithsonian Institution, bir milyondan fazla nesne içeren para koleksiyonlarına sahiptir ve Colarado Springs'teki American Numismatic Association ile New York'taki American Numismatic Society'nin koleksiyon ve sergileri paranın tarihine ilişkin önemli nesneler içermektedir. New York'taki, ekonomi ve finans üzerine odaklanan American Museum of Financial History gibi daha küçük müzeler de para tarihinin çeşitli yönlerine eğilen önemli nesneler barındırmaktadır. Son olarak da, *Uruguay*'da Banco Central'in bir para müzesi bulunmaktadır ve *Venezuela*'daki Banco Central'in Karakas ofisinde de bir müze mevcuttur.

Afrika

Afrika'nın hali hazırda daha az sayıda para müzesi bulunsa da kıtaya dağılmış müzelerde dikkate değer para koleksiyonları bulunmakta ve geçici sergiler bunları zaman zaman gün ışığına çıkartmaktadır. Önümüzdeki on yıllarda müzelere daha fazla yatırım yapılmasının bu önemli ve ilginç koleksiyonların sergilenmesine olanak tanıyacağı umulmaktadır. *Mısır*'da Kahire'deki Mısır Müzesi, pek çok hazinenin yanı sıra sikkelere ve diğer para nesnelerine sahiptir. Güneyde, *Etiyopya*'nın zengin tarihi, içinde sikkelerin de bulunduğu ilk insanlara ait küçük sanat eserlerini sergileyen bir müzeye sahip Axum arkeolojik sitesinde sergilenmekte ve Adis Ababa Üniversitesi'nin elinde sikkeler, banknotlar ve posta pullarından oluşan bir koleksiyon bulunmaktadır. Batı Afrika'da *Gambiya*'nın Merkez Bankası'nda bir para müzesi vardır ve Akra'daki *Gana* Ulusal Müzesi para tarihiyle ilgili sergilere sahiptir. Hint Okyanusu ticaretindeki önemli rolünü yansıtacak biçimde, *Kenya*'nın, Nairobi'deki ulusal müzelerinde bulunan ilginç ve önemli para koleksiyonları vardır. *Fas*'ta, Bank al-Magrib'te, 1990'larda Kazablanka'dan Rabat'taki yeni Nümizmatik Müzesi'ne nakledilen bir para koleksiyonu bulunmaktadır. *Mozambik*'te, "sarı ev" diye bilinen tarihi binada, Mozambik'te paranın tarihini sergileyen bir para müzesi bulunmaktadır. *Nijerya*'da, müzelerce düzenlenen geçici sergiler bulunmaktadır ve müzelerde önemli koleksiyonlar yer almaktadır. *Senegal*, Dakar'da, çıkış noktası Batı Afrika'nın parasal geçmişini kapsayan Batı Afrika Devletleri Merkez Bankası olan bir para müzesi vardır. *Güney Afrika*'da, Johannesburg ile Pretoria arasında yer alan Güney Afrika darphanesindeki Sikke Dünyası Müzesi'nin yanı sıra bir dizi banka müzesi bulunmaktadır. Nihayet, Afrika'nın en uç güney noktasından en uç kuzey noktasına geçerek, *Tunus* Merkez Bankası'nın Para Müzesi eski çağlardan günümüze nesneler sergilemektedir.

Asya ve Okyanusya

Batıda Türkiye'den doğuda Japonya'ya dek uzanan Asya en büyük ve en kalabalık kıtadır. Mezopotamya'nın, İndus Vadisi'nin ve antik Çin'inkiler de dahil, dünyanın en büyük antik uygarlıklarından çoğuna ev sahipliği yapmış Asya, kıtadaki müzelerde yansıtılan zengin bir ticari ve parasal geçmişe sahiptir. Genellikle ayrı bir kıta gibi değerlendirilen Avustralya ve Okyanusya burada Asya ile birlikte ele alınmaktadır. *Afganistan* Ulusal Müzesi'nde, çoğu son on yıllardaki savaşlardan müze çalışanlarının gizlemesi sayesinde kurtulmuş, ülkenin binlerce yıllık tarihini kapsayan önemli bir sikke koleksiyonu bulunmaktadır. *Avustralya*'da Victoria Müzesi'nin nümizmatik ve filateli koleksiyonu, Sidney ve Melbourne darphanelerinden gelen materyallerin yanı sıra ilk Avustralya sikkelerini de barındırmakta ve Batı Avustralya Denizcilik Müzesi, batık gemilerden çıkartılan sikke koleksiyonlarını sergilemektedir. Güney Avustralya'daki Kadina'da, Sidney'deki Reserve Bank of Australia'da ve Canberra'daki Royal Australian Mint'in (Darphane) ziyaretçi merkezinde uzmanlaşmış para müzeleri mevcuttur. *Azerbaycan*'ın Tarih Müzesi'nin koleksiyonunda binlerce sikke bulunmakta ve Manama'daki *Bahreyn* Ulusal Müzesi'nde sanat, arkeoloji ve tarih koleksiyon ve sergileri içinde sikkeler de yer almaktadır. *Bangladeş* Ulusal Müzesi, Shillong'taki sikke sergisi Dakka'ya nakledildiğinde kurulmuştur ve sikke koleksiyonları önemli bir kaynak olmayı sürdürmektedir. *Çin*'in zengin para tarihi, müzelerinde, özellikle de Şanghay Müzesi'nin Antik Çin Sikkeleri Galerisi'nde ve Pekin'deki Çin Nümizmatik Müzesi'nde yansıtılmaktadır. *Hindistan* da benzer biçimde, Delhi'deki Ulusal Müze, Kalküta'daki Hint Müzesi ve Chennai'deki Hükümet Müzesi'ni de içeren para müzeleri, sikke ve kâğıt para koleksiyonlarıyla sergileri bakımından iyi bir donanıma sahiptir. *Endonezya*'da, The Bank of Indonesia'nın bir müzesi vardır ve *İran*'da, Müze-ye Milli-ye İran'da önemli bir sikke koleksiyonunun yanında Tahran'da da uzmanlaşmış bir Para Müzesi bulunmaktadır. *Irak* Ulusal Müzesi'nin koleksiyonları dikkat çekicidir ve altın sikkelerin bir kısmının 2003'te ne yazık ki yağmalanmasına karşın, ana sikke koleksiyonu sağlam kalmıştır. *İsrail*'de, Kudüs'teki İsrail Müzesi ve Bank of Israel Müzesi, Tel Aviv'deki Eretz İsrail Müzesi ve Hayfa'daki Ulusal Denizcilik Müzesi gibi, parayla ilgili sergi ve koleksiyonlar barındıran birkaç müze bulunmaktadır. *Japonya*, Tokyo'daki Basım Ofisi Müzesi'ndeki kâğıt para sergisinin yanı sıra Bank of Japan ve UFJ Bank gibi bazı bankalarda para müzelerine sahiptir. *Ürdün*'de, Central Bank of Jordan'ın müzesi, geçmiş iki bin yılı aşkın sürenin paralarını kapsamakta ve *Malezya* National Bank'ın Kuala Lumpur'daki giriş katında bir para müzesiyle sanat merkezi bulunmaktadır. *Yeni Zelanda*'da Wellington'da bulunan Te Papa (Yeni Zelanda Ulusal Müzesi) ile Bank of New Zealand para nesnelerinden oluşan bir koleksiyona sahiptir. Karaçi'deki *Pakistan* Ulusal Müzesi'nin önemli bir sikke koleksiyonu bulunmaktadır ve Pakistan Merkez Bankası koleksiyon ve sergilerini geliştirme yolundadır. *Filipinler*'de Manila'daki Merkez Bankası bir para müzesine sahiptir ve *Kore Cumhuriyeti*'nde Woori Bank, Bank of Korea ve Chohung Bank gibi birkaç bankada para ve bankacılık müzeleri bulunmaktadır. *Suudi Arabistan*, Riyad'da Saudi Arabian Monetary Agency'de uzmanlaşmış bir para müzesi vardır ve Suudi Ulusal Müzesi de sikke koleksiyonlarına sahiptir. *Singapur*'da, Singapur darphanesinde bulunan Darp Sikke Galerisi'nde para sergileri yer almaktadır. *Sri Lanka*'nın, Colombo'daki Ulusal Müze'de ve Kotte'deki Sri Lanka Merkez Bankası'ndaki önemli koleksiyonlarıyla birkaç para müzesi ve sergileri bulunmaktadır. *Suriye*'nin uzun parasal geçmişi Şam'daki Ulusal Müze'de bulunan koleksiyon ve sergilerde yansıtılmaktadır. Bank of Thailand, Bangkok'taki tarihi bir bina ve eski kraliyet sarayı olan Banghunprom Sarayı'nda *Tayland*'ın parasal tarihine ilişkin koleksiyon ve sergilere sahiptir. *Türkiye*'de, İstanbul'da eski Darphane-i Âmire binasında bir kent müzesiyle kültür merkezi yer almakta ve resmi darphanenin sikkelere ve diğer darp nesne-

lerine ilişkin sergileri bulunmaktadır. Türkiye, sikke darbında dünyada önde gelen yerler arasında bulunduğundan, en dikkat çekicisi Antalya Arkeoloji Müzesi'nin Sikke Salonu'nun olduğu arkeoloji müzelerinde önemli sikke koleksiyonlarına sahiptir. Son olarak, *Birleşik Arap Emirlikleri*'nin Sharjah Nümizmatik Müzesi'nde, *Özbekistan*'da ise Devlet Özbekistan Tarihi Müzesi ve Özbekistan Ulusal Bankası'nda para koleksiyon ve sergileri bulunmaktadır.

RESİMLER İÇİN TEŞEKKÜR

Yazarlar ve yayıncılar, telif haklarına sahip bulundukları resimlerin kullanılmasına izin verdikleri için aşağıda adı geçen kurum ve kuruluşlara teşekkürü borç bilmektedir:

American Express: 357c; Amerikan Hint Araştırmaları Enstitüsü, Ramnagar, Hindistan: 176; Amerikan Nümizmatik Derneği, New York: 131, 150; Aphrodisias Arşivi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, New York: 80g; Bank of England: 274, 321a; Barclays Grubu Arşivleri: 357d; Steve Bell: 353; Bibliotheque Nationale, Paris: 160 (MS 5847, f. 105); Bildarchiv Preussicher Kulturbesitz, Berlın: 81; Bodleian Kütüphanesi, Oxford: 82 (MS Canon Misc. 378, f.142v); Hector Breeze: 5; Bristol Müzeleri ve Sanat Galerisi: 320; British Library: 105 (MS 70560 Add.28162, f.9v), 118, 171 (Hindistan Ofisi Kütüphanesi), 243 (Add. MS 19927, ff.12v-13); Burgerbibliothek, Bern: 254a; Corbis Images UK, Ltd: 349 (© Bettman/CORBIS), 350 (© JP Laffont/Sygma/Corbis); Joe Cribb: 201c; Diners Club: 357b, 361; Elizabeth Errington: 97i; HSBC Holding plc: 215, 357e; Kungl Myntkabinettet, Statens Museum för Mynt-Medalj- och Penninghistoria, Stockholm: 97b; Mansell Koleksiyonu: 71; Mary Evans Fotoğraf Kütüphanesi: 348; Ulusal Portre Galerisi, Londra: 270; New York Halk Kütüphanesi, Nadir Kitaplar Bölümü, Astor, Lenox ve Tilden Kuruluşları: 279d; M. O'Grady: 276-341; Michael O'Hanlon: 296; Photos12.com-Collection Cinema/Mervyn Le Roy: 2; Venetia Porter: 144; Reunion des Musees Nationaux, Paris: 3, 8: Rosgarten Müzesi, Konstanz: 254b; Simmons and Simmons, Londra: 172; Staatliche Museen, Kassel: 260; Trinity College, Cambridge: 94f (Trinity MS R.17.1 Canterbury Psalter, f.230); Victoria and Albert Müzesi, Londra: 94b; Western Union Holding, Inc. 357a.

DİZİN

Resim numaraları *italik* yazılmıştır.